

Дбайлива облога

Генріх Белль

Дійові особи, обставини, колізії, проблеми та конфлікти в романі вигадано. Якщо вони часом і відповідають — хай навіть у загальних рисах — так званій дійсності, то вини автора в цьому, як завжди, немає.

МОЇМ СИНАМ РАЙМУНДОВІ, РЕНЕ ТА ВІНСЕНТУ — З ВДЯЧНІСТЮ.

I

Незадовго до закінчення конференції, перед виборами, ще на останньому, вирішальному засіданні, страх раптом минув. Його заступила цікавість. Неминучі в таких випадках інтерв'ю він давав уже в піднесеному настрої, дивуючись тим, як швидко збагачується його лексикон: розвиток, інтенсивність, компроміс, автономна тарифна система, гармонійне узгодження інтересів, ретроспективний погляд, перспектива, врахування спільних рис стартового періоду... Зумів він згадати, ніби мимохідь, і про дещо суто автобіографічне: про свою роль у створенні демократичної преси, згадав про переваги концентрації капіталу та небезпеки, до яких вона може призвести, про неоціненну роль робітництва, не забув і про профспілки; одне слово, боротися не один проти одного, а один опліч одного. Дещо з того, про що він казав, навіть для нього самого лунало досить правдоподібно, хоча безжально, точні Рольфові дослідження й похмурі прогнози Корчеде, незважаючи на цілковиту відмінність у поглядах цих двох, завжди здавалися йому вірогіднішими. Приємно було докинути й дещо з історії, навіть з історії мистецтв,— собори, Менцель, Бісмарк, Ван Гог, чия соціальна, а може, навіть за своєю суттю соціалістична енергія, чий місіонерський запал зрештою вливався в мистецтво. Бісмарк і Ван Гог як сучасники...

Коротенькі медитації додавали колориту висловлюванням із суто економічних та політико-економічних питань — висловлюванням, що їх від нього чекали. Він знову вдався до тієї лиш на позір імпровізованої вишуканості, яка так допомагала йому понад сорок років тому на Вищому семінарі в Труклера; згодом він користався з своєї вишуканості на численних редакційних нарадах, але перед великою публікою досі це було зовсім не те.

Все, що він казав, імпровізував, виходило в нього майже само собою, ділилося на розділи, давало змогу подумати про інше, з'ясувати, коли ж раптом минув той страх. Це сталося, скоріше всього, тієї миті, як він усвідомив, що може бути певним у своєму обранні і що воно піднесе його на таку височінь, де страх стане ще глибшим, і тоді (так він міркував, даючи ще одне,— котре вже? — інтерв'ю) він інстинктивно збагнув, що краще вже позбутися страху взагалі, аніж боятися ще дужче. Жодного страху, сама цікавість. Так, той гнітючий страх, якого він не міг позбутися місяцями, страх за власне

життя, за життя Кете, за життя Сабіни й Кіт щез. Звичайно, колись вони до нього таки дістануться і, певно, навіть уколошкають його, отож страшенно кортить тільки знати, хто це зробить і як, а щодо Сабіни, то тепер у його душі замість страху поселилася турбота. Він має підстави турбуватися за долю дитини.

За минулі місяці страх майже цілком перекочував на бік, сказати б, технічний — на заходи безпеки, витіснивши турботу на задній план. Тепер це був страх уже не перед чимсь, а за когось: за Сабіну, за Герберта, за вибрики Кете — щоправда, за них — найменше, і (це навіть викликало в нього подив) — за Рольфа. Глибока Сабінина набожність завжди його непокоїла, аж будила в ньому заздрість, а той Фішер, їхній зятьок, чиє хлопчаче завзяття так їх усіх підкупило (всіх, крім нього, це визнала и Кете: крім нього), Сабіні не пара. Ота спритність, з якою Фішер продав Сабіну й дитину, відкрила очі, либонь, усім. А от Кете, коли йдеться про гроші, просто не завадило б узяти під опіку, бо вона роздає їх усім підряд, не шкодуючи й на себе, і колись — він потерпає, що це станеться дуже скоро,— вскочить-таки у страшну халепу*

Такі думки роїлись у нього в голові, поки йому тицяли* немов ручні гранати, до рота мікрофони, а довкола на повну потужність світили юпітери. Амплангер ретельно спланував і розписав за графіком інтерв'ю, подбав про мінеральну воду та каву, тримав напихваті одеколон. Діялося все це ніби у двох площинах, і йому не завдавали клопоту жодним

елікатним запитанням про родину. Й далі видобуваючи "зісподу думок" з-за "технічного" страху свої турботи, "на поверхні" він міркував про те, чи не можна щось сказати про пивожну безтурботність", тоді як його безцеремонно розпитували про Рольфа, Вероніку, Гольгера й навіть про Генріха Беверло (невже вони не знають, що тим часом у нього з'явився ще один онук на ім'я Гольгер?). Вдав, ніби щиро й прикро засмучений з приводу шляху, на який ступила Вероніка, втримався перед спокусою відмежуватися від Рольфа, хоч усі йому це просто-таки, сказати б, в уста вкладали, погодився, що той помилявся, наголосив, що Рольф свою покару відбув, і визнав, що глибоко стривожений за Гольгера (за Гольгера-старшого, бо про Гольгера-молодшого вони ще вочевидь нічого не знають).

Ця двоплщинність, яку, мабуть, можна назвати і спричиненою середовищем шизофренією, починала йому вже аж подобатись: можна хоч і раз по раз щось монотонно бубоніти у відповідь навіть на делікатні запитання, а тим часом думати про Сабіну, яку явно хтось — либонь, Кольшредер, хто ж іще! — довів до шокового стану і яка тепер ще ревніше, ще самовідданіше молиться матері божій. Він говорив у мікрофон своїм нібито імпровізованим, пересипаним вишуканими стаккато голосом і з сумом прощався з мрією, яку плекав здавна і яка оживала в ньому знов і знов: бачити Кіт, уже дівчиною чи молодою жінкою, у "замочку" — ось вона в парку, ось на прогулянці, ось годує качок, ось в оранжереї... Він усе не важився остаточно урвати цю кінострічку — цю мрію, цю гру, що в неї, за вбивчими пророцтвами Корчеде, він уже ніколи не гратиметься. Ніколи вже Кіт... Навіть десятирічною дівчинкою... не ходитиме по "замочку", не житиме в ньому... Ніколи.

У глибині зали учасники конкуренції вже починали розходитись, допивали останні чарочки з горілкою, водії виносили у двір валізи, члени правління посьорбували прохолоду каву й стримано плескали в долоні, коли він саме успішно закінчив давати особливо важливе, на їхню думку, інтерв'ю, а тоді Пліфгер, його попередник, не проминув нагоди між двома інтерв'ю хутенько, зі звичайною своєю поблажливістю (це була поблажливість, яку виявляє сталь перед тиском, поблажливість не людини, а тільки представника галузі) і так зненацька, що це було аж кривдно, немовби вони все ж мали його за старого недоумка, підійти до нього, якнайщиріше потиснути йому руку й сказати. "У вас це виходить надзвичайно добре, любий мій Тольме, просто-таки грандіозно! Ми можемо ще раз привітати себе з вашим обранням!" А Кліма, людину Цумерлінга, якось наче аж збило з пантелику його справді мало не образливе красномовство.

Цікаво, що то було на обличчі в Бляйбля — невже таки заздрість? У всякім разі, Бляйбля приголомшило те, як легко йому даються нові обов'язки, вразив цей несподіваний його веселий настрій, адже він, Бляйбль, сподівався, безперечно, побачити його пригніченим, переляканим, не здатним двох слів зв'язати,— і то після того, як йому пощастило "витягти"— так він називав це відверто — його саме туди, куди й хотів: на місце, де чигають найбільші загрози, на найнебезпечніший пост, хоч ніхто й не припускав, що цей пост йому до душі, на роль, про яку ніхто й не думав, що він гратиме її так добре,— він, Фріц Тольм, який швидко старіє, ідеологічно не вельми стійкий, сфлюгер на вітрі", улюбленець долі, пестун, некерований член правління, незбагненним чином "якось" зв'язаний по-панібратському з "отими"... І водночас людина, відкрита для нападків і незахищена.

Сумніву нема: Бляйбль приголомшений і, мабуть, мізкує тепер про те, чи слушно все ж таки було висувати його кандидатуру, підкидати його ім'я вкрай перевтомленим тригодинними дебатами учасникам засідання — після того, як вони вже відхилили стількох претендентів, що їх не повинні були б відхилити. Саме його, Тольма!

До виходу все під'їздили й під'їздили машини, водії все виносили й виносили валізи, бігали туди-сюди, довкола ставали на пости люди зі служби безпеки, спаковували своє причандалля теле— й радіооператори, бряжчав посуд, офіціанти збирали до ящиків порожні пляшки, і в цю хвилину, коли преса вже дістала свою поживу, саме тепер йому спало на думку, що ніколи ще він не почував себе на прес-конференції так невимушено, майже легковажно, ніколи не висловлювався так вільно, обидві оті площини ще не стелилися побіч так гладенько, не сходилися... Але тепер він мусив ризикнути й закурив сигарету — з насолодою, мало не жадібно; хвили-ну-дві він почував себе молодим, як тоді, коли ще був студентом і після одного особливо нудного семінару взяв у рот, мов юний офіцер після вдалого відступу, сигарету. І ту ж мить поруч вигулькнув молоденький фоторепортер-зух, що затримався в залі, й заходився фіксувати на плівку, як він дістав з кишені вже пом'яту коробку, знайшов у ній сигарету й припалив — власноручно, ніхто до нього не підбіг, щоб

ти вогню; і він збагнув: все ж таки в журналістиці він Дозуміється чимало, все ж

таки цього він навчився, незважаючи на те, що багато хто, та, власне, майже всі раз у раз йому й закидають, нібито він "хоч і з головою в ділі й держить його в руках, але сам ані людина діла, ані щось у ньому тямить..." Він збагнув, що ці репортажні знімки матимуть успіх: сивочубий, шанований, відомий своєю привітністю новий голова правління, цей трохи легкодумний на вигляд старий пан, якому, щоб бути поважним по-справжньому, бракує зовсім небагато, чоловік із ледь скуйовдженим волоссям, одягнений строго й водночас, здавалося, недбало, розслаблений, хоч його чекають жахливі небезпеки, стоїть собі з сигаретою в роті, не зовсім відповідаючи своїй гідності й зовсім не відповідаючи своєму новому становищу, з пом'ятою коробкою від сигарет і досить пошарпаною коробкою сірників у руці; переможець — і переможений Бляйблем.

Нарешті Бляйбль свого діждався: тепер він, Тольм, там, де Бляйбль і хотів його бачити,— на самісінькому вершечку, де ні спокою, ні спочинку, ні розслаблення, ні особистого життя він уже не матиме; тут його повинні до смерті зацькувати, до смерті заохороняти, тут на нього чигатимуть страшні небезпеки... І все ж таки щойно йому відкрилася двоплощинність, він саме за ці дві години віднайшов особисте життя — своїх дітей, і внуків, і Кете — й уже не боїться промов, з якими доведеться виступати, прес-конференцій, які доведеться провадити, інтерв'ю, які доведеться давати. У ньому, виявляється, нагромаджено всього набагато більше, ніж він і сам сподівався: думок, яких ніколи не висловлював, поглядів, від яких мусив відмовлятися, цілих серій заздалегідь наготованих висловлювань. Тепер нехай запитують про що завгодно, ці агресивні, й лицемірні, й агресивно-лицемірні журналісти, і хай він і не людина діла й ніколи по-справжньому таким не був, але журналістів — о, цих він, мабуть, усе ж таки знає і завжди надавав перевагу агресивним перед лицемірними: як-не-як, він ось уже тридцять два роки власник "Блетхена" й не раз бачив, як вони з'являлися й зникали, бачив їхні злети і їхні падіння, легко знаходив з ними спільну мову, хоч ніколи до пуття й не розумів, що таке журналістика, і нехай навіть на конференціях вони щоразу й утовкмачують йому, що Jour означає "день" — на день, на цей день, на один день... Мило розводитись, залишаючись на поверхні свідомості, перед мікрофонами, об'єктивами телекамер та гостро підструганими олівцями — цього він навчився саме тепер, в останні хвилини, коли страх за власне життя так несподівано минув.

Сьогодні знов, як завжди знов, коли Корчеде — цього разу на конференцію він не прибув — назвали серед кандидатів, мова знов досить відверто зайшла про його "уподобання", через які він виявляється для такої посади непридатним — "зовсім непридатним, хоч у його здібностях ніхто й не сумнівається".

Ні, уникнути цього не пощастило — Бляйбль до нього все ж таки підійшов, тоді як Амплангер тримався осторонь; той самий Бляйбль, у якого грубе обличчя — не обличчя, а справжнісінька "пика",— і грубі манери. Він уже постарів, однак й досі скидається на здорового, як бугай, молодика й хоч і не бабій, а проте романів з жінками мав чимало. Дивно було вперше за тридцять п'ять років бачити Бляйбля майже розгубленим, власне, приголомшеним. Він шанобливо кивнув головою, а тоді, як грім з ясного неба, пустив оту шпильку:

— То що, Фішери ждуть поповнення? І про це доводиться дізнаватись або зі спортивного відділу однієї газети, або зі світської хроніки іншої! А нам ти ані словечка! Навіть Кете аж рота роззявила, коли я їй розповів.

Бляйбль замовк і відразу, певна річ, зметикував, що й він, Тольм, також іще нічого не знає. Сабіна вагітна? Про це він ще не чув, до того ж... Хіба в цьому є щось непристойне, щось таке, про що люди повинні перешіптуватись? Жодному репортеріві про це ще не відомо, жоден іще його не спитав: "З яким почуттям ви чекаєте ще одного внука чи внучки з родини Фішерів?" Душа чує: за цією звісткою, за цим Бляйблевим запитанням щось криється — щось таке, про що йому й невтямки.

— Вітаю! Вітаю і з тим, і з тим: і з твоїм справді блискучим виступом тут,— мені, видно, доведеться більше читати в газетах літературні додатки, щоб досягти колись твого рівня,— і з онуком! Отже, через чотири місяці. Хай щастить!

Всьому настав край раніше, ніж можна було сподіватися, Кете ще й не повернулась від Сабіни. Коли починаються засідання чи й конференції, вона щоразу їде з дому, тільки пополудні ще виконує якийсь час обов'язки господині, подаючи каву та чай і пригощаючи домашньою випічкою — кругленькими коржиками та тістечками. Кете взагалі любить дрібну здобу, пече її в своїй чепурній кухні сама і приймає гостей дуже мило й привітно — для неї це, як видно, не тільки обов'язок; вона перемовляється з чоловіками, дбає про секретарок, які вочевидь по-справжньому її люблять, беруть

її кулінарні рецепти й питаються порад. "Подумати ли-У Н і І як це воно у вас завше виходить?.." Коли затвірні-ШЕ допускають у своє товариство на годину-дві друясин, Кете ки А_* ух нагору — випити чаю, погомоніти, посмакувати З П оом іноді навіть показує свої вбрання, терпляче вислуховує всі оті "охи" та "ахи", розповідає про дітей та онуків, про те, хто куди зібрався їхати, приймає також, не розбираючись, подруг декотрих чоловіків (на відміну від нього, вона безцеремонно називає їх "куртизаночками"); в Кете це виходить дуже мило, і дівчата відразу проникаються до неї довірою, вона навіть їх підбадьорує, коли вони, колишні стюардеси, секретарки та продавщиці, не звиклі до "вищого світу", почувають себе, буває, ні в сих ні в тих. Кете стоїть на варті родинної честі й не терпить шпильок, які можуть кинути тінь на Рольфа, Катаріну, Вероніку чи Гольгера Першого, вдає, ніби не чує злих зауважень на адресу свого вже семирічного онука (де він тепер — цього ніхто не знає). "А ота жіночка, нинішня подруга вашого сина, Катаріна, вона ж бо комуністка, еге?" І Кете відповідає: "Може, й так, тільки, як на мене, то спитайте про це краще в неї самої. Я, знаєте, страшенно не люблю чіпляти людям політичні ярлики". Навіть про амурні пригоди свого зятя Ервіна вона слухає незворушно. Натяки на те, як живе Сабіна... Ні, ніщо не може порушити рівновагу в Кете, поки у вестибюлі, на балконі, в просторих коморах її стережуть люди з охорони.

А тепер Кете йому бракує. Якщо через чотири місяці в Сабіни має знайтися дитина, то, виходить, скоро вона буде вже на шостому місяці. І нікому нічого не сказала... Щодо ущипливих зауважень Бляйбля, хоч би кого вони стосувалися — Рольфа, Катаріни, Герберта чи Гольгера Першого,— незаперечно принаймні одне: вони завжди слухні.

Коли вже він каже: "Через чотири місяці", — то це буде таки через чотири місяці, навіть якщо Сабіна не знає цього з такою певністю й сама. Все це йде від людей Цумерлінга, а ті тримають руку не лише на пульсі часу, а й на лонах відомих жінок і знають краще, ніж котрась із них сама, коли в неї не буде місячного. О, то справжні детективи в галузі жіночих лон, фахівці особливого штибу! Вони, певно, опитують служниць, аптекарів, обнишпорюють, мабуть, бачки зі сміттям, тицяють свого носа й до лікарських карток, підслуховують телефонні розмови... І все задля інтересів громадськості!

Кет5 йомУ ПР° Де сказала б, якби сама знала; от тільки, чому їм нічого не розповіла Сабіна? Коли Бляйбль вичитав таке у спортивних новинах, то це, видно, якось пов'язано з верховою їздою. Не можна ж одразу, тут-таки робити те, що він зробив би залюбки: податися до телефону й подзвонити. Але найдужче його пориває піднятися зараз до Кете й випити з нею чашечку чаю. Він певен, вона не стала б іронізувати з приводу його обрання, якщо вона — про це він, мабуть, ніколи не довідається — взагалі здатна іронізувати. Кете, звісно, почує про це вдома по радіо або коли сидітиме в Сабіні перед телевізором, і в голові в неї зрине скоріше переляк, ніж бажання іронізувати, — вона ж бо знає, що Бляйбль прагне не тільки застрахати його, а й знищити.

Нарешті стукіт і брязкіт у залі стих, уої теле-, радіооператори та журналісти порозходились, і він дістав змогу хвилинку посидіти, не бачачи наведених на себе об'єктивів. Він відчував, як обличчя його береться, немов павутинням, утомою, просто-таки виразно відчував, як по шкірі розповзаються зморшки, як після химерної і напруженої гри з двома площинами на нього налягає виснаження. А викурити ще одну сигарету він уже не має права. Його дратує ця пересвар-ка з Гребнітцером, його лікарем, а Амплангер, це вже запев-но, тому донесе: три під час засідання, одну — після обіду і п'яту — після інтерв'ю. Амплангера знов обрали секретарем — без ніякого тривалого обговорення, без жодного голосу проти, і хоч той вийшов також із його "конюшні" — вибився ж бо в люди в "Блетхені", при батькові, в "Блетхені" й на "Блетхені" зробив собі також кар'єру, — він, Тольм, ніколи напевно до пуття не знав, кому Амплангер служить — Бляйб-леві чи, може, й самому Цумерлінгу. Люб'язний, освічений, спритний, жорстокість свою виявляє не часто, але найвиразніше тоді, коли посміхається: жорстокішої посмішки, коли, як то кажуть, аж чути, що в людини скрегочуть зуби, йому ще не випадало бачити зроду. В Амплангера посміхаються всі — він сам, його дружина, четверо дітей, і декотрі лихі, але дотепні язики запевняють, нібито скоро в нього посміхатиметься вже й собака, кіт і папуги. Амплангєрова посмішка має недобру славу й навіює на людей страх; як начальника відділу кадрів у "Блетхені" його бояться. В редакції ще працює кілька чоловік із тих, хто прийшов у газету на самому початку і з якими він може розмовляти відверто; вони й розповіли йому, що серед співробітників ходить вислів: "Якщо Амплангер посміхається, тобі гаплик".

Але тепер Амплангер, як видно, також стомився. Невже ж так стомився, що й не посміхнеться?

Коли Амплангер підсів до нього й сидів, задивившись на ок то вигляд він мав майже порядної людини, навіть досить пригніченої, а як зважити на комірець його білої СОРОЧКИ то він наче трохи аж упрів, та й чуб у нього був зачесаний сяк-так; одне слово, Амплангер справляв враження мало не "вельми порядної" людини, коли оце щойно промовив:

— Викурить ще одну, докторе, я нікому не скажу. Але він тільки похитав головою і спитав:

_ Що Там з моєю дочкою? В газеті справді написано, що вона при надії?

_ Ваша Сабіна кинула, мабуть, готуватися до чемпіонату, звідси й інсинуації. Я накажу, щоб у цьому як слід розібрались. Але мене вразила й поінформованість пана Бляйбля. Однак тепер я, з вашого дозволу, порадив би вам трохи полежати. День був таки божевільний, я й сам ледве на ногах стою і як тільки переконаюся, що ви вже в себе нагорі й у безпеці, то зразу ж піду додому. Але з пресою, якщо дозволите, ви впоралися чудово. Просто чудово!

— Я повинен уже завтра приступити до роботи? Я маю на увазі — бути вже в конторі?

— Ні. Аж післязавтра нам доведеться влаштувати невеличке свято, такий собі прийом для службовців та робітників. Адже більшість завідувачів відділами ви знаєте. Ні, завтра ще не треба.

— Я ще трохи посиджу. Ідіть собі спокійненько додому й вітайте дружину та дітей.

— Гадаю, немає потреби докладно вам пояснювати, що всі застережні заходи, які досі стосувалися пана Пліфгера, тепер переходять на вас. Якщо маєте бажання, пан Гольцпуке розповість про деталі. Він залюбки зробить це сам, хоч і я, певна річ, готовий до цього теж. Але не хочу його ображати. Отож коли дозволите висловити припущення, що за таких обставин ви дістанетесь додому без моєї допомоги, яка вам, можливо, була б обтяжлива, то я хотів би попрощатися.

— Дякую, і — до побачення! Отже, післязавтра.

З великою охотою він пішов би звідси відразу — пішки, через двір, потім через Замковий міст, алеєю до села, тоді поволеньки від хати до хати й так аж до церкви, там би сів, може, навіть помолився б, далі постукав би до Кольшредера, запросив би сам себе на каву й погомонів про світ — не про господа бога, ні, розмовляти з Кольшредером про Всевишнього він якраз не дуже й любить і, мабуть, саме через те, що

Колыпредер — пастор. Там став би перед батьківським будинком, отим наново обшитим азбестовими листами півтора-поверховим "куренем", у якому й досі мешкає вчитель, молодий хлопець, що має автомашину й дружину в джинсах і прибудував собі гараж, а город обернув на моріжок з густою, завжди рівненько скошеною травичкою, де валяються різнобарвні пластмасові іграшки двох його малюків. Досі він утримувався від того, від чого мав намір утримуватися й далі: попросити дозволу подивитись будинок усередині — обидві кімнати з похилими стінами на горищі, внизу вітальня,

кухня та комірчина для реманенту, у підвалі — пральня й комора на продукти. Тепер вони, мабуть, зробили все по-сучасному, і йому просто цікаво, де в них стоїть ванна — внизу чи нагорі. Він пригадав би батька, матір, брата Ганса... Всі вони вже помирали, батько з матір'ю поховані тут, а брат десь далеко, дуже далеко — коли там узагалі було що ховати. Ганс попав просто під снаряд. "Сталінський орган" *. Колись треба буде відвідати ще раз і могилки. Кете робить це частенько, а потім, повертаючись додому, заїздить іще до Ной-Іфенгофена на перенесені туди могили своїх батька й матері — бере з собою квіти, купляє закриті мідні лампадки, замовляє молодим скульпторам надгробки; він бачив тільки ескізи для них: символічна композиція з троянд і хреста, все з мармуру, і для її та його батька й матері майже те саме, відмінності ледве помітні. Однак бувати на кладовищі він не любить, ходить туди дуже неохоче, навіть на похорони, хоч декому такі відвідини просто дають утіху.

Згадав би він тоді й про молочний суп... Такого на смак супу йому не доводилося їсти вже ніколи — ні у війну, ні по війні, і навіть Кете — а супи вона варить неперевершені — саме таким супом не похачувала його жодного разу. І хоч він сто разів їй пояснював, який був той суп — посередині такий собі острівець із яєчного білка, легенький (у неї він виходив надто міцний) присмак ванілі й цілком певна, явно неповторна густина; а в Кете суп щораз або надто густий, або надто рідкий. Рецепта він, звісно, не знає, у пам'яті лишився тільки смак, а його, саме його відтворити й не вдається — так само, як ото запах, що його, бува, відчуєш одного особливого вечора, скажімо, запах осіннього листя в Дрездені, запах, що долинав знадвору, коли вони з Кете лежали в готелі сумнівної репутації.

1 Радянська артилерійська установка часів другої світової війни, т. зв. "катюша" (тут і далі прим, перекладача).

А найглибше в пам'ять запали суботи: після сповіді — купання в цинковій балії в пральні, потім — суп, хліб із марга-

" ;"лтіі як пощастить, то й какао. Та навіть згадка пином, а шид*" лжж .

тюд сповідь не потьмарила спогаду про смак супу. І він " їйшов би до садиби Пютців, а тоді — Кельців, подумав би

п те_ хоча й розумів, що ніколи цього не зробить,— чи не

Гайти й привітатися з Анною Пютц (щоправда, тепер, як він знає її прізвище Комерц) або з Бертою Кельц (яке прізвище в неї тепер, він не знає); просто б зайти, сказати: "Добридень?, _І подивитися в обличчя тим старим жінкам. Вони,

звісно, збентежилися б — адже він живе тепер у "замочку" і став таїшм впливовим! Він пошукав би на їхніх обличчях риси тих дівчат, у яких понад п'ятдесят років тому — у Берту тринадцятирічним, а в Анну — чотирнадцятирічним — був закоханий так безтямно, що від свого почуття аж знемагав. Перша — білява, друга — чорнява. Дівочі коси, очі, груди, ноги... Він ходив за ними назирці, вистежував їх, намагався поцілувати, схопити за груди, погладити по нозі... І жодна на нього не ображалася, він просто їм надокучав, дівчата, мабуть, знали про таке від інших хлопців і, може, навіть до цього звикли, але в них ще не прокинулося досить цікавості, щоб поквапитись на

нього, як це незабаром зробила Герлінда Тольмсофен... І він ніколи не знав, що казати у сповідальні на дивне запитання: "Сам чи з кимось?" Пасторові Нуперцу, здавалося, від хлопця його літ конче треба було почути ту чи ту відповідь. Може, то називалося "з кимось", коли він підглядав за дівчатами й пробував їх мацнути або коли хотів тільки подивитись (а таке вони інколи йому дозволяли, і обидві були якось чудовно, майже романтично вражені) їм в очі — довго й глибоко, але волі рукам (це він урочисто їм обіцяв) не давав? Чи то називалося "з кимось", коли він зазірав дівчині в очі й шукав там... Що? І знаходив там... Що? А оте нестерпне Нуперцове допитування, чи він, як залазить у суботу в балію, не "обмацує" сам себе, й оті поради купатися в не дуже теплій воді, а ще ліпше — в трусах. Саме це наштотувало його на думки, які доти йому й у голові не з'являлися. І він так уже ніколи себе й не здолав, на сповіді більше не ходив, і спогади про всі подальші суботи не потьмарювало вже ніщо (він аж здригнувся від страшної думки, що добра душа Сабіна недавно приїздила сюди заради того, щоб висповідатися в Кольшредера — саме в Кольшредера!); тільки купання та молочний суп, розпашіле материне обличчя над плитою, Галс, що підсовував йому своє какао,—потім він здебільшого йшов кудись із дому

14*

14 419

й діставав там, певне, щось краще, ніж какао! — батько (на щастя, вдома його найчастіше не було — він шукав на велосипеді й з рюкзаком на плечах дешевої земельки, бо мав хворобливий потяг до власності, своєї пайки на цьому світі, хай це навіть були заболочені, порослі очеретом луки зубожілих селян)... Батько хотів мати землю і ні з ким не церемонився; то був суворий, ненависний учитель, до того ж — вегетаріанець; він їздив із рюкзаком на велосипеді по селах, вишукував земельку, наживав земельку, призбирував морги й метри, збив кілька гектарів негодящих ґрунтів, копався в своїх паперах, складав витяги з поземельної книги й земельні листи, все засвідчене в нотаріуса... Сухоти, смерть. (Але ті кілька гектарів навколо Іфенгофена, Блюкгофена та Гетціг-рата після війни все ж таки трохи полегшили матері життя: земельну власність вона міняла на харчі — морг за моргом на молоко, масло й картоплю. Пізніше, коли там почали все копати й перекопувати, селяни вже продавали ту землю в сто разів дорожче. А діти в селі радо перехрестилися, коли батько помер, так само й Анна Пютц та Берта Кельц, а ще радніше — хлопці, які й досі, вже постававши дідами, розповідають своїм онукам про отого бузувіра вчителя Тольма — люди навіть не знали, чи він "бодай католик", "справжній" католик; бо до церкви батько, мабуть, таки ходив і про порядок Дбав, але щоб він сповідався чи причащався, ніколи ніхто не бачив і не тільки в своєму селі, а й у сусідніх селах, де він часом бував у неділю і спокушав селян своїм велосипедом, рюкзаком та сякою-такою готівкою в кишені, пропонував уранці за кухлем пива завдаток, посміювався, коли після обідні били при свідках по руках, підтверджуючи попередні угоди, бо сам же нічого, нічого не пив, хіба іноді склянку води чи кухоль молока, отой довготелесий, кістлявий, худючий чоловік, що не знав ні радощів, ні друзів. Зате в матері були, певно, свої радощі — діти,

город, кухня, церква; активістка Спілки матерів, ревна прочанка, вона завжди була врівноважена, і їй навіть щастило — рідко, ох рідко — викликати на батьковому обличчі усмішку, коли вона нагадувала йому про молоді літа в Блюкгофені, про своїх батька й матір і про його, що сиділи тоді на бурому вугіллі.

Все ж таки треба було б якось поїхати на могилки, подивитись на отой справжній квітник, що його там розвела Кете, на мармуровий надгробок з хрестом і трояндами, незгасну свічку в мідному світильничку... Зайшов би він, либонь, до церкви, та й до Кольшредера, хоч як гірко не хочеться цього робити; з Колыпредером принаймні можна було б побалакати про архітектуру, живопис, та й про музику; зайшов би, може й до колишньої садиби Комерців, де тепер живуть Шретери, Катарініні батько й мати,—нинішні Рольфов і, так би мовити, тесть і теща. Хоч і досі ще, через п'ятдесят років, його бентежить одна думка: адже траплялося, що він робив тоді з Петером Комерцом та Конрадом Бергеном те, що називав "сам із кимось". Коли він одного разу поцікавився в тих двох, що мав на увазі старий Нуперц, питаючи його про якесь "обмацування", хлопці відкрили йому таємницю. І все ж він з нетерпінням чекав снів і досить рано, ще як їздив до міста в школу, спізнав Герлінду. Він тоді помагав їй у математиці, тут, у замку; вона була графиня, і він не важився погладити їй ноги чи мацнути її за груди, але в очі зазиравав глибоко-глибоко і їй, а вона — йому, і одного дня Герлінда сама не стала "тягти сірка за хвіст", а по-панібратському, як вона взагалі розмовляла, сказала: "Згляньмося одне над одним",— і додала: "Тільки без комплексів, любий Фрі ник у,— ти в мене не перший і, мабуть, не останній, а я знаю, що буду в тебе перша..." І дівчина, яку люди називали "нахабною, розбещеною шльондрою", зробилась податливою і враз принишкла, затамувала дух; а оту шалену втіху на її обличчі, оте щастя, яке так і хочеться назвати раюванням, він не забув, не забував ніколи, як і її усмішку, коли вона побачила його втіху. З почуттям тріумфу, а не каяття пішов він ще раз до сповіді, щоб позбутись отого "з кимось" і щоб остаточно розпрощатися зі сповідями, а може, і з церквою, яка намагалася присилувати його щотижня покайно сушити собі голову тим, що він знов робитиме через годину без каяття. Довіку не забути йому отого роздратованого, більш ніж нетактовного вигуку Нуперца, отого вульгарного запитання, що його пастор видихнув лютим, здушеним голосом: "З ким же?!" Це запитання вже не мало нічого спільного з таємницею сповіді, а крім того, священник і сам усе знав, знало мало не ціле село, всі ж вони знали, що це спливе на поверхню, і воно таки сплило. Сталося те, що стається завжди й неминуче мало статися: Герлінду спровадили до інтернату з суворим наглядом, а йому, на превеликий подив усіх, не заборонили приходити до замку. Подейкували навіть, нібито стара графиня не тільки передбачала таке, а й хотіла цього: те, що вона його любила, всіляко йому сприяла, було аж надто очевидно, і тепер він допомагав уже 1 ерлшдиному братові Гольгеру, й так само в математиці. Це оуло вигідно, бо він міг іноді й матері щось дати, й собі щось купити. До того ж існували, як-не-як, велосипеди, а тримати

всі двері замкненими не могли навіть кельнські черниці. Герлінда наполягла на "освяченому й гарантованому церквою праві" вибрати собі замість надто обізнаного

домашнього священика іншого духівника. Існували, зрештою, не тільки велосипеди, а й парки, будинки батьків у Герліндиних подруг... А особливо один — той, що неподалік від Південного вокзалу, на Мозельштрассе, де вони відчиняли вікно й слухали, як гуркочуть поїзди, і Герлінда щоразу сміялася, коли він зазірав їй в очі; він знав, знала й вона: він знаходив там зовсім не те, що шукав у Бертиних і Анніних очах. І все ж він любив дивитися Герлінді в очі: у них було прощання зі сповідальною і молочним супом.

Він міг би навіть тріумфувати, коли часом сидів у церкві й споглядав оту незмінно неоготичну сповідальню; це був би тріумф із приводу того, що вони, нащадки Нуперца, самі попалися — коли й не всі, то принаймні багато з них — у сексуальну пастку, яку століттями наставляли іншим. Де ж вони висповідуються про оте "з кимось" чи й про оте "сам", де ж, як і яку дістають покуту? Що коїться в їхніх доглянутих багатокімнатних помешканнях, в отих модно й розкішно вмебльованих "халабудях", яким Рольф дає такі влучні й нищівні характеристики? Що коїться з їхніми дружинами, економками, далекими родичками і бозна ще з ким? І ніколи не думають вони про те, щоб колись пояснити кому-небудь, чому воно так у світі ведеться, що чоловіча снага, втіха, жага, навіть хтивість сягає розквіту тоді, коли ще не маєш ні змоги, ні права одружитися, коли на це катма грошей і тебе тягне до повій чи до "жінок легкої поведінки", якою була й Герлінда, підштовхує до отого невтішного "сам", що ніколи йому не подобалось. Де ж тепер оті "хтось", чому не трапляється жодної Герлінди, жодного щасливого випадку, жодного щастя? Чому ж вони, зрештою, не зараховують цих Герлінд до сонму святих? Знов і знов, відколи він востаннє ступив тоді після Герлінди до сповідальні, ще й тепер зринає в ньому отой, хай і досить стримуваний, тріумф, коли він запросив сам себе до Кольшредера на каву,— оте змішане почуття тріумфу, відрази й смутку, хоча знов і знов ставало очевидно, що Кольшредер живе з Гертою, своєю економкою, з усіма фізіологічними й психічними наслідками. Про це знали ж бо всі, ніхто навіть не мав сумніву, люди це не тільки відчували, а й бачили, коли Кольшредер, проходячи повз неї, торкався рукою її пофарбованих у рудий колір кіс; або коли Герта наливала йому каву; чи коли давала йому припалити, їхні руки торкались і в цьому доторку було

ше ласки й порозуміння, ніж якби їх застали вдвох ліжку згода в поглядах і жестах, така сама нестерпна, як Г зворушлива, фамільярність; повногруда, квітуча сорокаріч-а молодиця у джинсовій спідниці й вільного крою блузці, крізь яку навіть дещо прозирало,— тут чари закоханості вже розвіювались і проступало скоріше щось непристойно-двозначне, повійницьке; а в його пам'яті це полишило шок. Усе воно було б не так і погано, якби діялося відверто, якби вони раз по раз не ганьбили за розпусту інших людей, не захищали свій обгиджений цілібат та не вергали громів — принаймні Колыпредер — на "розбещену" молодь і всіх на світі. Цей вишуканий моральний розклад, цей зі смаком і модно обставлений безлад крає йому душу, до того ж, чорти б їх ухопили, як вони так роблять, що в них немає дітей, адже щось же та роблять — щось таке, що забороняють решті? Прокляття, хто тут, перед ким і за що сповідається і хто, кому та за що відпускає гріхи? І все ж він ніколи, жодної миті не мріяв стати

священиком, ніколи не давав обітниці цноти й ніколи не жадав чужої жінки; навіть Едіт і та не була заміжня. Ця вишукана зіпсутість, ця розпуста, і то в лоні самої церкви... Але одне, хоч би там що, вона вміє: готувати каву, ця Герта, надзвичайно мила на вигляд особа, покїрна, з приємним голосом і пофарбованими в рудий колір косами. І водночас є в ній щось розпусне, що викликає в нього суперечливі почуття, бо ж вона живе, власне, не в будинку розпусти. А проте іноді він усе ж таки туди заходить, запрошує сам себе, але тріумфу вже не відчуває; лишився тільки смуток та відраз. А щось же, як-не-як, та було, і для багатьох воно багато чого означало — принаймні для Сабіни й Кете дуже багато. Навіть для нього воно й досі, знов і знов означає куди більше, ніж гадають ці люди, що так граційно й легко виступають на тій самій площині, на якій дають посковзнутись мільйонам, якщо не мільярдам, "самим чи з кимось". За гарно пофарбованими, зі смаком оздобленими фасадами кругом розпуста, моральний розклад.

З Кете він не може про це розмовляти. Кете по-своєму простодушна, легковїрна, і руйнувати цю її рису йому не г***е7ЬСЯ* Д° того ж тут нема за що й ламати списи. А Герберт щоразу тільки сміється, для нього церква — взагалі не тема; може, іншої думки Рольф, той розуміє, що церква усе ж мала на нього якийсь вплив. І Катаріна, й Сабіна... За Сабшу він потерпає дужче, ніж за Кете. Сабіна... У нього вже не раз виникало бажання, щоб вона завела собі коханця такого милого, щирого хлопця, і коли вже це має статися, то нехай він буде з клубу верхової їзди... Він майже певен, що з Ервіном Фішером у неї нічого доброго не вийшло, навіть того, що називають "з кимось". Він ніколи не висловить цієї думки вголос, ніколи не стане нічого доводити, ніколи не зможе про це з кимось заговорити, і все ж таки: Сабіна заслуговує на те, щоб мати собі чоловіка, який любив би її по-справжньому, а не отого шолудивого пса, якого він, коли вони залишаються з Кете самі, називає "замаскованим опудалом".

Кете збиралася повернутись від Сабіни аж о шостій. Тепер ще тільки пів на п'яту; машини роз'їхались, усі прощання позаду. Він устиг би ще дійти до села й пішки, але зараз про це шкода й думати — він уже не може просто взяти й піти собі, не може зробити цього навіть на свій страх і ризик. Бляйбль про це слушно сказав у своєму глумливо-щирому привітанні: "Тепер ти належиш самому собі ще менше, ніж належав досі, і сім'ї ти належиш менше, ніж належав колись". Та навіть коли б він і ризикнув... Зрештою, не триматимуть же вони його за полу! Чи все ж таки?.. Навряд, щоб ці невтомні молоді службовці на таке зважились. Навіть якби винним виявився він, усе списали б на них, і цей промах поставили б на карб їм. А крім того, він твердо пообіцяв Гольцпуке не викидати ніяких коників самому й не дозволяти їх Кете, а коли вона щось і намислить, то дати йому, Гольцпуке, про це знати. Кете вже кілька разів щастило вислизнути через парк із дому, дійти лісосмугою аж до Гетціграта, а звідти дістатися без охорони на таксі в місто, і хоч невдовзі її й розшукували,— там-бо в неї тільки дві давні подруги, чиї адреси, звичайно ж, відомі, та ще кав'ярні "Гетцлозер" і "Каїнт", взуттєва крамниця "Цвірнер", салони мод "Гольдкрамп" і "Бреслітцер", а також чотири церкви, до яких вона любить заходити,— ото ж хоч невдовзі її й перехоплювали (один

раз навіть уже в таксі дорогою до міста — Гольцпуке, видно, подомовлявся з усіма довколишніми таксомоторними підприємствами), але все це завдає прикрощів та клопоту, вимагає зайвих витрат, і тепер Кете вже й сама визнала себе "наверненою" і "змирилася з тольмсгофенсь-кою в'язницею".

У нього й на мить не зринає сумнів у тому, що всі ці заходи, хай навіть вони здаються безглуздими й зайвими, все ж таки виправдані. Він хоче й повинен остерігатись, у нього й так часом викликають тривогу людські нерви, і його не зовсім заспокоює запевнення Гольцпуке в тому, нібито щодо психології за ними постійно наглядає прекрас-

"ий Аахівець, такий собі Кірнтер. Він добре розуміє, що Р багато речей, про які Гребнітцерові, своєму лікарю, він

коли не розповість. Він ще жодного разу не обмовився про Ні тельну нудьгу величезного кабінету в "Блетхені". І ходи-тиТ супроводом до села йому теж не до душі. Що подумає, скажімо, молодий Гендлер, коли він зайде до церкви, посидить, тоді навідає пастора, про якого всі знають — а Гольцпу-

ке й поготів, що він виробляє зі своєю Гертою, і який, крім

того (оскільки Вероніці недавно прийшла на розум дотепна ідея подзвонити Кете туди, саме туди), мабуть, і сам про це не здогадуєчись, виявився втягненим в усю систему безпеки? Коли він уявляє собі, що може подумати охорона, в ньому згасають всякі поривання. Гольцпуке відрекомендував йому всіх трьох: Гендлер, Цурмак і Люлер—"група людей, які добре розуміють і чудово доповнюють один одного і які у вашої дочки, зятя та внучки зарекомендували себе якнайкраще". Певна річ, він поцікавився про них у Сабіни — подзвонив їй, хоч і знав, що телефон прослуховується, мусить прослуховуватись, і вона дуже хвалила всіх трьох, а надто цього молодого Гендлера, назвавши його чоловіком "дуже серйозним, уважним і чемним".

Знов і знов на гадку йому спадає Сабіна. Тепер вона все частіше звертається до Кете — телефонує, запрошує її до себе, приїздить сама. То все, мабуть, через отого Фіше-ра, який, вдаючись до своїх еротичних та сексуальних вибриків, просто не може обійтись без ілюстрованих журналів.

Устати отак і вирушити в село він не може не тільки через охоронців, а й через власні ноги; вони не хочуть служити тепер так, як служили колись, він уже й не сказав би, щб йому заважає більше — невідчепна охорона чи ноги. Цей веселий настрій, оця досі незнана безтурботність, які з'явилися в нього замість страху, до ніг іще не дійшли, і вони до самісіньких п'ят і досі важкі, задерев'янілі, холодні. Попідруки з Кете він, може, й пішов би, а сам не зважиться, ні,— гляди ще виб'ється з сили й муситиме спертись на того ж таки, скажімо, молодого Гендлера, і тоді чоловікові буде вже не до пильності. А просити Блюртмеля, щоб той пішов із ним, теж не хочеться. Що вони, зокрема й Блюрт-мель, подумають, коли він раптом зупиниться біля садиби Нютцв чи Кельців? А те, що вони собі думали чи уявляли завжди. Це вб'є його спогади, і перед ним уже не постануть ті двоє дівочих облич. А коли він сяде в порожній церкві и задивиться на сповідальню, на вікна в неоготичному стилі, з сумом і відразою міркуючи

про те, чого й досі не здолав у собі остаточно,— отої огидної Нуперцової балаканини, яка зводила нанівець усю,— геть усю романтику, всю красу й печальну втіху отого "сам"?.. Намагання уявити собі, що вони подумують, убивало, пригнічувало його власні думки, вбивало спогади, спогади про ту колись таку милу, таку розважливу дівчину, про сварливого, нетактовного Нуперца, про оте "з кимось"... Ні, до місць, з якими пов'язані спогади, краще, мабуть, не повертатись. Його й на мить не полишають не вони, охоронці, а їхні можливі думки — думки, що їх вони, певне, зовсім і не мають.

Він рушив нагору сходами; не хотілося заходити до ліфта й бачити ще й там, знов і знов бачити обличчя тих, що можуть підсісти дорогою,— Потзікера, Герботлера й усіх інших, на яких він уже стільки дивився-передивився за ці чотири дні затвірницького життя: на Бляйбля, що, мабуть, ще десь тут крутиться, на друзів, ворогів, офіціантів... Щораз ота напруженість у ліфті: вимучені усмішки, скрутне становище, коли люди не знають, що робити з попелом від сигари чи сигарети (Кульгреве весь час забуває розпорядитися, щоб у ліфті нарешті поставили попільничку; треба буде дати доручення Амплангерові й домогтися його виконання; а оті скупі, іронічні зауваження про Тольмсгофен, замок, і місце, де відбувалася конференція (Тольмсгофен називають "його ностальгічним замком")! Декого раз у раз так і поривав глузливо "обізвати його Фрідріхом фон Тольмом із Тольма", хоч він просто Фріц Тольм і походить із села, назву якому дав замок та графський рід. А тим часом усі, зокрема й Бляйбль, хоч-не-хоч визнали, що справа з придбанням замку обернулася просто ідеально. Перебудова й модернізація теж виявилися вигідними, навіть із погляду фінансового; тепер до двох аеропортів можна дістатися машиною за тридцять, до третього — за сорок хвилин, а в разі потреби можна навіть дістати дозвіл і зробити посадку на британській військовій авіабазі — машиною до неї якихось хвилин двадцять. Все ж таки добре, що відпала потреба винаймати на кілька днів чи тижнів готель. Спершу він спробував був схилити до купівлі замку концерн, але з цього нічого не вийшло, і тоді він купив його сам, купив у графа Гольгера Тольма, останнього нащадка цього роду; Гольгер Тольм уже давно розважається десь на півдні Іспанії — жінки, рулетка, марно намагаючись потрапити до відомого в усьому світі товариства багатих юних гульвіс,— живий зразок прикрого занепаду, який йому, з його широкою душею, все ж імponує більше, ніж занепад церковної братії за добре опорядженими фасадами. А в Гольгера не залишилося вже навіть ні зубів, ні волосся, тепер це просто плаксивий пришепелко. Той самий Гольгер, на якого ніколи не міг ні розгніватись, ні тим більше розлютити-

Він_ще в|д часів їхнього дитинства та юності, коли Гольгер

покривав його походеньки з Герліндою, допомагав їм зустрічатись і сам розплачувався за їхнє алібі; Гольгер, якому війна приготувала нещасливу кар'єру пілота, а потім кинула його в п'ятику; хисту він мав не багато — дженджик для казино, maître de plaisir¹; отирався при штабах, влаштовував обіди, діставав ікру, шампанське та жінок, зрештою дослужився все ж таки до майора, а насамкінець у нього, як він нібито признавався сам собі, вже стали підтинатися коліна. І хоч Гольгер уже починав надокучати, хоч він помалу робився справді бридким, просто-таки, як казав про себе й

сам, непогамовним, хоч утратив повагу майже в усіх товариствах, ця їхня народжена в молоді літа прихильність не згасне повік. І він, повільно, дуже повільно підіймаючись тепер сходами, він усе ще думав про того милого хлопця, що нібито з ним їздив на велосипеді до Кельна — оглядати церкви та музеї або купувати матеріали для іграшкової електричної залізниці чи й "просто так", тоді як його десь — здебільшого на Мозельштрасе — вже чекала Герлінда, усміхнена і, як сказали б тепер, "вище пояса без нічого".

Він не стримався й усміхнувся: кінець кінцем за Тольмсго-фен він навіть переплатив: заради Гольгера, а також Герлін-ди, яка раптом наче з-під землі вродилась; на диво порядна, вже розміняла шостий десяток, дружина звичайного городянина — Фотгера, доктора юриспруденції, службовця міністерства закордонних справ; досить гладка, Герлінда всміхнулась, навіть зашарілася, чого колись із нею ніколи не траплялось, і сказала: "Гроші пам потрібні, адже наші діти повинні вчитися тут, поки ми катаємося по світу. А я все-таки рада, що замок дістався тобі. Часом мені спадає на думку" що я мала б тебе спинити чи бодай спробувати це зробити... Гарно було з тобою, ти був таким дитям..." На щастя, вона не стала викидати ніяких коників, хоч це їй однаково не допомогло б,— не поклала на його руку своєї ручки, не заходила з'їхати та лупати очима, ні, нічого такого (це згодом, коли вони, повернувшись від нотаріуса, сиділи в кав'ярні "Гетцдозер", де Фотгер —а він, безперечно, соціал-демократ — почав виступати на захист східної політики). Вродли-

1 Організатор вечірок, свят (фр.).

вою Герлінда, власне, ніколи й не була. Привабливою — так, але не вродливою, а легковажною перестала бути вочевидь уже давно. Згадав він і стару графиню, яка завжди прагнула його підтримати. Вона палко наполягала на тому, щоб він учився й дістав учений ступінь, а особливо прихильно ставилася до Кете... І ось він повернувся до Тольмсгофена вже господарем замку й запропонував концерну провадити конференції завжди тут. Телетайп, телефон, ліфт. Прекрасна, цілком надійна обслуга. Сауна, дуже популярний просторий салон, де можна пограти в покер чи, коли буде охота, і в щось азартніше. Зрештою, Кульгреве неабиякий зух (хоч весь час і забуває про попільничку в ліфті) — уважний, енергійний, тактовний. Вирішального значення набула, а не мала його доти, та обставина, що Тольмсгофен ідеальний з погляду безпеки: широка, залита водою канава, французький сад, що добре проглядається (хай навіть його зловтішно називають "Версалем сімнадцятої руки"; хай зловтішно посміюються собі оті, що сидять у своїх дорогих, неоковирних, переобтяжених міддю та шифером віллах!); до самого лісу все непогано видно, й узагалі Тольмсгофен охороняти легко. Як виявилось, в цей "замочок" навіть вигідно вкладати гроші; маючи таке обладнання на кухні й решту служб, його не важко було б продати як готель найвищого класу, коли б... коли б... І він згадав про дітей, які Тольмсгофена ніколи не любили. Згадав про внуків. Коли б... коли б не оте похмуре пророцтво Корчеде, що зводить нанівець усі плани, всі мрії. Зрештою, "замочок" має навіть неабияку історико-мистецьку й музейну цінність; основна будівля дванадцятого сторіччя, добудови і перебудови

майже з усіх наступних сторіч — так би мовити, ціла архітектурна енциклопедія. І нічого з цього не залишиться. Нічого, анічогісінько... Все ближче підступають шахти, електростанції насичують обрій своїми випарами й газами. Бляйбль називає це "розрівнювати й копати", і тишко Корчеде підтвердив йому те саме. "Вирішено те, що взагалі ще не може бути вирішено... Ось побачиш, усі вони дадуть згоду — профспілка, концерн, держава, церква (згадуючи про церкву, Корчеде щоразу дивно хихотить, так ніби говорить про якусь кумедну, самозакохану стару дівку в богадільні). Рішення вже ухвалено, Фріце, і це станеться ще за твого життя. Вони нічого тут не залишать, каменя на камені... Щоб це тільки не було для тебе великою несподіванкою. Немає нічого небезпечнішого, ніж коли профспілки і концерн доходять згоди. Енергія, робочі місця..."

Четверо сходів, щораз одинадцять східців, і кожнісінький побре знає, знає все-все, навіть найменший горбочок та ВШлибинку чи де трохи відійшло кріплення килимної доріж*- треба ступати обережніше, щоб не спіткнутись. Він Завзято майже з "незбагненим запалом", як казали архітектори, опирався тому, щоб вирівнювати сходи й стелити нові доріжки, і вони казали правду: він незбагнений і сентиментальний,⁹ але про останнє вони й не здогадуються, вони не знають, як часто хлопцем він підіймався й прослизав цими сходами нагору, щоб потрапити до Герліндиної кімнати, де тепер живе Бляйбль.

Він був стомлений і то відчував свої літа в крижах, то вони давалися взнаки нижче, аж у ступнях. Цієї хвилини в ньому прокинувся новий страх — страх, що доведеться звідси вибиратися, переїздити. Але куди? Куди? В цілому селі не зостанеться каменя на камені, не залишиться живого кущика трави, жодного самшиту на кладовищі, і він питав себе, чи заберуть вони з собою до Ной-Тольмсгофена сповідальню в неоготичному стилі, чи візьме з собою Кольшредер свою Герту до ще розкішнішого помешкання, де поруч із Шагалом висітиме Вархол, і все доведеться перевозити — старих дівок, старих жінок, Анну й БERTУ, селян, кладовище,— так, як це було в Айкельгофі й Іфенгофені. Родина йому цього так і не пробачила, Рольф теж, Кете й поготів, а вони ж усе-таки мали б знати, що в нього нема ні сили, ні влади, він узагалі не борець і зроду ним не був; вони мали б знати, що його приваблюють і гроші, дедалі більша власність, оте незабутнє убозтво дитинства в душі... А може, це батькова жадоба до землі?! Прокляття, чому саме тут, де вони народилися, жили, господарювали, чому тут знайшлося так багато бурого вугілля?

Він усе ще не хоче зважити на умовляння Гребнітцера й узяти в руку ціпка, все ще прикидає в думці, що смішніше — триматись отак за поручні, спиратися на ціпок чи кликати на поміч Блюртмеля, який, певна річ, щомиті ладен підхопити його попідруки. Кінець кінцем йому таки не залишиться іншої ради, як користуватися ціпком або ліфтом чи, може, і тим, і тим заразом, а тоді й кріслом на коліщатах, у якому Бляйбль був би щасливий побачити його вже й тепер. Президент у кріслі на коліщатах: сивоголовий, добродушний, освічений... Преса дістала б, звісно, ще одну поживу, і йому вже навіть вчувається коментар, що напрошується сам собою. Коментар, власне, вже

майже готовий, у ньому самого його порівнюють із Рузвельтом, а його ліберальні політико-економічні погляди — з "Новим курсом". Алегорій, газетних штампів не бракує, вони всякчас напихаті — цілі серії низькопробних дурниць. От уже знімуть галас засоби масової інформації, коли вони — хто? як? — застануть його в кріслі на коліщатах. Поблизу, мабуть, виявляться й телекамери, і ось він, заюшений кров'ю, вивалюється з того крісла, і воно котиться, підскакуючи, сходами вниз тут неминуче порівняння з кінофільмом "Броненосець "Потьомкін"). Сходи, дитячий візок... Сходи, крісло на коліщатах... А оператор, звичайно, ще й вилається і скаже: "Трясця його матері, і чого тут тільки одинадцять східців?!. Цей take 1 закороткий!" І, щоб подовжити отой свій take, штовхне, мабуть, заляпане кров'ю крісло котитися сходами до самісінького низу.

Він аж здригнувся, коли Блюртмель відчинив йому зсередини двері — саме в ту мить, коли він узявся з коридора за ручку. І подумалось: "Отак воно, певно, й станеться. Це буде людина, яку я знаю, якій довіряю, яка пройшла всі перевірки. Чорт, невже ж Блюртмель бачить крізь дерев'яні двері? А може, йому надійшло звідкільсь повідомлення: "Ось він підступив до дверей, уже береться за ручку..." Таке ймовірно, як-не-як, вони стоять, принаймні хтось один із них, зі своїми раціями й тут нагорі, в коридорі, хоч і сховавшись десь у ніші, за скринєю чи за виступом старезної стіни. Блюртмель теж ходить із рацією, і котрийсь із них — просто з пильності чи щоб зробити йому приємність — міг дати сигнал про те, що він підходить до дверей. Погано тільки, що він, уже переступивши поріг, спіткнувся, мало не дав сторчка, і Блюртмель змушений був його ловити,— прикрий, зовсім непотрібний доказ фізичної немочі, яку припишуть, звісно, станові його здоров'я, а не просто тій обставині, що двері раптом самі подалися вперед. Адже йому, либонь, іще до снаги самому відчинити двері й переступити без чужої допомоги поріг власної кімнати!

В цих та інших виявах уваги й ввічливості він уже давно вбачає ознаки своєї чимдалі жорстокішої неволі, в якій усе, навіть найшанобливіший жест, обертається на пильність і небезпеку водночас. Усі вони й досі не можуть оговтатися від шоку, що його спричинив Корчеде, скрикнувши раптом, мов божевільний, і заметавшись круг столу засідань, коли один офіціант з власної ініціативи підніс йому, Тольмові, до сига

1 Кадр, епізод (англ.).

оети вогонь; офіціант нечутно ступив крок уперед, м'яко клацнула запальничка — той звук цілком можна було прийняти за постріл із пістолета з глушником,— і нерви в Корчеде не витримали, ота нечутна ввічливість вивела його з рівноваги. Він усе кричав і кричав, бігав навколо столу, потім кинувся до дверей — вони виявилися замкненими,— вернувся, не в змозі вгамуватися, назад, і ніхто не міг його стримати, аж поки Амплангер нарешті розпростер руки й, по суті, згріб бідолаху в обійми; проте Корчеде випручався (з приводу цього Бляйбль — він узагалі частенько натякає на гомосексуальні нахили Корчеде — згодом цинічно зауважив: "Як Йосиф від Потіфарової жінки"), покинувши піджак у руках в Амплангера, і не залишалось нічого іншого, як просто впіймати його за допомогою поліцейських. Ті знають відповідні прийоми й ревно

заходилися їх застосовувати; картина вийшла досить жорстока, але іншої ради, певно, й не було. Отож поліцейські схопили Корчеде й затисли йому рота; нарешті прибув Гребнітцер і зробив йому заспокійливу ін'єкцію; після цього бідолаха, жадібно хапаючи ротом повітря, вгамувавсь і вже не випручувався. Корчеде віднесли до його кімнати й залишили під наглядом медичної сестри, а згодом його забрали родичі.

Блюртмель — він здавався трохи зніченим — підвів його до крісла біля вікна, приніс мінеральної води, хлюпнув у неї краплю віскі й промовив:

— Ваша дружина повернеться близько шостої, через годину. Просила переказати. На той час у мене буде готовий чай і грінки. А поки що зроблю вам ванну.

Нелегко було відучити Блюртмеля від отого "ваша вельмишановна дружина" та "ласкава пані". Сам він цих висловів не любив, а Кете й поготів, і все ж попервах складалося враження, наче Блюртмеля позбавляють якогось законного права, коли йому забороняли так звертатись. Зрештою вони вдалися до жартів і таки домоглися свого. Щоразу, коли Блюртмель уживав — коли в нього, як він казав, знову "вихоплювалося" котресь із тих звертань, йому доводилося жертвувати одну сигарету й класти її до гарненької малахітової скриньки, яку Тольмові подарував хтось із Радянського Союзу.

Недавно у трольшайдському санаторію, де він навідував Корчеде й де вони пили в дощ на критій терасі чай, той признався йому в своїх гомосексуальних нахилах; вони виявилися такі глибокі, що він, Тольм, був просто вражений, а надто його вразила залежність Корчеде від такого собі Горста, залежність, яку Корчеде й сам називає вже "кріпацтвом". Горст відомий як кримінальний злочинець, і за ним треба назирати постійно, навіть уночі, коли він у ліжку з Корчеде. Горст був головною постаттю в одній історії, пов'язаній із шантажем та пограбуванням; історія скінчилася вбивством, і тепер мікрофони чигають, що Горст вибовкає якісь подробиці, а може, навіть признається. "Я мусив дати на це згоду, щоб хлопцеві дозволили до мене приходити. Ти не повіриш, але він мене любить. А я його зраджую... Тепер можеш собі уявити, в якому стані мої нерви. Іноді, коли в будинку десь рипнуть двері або коли ти, даруй, різко поставиш на блюдечко чашку, мені хочеться заволати..." Він, Корчеде, вважає, що Тольмсгофену залишилося ще чотири, щонайбільше п'ять років, і Кете він, Тольм, про це, звичайно, нічого не каже. Навіщо ятрити їй душу вже тепер, навіщо? Страшно навіть подумати, що тут нічого, анічогісінько вже не буде — тільки величезний котлован, екскаватори, транспортери й помпи. Та ще вітер, що зринає з цих порожнеч, і ще одна електростанція, яка викидає хмаровища диму. А "замочок" вигідно продано — цю перлину давнини, що її на самому початку якийсь Тольм дістав у винагороду за виграну битву (на боці Іспанії чи проти неї — цього ніхто напевно не знає), і тодішню графиню, що була за Іспанію чи проти неї, примусили вийти за Тольм а заміж. І все це вони зрівняють з землею — і церкву, й замок, і садиби Кельців, Пютців та Комерців. І оту чарівну альтанку в глибині пасторського саду, де влітку можна часом посидіти, посмакувати винцем... Ставок, місточок, качки, сови (цікаво, куди полетить та сова?)... "Все вже вирішено, Тольме, вирішено ще до обговорення, до того, як вони дадуть

громадськості погаласувати. Це дільце облагодити ще швидше, ніж його можна облагодити. Тут лежать мільярди тонн вугілля, і ніщо, ніяка сила не стримає їх від того, щоб ці мільярди добути. І далеко за Гетціграт не зостанеться жодного будиночка, жодного деревця, жоден равлик не всидить у своїй мушлі, жоден кріт — у своїй норі, а вони посуватимуться й посуватимуться, аж до голландського кордону, і одного дня уговтають і голландців, якщо виявиться, що вугілля є й у них... Тут не допоможе нічого, Тольме, анічогісінько, і якщо ти, любий Фріце, маєш намір і далі вкладати в Тольмсго4>ен гроші, то їх тобі, щоб ти знав, відшкодують, звісно, з лишком, але вся твоя робота, нерви, клопоти, без яких не можна перебудувати нічого, будуть марні. Повір мені: плани готові, люди вже складають кошториси. Повір мені". Там, у Трольшайді, в

" теосі Корчеде просто не міг більше жити

лощ, за чаєм . — лг

6 свого Горста, без заспокійливих уколів. Усміхнувшись, 3 одав— "І ти' звісно, знаєш чи принаймні здогадуєшся про

ВеНщо "Блетхен" потрапить до рук Цумерлінгові. І мені. Як

7 про те, що Тольмсгофен упаде жертвою екскаваторів. Ти мав би трохи глибше цікавитися процесами, які відбуваються в економіці,— читати в газеті більше економічний відділ, ніж літературний додаток. Я раджу тобі одне: нічого не роби супроти Фішера. Ти ж бо знаєш, його фотознімки часів Опору, що їх має Цумерлінг, не поб'єш нічим. Невинний текстиль проти ліберальної газети... Це недобре пахне. Та ще твої сімейні обставини — Рольф, Вероніка, Катаріна... Пильнуй! І будь обережний".

Після того випадку з Корчеде з їхніх зауважень про нагляд з метою безпеки зникли останні рештки іронії; тільки Бляйбль ще дозволяє собі час від часу якусь неприємну шпильку. Змінилось і їхнє ставлення до охоронців; після нападу, що стався в Корчеде, їм уже не до принагідно-товариських, милих розмов, а після історії з тортом на день народження Плїфгера вже не почувеш і жарту... Тепер вистачає роботи психологові Кірнтеру; тривалі переговори з Гольц-пуке, що відповідає за заходи безпеки й просить взаєморозуміння — охоронці, мовляв, тільки виконують свій обов'язок, а самі вони, вони ж бо теж хочуть бути за своє життя спокійними і тому мусять миритися з речами, на перший погляд, ніби й дріб'язковими,— коли, скажімо, котрийсь із охоронців огляне туалет, перше ніж туди увійде хтось із господарів, чи коли вони пильніше придивлятимуться до "відвідувачок"... Слід також забути про всілякі вибрики, що їх полюбляє Кете... А вони ж мали б, одначе, знати, що про безпеку не може бути й мови — ні про внутрішню, ні про зовнішню. Він розуміє, що всіх цих заходів не уникнути, і все ж таки вони нічого не допоможуть.

Це й досі не лише дає насолоду, а й заспокоює,— дивитись отак через терасу й канаву з водою в парк, помріяти про те, що колись, може, знов пощастить улаштувати там з усіма дітьми й онуками свято, просто неба, літнього вечора, з ліхтарями і, як їх раніше називала малеча, лямпіонами, з невеличким фейерверком для онуків, морозивом, печенею на рожнах та коктейлями,—одне слово, з усім, що вони завжди

любили. Гірко усвідомлювати, але поки що — а може, и навік — про це годі й думати, бо тепер ти став небезпечним для власних синів, а твій зять не хоче "сидіти за одним столом із тим, хто в листопаді сімдесят четвертого назвав ще одного хлопця Гольгером..." Ще чотири-п'ять років він монсе спокійно гамувати в собі страх перед переїздом, хоч і знає, що цей страх і далі вовтузитиметься в голові, точитиме душу. "Жоден равлик не всидить у своїй мушлі, жоден кріт у своїй норі..."

О, вони вже подбають про те, щоб радісних свят більш не було. І одна з тих, хто докладе до цього рук,— колишня його невістка; тепер вона з ними заодно, хоч поки що це тільки й припущення. Та ще отой другий, який вивчав його коштом банківську справу й так часто приїздив до нього в Айкельгоф у гості.

На щастя, з роками Блюртмель перейнявся його вразливістю і, певно, й досі ще соромиться того, що на дверях нема гальмівних пристроїв. Щойно він вийшов, отож просити, щоб залишив його на якийсь час у кімнаті самого, не довелося. Блюртмель навіть підсунув до нього малахітову скриньку — так близько, що досить тільки простягти руку, хоча Гребніт-цер суворо й наказав Блюртмелеві ніколи сигарет у кімнаті не кидати. Але він усе ж дістав з кишені свою зім'яту коробку, де мала бути ще одна сигарета. Вона там і була — роздушена, майже переламана, однак її ще вдалося розгладити й вирівняти. Він припалив і затягся. Потім уважно оглянув коробку, знайшов ще одну сигарету, і хоч вона виявилася переламаною надвоє, йому й тепер було важко викинути коробку з двома половинками сигарети. Це вкарбувалося в пам'ять глибше, ніж голод; спогад про той час, коли не було чого курити, запав аж на дно пам'яті, як і спогад про сповідальню та оте Герліндине "Згляньмося одне над одним", як і запах осіннього листа в Дрездені; спогад про принизливі допитування, майже допити, коли якийсь дженджик, потягнувши всього кілька разів сигарету з запашного віргінського тютюну, викидає її через плече... Як же важко було йому потім відмовитися від запропонованої сигарети! Але він розумів: та сигарета мала спокусити його признатися в тому* чого він ніколи не робив. Ні, він же навіть не здогадувався, що його хрещений батько Фрідріх, якого він майже не знав, який тільки вряди-годи з'являвся до нього на день народження й приносив подарунок, він же навіть не здогадувався, що той заповів йому газету "Бевеніхер тагблат", а з його рідних

хто ніхто ж не брав участі в будь-якому акті арізації 1. у січні 1945 року він був причетний до якогось "руху відступу" на баварсько-чеському кордоні, оце й усе. Так, докторсь-

дисертацію він захищав на тему "Садиба рейнських селян КУХІХ сторіччі". Вже там, у таборі, на одному з допитів він овідався, що став власником газети "Бевеніхер тагблат". Ті

сигарети, ті недопалки, ледве надкурені "віргінійки", які вони викидали... Про це він міг розмовляти лише з Кете, більш ні з ким, а з Бляйблем і поготів, із Бляйблем, з яким познайомився в таборі для інтернованих осіб. Адже той справді був нацистом (причетний до текстилю, з самого малечку) і завпеди "за всяких обставин", як він сам висловлювався, "забезпечений усім якнайкраще" — у війну і в мирний час, у таборах і в

наметах, у хатах і в палацах; завжди "забезпечений усім якнайкраще". З непомильним чуттям вибрав він у таборі найпродажнішого з-поміж офіцерів і запропонував йому взятися за махінації, в яких він, Бляйбль, буде посередником. Земельні ділянки з будівлями цілими й зруйнованими, незабудовані ділянки, і скільки доларів треба дати тому чи тому... Адже він тримав у голові всю поземельну книгу Доберахського округу, знав — бо ж сам був один із них,— де причаїлися найзапекліші нацисти, як у їхніх родин або й у них-таки самих, що боягузливо ховалися в своїх підвалах, за давні надійні долари можна відкупити в душі "анти-арізації" (його власний вислів) їхні будинки чи земельні ділянки — через посередників, звісно ж; а вони, маючи долари, могли потім ушитися бозна й куди. І Бляйбль одним пострілом убивав двох зайців: нацистам помагав роздобути долари й утекти, а тому продажному офіцерові — нажити власність; і zarazом мав підстави, певна річ, сподіватися з обох боків на комісійні — у доларах, звісно ж,— а також нагоду придбати ту чи ту земельну ділянку й собі — через посередників, звичайно, бо нацист такого калібру, як Бляйбль, не міг, ясна річ, купувати собі земельних ділянок, сидячи в таборі для інтернованих. Ходили суперечливі чутки про те, нібито Бляйбль із невеличким загonom американських солдатів "порядкував" у підвалах зруйнованих банків, вимітаючи сейфи та сховища з готівкою: спокійнісінько підїздили собі на розвідувальних бронемашинах (так розповідали люди) й вимітали все дощенту ("вигрібали гроші й коштов-

У влГс ст Німеччині майна, що належало євреям,

ності просто-таки лопатами"); і все це — у веремії понівеченого міста. Згодом Бляйбль дістав змогу бувати в комендантському бараку, користуватися телефоном, йому дозволили виходити за межі табору, його брали з собою — мабуть, і в бордель, бо тоді вже всі, всі аж слинку ковтали, коли бодай здалеку бачили хоч якусь жінку. А він діймав їх тим, що розписував численні свої "ерекції", приносив цілі блоки сигарет і кожному давав понюхати, доводячи всіх до нестями. З генія текстилю Бляйбль став генієм нерухомого майна. Не важко було уявити собі, як він "порядкує" у склепінчастих підвалах банків. А* незабаром Бляйбль зробився... Як же це тоді казали?.. Здається, "уповноваженим з питань текстилю" адміністративного округу.

Так, Бляйбль надто добре знає про його вразливе місце і сьогодні знов ошкірився, коли він усе ж таки закурив, і навіть багатозначно промугикав собі під ніс: "Віргінія, о Віргінія!.." Бляйбля хтось підтримує— хтось такий, хто сидить або дуже високо, або дуже глибоко, може, навіть по той і по цей бік океану, голими руками його не вхопиш. Усі вони, звісно, знають про його вразливе місце, не знають тільки, звідки воно в нього. Про це знає лиш Кете, їй він усе розповів. Однак і вона не знає, що з сигаретами вийшло так само, як з молочним супом: відчути смак, запах, отой віргінійський аромат йому вже не вдається — не вдається, хоч він весь час цього прагне; та й курить він, зрештою, тільки для того, щоб відчути той аромат. А не відчуває, і край.

За лісом уже спадають сутінки, на тлі рожевуватої заграви бовваніють сірі крони старих дерев, цих прадавніх, чудовних дерев, до яких скоро прилетить сова; дерева він любить навіть дужче, ніж замок, і часом питає себе, чи не заради них усе це й купив, та

заради того, щоб мати заміну деревам, утраченим в Айкельгофі. Сова підлетіла нечутно й спокійно; може, це та сама, що в Айкельгофі літала щовечора від вежки до узлісся,— вони спостерігали її вдвох із Кете. І коли та сова відділялася від вежки й зникала вдалині, Кете щоразу шулилася від страху, горнулася до нього й шепотіла: "Краще ходімо звідси! Ходімо звідси!.." Двадцять років минуло, перше ніж вони справді змушені були піти звідти. Кете боїться також, коли кричать сичі, а коли перед грозою над землею раптом знімається й летить геть гайвороння та шпаки, вона так само шулиться й горнеться до нього.

Перед очима тихо стоїть парк, не чути вже ні ліфта, ні як від'їздять машини, ні розкотистого сміху Бляйбля, такого ГУЧНОГО, що заглушує навіть хурчання ліфта, й отого його переможного, безалеляційного голосу, яким він просторіку-ав про те, нібито нарешті йому пощастило домогтися обрання "одного з найстаріших членів нашого об'єднання, одного з найдостойніших з-поміж нас",— і це за обставин, коли відхилити кандидатуру він просто не міг, хоч би й гопки став. Адже готових штампів достатньо, і сам він, Тольм, даючи інтерв'ю, часто до них вдавався: "В годину надзвичайної небезпеки... В годину, коли всі ми мусимо довести... Стійкість..." І їм довелося обрати, певна річ, його — найслаб-кішого, найвразливішого, який відрізняється від них навіть своїми родинними зв'язками; вони обрали його в таку годину, коли кожен усвідомлює, що родинні зв'язки ту небезпеку тільки поглиблюють, а він же не відмежувався від Рольфа й досі — ні десь у приватній розмові, ні в своїй душі, ні тим більше публічно. Це було те запитання, публічної відповіді на яке його вороги й друзі боялися найбільше, а він — найменше; перед телекамерами й мікрофонами він відповідав завжди стереотипно однаково: "Рольф мій син, він порушив закон, відбув покарання й відтоді живе, не порушуючи законів". І щоразу його так і поривало впасти в біблійний тон і сказати: "Рольф мій улюблений син, і в ньому — вся моя втіха..." Він навіть не боявся, що його спитають про Вероніку. "Вероніка була моєю невісткою, на неї впала підозра в тяжких злочинах, і вона зникла. Після розлучення, що стало наслідком гаданого злочину, мого внука відсудили їй, і він зник разом із нею. У нього наше прізвище — прізвище його батька, мого сина". Ні, слово "невдахи" до них, на його думку, не підходить; часом у нього виникає враження, що вони, певно, справжні приблуди з далеких планет, жителі супутників, для яких люди ще не придумали ні назв, ні мірок. Божевільні? Це означення надто земне. Так, він і з Беверло був знайомий, той приходив до нього в гості, досить частенько, і здавався йому милим чоловіком. Милим? Атож. Поняття "милий", "люб'язний" не кажуть нічого, анічогісінько про те, на що здатна людина. Не треба лишень отим "милим" так довіряти. Зрештою, злочинність — теж не велика новина, а вбивство від часів Авеля — взагалі не новина.

Вони до нього таки дістануться. Хто? Як? Ні, страх уже не повертається, його цілком заступила цікавість, а з-за неї знову прозирає страх, що їх виженуть із Тольмсгофена. Можливо навіть, Бляйбль відвів йому роль качки-приманки, зумисне підставив його під відстріл — старого, стомленого, геть негодящого. Одне слово, роль жертви — це єдине, Що йому ще залишилось; його застрелять у кріслі на коліщатах

десь угорі на сходах. "Броненосець "Потьомкін"... Застрелять його, доброго, освіченого, сивоголового, милого... Не те що якийсь там тупоголовий підприємець! Його, увінчаного мученицьким вінцем... Він цього вінця не прагнув, він хотів тільки попивати чайок та спостерігати, як літають птахи,— широченні, вишукані, гордовиті змахи крил величезних хижаків, а також поквапливе лопотіння крилець пернатої дрібноти, що пожирає комах та личинок (з-поміж неї йому найбільше до душі ластівки). Десь далі, у глибині сцени — Кете з плетінням у руках або, хоч грає вона й абияк, за піаніно; і троє онуків, двох з яких звуть Гольгерами; один, семирічний, десь на Сході, в Іраку чи в Лівані, другий, трирічний,— за кілометрів двадцять від Тольмсофена, в Губрайхені (таке жваве хлопчечення, про яке він навіть гаразд не знає, чи в нього батькове прізвище). Йому й досі не пощастило довідатись, чи Рольф живе з Катаріною просто так, чи одружився з нею, а розпитувати або просити з'ясувати це Гольцпуке, який відповідає за заходи безпеки, теж не хочеться. Про це могла б довідатися Кете, вона взагалі могла б зробити те, на що не зважиться він: звернутися з таким запитанням до самого Рольфа чи до Катаріни. Він навіть знає, яка буде відповідь: "Коли тебе справді цікавить така досить несуттєва річ, коли ти надаєш бодай найменшої ваги такій дрібниці, то можемо тобі сказати: "Ми одружені (або неодружені). Непотрібне закреслити!" Можливо, це питання з погляду тактичного й набуло для них значення — тимчасово, звісно, через якісь там папери, але щоб воно було дуже цікаве чи хоча б варте згадки, то ні, аж ніяк. Скоріше всього, вони живуть неодружені, бо Катаріна ж, мабуть, одержує якусь допомогу; але питання з одруженням, "як таке" в них не постає, не існує взагалі. Щодо побуту — існує, а заразом і щодо політики, однак в усьому іншому — ні. Те саме й щодо церкви та релігії. Вони, певна річ, існують, сумніву нема, та щойно він каже: "Як картопля, що, зрештою, теж росте",— його повчають: картопля, мовляв, має справді важливе первісне право на існування, а також певне призначення, вагоме призначення — годувати людей; а церква й релігія такого призначення не мають, хоча й, безперечно, існують; однак вони не вбачають у цьому жодної проблеми. Про це не варто й розмовляти, не те що заводити полеміку, як і про те, що губрайхенський пастор Роїлер ставиться до них дуже мило — подбав їм про дах над головою, щиро прийняв

-х УЗЯВ під захист від чимдалі відчутніших нападків у селі, 1-ддав їм за сміховинно мізерну плату картоплею, яйцями та яблуками свій величезний пасторський сад... У тому, що Роїклер такий милий, заслуга, на їхню думку, не його релігії і тим більше не церкви; річ у тім, що він, попри церкву й релігію, все ж залишився чи став людиною, причім вони наголошують, що коли б Роїклер не виявився таким милим, то вони сприйняли б це як явище типовіше. Обое визнають навіть, що вдячні йому і вважають його чоловіком "по-справжньому милим, людяним"; але ж милі та людяні є й капіталісти, є навіть милі радянські комуністи, милі ліберали, та й самі вони теж по-своєму милі.

Для нього це й досі загадка: як же воно так сталося, що всі вони, геть усі — Рольф, Катаріна, Вероніка, навіть Бевер-ло — ще десять років тому по-справжньому вірили в бога, були майже богомільні, тільки оте "сам чи з кимось" пригнічувало їх не так, як

його, вже й давніше. Він би ще зрозумів, якби вони були люті на церкву чи якби висловлювалися про релігію з ненавистю, доходили в своїй полеміці до скандалів, жорстоко ображали почуття, які в Кете й Сабіні ще такі живі і які й досі зберігає і його пам'ять... Але їм уже не завдають болю навіть спогади, отож і вони поставали для нього "дітьми супутників", заблудами з іншої планети, з іншого світу. А проте йому не став чужим чай, який він у них пив, хліб, який він у них їв, яблука, які вони клали йому в машину; адже вони — його діти, і хліб, чай, суп, яблука — все це земне. Однак його лякає ота неземна відчуженість у їхніх думках і вчинках. Ні, то не холод — то відчуженість, з якої хтось може раптом послати кулю чи кинути гранату. І все ж тепер і вони перекочують з його страху в його цікавість; Рольф, його рідний син, що вирощує помідори, доглядає яблуні, держить курей, садить картоплю й китайську капусту — все в тому чудовому, старому пасторському саду, обнесеному високим кам'яним муром... І живуть вони в отій чарівній — інакше й не скажеш — хиж-ці по сусідству; чарівно її розфарбували, на вікнах поставили герань, вечорами ходять з червоним емалевим бідончиком до селянина Гермеса по молоко, вряди-годи заглядають навіть до одного з двох сільських шинків, п'ють, пиво, беруть з собою Гольгера й пригощають його лимонадом. Одне слово, справишся, найсправяшісінька ідилія, в якій не відчувається ніякого озлоблення. Вони давно вже облишили спроби пояснити селянам і робітникам свій, атож, "свш" соціалізм, не піддаються більш на провокації п'яних невігласів, вже давно не заводять балачок про сільськогосподарську політику, страйки та шляхове будівництво, не ставляться так бундючно й глузливо до розпаткування мотоциклістів, усміхаються, попивають пиво, розмовляють про погоду... І все ж за всім цим (де? За отим ідилічним фасадом, що його навіть не можна назвати оманливим, за побіленими стінами, зеленими віконницями, рожевою геранню?), за всім цим має критися те, що породжує страх: лиховісний спокій. Упевненість, вичікування... Вичікування чого? На роботу Катаріна, правда, й досі не влаштувалась, але кілька жінок у селі віддають їй глядіти своїх дітей, вона ходить з ними на прогулянки, виводить їх до лісу, в поле, розповідає їм усілякі історії, а в дощову погоду робить із ними гімнастичні вправи, вчить танцювати й співати. За це вона, певна річ, бере плату. І коли він замислюється про Катарінін та Рольфів спокій, отой лиховісний спокій, то вслід за страхом у нього зринає не лише цікавість, а й заздрість. За ними наглядають, але їх не охороняють, і часом він питає себе, чому б віддав перевагу — першому чи другому, адже після того, як Вероніка почала надзвонювати по телефону, за ним, Кете й Сабіною не тільки наглядають — їх і охороняють. А Рольф зовсім непогано там улаштувався, він, як видно, трохи розуміється навіть на двигунах, у нього просять допомоги, коли в когось закомизиться трактор чи "хонда" 1, він дає лад також пасторовій машині, і той милий пастор справді запрошує їх на каву, на чарку горілки, всіляко уникаючи розмов про релігію.

Просто важко собі уявити, що обоє вони — і Рольф, і Катаріна — ще при Кольшредерові, років дванадцять чи, може, й десять тому, ходили до церкви — милі, молоді хлопець і дівчина, з молитовником під пахвою, і це за часів, коли Кольшредер

ще гостріше, ніж нині, нападав на моральний занепад. їм байдужісінько до того, що тепер Кольшредер став жертвою цього морального занепаду й сам. Те, що він спить із тією Гертою, вони вважають цілком закономірним явищем, але закономірним із зовсім інших причин, ніж вважають селяни, які все це приписують природному потягу. І коли молоді дівчатка, просячи щось у Кольшредер а — парафіяльну залу для танців, кінофільму чи, може, й для дискусії,— йдуть до нього й без усяких церемоній "дають (хто — трохи більше, хто — менше) на себе подивитись", дещо йому, сказати б, "пропонують", часом навіть на очах у тої ж таки Герти, Рольф із Катаріною не вбачають у цьому нічого

1 Марка японських автомашин та мотоциклів.

ганебного, для них це просто питання смаку. Ні в нього, ні неї такі явища не викликають відрази, хоч вони й не вважають, що то щось природне. Ці явища, на їхню думку,— породження системи, вони відповідають створеному нею типу людини й не мають нічого спільного з "природою". Це, заявляють вони, цілком своєрідна форма пригноблення, ознака занепаду, загнивання й аж радіють, що занепад виявляється в таких феноменах. Навіть більше, вони передрікають таке й своєму милому пасторові Роїклеру, тільки він, мовляв, не віддаватиметься цій міщанській розбещеності на службі божій, а покине її. Роїклер, мовляв, також жертва системи, і йому буде важко, це й по ньому видно, особливо коли він має справу з жінками та дівчатами,— засмучений, скривджений, знічений, принишклий. Роїклер їм, певна річ, подобається, і вони залюбки допомогли б йому, навіть знайшли б для нього милу дівчину чи молодичку, з якою він, зрештою, міг би й ушитись. Вони теж вважають, що назвати Кольшредера "людяним" не можна, навпаки, він, на їхню думку, представляє і реалізує за класичним зразком необмежену жорстокість системи. Ця жорстокість виявляється в тому, що людину позбавляють певних прав, і то в правовій державі, що має власне судочинство, у демократичній (ха-ха!) країні. Як-не-як, Кольшредер склав обітницю целібату, але потім йому попустили оту Герту, попустили оті дивні грища з дівчатками, терпіли все це, двічі, навіть безліч разів принижуючи його, адже проти нього будь-коли можна мобілізувати подвійне право — церковне і, в разі потреби, світське; бо якщо ті дівчатка справді йому щось "пропонували", то це всякчас можна кваліфікувати як "розпусні дії щодо залежних осіб", і так учинили б із будь-яким "лівим" учителем, що йому котрась з учениць показала пипку.

І все ж у них зосталось іще побоювання, зосталася ще втіха, породжена цим побоюванням: перед Сабіною і Кете про Кольшредера мова ніколи не заходить; не заходить вона й про Роїклера, до якого вони ставляться страшенно приязно — Рольф дає лад його машині, приводить до сучасного вигляду його помешкання, тобто пасторський будинок, усі дванадцять кімнат, вісім з яких завжди стоять порожні (вони це називають "хабарем у вигляді вільної житлової площі, коли врахувати, яка квартирна плата в околиці"). Вразливу людину — а Роїклер, на противагу Кольшредерові, саме такий — це мало б довести до божевілля: вісім порожніх кімнат у домі, тоді як довкола, хоч інформація про це в нього досить поверхова, люди платять за

житло такі гроші! Ті порожні, повністю вмебльовані кімнати (серед них одна єпископська, за минулі шістнадцять років у ній один раз тільки перевдягався, навіть не ночував, котрийсь із єпископів), ті кімнати-пустки, що їх Роїклер не має права здати в найми, ба навіть не може пустити когось пожити в них безплатно, вони називають "шантажуванням через стандартизований канон, який виражається в цілком безглуздому марнотратстві". Роїклер-бо залюбки відвів би їм кілька кімнат, однак не має на це права; він має право тільки віддати їм оту халабуду на три з половиною кімнати, всього п'яту частину тих квадратних метрів, що в нього гуляють. "Такого нігілізму,— каже Рольф,— не дозволить собі жоден нігіліст".

Одне слово, з Роїклером у них прекрасні взаємини, вони ставляться до нього у свій лиховісно-спокійний спосіб мило, вкрай тверезо й по-діловому, з приголомшливо помітною щирістю. Одначе все це, либонь, тільки камуфляж. Вони, певно, поклали собі пожити отак у Губрайхені, в отій побіленій хижці з зеленими віконницями й геранню на вікнах років три-чотири й домогтися серед людей пошани. З Рольфом у селі вже радяться, як вирощувати овочі, а з Катаріною — як виховувати дітей (обоє ж бо такі розважливі, роботящі, правильні!), і настане ще, мабуть, день, коли вони з того невидимого плацдарму, де нагромаджують свій спокій, завдадуть удару... Ні, від Рольфа з Катаріною він не відмежується, але й поруки за них теж не даватиме.

Невже-таки Рольф чи Катаріна можуть стати отим "Хто?" А чом би й ні? До того ж Рольф, певно, ще скоріше, ніж Катаріна, бо вона все ж не позбавлена тепла — того тепла, яке він тільки глибоко в душі (вголос він не скаже про це ніколи — ніколи, навіть як думки його розбіжаться в отих двох площинах) називає "комуністичним". Це тепло нагадує йому про комуністів його дитинства та юності, про однокурсницю Гельгу Цімерляйн, приміром, що померла у в'язниці, про старого Л ера, єдиного в селі виборця, який голосував за Тельмана і який умів так славно поводитися з дітьми, що зажив слави "спокусника". Так, то саме воно, комуністичне тепло, вабило його в студентські роки до "червоних" шинків.

Авжеж, Рольф таки скоріше, ніж Катаріна. В його очах застиг якийсь непроглядний, затінений дивною скорботою вимір, і цей вимір залишається непроникним, робиться ще щільнішим, коли Рольф починає бавитися зі своїм синочком Гольгером, садить його собі на коліна чи витрушує з торбинки кубики й заходжується разом із малим складати на підло-

' будиночок. У такі хвилини він міцно обіймає хлопчика або являється на нього поглядом, сповненим чужої, холодної ніжності й скорботи. Той погляд, повитий ніжністю й скорботою чомусь викликає в нього лиховісне передчуття, навіть як Рольф зводить очі на Катаріну. Ота недбала ніжність, коли він проходить повз неї і торкається її плеча або коли торкається її руки, даючи припалити чи беручи в неї чашку... Це зовсім не ті непристойні жести, що їх робить у таких випадках Кольшредер. У Рольфових жестах є щось невимовне й глибоке, як у зневіреної людини, котра знає, що на неї щось чигає... Що?

Певна річ, те, що він вивчав банківську справу разом з отим Беверло, обернулося

згубними наслідками. Але ж саме це й була його заповітна мрія! Згодом Рольф навіть працював в одній із Бляйблевих філій — працював нишком і старанно, а тоді почав жбурляти каміння й перекидати та підпалювати автомашини. За тою роботою він і познайомився з Веронікою. Про свого старшого сина Рольф ніколи не згадує, як і про Вероніку та Беверло, тільки й досі ретельно вивчає банкові та біржові бюлетені і має звичку за чашкою кави, чаю чи склянкою молока так тихенько, сухо й лиховісно прошепотіти: "Сьогодні я читав економічний додаток і знайшов між рядками сто одинадцять покійників. А може, їх там було всього лиш дев'яносто дев'ять чи навіть і всі сто двадцять..."

Ці його слова лунають виважено, холодно й жорстоко, мов повідомлення з бойовища після наступу чи відступу. Та навіть Рольф не зміг пояснити йому суті "економічних процесів", як висловлюється Корчеде,— хоча б тих, що відбуваються в "Блетхені" та навколо газети; він і пробував до них докопатись, але щоразу спинявся на півдорозі. Через лінощі чи байдужість — з приводу цього він не може дійти згоди навіть з самим собою. Де заритий собака, йому відкрив спершу старий, а потім і молодий Амплангер: "Полиште це діло на нас".

На щастя, Блюртмель, допомагаючи йому у ванній, вдягаючи його, подаючи на стіл, сидючи за кермом чи роблячи масаж, виявляє у своїх коротких і влучних зауваженнях неабиякий гумор. Це гумор досвідченого масажиста, котрий досить скоро відчуває психологію пацієнта, знає, до якої межі можна зайти в балачках, а також що він намацав потрібний нерв, коли, наприклад, ніби між іншим, каже: "Дозволю собі все ж таки висловити думку, що в пана генерального директора Бляйбля справи ніколи не йшли так кепсько, як у вас. І ніколи так кепсько не йтимуть". Блюрт-мель виявляє вже майже непомітні сліди травм, завданих йому в дитинстві, в юності, у війну, в повоєнний час, у полоні, виявляє забуті захворювання кишечника й шлунка, сліди тифу й малярії, рубці від дрібних ушкоджень, говорить про те, що "таке в'їдається глибоко, аж у шкіру, в самісіньке тіло... Ні, ні, пане докторе, ви людина не товстошкіра..." (Це був камінець, звісно, знов у Бляйблів город). Блюртмель згадує навіть про "тягар відповідальності, що його скидають тільки на вас, хоч підставляти плечі мають зовсім інші люди", і натякає, либонь, на суть тієї проблеми, від якої все його тіло наливається свинцем: пересичення "Блетхеном", смертельна нудьга, коли він випадково опиняється за своїм величезним письмовим столом, за яким уже нічого, анічогісінько не вирішується... Він випустив "Блетхена" з рук, дав, щоб "Блетхена" в нього забрали, тепер він "Блетхен" лише формально, а насправді старший Амплангер уже давно представляє там інтереси Бляйбля. Він перестав бути самим собою, обернувся на образ самого себе, зробився незамінним тільки як образ; він допустив, щоб його ошукали постійним зростанням прибутків, нагромадженням багатства... А в Блюртмеле-вих руках є, видно, щось незбагненне, коли під ними доходиш таких глибоких висновків; адже Гребнітцер жодного разу, навіть унаслідок тривалих розпитувань так і не підступив до суті цієї проблеми. Зрештою, чогось органічного тут годі й шукати, у нього ж бо ще не було жодного інфаркту, навіть аналіз крові чудовий. І все ж оцей свинець, крижаний холод у

всьому тілі... Іноді його просто жахає оце повне оціпеніння, коли він безвладно сидить за столом у "центрі влади", "в серці капіталізму", тоді як його багатство зростає і нагромаджується, а він зі страхом думає про те, щоб у нього тільки "не пропала" жодна сигарета...

І ось цей пост, на якому можливості щось вирішувати в нього тепер іще менші, навіть якби він і був здатний щось вирішувати. Вони дали йому зрозуміти це досить виразно, і не лише Бляйбль, Потзікер та Клім; найбільше доклав зусиль Амплангер — той зіграв свою роль просто чудово. Отим "літературним додатком" Бляйбль цілком недвозначно й грубо натякнув на його випадкові статті у "Блетхені", в яких він писав про Боша й Далі. Це завдяки йому в концерні нарешті з'явився літературний додаток, читиво для жінок.

Блюртмель постукав, почув неголосне "прошу!", ввійшов

і доповів:

— Ванна готова.

Блюртмелеві вочевидь соромно, тепер він, безперечно, вже не відчинятиме дверей так, щоб складалося враження, ніби його господар падає разом із ними в кімнату. Ні, ніколи! Після цього першого за сім років нетактовного вчинку вигляд у Блюртмеля явно збентежений. Але тієї хвилини його діями керував по рації, очевидно, сам Гольцпуке: "Доктор Тольм, пан президент, дуже стомлений, на останньому подиху підіймається сходами. Він уже в коридорі, ось береться за дверну ручку... Ну ж бо!" І він мало не впав Блюртмелеві в руки. Оце ж так скрупульозно готують і політичні вбивства. І ось уже оте "хто?" прибирає образу в запитанні: "Може, це буде Блюртмель? А чом би й ні?" Він усміхається до Блюртмеля, поволі підводиться. Блюртмелева біографія відома, звичайно, до найменших подробиць, відомі і його звички, відомо, хто в нього подруга, відомі і її біографія та звички. А от що в Блюртмеля в голові — цього, певно, не відомо нікому. Хто визначить і передбачить, наскільки вразливим може виявитися цей чутливий, нестійкий у своїй сприйнятливості чоловік? Певна річ, анатомію він знає досить добре, щоб у ванній схопити його за горло і* не залишивши слідів, задушити, а тоді подати таку смерть як наслідок очевидної його крихкотілості. Цей випадок з дверима викликав у нього підозру, адже досі Блюртмель сумлінно стежив за тим, щоб він дещо робив усе ж таки сам — відчиняв двері, припалював сигарету, а також виконував деякі неминучі маніпуляції в туалеті. А Корчеде, цього наділеного тонкими рисами й тонким смаком чоловіка, що спокійно, врочисто володіє банками, акціями, сталлю, нерухомим майном і все ж допускає, щоб хтось підслуховував шепотіння його коханця Горста, він знає теж уже понад двадцять років.

— Так-так, іду! — мовив він, усміхнувся й подумав: "Ні, ще не сьогодні. Сумніву нема, ще не сьогодні".

2

Кінець кінцем вона таки відпустила Блюм із Кіт по молоко, хоч і знає, що молоко їй уже не потрібне і з собою вона його теж не візьме. Але Кіт наполягла на цьому ритуалі, наполягла й на тому, щоб самій нести бідончик,—однаково він порожній, повний буде,

коли вони повертатимуться. Чотири кілограми для неї все ж таки забагато. Вона любить корів, любить, як пахне в корівнику, а для Блюм це ще одна нагода поправити теревені з Бееретцями — вони ж бо однолітки, всім десь під шістдесят, до того ж якісь там родичі й завжди знайдуть про що побалакати: про минуле, про нинішній день і прийдешній, про Блор через років Десять-дванадцять, якщо з будівництвом дач та шляхів триватиме так і далі. Вони й досі сушать собі голову тим, хто ж (їх було семеро) із тридцяти чотирьох односельців, котрі мають право голосу, таки підтримав СДПН 1. І щоразу мова знов і знов заходить тільки про отих приїжджих, що взяли в оренду й полагодили старий пасторський будинок,— милих, однак незбагненних людей, які справляють враження лібералів, а голосують, звичайно ж, не за лібералів. Отже, Блемери: він — архітектор, вона — адвокат, діти вже дорослі, чотири машини, і їхній брат, що явно нічого не робить, тільки порається в домі та в садку й курить люльку, і якщо врахувати їхніх дітей, що мають право голосу, то виходить рівно сім душ. Головне, є про що побалакати, і по молоко вони ходитимуть щонайменше з півгодини чи, може, й довше. А їй хочеться побути самій, поки приїде Кете, мама, хочеться попрощатися з Блором, і вона піймала себе на тому, що думки її крутяться навколо молока: чи питиме його Ервін, чи Блюм приготує йому на молоці щось солодке, чи поставить їх скисати, ці останні з багатьох літрів молока, яке вона брала в Бееретців... Цілих п'ять років по два літра щодня — це ж, мабуть, тисячі літрів... Тепер вона надто знервована, щоб порахувати, до того ж знов з'явився страх; цього разу він підіймається знизу догори, зринає, здається, десь біля самісіньких п'ят, б'є жаром у литки, стискає сечовий міхур і нирки, важкою гарячою хмарою підступає через груди до голови. Іноді він зароджується в голові й опускається, наче сповзає згори донизу, і Гребнітцер, якому батько й досі сліпо вірить, все ще гадає, що це — наслідок вагітності. Певна річ, страх пов'язаний з вагітністю, однак він — не її наслідок. Це вже не той щоденний, незмінний і звичний страх, що вони вкрадуть Кіт і її, або ж тільки її саму, або Ервіна, чи просто всіх трьох уб'ють (вона уявила собі, як хтось із них потім поперекреслює їхні фотокартки й понаписує внизу: "Знищено"). Це вже не той невловимий і все ж реальний страх, про який вона ні з ким не може поговорити. Для двох таких великих страхів у ній місця не стане, отож той, що вловимий, витіснив того,

1 Соціал-демократична партія Німеччини.

що невловимий. Це сталося три місяці тому, коли вона остаточно впевнилася, що вагітна і то не від Ервіна, бо він ще чотири місяці перед тим навіть не торкався її так, щоб від того можна було понести.

А часом на гадку їй все ж таки спадає самогубство: випи-ти чогось, і край. Стримує її від цього кроку не гріховність, що так глибоко вразила серце, а думка про Кіт, про Губерта, про батька, матір і брата, навіть про Катаріну та небожів. І насамкінець — правда, найменше, щодо цього сумніву в неї

нема, думка про Ервіна, її чоловіка. Піти від нього не

важко, тепер вона твердо вирішила так і зробити, тільки ні з ким іще про це не розмовляла. Просто послала Блюм і Кіт по молоко, так ніби нічого й не змінилося. Ні,

тепер усе, геть усе змінилося. Цього разу охороняти обох пішов Кюблер, і він, як і ті, що були до нього, зокрема й Губерт, теж відмовиться зайти в дім і випити чарку горілки. Він стоятиме посеред двору, пильний, неприступний, і не зводитиме погляду з обох входів до садиби, тоді як тут, біля неї, чатуватиме Ронер, тримаючи невсипуще око на вразливих місцях їхнього бунгало: на терасі, звідки вона оце дивиться на Блор, та на задніх дверях гаража, що виходять у сад. Найдужче всі вони бояться сутінків, отож тепер, пізньої осені, по молоко було вирішено виходити раніше, хоч вона й сподівається, що Блюм не промине нагоди потеревенити якнайдовше. Але вона не має права затримуватися до сутінків, бо знов буде морока з Голышуке; той не те що гнівається, а просто не приховує свого роздратування, коли вони не зважають на поради чи не виконують вказівок, і раз у раз нагадує— і справедливо, як їй сказав Губерт,— про те, що нерви в його людей украй напружені, бо якщо... то всю вину потім складуть на них. Зрештою, пригода з тортом на день народження Пліфгера обернулася з біса серйозною історією, а батько, якому й так уже сняться літаючі тарілки, що нібито спускаються на нього й Кете, останнім часом, відколи ставсь отой випадок із качкою, лякається вже навіть птахів, та й у старого Корчеде, коли клацнула запальничка, нерви теж не витримали. Та ще ота жахлива історія з Плотеті й коробкою сигарет...

Боїться вона не за себе — за Губерта; з Ервіном і всією отою ватагою, зі скандалом і гавкотнею, що її зніме Цумер-лінгова зграя, вона вже якось упорається. Вона рада дитині, що так жваво вовтузиться у неї в лоні, й боїться тільки за її батька — за Губерта, з яким ось уже півтора місяця не має змоги перемовитися жодним словечечком. Відколи він став особистим охоронцем у батька й Кете, вона бачить його лише зрідка й мигцем — десь у коридорі в "замочку", але поговорити з ним, написати йому листа чи подзвонити по телес}юну вона не може. Адже через Вероніку її не тільки охороняють, за нею й наглядають, і, на щастя, ні Рольф, ні батько чи Кете й досі не прохопилися, що колись і сама вона приятелювала з отим Беверло; як-не-як, він був батьків протезе і Рольфів товариш, а Вероніка була колись Рольфо-вою дружиною.

Боїться й за Гельгу, Губертову дружину, якої вона, власне, зовсім не знає; їй відомо тільки, що та білява, що звати її Гельгою і що вона дуже славна жінка. Є ще славний хлопчик, його звать Бернгард, і скоро він має піти до першого причастя. Знає вона й адресу, але поїхати туди, звісно, не може: Кюблер із Ронером, нові охоронці, не спускають із неї очей, а прийти в супроводі й під наглядом Кюблера чи Ронера до Губерта додому, стати під вікнами й чекати, поки вийде Гельга чи Бернгард, вона все ж таки не може. Про те, щоб Губерт розлучився, шкода й думати, а щодо Ервіна, то цей і досі гордо, самовпевнено вірить, нібито вона вагітна від нього й на третьому місяці, тим часом як пішов уже шостий.

Чотири місяці Ервін віявся по світу — Сінгапур, Панама, Джакарта, Гонконг, провадив від "Вулика" складні переговори, створював цілі виробничі лінії, організовував посередницькі фірми, обладнував машинні парки, вербував довірених людей. Він успішно завершив усі ці операції і, сяючи від

з Ервіном, поки він не побачився десь із Гребнітцером і той не привітав його з

дитиною, яка з'явиться на світ через чотири місяці, хоч Ервін жде її через шість. Здорова дитина від здорової матері й здорового батька. "У нападах млості, від яких іноді страждає ваша дружина, немає нічого незвичайного, це досить нормальне явище". І Ервін уже великодушно заявив: "А якщо знов знайдеться дівчинка, то це буде справжнє свято!" Певна річ, він залучить пресу, ілюстровані журнали. "Молода поросль у "Вулику"! Поповнення у "Фі-шерівій хижі"!," — як називають їхнє розкішне бунгало. "Потомство в однієї з наших великонадійних амазонок! Сабіна Фішер із роду Тольмів — одна з жінок, яким найбільше загрожують небезпеки!.." Тепер усьому цьому край. Не вистрелить шампанське, не спалахнуть різнобарвні ліхтарики, коли вона десь — де? — приведе на світ дитину від поліцейського... Де ж? Не тут, у Блорі, і, певно, не в Тольмсгофені. Мабуть, у Рольфа, коли там є вільна кімнатка. Можна було б спитати в Катаріни чи й у самого Рольфа, але

щастя, повернувся

довелося самій поговорити й

першу треба побалакати з Губертом, не годиться, поминувши його, втаємничувати в це сторонніх людей. Не слід робити цього й без Гельги та Бернгарда, бо поки вони про щось здогадаються, підуть гуляти всілякі чутки. До того ж є ще один бік цієї справи, і для Губерта він не менш поважний, ніж для Гольцпуке: службова провина.

Якби ж тільки Губерт не був такий серйозний... І все ж вона кохає його такого серйозного, який він є, сумує за ним, аж тужить, і коли б не Гельга та Бернгард, то не побоялася б навіть скандалу — просто підійшла б до нього, обняла й поцілувала. Але ні, краще цього не робити, не хочеться завдавати болю жінці, якої вона зовсім не знає, яка нічого поганого їй не вчинила і, звичайно ж, не вчинить. А може, взяти й поїхати-таки до неї, поговорити?.. Однак Губерт має про це знати.

Це добре, що мама, Кете, приїхала; тепер вона вирушить з нею у Тольмсгофен і залишиться в них. Там вона буде ближче до Губерта й, може, знайде нагоду з ним побалакати.

Ще задовго до того, як Ервін поїхав ставити оті свої "виробничі лінії", чи як вони там називаються, "на надійну основу", він лягав до неї не часто й щоразу насторожено, а то й роздратовано перепитував: "А пілюю ти вже ковтнула?" — хоч і знав, що тієї погані вона не любить, боїться її, до того ж над нею тяжіють релігійні забобони. Але пілюю вона ковтала й аж коли у відповідь на його запитання кивала головою, він присувався ближче. Та настрій у неї не підносився, і так траплялось усе частіше, з'являлася коли й не антипатія чи ненависть, то принаймні щось таке, що настрою теж не додавало: співчуття до цього загартованого спортом чоловіка, що його знали як чудового вершника, танцівника, тенісиста, навіть яхтсмена, а віднедавна ще й як серфінгжиста й пілота аеростата і що не може дати собі ради в ліжку (їй навіть не хочеться згадувати отих вульгарних висловів, які вона читала під порнографічними сценками в ілюстрованих журналах і чула на бучних вечірках та від колишньої своєї сусідки Ерни Бройер). Це було співчуття до чоловіка, який докладає так багато зусиль, щоб зазнати свого щастя; проте іноді в нього нічого не виходило, і тоді всю вину він

звертав на неї. Вона вже давно не дуже йому вірила, як він, повернувшись із Лондона чи з Банкока, признавався їй на вухо: "Ти навіть уявити собі не можеш, на що здатний часом самотній чоловік, коли його солодка дружинонька так далеко..." їй не хотілося в це вірити, гидко було його слухати, байдуже — правду він казав чи брехав, а від отієї "солодкої дружиноньки" їй аж нудило, і вона питала себе, чи він бодай здогадується, на що здатна самотня жінка, причому мала на увазі зовсім не те, для чого Ерна Бройер, сусідка, відверто послуговувалась одним вульгарним слівцем. Останнім часом цього слівця не завпеди уникають уже й на вечірках, декотрі жінки з досить, сказати б, респектабельних кіл заводять балачки про свої принади, а власних чоловіків називають "клієнтами". Іноді ті жінки виїзять із чоловіками десь до Азії, де на західноєвропейські любовні звичаї ніхто не зважає. Ні, їй ніколи й на гадку не спадало проклинати своє виховання чи ненавидіти черниць, вона була тільки нажахана, глибоко скривджена, мало не смертельно ображена, коли спробувала знайти полегкість у Кольшредера. А той почав наполягати, щоб вона розповіла про подробиці, поки в неї зрештою закралася похмура підозра; їй аж страшно зробилося, коли Кольшредер заходився її допитувати — навіть про те, що вона з Губертом робила та як. Тоді вона підхопилася й вибігла. Повік, повік ноги її в сповідальні не буде! Повік! Краще вже побазікати з Ерною Бройер. А у Фішерів, Ервінових батька й матері, інколи можна застати елегантних, досить невимушених священиків, котрі запевне тільки посміялися б, якби вона сказала їм на сповіді: "Я зрадила свого чоловіка". Такі типи здатні на що завгодно: вони вам хоч коли і "стрептиз з облаченням" покажуть, і похваляться своїми "надійними" любовними зв'язками, а то ще й поприводять з собою коха нок. Кругом безлад, занепад... І страх. Ні, не за життя, не перед скандалом. Страх за Гельгу й Губерта, адже для нього це так само серйозно, як і для неї, та інакше, ніж серйозно, і бути не може, хоч на сповіді йому вочевидь поталанило більше, ніж їй.

Це й страх утратити сусідів, оте чимдалі глибше роздратування у Блорі, який через них обернувся на "кубло лягавих". Після пригоди з тортом на Пліфгеровому дні народження нагляд повсюди став іще суворіший. Внаслідок цього вигулькнули любовні зв'язки сусідки Ерни Бройер із шофером її чоловіка. Ерна Бройер — це мила, привітна, вродлива жіночка, не дуже вже молода — десь так років під сорок, з нею можна було погомоніти через паркан про квітки, вбрання й кулінарні рецепти, її можна було запросити на каву, а раніше, коли контроль не був іще такий суворий, вона наглядала за Кіт, часом передавала через паркан пучок салату чи цвітну капусту, цілком нормальна жінка, що якось мелодраматично страждає від бездітності, нарікає на своє "безплідне лоно" "бо мій чоловік у цьому не винен, він дітей має— від першого ішпобу, то все я"; ця мила Ерна Бройер родом із Губоайхена, дочка селянина Гермеса (Рольф бере в нього молоко), чорнява молодичка з трохи розкоханим тілом, яка, —гаго все нарікає, що "мій ніколи зі мною не танцює", і на одній з вечірок у садку, на танцювальному майданчику біля плавального басейну — різнобарвні ліхтарики, пунш, шампанське, веселі вихилися — Ерну кілька разів запросили до танцю, Ервін також добряче її попокрутив, і розпашіла, трохи аж засапана Ерна Бройер була щаслива-

щасливісінь-ка, а її чоловік, теж не зовсім уже молоденький — певно, розміняв уже п'ятий десяток,— був так само щасливий і аж сяяв від того, що його дружину так гарненько покружляли. Вечір видався на славу, запрошені були й інші сусіди — власник транспортної фірми Клобер із дружиною та дочкою, сімнадцятирічною дівчиною, яка обстоює оте "вище пояса без нічого" і саме так і вдягається; Гельмсфельд, редактор "Блетхена", що глибокодумно, аж надто глибокодумно як для більшості гостей, висловлювався про тероризм. Прийшли навіть Блюми, а Бееретци прислали старшого сина, і він частенько запрошував Ерну до танцю. Того вечора Ерна Бройер була щаслива, і її чоловік з добродушною усмішкою вдавав ніби не бачить, як вона десь у кутку дозволяла Гельмсфельдо-ві цілувати себе; згодом, коли гості вже порозходились, той zostався ще на каву й аж надто поблажливо, як їй здалося, хвалив "вульгарну еротику" пані Бройер.

Але потім Цурмакові й Люлеру впало в око, що біля воріт Бройерів надто часто й здебільшого зранку, між десятою і дванадцятою годиною, зупиняється сірий "мерседес" і з нього виходить вельми юний на вигляд — десь років під двадцять — хлопець, одягнений зовсім не так, як цього слід сподіватися від звичайного гостя Бройерів,— довготелесий, трохи вайлуватий, не в джинсах, а у вельветових штанах, але патли його не зовсім відповідали тим, які в ілюстрованих журналах і в поліції на той час вважалися шикарними й дозволеними; ні, нечепурою хлопця не можна було назвати, хіба що його чуб не відповідав тодішній моді, до того ж той невідомий мав, за словами Цурмака, "підозріло-недбалу манеру" повертатись і переставляти ноги — він, Цурмак, бачив таких, мовляв, лише на демонстраціях та заворушеннях у кінофільмах, які їм показують з метою вивчення "певних типів". На "голубого" чи на одного з тих, що кубляться в дискотеках, хлопець теж не скидався; одне слово, описати Це досить важко, але він не тільки якось по-юному недбало повертався — в його рухах Цурмак укмітив щось "політичне". Цей гість приїздив щонайменше двічі на тиждень, і хоч за номером машини не важко було з'ясувати, що вона належить Бройєровому підприємству, але ж хлопець виконував усілякі доручення самого господаря — в банках, установах, фірмах, в окремих клієнтів (підприємство Бройєра виготовляло годинники та ювелірні вироби, про це стало відомо згодом, незадовго до його банкрутства; просто він надто багато вклав грошей, а виробництво годинників уже й так переживало глибоку, тяжку кризу). Обережно, дуже обережно про того хлопця розвідали все; звали його Петер Шублер, він покинув факультет соціології, брав участь у демонстраціях і одного разу, коли жбурляв помідори, потрапив на фотоплівку. А Бройєрів будинок стоїть дуже близько від "Фішерової хижі" — іноді жінки навіть махали рукою одна одній з кухні, і з Бройєрової тераси можна без перешкод і будь-яких церемоній заглядати до Фішерового плавального басейну. Це вже давало достатню підставу замислитись про те, чи цей Шублер тут чогось не винює. І ось одного разу, коли сірий "мерседес" знову зупинився біля воріт Бройєрів, Цурмак хвилин через п'ять рушив услід за хлопцем, подзвонив у двері, чемно зачекав, зачекав іще і знов подзвонив. І раптом зчинився такий крик, такий гвалт, бо після третього дзвінка Шублер нарешті відчинив — не

зовсім, правда, "бездоганно" вдягнений, як потім стримано висловлювалися люди, а Ерна випурхнула в халатику і влаштувала Цурмакові сцену; одне слово, там вийшло саме те, що колись давно назвали б "делікатною ситуацією". "Цей хлопець,— безцеремонно заявила Ерна,— мій коханець, а таке законом не заборонено! І мені доведеться зажадати від вас, щоб мій чоловік про це нічого не довідався". Але "коханець" — то могло бути всього-на-всього й прикриття. Вони ж бо на все здатні, а вдавати з себе при такій вродливій жіночці коханця — це роль, грати яку не дуже важко, мабуть, жодному з них.

Та історія набула, звісно, розголосу, Бройер нічого "милого" в ній уже не бачив, потім йому це й зовсім не сподобалось, і він Ерну покинув — звичайнісінький собі скандал, що скінчився страшними наслідками й ненавистю до Фішерів, бо "якби ми не жили тут, де вдень і вночі аж кишить отих лягавих, то на поверхню це ніколи не сплигло б". Тепер оця "повсякчасна, без просвітку метушня з безпекою" почала діяти на нерви уже й дальшим сусідам. Кому ж воно буде до вподоби, коли на вулиці що божого дня й що божої ночі стовбичать із фотокамерами, а в усій околиці вештаються з раціями поліцейські! А Блор, цей куточок із дванадцятьма селянськими садибами, чотирма бунгало, ветхою капличкою та старим пасторським будинком і так не дуже великий, і в ньому видно все як на долоні. А в кого — "У кого,— заявив Гельмсфельд,— немає, зрештою, своїх таємниць чи якихось знайомих, чиї рухи можна витлумачити не як модні, а як політичні? Ось у нього, приміром, є подруга, Еріка Пелер, їй років тридцять, то її вже кілька разів коли й не допитували, то принаймні випитували, бо вона, бачте, частенько їздить до Блора, та ще й машиною, що їх звичайно називають "студентськими", а Еріка, хоч і "лівачка", й сама соціолог, але ні в теорії, ні бодай трохи на практиці до жодних форм насильства, мовляв, не схильна.

Коли любовні зв'язки Ерни Бройер зазнали краху, занервував і власник транспортної фірми Клобер. До нього досить частенько — переважно зранку, між десятою і дванадцятою годиною,— приїздять у солідних машинах люди — партнери, клієнти, і Клобер, як їй згодом пояснив Губерт, "замішаний, очевидно, в усіляких темних оборудках, а може, й у контрабанді, принаймні в приховуванні майна від оподаткування або в чомусь іще гіршому, і така пильна перевірка його гостей та причин їхніх відвідин повинна, звісно, нервувати чоловіка".

Між ними-бо й Клоберами теж тільки чотири гаражі, і з вікна ванної кімнати добре видно, як вісімнадцятирічна Фрідель Клобер демонструє на терасі оте своє "вище пояса без нічого". А якось вона, Сабіна, застала Ервіна, коли він, стоячи у ванні, розглядав дівчину в бінокль і не опустив його навіть тоді, коли вона раптом відчинила двері; він тільки зауважив: "Сто чортів, а цій можна сидіти й отак-о!..."

Так, тепер з сусідами стало незатишно; Гельмсфельд, коли в Бройерів дійшло до скандалу, почав скиглити, а Клобери ставляться до неї з неприхованим холодком. А селяни? Хіба не вітаються холоднуватю, майже насторожено, вже й вони? Хіба ж не відчуває вона, йдучи з Кіт по молоко, цю настороженість, а то й просто ворожість і чи не тому посилає останнім часом по молоко Блюм? Тільки Блемери, здається, ще

спокійні чи принаймні не виказують ніякої тривоги і збираються, щойно буде готовий їхній будинок, влаштувати входи. Тепер Блор уже не назвеш тихим, ідилічним куточком. Таким він знову стане, мабуть, тоді, коли її тут не буде. Потім вона, може, приїде сюди в гості — на чай до Гельмсфельда або на каву до Блюмів чи до Бееретців — і знов застане Блор таким, яким він був колись, і пора вже забути про самогубство: адже в неї є Кіт і майбутня дитина, є Губерт і бажання жити десь — де? — без охорони. Виїхати й жити десь — так, щоб ніхто тебе не впізнав і ніхто тебе не знав, — з Кіт і майбутньою дитиною, десь коло моря, за кордоном, одержуючи ренту від Ервіна й допомогу від батька та ще, може, роблячи якусь роботу — переклад чи плетиво або те й те... Всі завжди казали, що вона непогано знає французьку, а плести вона справді навчилася добре — кращої вчительки плетіння, ніж Кете, мама, взагалі годі й знайти. Отже, виїхати, плести, перекладати. Про те, щоб вона мала замовлення, подбає батько. Геть із Блора, геть із Німеччини!

Ронер пройшов між гаражами та входом до будинку й попрохав її — тихенько і надзвичайно чемно — залишити терасу, зайти, якщо можна, всередину й замкнути двері на терасу. Вона кивнула головою, пішла в будинок і замкнула за собою двері. Спадали сутінки. Вона знала, що їй ще сьогодні доведеться поїхати з Блора, від усвідомлення цього в неї боляче стислося серце, і вона просто заплакала. Сліз не втирала, тільки зашторила вікно. Вона любить це село, любить будинок, що здається їй трохи замодним, надто відкритим — у ньому забагато скла. Блорські дерева, ці старі дуби, буки й каштани, селянські подвір'я, прогулянки з донькою, походи по молоко, випікання хліба — все це майже замінило їй Айкельгоф. Вивести вранці зі стайні в Германів коня, осідлати його й помчати через поля, через ліс...

Ервін таки не втримався й повідомив про те, що вона вагітна, пресі, адже їй довелося на якийсь час відмовитись від верхової їзди, і вона, безперечно, не зможе готуватися до участі в чемпіонаті. До того ж щоразу, коли вона сідає верхи, її мав би хтось супроводжувати, котрийсь із поліцейських, що розуміється на конях. Яка вже там була б утіха! Іноді вона, не довго думаючи, вирушала ввечері на концерт (особливо як тут виступав отой молодий росіянин, що так чудово грав Бетховена) чи десь на виставку (вона бачила колись репродукції картин одного молодого художника, який тепер саме виставляється)... Та відколи їй доводиться на все це щоразу "робити заявки", вимагаючи, сказати б, у такий спосіб забезпечити свою безпеку, ні концерти, ні виставки її вже не тішать.

А як подумують про неї селяни, коли стане відомо, що завагітніла вона зовсім не від Ервіна, а від поліцейського, наймолодшого і найсуворішого з охоронців попередньої групи від того, якого всі трохи недолюбливали? Бо він дуже серйозний і дуже серйозно ставиться до своїх обов'язків; селянин Германс назвав його "чоловіком без гумору", адже Губерт не давав його синові гратися старою зброєю — не з міркувань безпеки, а просто на підставі поліційних приписів. Хлопець блукає по лісах, чагарниках та полях і збирає всілякий брухт, що залишився після другої світової війни. Те залізяччя досить небезпечно, багато ж бо людей, дітей і дорослих, уже покалічилися на тих старих

гранатах, декого взагалі порозривало, і вона в тій справі вперто — може, надто вперто? — захищала Губерта. Так, Губерт чоловік серйозний, як і вона, він не може дивитися на все це спокійно. А Блор... Блор уже втратив свою привабливість; на прогулянку — з охороною, по молоко — з охороною, з охороною до каплиці, куди вона так любить приносити квіти матері божій; проказувати "Аве Марія" — під охороною, погомоніти з селянами про господя бога, про світ, худобу, дітей, погоду, церкву й державу — все під охороною. Поодверталися сусіди. Знівечена доля Ерні Бройер — теж наслідок її охорони, безперечно; тепер Ерна сидить із тим Шублером в його однокімнатній квартирці з кухнею, шукає роботу й нічого не може знайти, і Шублер шукає роботу й нічого не може знайти. З Бройером Ерна ніяк не розлучиться, він геть збанкрутував, будинок по сусідству гуляє, його продають, а після того, як він спорожнів, охорону тут посилили ще дужче, тепер перевіряють уже й тих, хто виявляє бажання придбати будинок, невдов олений маклер навіть натякнув, що подасть позов про відшкодування збитків, роздзвонив на весь світ, нібито ціна на будинок упала, звісно ж, через те, що Блор обернувся на "поліційне кубло", вже навіть поповзли чутки про створення Товариства захисту інтересів осіб, котрі зазнали збитків унаслідок охоронно-запобіжних заходів, і до цього товариства буцімто вступили й Клобери; в селі подекують про якусь "надрегіональну" організацію, оскільки в такий спосіб уже постраждало, мовляв, багато людей.

А вона туяшть за Губертом і жде Кете, маму, що забере її з собою до Тольмсгофена, де тепер служить Губерт. Вона вже якось знайде нагоду, докладе зусиль, у крайньому разі вмовить Кете влаштувати для всіх охоронців та їхніх родин вечірку — в отій великій залі внизу, де звичайно проходять конференції концерну... Так, це ідея: скласти нарешті подяку всім отим людям та їхнім родинам, можна навіть запросити оркестр, а для дітей — ляльковий театр, і коли потім їй пощастить поговорити з Губертом, познайомитися з Гельгою та Бернгардом, тоді вона спробує спитати ради в когось такого, кому можна довіритися більше, ніж отому монстрові Колыпредеру. Не завадило б, мабуть, побалакати і з Рольфом, братом, хоч пуття з такої розмови буде й небагато: Ервін так і не пробачив Рольфові, що той назвав свого хлопця Гольгером. ("Назвати Гольгером першого сина, того, котрий від Вероніки... Ну гаразд, то було сім років тому. Але й другого, котрий від Катаріни... Називати ще одного сина Гольгером після листопада сімдесять четвертого року... Ні, ці твої родичі для мене не існують. І взагалі, підпалювати машини, жбурляти камінням!..") Рольф поведеться по-діловому, надто по-діловому, незважаючи ні на що; безвідносно, загалом Рольф, певно, зрозуміє, що подружня зрада її пригнічує, але те, що її пригнічує, і то багато глибше, вчинена нею зрада щодо Гельги, а не щодо Фішера, викличе в нього аналітичні міркування. Про все це він, звісно, ще пам'ятає, але поспівчувати не може. Другий її брат, Герберт, від щирого серця посміявся б, звичайно, але допомоги годі чекати й від нього; так, він би пореготав, дав би волю своїм радощам ("У тобі ж бо визріває нове життя, сестричко. Це ж радість — нове життя!") і порадив би їй просто піти від Фішера й почати десь (де? де?) все спочатку — піти, як то кажуть, у тому, в чому є. Та найкраще буде, мабуть,

побалакати з Катаріною. Як-не-як, вони з нею майже однолітки, не мають одна від одної таємниць, ніколи не сварилися... їй навіть непомалу вразило, коли Катаріна раптом вкинулася у політику й захопилася системним аналізом, який часом навіть чимось приваблює. Але їй ніякий системний аналіз не зарадить... А може, все ж таки зарадить? Вона була й лишається католичкою, шанує церкву, і навіть десяток хтивих Кольшредерів не зіб'ють її з праведного шляху. Губерт також щирий католик, і в них це серйозно, дуже серйозно, не якісь там "міщанські фіглі-міглі"; Катаріна повинна її зрозуміти, адже вона так запекло виступає проти порнографії і проміскуїтету. Катаріна, мабуть, приведе якогось психотерапевта, і той... і той, певно, заборонить їй і згадувати слова "подружня зрада". Зрештою, може статися так, що Ервін, прагнучи уникнути ганьби й скандалу,— ганьба, до речі, для нього гірша, ніж скандал,— усиновить чи удочерить дитину, дасть їй своє прізвище і запропонує роз'їхатися чи розлучитися вже потім. Але на це вона не погодиться. Вона жодного дня не може більше жити з Фішером. Ця туга за Губертом, за його руками, його вустами, голосом, за його серйозним

поглядом... .

Поговорити з батьком? Ні, батькові їй не сила сповідатися. Він правда, не святенник, крутив же роман зі своєю Едіт, а в селі ще й досі подекують про історію з молодою графінею хоч відтоді минуло вже майже п'ятдесят років. Може, батько навіть "не в тім'я битий", проте людина він нерішуча, як, зрештою, і сама вона. Ервіна батько ніколи не любив і буде радий, що "ми його кінець кінцем спекаємося". Він, батько, мило всміхнеться й запропонує їй перебратися з Кіт і дитиною, яку вона чекає, до "замочка". Подбав би він і про Губерта, був би привітний... Та їй допомогти він не може. А потім Ервін почне боротися за Кіт—"без бандажів". Це він уміє: боротися без бандажів. З ним і мало статися те, чого ніколи не станеться з батьком: що це виявився не котрийсь із "його людей", а поліцейський. Ервін схоче, звісно, одружитися вдруге, це йому потрібно задля суспільного становища, потрібно й задля "Вулика": приваблива, до того ж спортивна й хазяйновита жіночка. Вона майже відповідала такому образу. І котрась із тих грудастих вертихвісток його таки підхопить, нічого й сумніватися. Не важко собі уявити — а уяву вона має, це їй підтвердили й черниці, тут вони навіть одної думки з Рольфом,— щб понаписують газети, можливо, й той-таки "Блетхен". Усе це вона стерпить, просто "схилить голову", як зробив Рольф. "Знаєш, враження таке, наче вибухає старий нужник: лайно розлітається на всі боки, перепадає трохи й тобі, але ж є, зрештою, тепла водичка!"

Так, вона вже якось схилить голову, і все минеться. Але жити далі з Фішером їй не сила, жодного дня. Вітатися з ним, коли він, почувавши себе батьком майбутньої дитини, повертається радісний додому, сідати з ним до столу... Коли вона приймає ванну, він наполягає, щоб двері лишались прочинені, заявляючи, що це — його подружнє право ("Ти ж бо теж, коли "вище пояса без нічого", маєш що показати!"). Вона вже майже не годна й шматка хліба проковтнути і потай, як Кіт засинає, плаче, а іноді плаче й з самого ранку, і добра людина Блюм щоразу каже: "Та побалакайте ж

нарешті з кимось, вам-бо щось ятрить душу, і це не через дитину, яку ви ждете, ні." Йдеться й не про охорону, не тільки про неї, хоч і від неї можна збожеволіти". То, може, поговорити з самою Блюм? З цією старомодною, щиросердою незаміжньою сестрою селянина Блюма, яка допомагає їй поратися в домі й на кухні, наполягає, щоб кухонне начиння чистили тільки лужним милом і зневажає "всі оті новомодні чистильні дурниці" — для гігієни, мовляв, досить і нашатирю та оцту; з товстушкою Блюм, яка тепер іноді залишається ночувати тут, у них, в якій коси заплетені у вузол, а спідниці пошиті за модою 1931 року і якій уже добігає шостий десяток. Коли вона закурює за роботою сигарету, це щоразу викликає прикре враження, приголомшує, мало не шокує: в зубах — хвацько затис ну тий недопалок, і — затяжка за затяжкою. "Курити, люба пані Фішер, ми вчилися у війну, коли падали бомби й стріляли гармати, до речі, й тут, у Блорі. Мені подобалося курити тоді, подобається й тепер. Бувало, вкраду в брата якийсь літр молока чи кілограм картоплі й проміню на сигарети. І досі не можу відвикнути". Ця жінка, яка "втратила на фронті коханого" і яку "не тягло до жодного іншого", яка "так і не вибрала собі іншого", бо "просто не могла, до того ж чекала від мого Конрада дитину, а траплялися ж чоловіки, що, коли прийшла похоронка, навіть хотіли взяти мене заміж, хоч я й ходила при надії. Дніпропетровськ... Цю назву я не забуду, либонь, повік, я візьму її з собою в потойбічне життя й поспитаю там, яке нам, яке моему Конрадові було до всього того діло... Дитинку я скинула, а мені ж так хотілося її народити, хай і без чоловіка..." Може, вона про щось здогадується, ця Блюм, чи навіть щось знає, коли раз у раз проказує: "...і це не через дитину, яку ви ждете, ні..." Але ж це — саме через дитину! Невже вони поводитися не досить обережно, коли Блюм у супроводі Цурмака або Люлера вирушала з Кіт по молоко чи просто йшла прогулятися селом, не звертаючи уваги на автомат, з яким простував позад неї Цурмак? Невже їй щось упало в око — погляд, жест чи як вони, проходячи одне пова одного, квапливо торкались одне одного рукою? А може, Блюм щось почула, коли вона, Сабіна, лежала влітку біля басейну або коли Губерт притьмом — ох, весь час отой поспіх, той неминучий поспіх! — обіймав її в сінях, цілував або коли вона, забувши про все на світі, похапцем йому віддавалась? Певна річ, Блюм уже давно зметикувала, що між нею і Ервіном нема нічого, крім нещирості й роздратування. Чи знає вона, що тут замішані не тільки "інші жінки", а й "інший чоловік"? Так, із Блюм треба було б поговорити, одначе порадити щось, допомогти їй ця жінка, як і батько, навряд чи й здатна. Блюм мужньо знесла свою ганьбу а нешлюбною дитиною; але це була, власне, й не ганьба — всі ж бо знали, що її Конрад збирався у відпустку з нею одружитись, вона вже навіть відклала талони на масло і яйця для пирога, домовилася вже й з колієм, який мав потай зарізати їй поросю; і на небесах, ставши перед Всевишнім, вона все ж поскаржиться: "Дніпропетровськ... Що нам було потрібно в тому Дніпропетровську?"

Аби лишень поїхати звідси — відразу ж, як тільки з'явиться Кете, поїхати з Кіт, ще сьогодні ж таки, поки його немає вдома; щоб не довелося знову відмикати кімнату для гостей, де вона ночує вже багато днів; щоб не довелося знов терпіти, як він торгає двері, домагаючись "свого права". Того права він, мабуть, не домагався б, якби знав, що

вона не на третьому місяці, а на шостому.

А в Тольмсофені поблизу буде Губерт, вона матиме змогу з ним побалакати, і він, мабуть, її поцілує, а може, навіть... Хоч вона й вагітна... "Похапцем"... Вони ж бо до такого звикли. Тільки один раз він залишився в неї на кілька годин уночі — вона впустила його, коли він стояв на терасі. Це було того дня, як Кіт заснула в батька й матері й залилася в них на ніч. А від неї сон тікав, і спершу вона стояла біля вікна й дивилася з-за штори в долину, де на обрії мерехтіли, немов фасади цирків, електростанції — самі освітлені, але довкола нічого не освітлюючи; колись їй пояснив це старий Корчеде: електростанції мають бути освітлені задля безпеки — щоб, коли десь прорве вентиль, можна було відразу знайти несправність,— а разом і для краси ("чари технічного краєвиду"); а от освітлювати вони не повинні довкола нічого, "щоб не видно було кіптюги, чаду та смердючих газів, що їх електростанції потай випускають уночі..." Вони проглядали з-за дерев у виярку, оті "фасади цирків". І раптом її серце закалатало, як... Як що? Чи калатало воно так коли-небудь доти? Вона знала, що о десятій він мав змінити Цур-мака, а було вже пів на одинадцяту, і небо на заході від освітлених електростанцій ще по-літньому ясніло... Він ще не закінчив обхід, і в неї навіть не склалося враження, що вона чинить як розпусниця, коли відімкнула двері на терасу, потерпаючи, чи ж добре все буде, адже доти вони завжди тільки "похапцем"... І він рушив до неї — сповнений, як їй здалося, рішучості, впевнено (та його впевненість була, з усмішкою подумала вона, трохи аж хлоп'яча) — повз невеличкий, зарослий лататтям ставочок, піднявся невисоким схилом (як з'ясувалося потім, розтопав кілька троянд), узявся за дверну ручку й опинився в кімнаті, хоч розгледів її і не відразу. В двері попала штора, і він її вивільнив. "Я вас не бачив,— скаже він згодом.— Я стояв зачарований, але відчував вас нюхом. Атож, відчував нюхом. Мабуть, я мав би сказати, що відчував, як ви стоїте десь поруч... і ждете". Але тоді вони не промовили одне до одного жодного слова. Мовчки, як щось само собою зрозуміле — це її аж злякало,— він увімкнув світло, позапинав штори й звів на неї погляд. Вона стояла перед ним гола — така, якою "похапцем" він ніколи її не бачив. Тоді знову вимкнув світло й ліг до неї, поклавши пістолет на нічний столик, а рацію на підлогу. Заговорили вони вже потім, коли він знов заступив "на пост"; вона приготувала каву, він стояв на терасі, вона — в кімнаті, біля відчиненого вікна; на підвіконні — кавник, чашки і рація. Вони розмовляли довго, аж поки стемніло, і на "ти" не переходили. Про кохання він не говорив, сказав тільки, що жага до неї в нього прокинулася одразу, ще того першого дня, коли його перевели служити сюди; розповів і про те, як йому остогидла була школа, як хотілося щось робити, робити власними руками, як він працював на будівництві, стояв біля конвейєра, "поки в тій роботі для мене, повірте, вже не залилося жодної романтики"; і він пішов служити в поліцію, атож, бо "любить порядок", а батько його зневажає, називає себе "юристом" і все торочить про "суспільний занепад"; потім Губерт детально, з подробицями пояснював їй походження свого прізвища Гендлер, просто-таки розкладав його на літери; так, для нього важила кожна літерка, хоч вона не бачила нічого особливого в тому, з чого його прізвище

складається і як воно пишеться; він навіть пустився в етимологічне дослідження слова "Гендлер"... Ні, вона не нудьгувала, слухаючи його; стояти з ним біля відчиненого вікна, пити каву й дивитись, як сходить ранішня зоря, було так солодко... І все ж її стривожило те, як серйозно він досліджував походження свого прізвища. Потім вона розповіла йому про своє дитинство та юність в Айкельгофі. Тепер він дістався в спадщину "Блетхену" — така старомодна вілла вісімдесятих років, яку в ті часи міг дозволити собі хоч і не дуже багатий, та все ж, мабуть, досить заможний власник друкарні й провінційної газетки. Ту віллу разом із друкарнею та газеткою успадкував її батько, що був тоді злидень злиднем,— розкішний будинок, просторі кімнати внизу, світлиця, їдальня, величезна кухня і навіть роздягальня, або гардероб; кожна з тих кімнат була більша за будь-яке з приміщень у нинішньому "замочку", крім, хіба, конференц-зали, яку недавно обладнали на першому поверсі. Тенісний майданчик... Все було, звісно, трохи занедбане, але ту лагідно-солодку занедбаність Кете так любовно плекала... Сад, з приводу якого вони частенько сперечалися — жартома, звичайно,— яи не можна його все ж таки назвати парком... Фруктові дерева, галявинки, і жодного тобі отого кретинського газону, яких вона просто терпіти не може. Вечірки в саду, різнобарвні ліхтарики, поміст для танців — батько наказав спорудити його на свіжому повітрі спеціально заради неї; сльози й ота болісна закоханість у хлопця, що його звали Генріх Беверло... "Так, так, у того самого Беверло, через якого, очевидно, ви й стоїте тепер отут, якому ми, мабуть, повинні завдячувати те, що стоїмо тепер поруч, а щойно поруч лежали, що вже стільки разів "похапцем"... Атож, усе через нього, і саме йому ми маємо це завдячувати..." (Він аж злякано стрепенувся, коли вона сказала "завдячувати"). А вона вже розповідала про хлопця, меткого на розум, із замріяними очима; вигляд у того хлопця був не дуже спортивний, танцювати він не хотів, і всі з нього глузували. Але танцювати вони його все ж таки навчили. А як вони того літа кружляли!.. Погожими вечорами — в саду, а як дощило — в будинку...

Про все це вона розповідала тої літньої ночі, але жодним словом про Фішера, жодним словом про Гельгу, жодним про Кіт, жодним про Бернгарда не згадала й не сказала йому тоді, що вже, мабуть, завагітніла від нього, а другого вечора обоє вони мало не збожеволіли, бо в нього знов випало нічне чергування, але Кіт залишилася спати з нею, а Фішер — він саме повернувся з поїздки — ночував у сусідній кімнаті. Вона була дуже засмучена, і водночас їй відлягло від серця, а на другий день його перевели до Тольмсгофена. Розповіла йому й про Бляйблеву третю, Елізабет, з якою вона була заприятлилась і яка невдовзі, однак, знову зникла десь у Югославії. "Як тільки котрась із них виявиться милою, то невдовзі зникає. Тепер Елізабет держить там готель і весь час запрошує мене в гості. Arte ж не поїду я туди в супроводі охоронців!" Розказала Губертові й про свою віллу під Малагою, де панує сама нудьга. Вона розповідала багато, майже все... Зроду ще вона нікому стільки не розповідала. Звичайно, вона віддалася йому не зразу, не з першого погляду; цей молодий поліцейський припав їй до вподоби відразу, припав до вподоби дужче, ніж решта його

колег, до того ж він її одноліток, а може, навіть на рік-два молодший... Вона й досі не знає, скільки років Бернгардові, але ж тепер діти йдуть до першого причастя дуже рано; чи, може, Губертові вже всі тридцять, він на два роки старший від неї, і саме з ним у неї сталося те, у що вона не повірила б ніколи й нізачо, навіть якби довелося тисячу разів заприсягти: що вона спатиме з чужим чоловіком, як із своїм,— із чоловіком, котрий ніколи, ніколи в світі не спитає: "А пілюю ви вже ковтнули?" Нагоди в неї траплялися не раз, вона приятелювала з чоловіками, їй мало не робили пропозиції,— скажімо, в клубі верхової їзди, в тенісному клубі, на вечірках; і декотрі з тих чоловіків, як, приміром, молодий Цумерлінг, були навіть привабливі, милі, вони не сприймали все так серйозно й щоразу жартували з неї: "Ну навіщо ж так серйозно, люба Сабіно?.. У вас завжди все так серйозно?.." А от Губерт... Вона вже навіть добре не пригадує, як воно й сталося: чи то до того йшлося, чи то просто так збіглися обставини, чи цього можна було уникнути, чи не можна; чи то вона зробила перший крок, чи він... Це був збіг обставин, а чи можна було його уникнути, чи ні — нехай вирішують боги. Він стояв тут, походжав довкола, вдень і вночі, з тижня на тиждень, майже два місяці. Але щодо одного сумніву нема: з двома іншими його колегами, Цурмаком і Люлером, про це б не могло бути й мови, хоч вони теж досить милі хлопці — знають-бо кожнісінький кущик, деревце, горбочок, кожнісінький куточок у домі, в саду й у сусідстві, тримають у голові детальний план будинку, в тім числі й гардероб, комірчину, прасувальну, гаражі й сарай для всілякого причандалля, ворота й терасу перед кухнею, де погожої днини Блюм перебирає овочі й чистить картоплю, а поруч примощується Кіт, бо її дуже цікавить така робота. І, звісно ж, кімнату "для хоббі" (колись Фішер захопився був столярством, хоч ось уже цілий рік не переступає порогу тієї кімнати)... Крім того, сауну в підвалі, обидві ванні... Одне слово, вони знають будинок, і сад, і сусідні садиби до останнього куточка. І всім трьом не до вподоби, що тут такі великі вікна. Ускладнення настали після того, як їй порадили не посилати більше Кіт до дитячого садка й відколи стало нецікаво ходити до крамниць. Забезпечити цілком гарантовану охорону блюкгофенського дитячого садка технічно, попри все бажання, неможливо, туди раз у раз приводять дітей, забирають їх, привозять харчі, там сила-силенна входів і виходів, поруч у парку розкидані одноповерхові літні будиночки, кущі, квітник, дитячі майдан чи-кж... Садок-бо спеціально спланували й заклали на відкритому місці, між школою і плавальним басейном жодної огорожі, туди весь час під'їздять якісь автомашини, і перевірити їх усіх справді немає змоги. А після пригоди з Пліфгеровим тортом доводиться оглядати навіть термоси з обідом. Кінець кінцем дійшло вже до невеличкого бунту серед батьків, адже їхнім дітям, вважають вони, нічого не загрожує (хоч насправді це зовсім не так, бо "вони,— сказав Губерт,— здатні викрасти чию завгодно дитину, навіть мою"), і постійний на-І дяд та охорона призводить, мовляв, тільки до нервових розладів, завдає душевних травм, і все це, зрештою, марна праця, бо коли що, то вони завдадуть удару зовсім в іншому

місці.-

Отож тепер їй доводиться залишати Кіт удома; вона вже не може відводити її й до Гребелів, де мала завжди так залюбки й подовгу гралася з Руді та Монікою. Гребелі недвозначно дали зрозуміти, що коли біля дому весь час крутиться поліцейський чи поліцейські, то це, мовляв, добром не скінчиться. Тож вона й мусить залишати Кіт удома, сама її доглядає, грається з нею, малює, розповідає казки чи кидає н хазяйнувати на кухні з Блюм. Улітку клопоту не було — плавальний басейн, поруч пісочок, гойдалка, гірка, а віднедавна (це була її ідея, вона згадала про Айкельгоф, де таке їм влаштовувала Кете) — віднедавна ще й яма з рідким місивом із глини, піску та води; тепер Кіт могла в тій "кашці-ма-нашці" просто-таки товктися, ліпити, щось будувати, скільки завгодно вимазуватись — голяка, коли погода стояла тепла, й у штанцях, коли ставало прохолодніше, і потім досить було лише посадити її до ванни чи облити зі шланга водою. А згодом їй, знову ж таки, не те що заборонили, одначе почали настійно її відраджувати не ходити до Блюкгофена на базар. А вона ж так любила там бувати, і Кіт також... З дитячим візком, із кошиком, у хустці — і щоразу туди, де якнайбільша штовханина, якомога ближче до селян; їй подобалося, коли її торкалися люди, подобався навіть їхній запах, отой гамір і метушня, подобалося, коли юрба підхоплювала її, несла з собою, і вона зовсім не боялась... Але Кіт, як її вперто переконували, загрожувала небезпека — малу, мовляв, можуть викрасти, і вона перестала ходити на базар. Там надто багато вуличок, а також п'ятачків між ятками та кіосками, і ті вулички й п'ятачки не проглядаються; чимало там і припаркованих у заборонених місцях легкових машин, а також вантажних, що привозять матраци, яйця, курей та овочі, одне слово, не встигнеш і оком змигнути, як таку малу дитину схоплять, і тоді шукай вітра в полі, ніхто нічого й не помітить. А за всіма тими ятками, кіосками, автомашинами, вуличками та п'ятачками й справді не встежиш і не вгледеш, навіть з метою профілактичною. Отож краще їй, мабуть, замовляти все потрібне додому, а якщо вже вона мусить конче вибратися до міста, то залишає Кіт у бунгало. Проте все, що привозять у дім, треба, звісно, перевіряти — кожну булочку й кожен пучечок салату; це саме стосується, звичайно, й речей інтимніших, що їх вона в разі потреби замовляє в аптеці чи в галантерейній крамниці. Це правда, вона старомодна й щодо цього і щоразу червоніє, коли поліцейські переглядають пакунки з аптеки. В такі хвилини виникає загальне напруження, нервозність, мовчазна згода, яка нізащо не повинна перерости у фамільярність і все ж переростає. Бо нелегко щоразу вдавати, ніби все це так і має бути й під будинком повинні постійно вартувати двоє-троє чи щонайменше один охоронець. Доводиться на всі боки озиратись, коли, буває, вискочиш легко вдягнена в передпокій чи в коридор, ідеш до ванної чи з неї або в туалет... І жоден на службі нічого не їсть, хіба котрийсь вип'є вряди-годи чашечку кави, а коли чергування кінчається, вони швидко зникають, просто таки непристойно швидко, наче тікають із проклятого місця, а їй так кортить часом погомоніти з котримсь із них — про дружину, дітей, просування на службі, житло... Однак далі ввічливої усмішки та сигарети, яку вони пропонують одне одному, справа не йде. А їй же хочеться довідатись, як вони живуть, про що думають, чи не посідає їх нудьга, розчарування, чи витримують у них усе це нерви...

В Ервіна вдавана привітність до цих людей часом межує зі спробою втертися в довіру й нагадує манери офіцерів-резервістів. Він заводить із ними балачки про футбол, пиво й жінок, яких треба "затискати", і просто недооцінює їхню вразливість — не тільки в Губерта, а й у Цурмака та Люле-ра, заради яких він щопонеділка вчить напам'ять результати футбольних матчів. Цурмака й Люлера ця тема зовсім не цікавить, зате в Губерта, хоч як це дивно, вона викликає інтерес — правда, не в такій, як у Ервіна, формі, інтерес не роблено-панібратський, з використанням стадіонного жаргону, з подробицями про футбольні досягнення й натяками на пов'язану з ними потенцію. Ервін не дає нікому слова сказати, він усе, бачте, знає краще, на повен голос, мов на заводській вечірці, розводиться з нею перед ними про "отих лягавих", а цього — чого-чого, а саме цього — вони дуже не люблять, бо наслухалися від інших, і такі розмови викликають у них глибоку гіркоту, й хоч Ервін говорить про це ніби й жартома, сказати б, "у лапках" ("То як там ведеться сьогодні нашим друзякам "лягавим"?), але вони цього не люблять, навіть "у лапках". І коли потім Ервін починає пригощати їх сигаретами, то вони тримаються насторожено, а як візьме котрогось за рукав чи тільки поплескає по плечу, то чоловік аж здригнеться.

Отож важко за таких обставин перейматись одне до одного довірою й водночас уникати фамільярності, і в Ервінових натяках вона не вбачає нічого "брудного", а сприймає їх як щось дбсить природне. Може, вона й сама, лежачи біля басейну, розпалює в них "брудну уяву". "Навіть як ти лежиш перед ними гола, це їх анітрохи не має обходити, вони повинні залишатись байдужими". Губерт признався, що спалахнув жагою до неї вже першого дня, що вона завжди його хвилювала (про кохання він не говорить, він говорить про жагу), а кругом же походжали, тинялися й стояли також без діла чоловіки, і так минали місяці, довгі місяці, а господар дому все не з'являвся й не з'являвся, ні вдень, ні ввечері, і так спливали теплі вечори, спливали ночі, й до самого ранку нічого не ставалося, тільки нудьга та тиша, як у могилі, і навіть добрий, щирий Цурмак, якому справді вже майже сорок і який, звичайно ж, чоловік статечний, одного дня сказав їй: "Чому ви ніколи не підете ні на вечірку, ні в гості?.. Ми ж бо за дитиною наглянемо". Після цього вона принаймні зважилася піти до Цвірнера купити нові туфлі й вибрати та приміряти в Гольдкампа і Бреслітцера дещо з одєжі. Кіт вона залишила тоді на Цурмака та Блюм, а сама поїхала з Люлером до міста. У Бреслітцера Люлер стовбичив просто в салоні, мов той домашній детектив, і коли вона входила до кабіни, роздягалась та перевдягалась у тому салоні, де повно всіляких рюшків, плюшу та інших дрібничок найрізноманітніших рожевих відтінків, у цьому було все-таки щось хтиво-еротичне, якась відчутна на запах тілесна фамільярність, що її вона виносила з собою з кабіни. Там було щось таке... щось від атмосфери в найкращих, за її уявленнями, борделях, щось непристойне, спокусливе, наче якась пропозиція, обіцянка, котру не виконують... І повертаючись додому, вона ледве втрималася, щоб не покласти втішливо руку на плече бідоласі Люлерові, який, вона це знає, живе сам і чоловік досить тямкий; однак вчасно збагнула: такий жест може виявитись фатальним. Уперше вона зрозуміла, щб мала на увазі и сусідка, ота щиросерда й вульгарна Ерна

Бройер, коли при нагоді казала, нібито для неї нічого не важить ні кохання, ні жага — головне, мовляв, щоб із нею іноді хтось переспав; та й самим чоловікам, мовляв, часом потрібно тільки це, не більше й не менше. А Люлер, мабуть, Укмітив, які гроші вона заплатила за дві сукні — майже дві тисячі вісімсот марок, і, на його думку, це було, звісно, дуже дорого.

І ось цієї весни вона стала Губертовою — ополудні, коли Блюм поралася на кухні, а Кіт переможно верещала в ямі з "кашкою-манашкою", бо їй нарешті пощастило підманути Губерта після того, як уже вкотре — а того теплого дня, певно, вже всоте — намагалася підкликати його до себе. Кінець кінцем Губерт її послухався, і дівчинка обляпала його "кашкою-манашкою", а тоді він ще й послизнувся, впав і змушений був зайти до будинку й довго чиститись, і згодом, коли вона вже давно була від нього вагітна, та, зрештою, й тепер вона все питає себе, чому тоді за ним пішла, адже він сам добре знав, де в них ванні кімнати, і навіть рушника знайшов би й без неї. Одначе таки пішла з ним, провела до ванної, навіть відчинила йому двері, дістала з полиці кілька ганчірок та рушників, і раптом вони припали одне до одного. Вона, мабуть, торкнулася мокрим плечем його щоки... Цього вона не хотіла, ніколи про таке й не думала і все ж не опиралася жодної миті, коли він обхопив її, стяг бікіні — вгорі набік, а внизу геть... І поки він це робив — на перший погляд, як досвідчений чоловік,— вона зрозуміла, що ніякий він не досвідчений. Губерт зі стогоном віддався їй, а вона — йому, вона радо стала його, і поки він цілував її, відчула, що знає його всього-всього: знає, як він пахне, як поголений, знає його зуби і серйозні світлі очі, знає, як у нього спадає на чоло чуб, і не тільки не стала опинатись, а й кивнула на знак згоди головою, хоч його губи були міцно притиснені до її губів; вона згодилася зробити це похапцем, ще й причинила лівою ногою двері, бо залишалась іще вузенька щілина... Блюм перебирала на терасі салат, Кіт гралась у своїй "кашці манашці" в саду, було це ополудні, сонячного травневого дня, за чверть години до обіду, і вона аж здивувалась, що потім майже без страху, з великою радістю, спокійно, немов так і треба, підтягла на місце бікіні, у передпокої оглянула себе в дзеркалі, трохи поправила зачіску, тоді як Губерт нарешті заходився у ванній чиститись та змивати з куртки й штанів глину. Згодом він просушив на сонці мокрий одяг, посварився пальцем на Кіт і відійшов до гаража, не сказавши їй того дня більше жодного слова. Тоді він узагалі відверто розмовляв із нею дуже рідко, як, зрештою, і пізніше, він просто ставав позад її гамака чи в кущах за басейном і шепотів: "Пані Фішер... О, пані Фішер!..." Вони завжди розмовляли на "ви", хоч зустрічалися тепер і частіше, зустрічалися знов і знов... їм було ясно, що в них це не випадковість, не "одноразовий" роман, що став наслідком випадкового збігу обставин, не те, що просто стається, а потім забувається, їхні почуття були глибокі й що далі, то глибшали, багнути їх було вже не сила, вони пускали коріння в численних дрібницях, які вона назвала б колись сороміцькими. Ота відчайдушність, з якою вони й далі віддавались одне одному в гардеробі між плащами та пальтами на плічках, де він міг, коли що, вдати, ніби повертається з туалету, а вона могла сховатися між ті плащі та пальта глибше — в разі чого, на дві-три секунди, потрібні для того, щоб вийти із

скрутного становища... Чи в садку, коли він проходив поруч і, ніби випадково, затримувався, розповідав їй про те, як учився на поліцейського, а вона йому — про Айкельгоф, що його стерли, перемололи бульдозерами; вона розповідала йому більше, ніж могла чи мала право розповідати про це будь-коли й будь-кому. З братами вона вже не може розмовляти на цю тему взагалі, Ервін також каже, що "проливати сльози за торішнім снігом — це просто сентиментальність". Батько не хоче про це й слухати і часом аж лютує— видно, сумління в нього все ж нечисте. А Кете мовчить. Кому-кому, а їй, певно, було особливо гірко втрачати Айкельгоф та Іфенго-фен, де вона народилась і де минули її дитячі роки, бачити, як усе там зрівнюють з землею і перекопують... Сунули величезні екскаватори, ковшуваті звірі добродушно-невинно й безжально-невблаганно пожирали ліс, ковтали ґрунт, знову випльовували його далеко вбік, вигрібали з-під землі покійників — шанобливо, о, вельми шанобливо! — змітали церкви, села та замки, і Кете аж здригалась, коли їхала через Ной-Іфенгофен, де поназводили нових будинків та церков.

А здригатися — це непогано. Здригатися, коли думаєш про Кіт, що тепер стоїть на молочній кухні у БееретпДв, така рожевенька й чарівлива; коли шукаєш отої невимушеності, з якою віддалася Губертові, шукаєш слушної нагоди в кутках і закутках, у ванній і в гардеробі; здригатися, коли згадуєш про Гельгу й про ту дивну обставину, що зовсім не відчуваєш себе винною в подружній зраді, не відчуваєш себе винною ні перед Фішером, ні перед Губертом, а тільки перед Гельгою; здригатися, коли згадуєш про те, як спокійно виходиш десь із кутка чи закутка або з ванної, підмалювавши з усмішкою губи й поправивши зачіску, так ніби нічого й не сталося, тоді як Блюм сидить десь у будинку, а Кіт у себе в кімнаті; здригатися, коли згадуєш про те, як хутко, зі спритністю птаха окидав її поглядом Губерт (чи не лишилося слідів і на ньому?), і коли замислюєшся над тим, звідки це все, чому в людей воно виходить так просто, чому після всього незворушно вдаєш, наче й не сталося того, що завпеди називалося й називатиметься подружньою зрадою... Звідки вона про все це знає? Адже їй ніхто нічого не пояснював, досвіду в неї нема, у неї, "нашої любої, нашої доброї, вірної і надійної джмілки. В нашої голубки, нашого золотка"... Звідки в неї раптом ця досвідченість, що дала себе знати вже щонайпершого разу, коли вони вийшли з ванної, а Блюм перебирала на терасі салат? Адже те, що сталося, було, бачить бог, щось небуденне, для неї ні, і все ж вона всміхнулася, кивнула Блюм головою і вийшла в сад, де безтурботно гралася Кіт.

Може, Гельга її зрозуміє й іноді пускатиме Губерта до неї... І вона, живучи в Італії чи в Іспанії, матиме змогу іноді кохати його, показувати йому дитину... Губерт такий чоловік, що ставить до своїх службових обов'язків серйозно й ревно, навіть любить їх. "Безпека й порядок для всіх". Щоправда, він трохи педантичний, адже міг би, мабуть, запобігти біді, що сталася з Ерною та Петером. Хоч як це дивно, але вона не хоче його втратити, вона хоче бути біля нього, спати з ним, навіть... Жити з ним? Це, певно, добром не скінчиться, як не скінчилося добром, судячи з усього, і в Ерні з Петером. Ті ж бо спершу хотіли тільки... тільки переспати одне з одним, а тоді так закохалися одне

в одного, закохалися по-справжньому, і то Петер в Ерну ще дужче, ніж вона в нього. Адже Ерна відверто призналася, що спочатку хотіла, аби він, саме він лиш один раз її покрив. Атож, вона так і висловила, по-своєму вульгарно, зате щиро. І тепер Петер уже просто не може її забути, а вона не може забути його, і вони не зважають ні на скандал, ні на оскаженілого Бройє-ра, ні на всілякі розпитування та допитування. Петер хоче мати Ерну собі, у власному домі, хоче навіть з нею одружитись; це вже коханець, що майже втратив голову... Але вона... Ерна... Ерна все ж відчуває себе в тій малесенькій квартирці надто вбого, надто нікчемно. Звичайно, Бройєрове бунгало й Петер у ролі коханця — так могло б тривати вічно. Могло б, якби не оцей клятий нагляд та охорона. І Ерна відверто клене по телефону все на світі, забувши, що вони з нею перейшли на "ти", вже давно не називає її "любою моєю джмількою" замість "бджількою", а грубо, з ненавистю цідить: "Вельмишановна пані Фішер, послухайте-но, що я вам скажу..." І вона слухає, а думки в самої далеко-далеко... Все їй тепер байдуже, все осоружне — Ерна, Ервін, Петер, Кюблер, Ронер, Клобери... І що божого дня, тільки-но вигляне сонечко, на терасі з'являється зі своєю пронизливою музикою ота напівгола німфа...

А все ж таки Ерні їй бракує. Адже та — досить мила жіночка: така розкута, така щира, навіть коли безцеремонно розповідає про своє подружнє життя, цілком відверто признаючись, з якою охотою це робить — оте, з чоловіками. "Ви ж позумієте, що я маю на увазі..." А потім: "Мене так розпалює, просто доводить до сказу ота порнографійка, яку мій старенький Бройєр приносить додому. А він і любить мене розпалити, от тільки погасити не здатний... Тож я й узяла собі того хлопця, який щоразу так жагуче, з такою тугою пас мене очима... Атож, а тоді в нас дійшло до кохання, до справжнього кохання, і про всю оту порнографійку я зі своїм хлопчиком забула. Якби ж то знаття... І треба ж таке! Ці розтри-клятуші лягаві все мені зіпсували, у нас було б так іще не один рік, але ж вони тут винюхують, винюхують... То через вашу сімечку, через вас саму, через ваші паскудні мільйони! Яке мені до всього цього діло? І коли я часом уранці впускаю до себе Петера, то яке вам до нас діло? Аніякісінького! А тепер морочся з Бройєром через кушетки, крісла, валізи, ганчір'я... Не хоче залишити мені навіть кольорового телевізора. Та не схлипуйте там, не схлипуйте, вам я цього не бажаю, люба моя джмілько, ні. Та з вами такого ніколи й не станеться, у вас такого просто в крові немає..."

Але ж ні, сталося і з нею — точнісінько те саме, що й з Ерною; своєму Петерові та віддавалася, звісно, теж "хутенько й раденько", як і вона своєму Губертові.

Колись — коли? — вона розкаже йому ще багато чого про свій дім у Айкельгофі, про те, як там жила, як жила в пансіоні з черницями, може, навіть іще дещо про отого Беверло, що тоді — це ж було цілих одинадцять чи дванадцять років тому! — належав до молоді, "на яку покладали надії і робили ставку", якою опікувалися партії, всілякі спілки та об'єднання, яку осипали стипендіями, і всі сподівалися, що він вивчатиме германістику чи театрознавство, принаймні вийде на сцену культури й представлятиме там "наші" (чий?) погляди. Його називали консерватором (якби ж тільки їй хтось

пояснив був, що воно таке), навіть реакціонером (якби ж тільки їй, знову ж таки, хтось розтлумачив був, що це, власне, означає), називали католиком, навіть богомільним... А вона такою й залишалась, за таку себе й має, незважаючи на Кольшредера та Губерта. А проте й сама не знає до пуття, що воно означає. Однак Беверло пішов тоді вивчати банківську справу, спершу тут, потім в Америці, вкупі з

Рольфом, захистив навіть докторську дисертацію на якусь південно-американську тему, повернувся додому й танцювати вмів уже краще... Навколо губів у нього вже залягла якась цинічна, аж вульгарна зморшка, тепер він хотів її не тільки цілувати, він хотів чогось іще, а вона його більш не любила, і тоді він так само замріяно промовив: "Такою станеш і ти — вульгарною і цинічною. Або безмірно дурною, якщо роками матимеш справу тільки з грішми... А я ставати дурнем не бажаю. Якщо матимеш справу з грішми, що в обігу, а не з тими, які можуть лежати у тебе в кишені..." Вона побачила його ще раз на весіллі в Рольфа, коли той одружувався з Веронікою; Беверло виголосив дотепну промову й згадав у ній, навіть не образивши батька, про "Блетхен". Батько... Його вони всі люблять. А Кете!.. І було ж то ще зовсім недавно... Якщо ці чутки та розмови бодай наполовину правдиві, тоді вина за все лягає на нього, Генріха Беверло,— за нагляд і охорону, за нещастя Ерні Бройер, за їхню поламану дружбу, за лють Клоберів, за холод з боку сусідів, за оту пригоду з тортом на Пліфгерів день народження... І за дитину, яку вона понесла від Губерта.

Тепер Беверло став чимось таким самим примарним, як і айкельгофський дім, що його швидко, дуже швидко підім'яли під себе бульдозери. "Розрівнювати й копати — отоді вугілля й скаже своє слово!" Це Бляйблеве гасло, і "старий Айкельгоф" зрештою дав такі гроші, що їх майже вистачило батькові на "замочок". Рольф розрахував тоді всі прогресії і регресії, починаючи з 1880 року, і комп'ютер видав можливий виграш; це мали бути кілька тисячних відсотка, принаймні, за одностайною думкою всіх, "шалені гроші як на такий занепалий фільварок"; кінець кінцем ішлося не тільки про величезний прибуток, ішлося й про приклад, що його мав подати батько, коли після безкінечних розмов та переговорів, а також численних протестів цілий Іфенгофен розрівняли й почали перекопувати. Іноді, коли вона, проїжджаючи там, зупиняється на путівцю між Гетцігратом та Гурбельгаймом і зазирає до глибочезного котлована, їй кортить визначити місце, де колись стояв Айкельгоф і Іфенгофен. Був час, коли туди пустили трохи потішитись археологів з їхніми римськими, франкськими і навіть, якщо це правда, дофранкськими — якимись кельтськими горщиками, черепками й усіляким причандаллям, що його кладуть у могилу разом із покійниками (у краєзнавчому музеї тепер можна переконатись, як потішились ті археологи: докторські дисертації, дисертації на здобуття доцентури в університеті так і посипались). Кістяки, КУХЛІ, камінці, черепки, гори черепків... Є в музеї і ціла Чтлша з написом: "Знайдено в Іфенгофені",— а також менша* "Знайдено на фільварку Айкельгоф, тепер буровугільний басейн".

Батько, певна річ, не міг сказати сні", а правління, певна річ, правило своєї: "Якщо впираєтесь ви, Тольме, якщо впираєшся ти, Тольме, то чи ж випадає нам сподіватися

на здоровий глузд у вирішенні невідкладних економіко— й енерго-політичних проблем від людей простіших?" І вони ламали, трошили, зрівнювали все з землею і перекопували — церкву й пасторський будинок, село, кладовище й убогий маєток графів фон Гетцігратів, валили й корчували фруктові дерева, каштани й дуби, живоплоти й паркани, і жодного живого місця там, звичайно ж, не залишилося: їм-бо треба було доп'ястися до вугілля! Вигнання з Іфенгофена й Айкельгофа, вигнання з Блора, а незабаром — Ервін час від часу нашіптує їй про це під секретом — незабаром дійде черга й до Тольмс-гофена... Невже й справді минуло тільки вісім років, відколи вона танцювала на весіллі Рольфа й Вероніки, знов танцювала з Беверло, який просто-таки не давав їй тоді проходу? Ні, закохана в нього вона вже не була, на той час вона його вже боялась, особливо коли згодом, після отої милої, зверненої до батька промови Беверло вже не дуже мило заходився сперечатися з ним про свободу,— обидва напідпитку, батько, як завжди, розморений, а Беверло різко розтлумачує йому з приводу майбутнього виїзду з Айкельгофа про те, як мало свободи залишається в умовах вільної економіки навіть найві-льнішим із вільних. Батько ж бо розумів, що в його дружини, в Кете, через той виїзд просто-таки крається серце, що діти відчують себе вигнанцями, та й сам він у тій руїні душі не чув, а гроші, вони ж йому однаково були не потрібні — адже "Блетхен" розростався з дня на день. Свобода, примус, необхідність — це ж бо не що інше, як трохи м'якша форма експропріації. Минуло лише сім років, відколи батько з Кете переїхали до "замочка", спершу перебудувавши його й надавши там усьому сучасного вигляду. А скоро й "замочок" зрівняють із землею і перекопають, і ціни знов підскочать разів у двадцять. "Коли йдеться про економіку, твій старий прикидається простачком, а тим часом хитрішого за нього в цьому ділі не знайдеш. Свою вигоду він не прогавить, у нього все відплачує сторицею".

Своя вигода є, звісно, і в тому, що Ервін крутиться в "світовій історії", укладає угоди, ставить скрізь машини, створює виробничі лінії, глузує з профспілок ("А вони мені ще й помагають!"), корчить із себе такого собі гульвісу, хоча, коли намагається виконати свій подружній обов'язок, то щоразу мусить докладати неабияких зусиль. А втім, може, то справді її вина, може, все через те, що вона думає тільки про Губерта, а надто після тієї ночі, яку він пробув у неї, після тої прекрасної ночі без слів, коли він хотів бачити її, а вона — його, коли вони пили на підвіконні каву, й уже займалося на світанні, а вдалині виднілись "циркові фасади" електростанцій, що в них згорів і Іфенгофен, і фільварок Айкельгоф... Губертові, звісно, ніколи й на думку не спало б спитати в неї перед тим: "А пілюю ви вже ковтнули?" Не спало б йому на думку, звичайно ж, і остерігатися самому чи зробити це "набік" або запропонувати їй те, чого б вона нізащо й повік не зробила б, і коли вона сказала йому, що завагітніла, то він був водночас і радий, і зляканий, і дав їй зрозуміти, що загалом це засмутить Гельгу, проте одному та, без сумніву, буде рада: дитині. Цю серйозну звістку Губерт сприйняв надзвичайно серйозно; то було тоді, коли Ервін, щасливий і лагідний, як ніколи, повернувся з... Хіба ж вона знає звідки! Мабуть, із Сінгапура — з квітами, коштовностями й усілякими екзотичними подарунками для неї й Кіт, а також для Блум

і весь аж сяяв отим хлоп'ячим завзяттям, що колись її так причарувало. Він просто-таки на руках переніс її через гардеробну (там висіли пальта й плащі, серед яких вона кілька разів ховалася з Губертом), далі — через коридор, передпокій, вніс до кімнати, поклав у ліжку, і вона віддалася йому, однак не стала його, хоч він так палко шепотів: "Я тебе кохаю... Ти про це ще не забула? Як на мене, то годі вже нашій маленькій Кіт бути самій. Знаєш, ти поки що кинь пити свої пілюлі". Потім Ервін ще не проминув нагоди вкинути — без цього він просто не може — один зі своїх дотепів: "Ну, повний вперед! Сьогодні всі обмежувальні знаки на швидкість скасовано!.."

А Кіт на той час уже цілих два місяці була не сама, і щораз отой дотеп, оті нібито імпрізовані й усе ж заздальгідь наготовані жартики, коли вона виконувала свій подружній обов'язок, і оті вечірки в його батька та матері, власне, досить вульгарні, такі, якою буває Ерна Бройер... А сварка з Ерною боляче її вразила, сварка, в якій не винен ніхто, крім оцих клятих обставин, спричинених, якщо вірити батькові, Рольфу й Катаріні, саме Генріхом Беверло, а також колишньою її невісткою Веронікою Толм, уродженою Цель-

ер дочкою гетцігратського лікаря. Вероніка вже двічі їй телефонувала, і першого разу в неї, Сабіни, від переляку аж трубка з рук випала; то був справді добре знайомий, дзвінкий і чистий голосок — оте "янгольське" (так його називали черниці) сопрано, яке надавало хору такого повнозвуччя і яке іноді згори, з органної галереї, виводило соло: "О Вероніко, господи помилуй, о Вероніко, ягня боже!.." А оті щасливі години, коли ще тривали травневі молебні й Вероніка співала на хорах, уславляючи діву Марію... Хіба ж то, власне, не Веронічин голос зробив із неї таку палку шанувальницю діви Марії? А вона була й залишилась саме такою, і ще сьогодні ж піде до блорської каплиці, понесе квіти, прокаже "Аве Марія", поставить свічечки й, мабуть, зронить сльозу за Губертом, за дитинкою в своєму лоні, за Гельгою, Бернгардом і Кіт, зронить сльозу й за Веронікою, що отак просто — звідки ж? Звідки? Звідки? — подзвонила й запитала: "То як живеш-поживаєш?.." І засміялась, коли вона, Сабіна, схвилювано дихаючи в трубку, на друге запитання: "То як живеш-поживаєш, любя джмілко?" — відповіла: "Під наглядом і охороною, сама ж, мабуть, знаєш. Знаєш і те, що тут майже як у в'язниці". А Вероніка: "Це не моя вина!". Тоді вона: "А Генріх?"—"Генріх усе вираховує, вираховує й вираховує. Перекажи Рольфові, що в Гольгера все гаразд..." І зникла. А через кілька місяців подзвонила вдруге і тільки й промовила: "Ох, любя джмілко, любя джмілко... Мені так шкода за все, так боляче... А ти коли-небудь згадуєш про наших черничок? Хочеш, я тобі щось заспіваю?" І завела "Марію, весни королеву". А тоді знову зникла...

Вона не могла не розповісти про це Губертові, але той тільки засміявся, кивнув головою і сказав: "Та ми знаємо. Принаймні мій шеф знає. Не бійтеся, все записують. Може, нам таки пощастить засікти, звідки вона дзвонить, і ми її схопимо. Для неї це було б найкраще. Не думайте, всі ваші телефонні розмови теж записуються. Тож нікому не дзвоніть, любя Сабіно. Нікому! Й нікому не пишіть. Я теж, певна річ, не можу вам ні подзвонити, ні написати... Ніколи. А мене ж тут скоро змінять..."

Коли Блум і Кіт повернулися від Бееретца, вже майже смеркло; Блум

додержується всіх, як тут висловлюються, правил безпеки, хоч ніколи не сприймає їх серйозно й завжди каже, нібито однаково не вірить у безпеку, "а тим більше в безпеку проти отих, що спустяться, коли їм заманеться — а це може бути і вдень і вночі,— з небес". Кіт пишалася: всю дорогу додому вона вперше несла чотири літра молока сама і тільки тричі мусила поставити бідончик на землю. Її пригостили горіхами й каштанами, і їй кортіло якомога скорі, ще посмажити їх на багатті в саду — "як приїде тато". Це її, Сабіну, боляче вразило, і вона вперше подумала про те, що Кіт же так любить свого батька... що й малій буде боляче, нестерпно боляче, і вона сказала:

— Зараз ми поїдемо з бабусею Кете, і каштани ти посмажиш у дідусевому каміні. Дідусь буде радий.

— І зостанемося там на ніч?

— Авжеж.

— Тоді я залишу тут трохи горіхів і каштанів для тата. А молоко?

— Молоко поставимо в холодильник, не скисне.

— То мені збиратись?

— Візьми тільки ляльки. Дещо з одежі я прихоплю сама.

— До речі,— озвалася Блюм, коли Кіт пішла,— вам нічого боятись, сусіди до вас як ставились, так і ставляться. Кому це сподобається — вже кілька місяців у селі висне поліція! Але на вас люди не сердяться, на вас ні, а ось на отих... Ви там зостанетесь, либонь, довше, ніж на одну ніч, еге?

— Так... Але чому ви про це питаєте, Маріє? Ви щось знаєте? Скажіть мені!..

— Нічого я не знаю, пані Сабіно. їй-богу, нічого не знаю. Я тільки бачу, я відчуваю, що на душі у вас не тільки дитина, яку ви ждете... Якийсь камінь... Що вам принести — чаю чи кави?

— З хвилини на хвилину має приїхати мама, пити чай чи каву вже, мабуть, ніколи. А ви гадаєте, мені слід зостатись?

— Ні,— їдьте, так буде краще. Либонь, краще... У мене ніколи не було людини, до якої я могла б піти, якби мені раптом набридла сім'я. Хіба що могла б поїхати до сестри в місто. Але там довго не погостюєш — так, до вечора. У квартирі тіснота... І коли вони посходяться всі з роботи — діти, чоловік... А в монастир мені теж не хочеться, хоч там мене, мабуть, і прийняли б. Хай навіть дитина... Радійте, що маєте до кого прихилити голову. І їдьте...

— А ви б зі мною поїхали, якби... Не плачте, люба Маріє, не плачте... Я ж іще вернуся.

— Не вернетесь. Хіба, може, до Блора, навідати нас. А в цей дім ви вже ніколи не вернетесь... Я з вами й поїхала б, якби... Я знаю тільки одне й від вас цього не потаю. Я мушу вам це сказати, ви ж бо завше були до мене такі добрі—

Дитя не од вашого чоловіка, а до того, чиє воно, ви піти не

можете... . _ Ви знаєте, хто він/

_ Не знаю.

_ Справді не знаєте?

_ Ш Присягаюся вам. Я лише вмію полічити, а п'ять місяців тому...— Вона ледь помітно всміхнулась.— І як тільки ви це... той... улаштували? Тут же так наглядають, так охороняють, а ніхто в світі нічого й не укмітив. Це просто... Просто диво дивне. Мені аж лячно стає. Хто б міг про вас таке подумати?..

— Лячно кого — мене?

_ Ні, просто так. Лячно, що люди бувають такі хитрі...

А ось і ваша пані матуся! Не забувайте мене. Коли я вам потрібна, то й ви мені потрібні. А може, все ж таки чайку?..

— Ні, дякую. Я хочу поїхати, доки не повернувся додому чоловік.

Від вхідних дверей вона побачила, як із машини вийшов шофер (то був не Блуртмель), відчинив Кете дверцята, а потім став біля Кюблера. Це був і не Губерт — що, звісно, теж могло б трапитись,— а зовсім чужий чоловік, котрийсь із новеньких, і своїм виглядом він скидався скоріше на когось із концерну, ніж на поліцейського. Бачити Кете завжди дуже приємно — їй уже, певно, десь під шістдесят, а з вигляду ніколи такого не скажеш. Кете належить до того тилу людей, якому важко й назву придумати (вони всякчас здаються спокійними, хоч насправді постійно нервують), і вона не завжди вміє дійти згоди зі своїми перукарками. Однак цього разу зачіска в неї вдалася на славу: вузол сивих кіс, переплетений чимось білим, їй дуже личив. Кете й сьогодні була вочевидь збуджена; вона привезла з собою торбинку з печивом — хотіла, видно, випити чаю,— поцілувала Кіт, потім її, Сабіну, й промовила чи, скоріше, вигукнула:

— Ти вже чула?

— Ні. А що?

— Вони зробили його головою правління! Фріца, твого батька. Таки обрали. Я щойно почула по радіо, в машині. Доведеться мені одразу вертатись назад — не можу ж я покинути його самого. Тепер нам гаплик — жодної хвилинки не матимемо спокою, ні на мить не зостанемося самі. Бляйбль свого таки домігся!

О господи, хто б міг подумати!.. А батько ж уже не молоденький... І хворий.

— Але ж він їм так підходить, сама знаєш,— сивий як голуб, добрий, освічений, і коли Плїфгер більш не схотів... Такий лагідний... І голос, як давав інтерв'ю, був куди приємніший, ніж колись,— я щойно чула по радіо. Він, звісно, поводитьсь так, ніби це для нього велика честь. Довіра, відповідальність і таке інше... А ти, доцю... Ми ж бо й не туди, що ти при надії і вже на шостому місяці.

— Гребнітцер усе ж таки роздзвонив?

— Ні, нам розповів Бляйбль — як на те, саме Бляйбль. Вичитав десь у спортивному додатку. А Гребнітцер потім сказав тільки, на якому місяці. Що ж тут поганого? Ми теж маємо знати. Чи ти не хотіла дитини?

— Чого ж, хотіла...

Просто безглуздя — говорити отак, коли йдеться про дитину!

— То в чому ж річ? Щось із Ервіном?

Вона кивнула головою. І це — стоячи в передпокої, при відчинених вхідних дверях.

Тим звичним кивком голови було сказано багато й zarazом нічого, надто багато — й нічого... Хіба поясниш Кете, як гидко в неї на душі після того, коли вона виконає свій подружній обов'язок, саме після того, навіть не так під час того й перед тим, як після того, коли він не може стулити рота, жодної хвилини не може спокійно полежати й помовчати. А перед тим — оті банальні, оті завчені ніжності, в яких немає нічого, анічогісінько щирого, оте бундючне кривляння, оті манірності бувалого коханця, тоді як Губерт... Атож, у такі хвилини на думку їй спадає саме Губерт, і серце в неї заходиться. Авжеж, це, мабуть, досить легковажно, і все, певно, через неї, але Губерт після того лише погладжує їй брови, або відгорне з чола пасмо волосся, або, може, ще доторкнеться збентежено пальцем до кінчика її носа, а перед тим він такий милий, такий принішклий і ніжний, хоч після того такий серйозний, спокійний... А з Ервіном не переслухаєш отих його розтриклятущих примітивних дотепів, які він усі — ну звісно, всі до одного, часом тільки, на перший погляд, трохи змінивши, підхоплює з радіопередач про дорожні пригоди ("О, а ми знов його не пропускаємо! Га-га-га!" Або: "Оце швидкість! Сьогодні ми зробили віраж, не скидаючи газу!..").

Хіба поясниш це Кете? Хіба поясниш комусь — скажімо, судді на шлюботорозлучному процесі,— якої глибокої образи завдає отакий заяложений дотеп, коли кінець кінцем примусиш себе виконувати отой дивний обов'язок?.. А Ервін, як видно, так уже любить свої дотепи, що просто не може без них жити. Перед тим: "Ну, дорога вільна, рушаймо! Жодних обмежень швидкості! Жодної пробки!" А після того: "Ну ось ['приїхали. Й ніде не загрузли! Га-га-га!"]

_ Погиркалася з Ервіном? — спитала Кете.— І це на шостому місяці... Тут щось не те, доню, Воно, може, й серйозно, але ж не так, щоб зовсім, еге?

— Ох, мамо, не можу я більше з ним жити, не можу його більше терпіти... Я зараз же, отак, як є, поїду з тобою в Тольмсгофен — із Кіт, звичайно ж, і...— Вона гірко посміхнулася.— З плетивом.

_ Тобто як? Не можеш більше з ним жити, не можеш його терпіти?.. З вагітними таке буває. Тоді вони перебираються на кілька тижнів до матері!

— Саме це я й хочу зробити. Почекай тільки, зараз Кіт візьме своїх ляльок.

— То ти навіть не хочеш посидіти чверть годинки з мамою, випити чайку, погомоніти?

— Ні, чаю я не хочу, а погомоніти встигнемо й дорогою та вдома. Послухай, мамо, невже ти й досі не навчилася лічити? Якщо вже я на шостому місяці, то коли я, по-твому... ну, скажімо відверто: коли я, по-твому, завагітніла?

— Гадаю, п'ять місяців тому.

Вигляд вона мала спантеличений, ця мила літня жінка, що з роками ставала привабливіша, прибирала все більшої гідності й була єдина з усіх дружин членів правління ("правлінських дружин", називав їх Ервін, і в цьому його думка не розбігалася, хоч як дивно, з думкою Рольфа) — була, отже, єдина жінка, яка справді вирізнялася виглядом, мала смак і гідність. Не завжди, правда, бо коли взяти її зачіску,

то замолоду Кете, певно, мріяла про кучері й тепер іноді робила собі завивку. Та загалом, щодо одягу, жестів, манери розмовляти й рухатись... А вона ж усього лиш дочка іфенгофенсько-го садівника, який усе чаклував біля своїх тюльпанів та троянд, але не вмів лічити і зрештою начепив торби. Лічити, до речі, не навчилась і його дочка Кете, хоч їй це було з біса потрібно. І вже геть вона не вміла лічити в таких делікатних справах, як жіночі; вона ніколи не могла збагнути, чому люди посміюються, коли дитина народжується через п'ять чи шість місяців після весілля, ніколи не могла збагнути, що вона, Сабіна... одне слово, ще до одруження... А сама ж Кете (і щодо цього годі сумніватись, якщо тільки Рольф — не один із отих славнозвісних семимісячних) теж іще до одруження... Чорт, їй усе ж таки годилося б знати, що дев'ять місяців — це дев'ять місяців, а п'ять — це п'ять, і що вона, коли вже на шостому місяці, то аж ніяк не може бути вагітна від Ервіна. А ось Блюм про це, певна річ, здогадалась... Кете сама ж улітку не раз посміювалась, що Ервін так часто й так надовго їде з дому.

— Ні, переберуся сьогодні ж таки, зараз же, а дрютики й нитки ти мені позичиш... Невже ти забула, де Ервін був п'ять місяців тому?

Бона сказала це, як для Кете, надто різко, надто відверто. Кете розтулила рота, сполотніла, торбинка з печивом випала у неї з рук і саме на тому місці, де вона, Сабіна, востаннє, прощаючись із Губертом, віддалася йому — між гардеробним дзеркалом і дверима до туалету; поруч на стіні там висить ота бридка реклама "Вулика", родинної фірми Фішера (на рекламі у вулик входить гола жінка, а з другого боку вулика вона виходить одягнена). < Вулик" одягає Єву!" І в цю мить, коли вона стояла отак перед матір'ю, їй спало на думку, що на тому плакаті є логічна помилка: хто ж так радо поспішатиме до вулика, де, як відомо, не одягаються люди, а кусаються бджоли!.. Та зрештою Кете все збагнула, обличчя в неї знов порожевіло, вона скинула окуляри, підняла торбинку з печивом і промовила:

— Ні, доню, щоб ти — і... Ні, тільки не ти!

На щастя, Кете не поставила запитання, якого можна було сподіватись і яке напрошувалося само собою: "Хто ж він?"

— Чого ж,— відказала вона.— Я. Може, колись, при нагоді, я вам із татом і поясню. Але зараз я хочу тільки поїхати звідси, люба матусю. Кіт уже зібрала ляльок...— Цієї миті їй над усе хотілося кинути в оце невинно-перелякане обличчя "мами Кете" кілька слівце з арсеналу Ерні Бройєр. Вони все ж подобалися їй більше, ніж вислови Ервіна й лексикон старих Фішерів. Крім того, її квапила ще одна обставина: у Тольмсгофені був тепер Губерт, і вона хотіла терміново поговорити з ним. Але його ім'я вона ніколи, певна річ, не назве, вже хоча б заради Гельги та Бернгарда. Ніколи!

І не назве навіть не через те, що може зашкодити ("Чом би не подумати й про це?" — промайнуло в неї) його кар'єрі. Губерта ж, мабуть, не виженуть з поліції зовсім, одначе ускладнення, якщо це спливе на поверхню, в нього, певно, все ж будуть. Вони там, очевидно, не люблять, коля таке стається на службі.

— Ну гаразд,— мовила Кете.— Ходімо, пора їхати. Я теж хочу як можна скоріше бути коло Тольма. Він, мабуть, зморений, його треба підтримати... Ось тепер ми,

либонь,— оаптом прошепотіла вона,— неодмінно перейдемо в першу категорію!.. Вона більш не дзвонила? _ Ні.

_ д мені дзвонила. Застала в Кольшредера. І знаєш, що сказала? "Не ходи до Бляйблів на чай". Ось що вона сказала, більш нічого, а коли я промовила: € Вертайся назад, доню, вертайся",— вона відповіла: "Не можу. Хочу, але... Не можу". І все.

Кіт дали печива, и дівчинка вгамувалась; вона вже уявля-ла собі, як піде з дідусем на прогулянку, як смажитиме на багатті каштани... А Блюм аж заплакала — не сумно, а просто так, Кете навіть вражено звела на неї очі. І тоді Блюм усе ж запитала:

— А що робити з молоком?

— Спитаєте в мого чоловіка,— може, він питиме чи схоче, аби йому щось на ньому зварили. А ні, то віднесете панові Гермсфельдові або поставите котам у порожньому будинку Бройєрів. Не плачте.

Вона попросила шофера зупинитись на кілька хвилин біля каплиці, ввійшла до неї, втерла очі й відчула на душі спокій, майже байдужість. Якщо Губерт згодиться, вона відпустить його зовсім... Так буде краще для Гельги, для Бернгарда, для його майбутнього першого причастя. Квітів у богоматері стояло досить — про це Бееретци, Блюм і Германові жінки дбають від самого червня, іноді навіть влаштовують тут без пастора відправи, і вона часом приходила на них також.

— Гаразд,— мовила вона, знову сівши в машину.— В дідуса буде дуже добре. Знов ходитимете годувати качок...

І хоча шофер — чужий чоловік, якого вона ще не знала,— міг їх почути, Кете сказала:

— Ох, доню, доню!..— А тоді похитала головою і прошепотіла: — До весілля... Господи, коли двоє люблять одне одного й збираються побратись... Але щоб уже в шлюбі... з чужим!..

3

Блюртмель усе приготував, довів воду до потрібної, за інструкцією, температури, змішав екстракти, допоміг йому роздягтись і насамперед порозв'язував на черевиках шнурки. Коли він нахиляється, його поймав страх, і Гребнітцер порадив не нахилятися взагалі. Піджак, штани, спідня білизна — а цим він іще може впоратися сам і навіть відмовляється від допомоги, а от щодо черевиків та шкарпеток, то їх має скидати той-таки Блюртмель, як і помагати йому лягти до ванни. Блюртмель майже бере його на руки й бурмоче: "Знову схудли! Знову стали трохи легші. Мені й зважувати вас не треба, і так відчуваю. Грамів на шістсот, а може, й на всі сімсот..." І щойно він торкається ногами та сидницею води, як одразу ж, звісно, починає хотітися помочитись (щораз оті марні потуги справити малу нужду перед купанням!); отож він мусить загортатись у волохатий рушник і поспішати до туалету поруч, а Блюртмель тим часом контролює лівою рукою температуру води, відкручуючи правою кран із гарячою водою і доливаючи трохи ванного екстракту.

Він наказав низенько врізати вікно й поставити ванну так, щоб бачити принаймні

крони дерев і небо (воно ніколи не буває чисто голубе). Сьогодні вітер віє, здається, з південного заходу; дим і випари з електростанцій пропливають, збившись у хмари, високо вгорі і справляють природне враження ідилії, як на полотнах декотрих голландських майстрів, скажімо, ранніх Гейнсборо та Констебла. А ще дванадцять кілометрів на захід це лиш неоковирні стовпи диму, що не становлять, як піднесено й свято запевняє його Корчеде, жодної небезпеки; то всього-на-всього водяна пара, з якої утворюються хмари, впливаючи на погоду; аж коли вітер повертається з півночі чи з північного заходу (а це трапляється дуже рідко), небо робиться ясным і стоїть безхмарне, хоч завжди й сіре; і тільки коли-не-коли — таких днів він просто не лічить, хоч не раз уже й збиравсь узятися за це,— воно справді голубе.

Блюртмель сидить на табуреті біля ванни, знаючи, що він не може терпіти, коли хтось чи щось стоїть або сидить у нього за спиною; знає Блюртмель і те, що цей панічний страх у нього лишився ще з війни, після кількох нагальних відступів, які можна було назвати й утечами. Коли в тебе стріляють ззаду, це куди неприємніше, ніж коли стріляють спереду. А може — цю дуже мудру теорію висунув Блюртмель,— то в нього навіть якийсь спартанський комплекс, який йому прищепили ще в школі і якого він так і не позбувся: страх перед ганьбою. Якщо так, то це сидить у ньому дуже глибоко, хоч і не настільки, як молочний суп, сповіді й оте "сам чи з кимось". Ганьби він не зазнав у яситті ніколи, зате страх перед нею відчував завжди. Принаймні один раз вони до нього таки дісталися, і це пішло йому ж на добро — він потрапив до госпіталю в Дрездені й зустрів там Кете. До того ж поранення виявилось таке, про яке тільки

піють, просто, сказати б, акуратненьке, мов на замовлен-
ЛТІІР слово, нічого серйозного, навіть боліло не дуже;
НЯ, ОДНС * *

наче й не таке легке, щоб застрягти десь у прифронтовому оспіталі. У Дрездені він боявся тільки, аби не стало відомо, він командир батареї, виказав постійний пароль: "Щойно вони з'являться, як тільки їх помітите — вшиватись, негайно вшиватись!" І все ж таки він залишався, як капітан на судні, до самого кінця й прихопив із собою тільки сигарети пістолет та карту; небачена навала танків і не "обшарпані росіяни", а вдягнена в чистеньку унію>орму піхота викликала в нього жах. Його вочевидь не зрадив ніхто, навіть лейтенант Плон, що весь час торочив про остаточну перемогу, але вірити в неї вже явно не вірив. Дрезден, Кете...

А сьогодні, в останній день конференції, перше ніж спуститися "у лабіринт", як казала Кете, "до Мінотавра", сьогодні за сніданком він знов зауважив, які схожі в Кете й Рольфа очі. Тільки в неї ясніші, трішечки-трішечки ясніші; і все ж у її очах так само прозирає незглибимий романтичний смуток, пойнятий легковажністю, за якою ховається відчай. Тоді вона радила йому відразу продати "Блетхен", залишити собі Айкельгоф і стати директором музею або очолити земельне міністерство у справах культів чи принаймні його відділ культури. Шанси, мовляв, ти маєш, англійці тебе прийняли, а партію собі теж знайдеш. Після того, як він вийшов з табору для

інтернованих, куди попав помилково, і все те страхіття лишилося позаду, довіра до нього навіть зросла. А нацистом він справді ніколи й не був. Випадково? Цього він і сам до пуття не знає. Певна річ, наці викликали в нього просто огиду, годі й сумніватися; з року в рік він, дістаючи від графині підтримку, пнувся вгору, вибивався в люди, працював у замках та архівах домашнім учителем і хранителем, складав каталоги приватних зібрань, час від часу навіть дещо друкував в одному журналі, поки почалась війна і він опинився в артилерії. А страх навідував його й раніше, ще в ті роки, коли він, бувало, зважувався відлучитись із бібліотеки, архіву або домашньої класної кімнати — хоча б для того, щоб знайти собі дівчину чи жінку; коли згадував про архіви в замках, про єпископських бібліотекарів, про отих "придурків" у церковних закладах, що були йому наймиліші; коли згадував також про вчительок та кельнерок, що "зглядалися" над ним, а він, певно, над ними, про меланхолійну тугу в очах декотрих баронес — в очах, які, хоч він колись і мав нагоду "зглянутися" над однією графинею, викликали в нього страх; зрештою, Герлінда була ж незаміжня. Відвертого натиску він ніколи не відчував і досі не знає, чи витримав би його, а якщо ні, то наскільки перед ним поступився б. Не знав він цього й тоді, коли прийняв "Блетхен". Його бездоганне політичне минуле здавалося йому лиховісним, а англійцям — незбагненим, і вони мусили з цим минулим просто змиритись. Іноді, на якусь хвилину-дві, він дозволяв собі помріяти про оті можливі кар'єри — директора музею, міністра з резиденцією в Айкельгофі... Й жили б вони тоді теж "у мирі та злагоді", а дещо... Ох, дещо... Дещо було б, либонь, навіть по-іншому, і Рольф, певно, не опинився б у в'язниці, Сабіна не зустріла б отого Фішера, а Герберт дивився б на життя, мабуть, трохи тверезіше; може, Вероніка з Генріхом навіть... Що ж, видно, всі вони — він сам, Кете, діти й друзі — перебрали міру й зробили "Блетхен" трохи засмішним. А посада директора музею — це було б саме те, що треба; крісло міністра — то вже занадто, тоді він потрапив би в самісіньке партійне багно.

І раптом йому спало на думку, що Вероніка дзвонить щоразу тільки до Кете, а до нього — ні. Він аж усміхнувся: невже в ньому прокинулися ревності через те, що Вероніка ніколи не дзвонить йому, а тільки Сабіні й Кете? Навіть Рольфові не дзвонить — видно, боїться його. І Ервінові Фіше-ру теж не дзвонить, хоча, звісно, й не через легковажність. А Фішерові, до речі, тільки один раз — коли було конче потрібно, зателефонував і він сам, попросивши дати Рольфові якусь, бодай невеличку можливість заробити у "Вулику" трохи грошей, хай навіть тому довелося б щось пакувати чи підмітати двір. Але ж ні, Фішер рішуче відмовив — через ім'я Гольгер, яким вони назвали, ще після того, хлопчика; Фішер відверто заявив, що не хоче, аби "отакий-о приніс його робітникам заразу". А все ж був колись Гольгер Данске, таке ім'я і в одного прем'єр-міністра та, зрештою, і в графа Тольма, що намагається (здебільшого, як кажуть люди, марно) спокушати десь між Малагою і Кадісом туристок — переважно англійок та шведок, у крайньому разі й німкенів. Що ж, може, називати й другого сина Гольгером і справді була непотрібна впертість...

То чому ж усе-таки Вероніка жодного разу не подзвонила йому? Адже він нічого поганого їй не заподіяв, вона завжди була мила з ним, а він — із нею; правда, ніколи не

робив вія і того, що робили, мабуть, Кете й Герберт: не давав їй грошей. Щодо грошей, то тут Кете навдивовиж самостійна, вона й щедріша за нього, і це навряд чи можна пояснити умовами, в яких обоє вони виростили, адже його батько

У невситимій жадобі до власності принципово тратив половину своєї мізерної платні на нерухому маєтність — оту пісну землю. Але ж батько Кете, садівник, також був усього лиш віяний банкрут, а мати вечорами мила потай у крамницях підлоги — атож, потай, щоб сусіди не довідалися про те, що знали всі: що вона ходить мити підлоги. Отож сім'я Кете жила вельми скромно, ще скромніше, ніж його, і все ж Кете не знала ніяких стримів, не мала комплексів, не відчувала ні сорому, ні тріумфу, коли іноді залишала кругленьку суму в кравчині чи під'їздила до кав'ярні "Гетцлозер" на таксі.

Сабіна, безперечно, грошей Вероніці не давала, про це Фішер уже, либонь, подбав — він узагалі не попускає дружині віжок. Фішер щось робить і щось дає тільки тоді, коли це підносить у людських очах його авторитет і вагу, — коні, вбрання, з якими й у якому сфотографують Сабіну (часом із Кіт, а часом і без неї, улюбленої його внучечки, що її він бачить так рідко)... То з ласки Фішера малу обрали "найча-рівнішим дитям травня" — Кіт була вже в амазонці, а їй же ледве сповнилося чотири роки... Оте "найчарівніше дитя місяця" Фішер-таки й вигадав; про це трублять ілюстровані журнали, бульварні газети, навіть "Блетхену" й тому не завжди щастить цього уникнути; повсюди з'являються оті солоденькі, зворушливі створіннячка, щоразу в одязі з "Вулика", а "Вулик"—о, про це ж знають майже всі! — це те саме, що Фішер. Вигляд у тих створіннячок то якийсь ностальгійний, мовби вони щойно походили з картин Ренуара чи Рубенса, то зухвалий, ніби їх уже тепер привчають до стриптизу, то знудьгований і байдужий, а то вони скидаються на якихось іноземців — сіцилійців, андалузців, а перед однією з олімпіад — навіть на росіян... "Найчарівніше дитя місяця" завжди одягнене з "Вулика"; потім із дванадцятьох таких дітей вибирають найчарівніше дитя року, і саме від Бляйбля — а той вичитав про це в газеті — довелося почути, що Сабіна знов при надії. Це стало відомо у зв'язку з якоюсь історією про кінний спорт. Амплангер надіслав йому газетну вирізку: "Сабіна Фішер, одна з тих, на кого ми покладаємо найбільші надії, участі у змаганнях, на жаль, не братиме — вона готується стати матір'ю". Отак він довідався, що в родині чекають поповнення, і вже уявляє собі, як Рольф, читаючи про це, "відчує огиду" й водночас на радощах з приводу такого ганебного викриття системи аж заскрегоче зубами ("Проституційні складники системи нестримно зростають"). к

їв*

Блюртмель випустив з ванни трохи води, долив теплої, а тоді попросив його поворушити ногами; у воді робити це справді приємно, ноги стають легенькі, прудкі і, мабуть, такими й залишалися б, якби в усьому тілі не сидів свинцем "Блетхен"... Прудконогий директор музею, прудконогий... Ні, не міністр, та, може, бодай заступник міністра. Птахи на тлі сірого неба з оманливо білими хмарами, цими ідилічними образами, що їх вони завдячують електростанціям... Все це пливе, пропливає, наче

творіння самого Всевишнього,— біле, спокійне, мінливе, а насправді ж суне воно із Гетціграта і народжується, либонь, з вугілля, що залягало під Айкельго-фом, створене теж самим Всевишнім, щоб потім із нього постали хмари господні... День іще досить гарний, а його вже так романтично огортають сутінки. Сьогодні навіть пощастило загледіти ластівок; з горобиних ластівки йому особливо до вподоби, а ще дужче — чорні шурики, ці спритні й гарні птахи, вмілі й кмітливі. Одначе його улюбленці — "планеристи": кані, соколи, яструби. Він любить тих соколів, що й досі живуть на вежі. Куди ж вони полетять, якщо справдиться пророцтво Корчеде? Лесть помітний змах крильми — і вони вже ширяють, плывуть у високості... Та знов і знов думки його повертаються до сови, що злетіла, як почало смеркати, з вежі й, нечутно, плавно змахуючи крильми, полинула до узлісся. Іноді на очі йому трапляються й голуби з Комерцово-го голубника. Дивно, але голубів він не любить; не любить їхнього воркотіння й туркоту, коли вони висиджують яйця у нішах мурів, не любить спостерігати, як вони літають, і він, задивляючись у сірий, заснований білими пасмами чотирикутник неба, що видніється з вікна ванної (Блюртмель час від часу мацає йому пульс і киває головою, що має означати: "Хвилюватися нема чого"), питає себе: "Чому я віддаю перевагу хижакам?"

Він би до решти днів своїх спостерігав, як літають птахи, пив чай, дививсь, як дружина плете, слухав, як вона по-своєму, навдивовиж по-дилетантськи і "сповнено", за її ж виразом, грає Бетховена... А тепер у нього не тільки отой величезний, безглуздий кабінет у "Блетхені", а й ще один, також величезний, безглуздо величезний, і обидва треба "заповнити своєю особистістю", а він навіть не знав, що дочка чекає дитину, і мусив почути цю новину саме від Бляйбля, який вчитав її в спортивному розділі. Отже, буде нащадок, хоч і не юний Тольм, а всього лиш Фішер. Принаймні в одному сумніві нема: юний Тольм уже є, звуть його Гольгер, і цей факт раз у раз наводить його на дивні розмірковування з приводу спадщини. Якщо Рольфа вони порішать як відступника, а самого його — як новообраного голову правління, то тому семирічному хлопцеві, прямому Рольфовому спадкоємцеві, дістанеться ласий шматочок — тому самому хлопцеві, якого він уже гри роки не бачив, з яким, коли той ще тільки ходив пішки під стіл, годував у парку, як тепер із Кіт, качок. Годував качок... І ось йому вже не радять навіть качок годувати. Таке рішення ухвалили після того, як недавно з виводка, що так чарівливо мережив темну водяну гладінь, якимось досить чудно вплинула качка, рушила до берега, а з кущів вискочив отой молодий охоронець Гендлер, закричав: "Ховайтеся! Ховайтеся!" — пхнув його з Кіт на траву, сам упав поруч, тоді як качка — вона була, як з'ясувалося потім, дерев'яна — завершила свій чудний шлях біля купини під берегом і ще чудніше закрутилася на місці. Гендлер подумав, що то плавуча міна, замаскована під качку чи схована в качку. Добре, що це було не так, але охоронець все ж провів детальне розслідування, внаслідок якого дівчина з кухні, обливаючись слізьми, розказала всю правду. Ту дерев'яну качку вона випадково знайшла в підвалі, помила її й "пустила поплавати" — просто так, мовляв, задля жарту. І він, Тольм, ледве вмовив їх, щоб дівчину не виганяли й не давали повідомлення в

пресу — адже тою ідеєю, тою вигадкою хтось може, як-не-як, скористатися. Відтоді качки вже не викликають у нього довіри, а тепер починають навіювати підозру вже й птахи, якими він милувався б і милувався. Адже не секрет, що можна наробити механічних птахів із дистанційним управлінням, начинити їх потужною вибухівкою, підняти з тією бідой в залізних черевах у повітря і спрямувати у відчинене вікно. Про ластівок щодо цього не варто, мабуть, і говорити, про горобців та ворон також, а от голуби — це справа інша. Лелеки, дикі гуси... Цілі зграї птахів, і всі до одного механічні, всі начинені бідой, тож він дав себе вмовити й саме перед Бляйблем заявив: "Тепер уже не можна довіряти навіть птахам небесним". На що Бляйбль відповів: "Як і тортам, що їх присилає тобі додому пекар". Так, після пригоди з тортом на Пліфгерів день народження вони замовляють собі торти тільки вдома, і їх печуть коли й не під наглядом, то принаймні з дотриманням суворих застережних заходів.

На прикладі тої пригоди з тортом надзвичайно яскраво виявились чийсь продумані до найменших подробиць підступні плани. Хтось, певно, знав пекаря, детально описав дорогу, якою мала вирушити машина з тортом, назвав час, коли опускається шлагбаум, синій "форд" попереду чомусь уповільнив рух, пекарева машина змушена була їхати повільніше й зупинилася саме в ту мить, коли шлагбаум опустився. Синій "форд" узагалі весь час сунув поперед пекаревої машини — там, де вона не могла його обминати, а біля шлагбаума справжній, пекарів, торт замінили на інший, з "начинкою" — згодом той справжній знайшли в бачку на сміття поблизу шлагбаума, і якби хтось не зателефонував був і не попередив Пліфгера... Він, Тольм, весь час сподівається, що це зробила Вероніка, вона ж бо любить дзвонити. Годі й гадати: за цим стояв, мабуть, Беверло, не дарма ж про нього тільки й розмов, що він "усе вираховує, вираховує й вираховує". Скопіювали вони й торт "нашому славному шефові на шістдесятиріччя". І нічого — ні допит пекаря, ні його сім'ї, ні учнів та помічників, ні сусідів, ані перевірка телефонного зв'язку — анічогісінько не допомогло, нікого підозрілого не виявили. Секретарки з Пліфгерової канцелярії, котрі замовляли торт і давали текст та зразок візерунка — білі незабудки з глазури,— ридали ридма, аж коси на собі рвали. А той другий торт був точнісінько такий самий, навіть важив стільки ж, і коли б Пліфгер, як і передбачалося, його розрізав... Чоловіка просто розірвало б на шматки. Атож, Пліфгера, його попередника. "Тепер довіри вже не викликає навіть хліб, що його кладуть на стіл, навіть сигарети, які розпечатувеш..." Після отого випадку з Плотеті...

Грошей — може, навіть від самої Кете — в них, певно, вистачить, щоб "висидіти" таких птахів. І фантазії вистачить, особливо у Вероніки. Вони замовлять, либонь, цілу зграю, десятків зо три таких "диких гусей" (о, в нічному небі вже щось лопоче!). Спрямовані на замок, ті гуси спричинять до наслідків не менш жахливих, ніж найновіший "сталінський орган". А чом би й ні? Є ж оті надрозумні, оті мініатюрні електронні мозки, що з їхньою допомогою Бляйбль, крім усього іншого, заробляє свої гроші. Але розмовляти про це йому, Тольму, ні з ким, звісно, не слід, навіть із Кете, а тим більше з Бляйблем,— адже той може доручити одному зі своїх висококваліфікованих фізиків чи інженерів узятися до тієї ідеї пильніше, хай навіть для

того, щоб зробити в галузі озброєння ще один фурор чи хоча б "внести пожвавлення в дискусію з питань балістики".

А Гольцпуке, мабуть, одразу спало б на думку запнути все небо над замком та його околицями залізною сіткою, і тоді прощайте пташки, прощайте хмари, хай навіть вони й не справжні, а з самої лише гетцігратської пари. А йому ж хочеться й далі милуватися парком та небом, хочеться й далі самому, власними руками тримати сигарету й сірники, яки-ми її припалює, самому, власним ротом втягувати й випускати дим, і далі годувати, стоячи з Кіт на терасі, качок... Звідти, з тераси, хлібні крихти можна кидати куди завгодно, можна заманювати ними виводки, мережити воду... А вночі — сови, сичі, кажани (як вони літають, він не знає). Йому сняться орли, шуліки, вони розпростують свої широченні крила й рішуче, стрімко шугають просто на нього, б'ються грудьми в його груди й вибухають; кругом вогонь, дим, розлягається гуркіт і не вщухає у вухах ще й тоді, коли він, уже давно прокинувшись, хапає Кете за руку й, відчувши її тепло та рівний пульс, заспокоюється. Або ж нишком устає, викликає дзвінком Блюртмеля і просить намазати маззю й розтерти закоцюблі ноги, а потім, уже серед білого дня, його, бува, аж дрож пройме, коли він угледить, як у бік замку пурхне голуб чи ластівка, а часом і горобець, і доводиться брати себе в руки, щоб не закричати, як ото Корчеде...

— Не треба так довго, пане докторе,— нагадав Блюртмель.

Блюртмель допоміг йому вилізти з ванни, насухо витер, тактовно затуливши грішне тіло, загорнув його у великий волохатий рушник і вклав на стіл, щоб утирати цілющі мазі. Потім ще попросив посукати ногами — так, ніби він іде. Блюртмель називає це "ходьба в повітрі"... Певна річ, уникнути відмінності між літаком-снарядом і птахом не легко, та ще й до такої міри, щоб ніхто нічого не помітив, навряд чи можна домогтися, щоб цей апарат летів із такою самою природною грацією, як справжній птах, адже для вибухівки там необхідний свій механізм, а його треба ж якось розмістити, сховати, і він же має ще й функціонувати. А з другого боку, механічні птахи вже були, і йому пригадується одна розмова з Веронікою на терасі — на терасі в Айкельгофі, коли Вероніка запевняла, нібито штучні птахи літають "природніше, ніж природні", так само, як іграшкові птахи з накрученою пружиною бігають "природніше, ніж справжні..."

Блюртмель м'яко поклав руки йому на ноги, припинивши так "ходьбу в повітрі", й заходився втирати в підшви мазь. Він попросив казати про кожен, бодай найменший біль і невдовзі задоволено відзначив, що його тіло, хоч як дивно, розслабилось — певно, страх нарешті попустив, поступившись місцем цікавості й уяві. Від мазі та Блюртмелевих рук У всьому тілі розлилася приємна млість, і тепер він, підвівши трохи голову, навіть виглянув на терасу й канаву з водою. "А може, це буде все-таки Блюртмель?"—промайнуло в нього. Хіба ж нема якихось там таємних тонюсіньких дротиків, що їх уживляють людині в мозок?.. Кінець кінцем, чому б до цього не додуматись і самому Блюртмелеві? Може, в нього десь у глибині душі вже й зароджується щось таке, що потім примусить чоловіка схопити його за горло. А в

анатомії він розуміється добре (недарма ж ходив стільки на курси вдосконалення фаху!), і те, що настане потім, зуміє подати як нещасливий випадок під час купання у ванні. Авжеж, саме Блюртмель з його довгими й кістлявими руками і з оцим лагідно-сумовитим поглядом, що буває інколи в масажистів та проповідників. Зрештою, що означають оті "цілком певні відомості"? Народився 1940 року в Катовіце, справжнє прізвище Блютвіцкі чи якось так, "розчарувавшись у повоєнному розвитку Польщі", покинув одну закриту католицьку школу, відмовився від польського громадянства й узяв собі оце дивне прізвище Блюртмель, походження якого йому й досі ніхто не зміг пояснити, навіть сам Блюртмель. На Заході іспити на свідоцтво про середню освіту складати не став, знехтував будь-яку підтримку, пішов учитися доглядати хворих, хоч, на думку всіх, хто його знав, і так мав до цього просто вроджений хист; не закінчив середньої школи, щоб вивчати медицину, й згодом залишився з черницями десь на півдні, здається, в Алгої, придбав навди-вовиж важкого й дорогого мотоцикла, на дозвіллі ганяв на ньому знічев'я (тільки про людське око знічев'я чи й справді так — цього з певністю з'ясувати так і не пощастило) в околицях, від Мюнхена до Гамбурга й аж у Берлін (жодних контактів зі Східним Берліном виявити не вдалося), зрештою найнявся масажистом та шофером до одного єпископа і прослужив у нього десять років, а тоді вже той єпископ порекомендував Блюртмеля йому, Тольмові. Єпископ його, власне, майже подарував, адже Блюртмель "незамінний, просто незамінний, але тобі я ним поступлюся — за умови, звісно, що він погодиться. Тобі він потрібніший, ніж мені,— в твоєму становищі!..." А єпископа він, Тольм, знав іще тоді, коли працював домашнім учителем, а також коли вивчав історію мистецтв,— той захищав докторську дисертацію про Боша; пізніше він десь зустрів його вже фельдфебелем-артилеристом. А взагалі, коли до них часом з'являлися своїм відлюдкуватим гуртком єпископи — сказати б, з візитом, вони ж бо прагнули "підтримувати зв'язки з усіма суспільними групами",— ситуація складалася досить прикра і прикра щоразу, бо в таких випадках доходило мало не до панібратства й догідливості. Оте поплескування по плечу... "Адже всі ми в одному човні..." Чому це, "в одному"? І в якому? Чи не в одному човні з нещасними повіями? А втім, той єпископ був справді милий чоловік, мав звичайне собі ім'я Ганс і ще звичайніше прізвище, цікавився Бошем і справді хотів зробити йому послугу. Зрештою, Блюртмель дав згоду, перейшов 1971 року до нього і завдяки своїм здібностям виявився справді незамінним — як шофер, слуга, масажист. Цей стрункий, симпатичний і мовчазний чоловік надзвичайно стриманий і скидається швидше на невдаху-ченця, ніж на слугу (чи це речі зовсім не протилежні?), в якого нібито немає ніякого особистого життя. Але в Блюртмеля воно таки є: він має матір, якій допомагає, і сестру, до якої час від часу навідується в гості; обидві залишилися на своєму польському прізвищі, живуть неподалік від Вюрцбурга й підозри не викликають: одне слово, цілком сумирні люди. Його зять навіть служить у поліції. Та це ще не все: у Блюртмеля — то була справжня несподіванка, адже він, власне, завжди вважав, що Блюртмель у цьому ділі платонік або й узагалі ні се ні те,—є приятелька, тридцятирічна Єва Кленш, в якій він без церемоній проводить вільні дні і ночі, з якою ходить на

прогулянки, в кіно, до театру чи десь пообідати. Він зустрічається з нею вже років десять — ще відколи служив у єпископа. Єва Кленш держить у Франкфурті крамницю модних товарів (ізраїльське, турецьке, арабсько-палестинське шмаття) , часто, на думку декотрих експертів з питань безпеки (як доповів Гольцпуке, надто часто), виїздить на Близький Схід і в одному з таборів для палестинських біженців навіть організувала цілу артіль жінок-надомниць. Підозри Єва Кленш, звичайно ж, не викликає, проте й означення "жодної" теж не дістала, а через неї і тільки через неї цим означенням без будь-яких застережень і досі не вшанували й Блюртмеля. Адже ніхто не знає, про що вони там шепочуться, що міняють і вимінюють, коли Єва скуповує товари десь у темних закутках Бейрута та його околиць, у Наблусі, під Дамаском чи в Аммані. І хоч ту молодичку не важко перевірити і обшукати на митниці — адже в цьому випадку може йтися якщо й не про політику, то принаймні про гашиш або геро-1Н" одначе в неї, навіть після прискіпливого й законного митного огляду не пощастило виявити нічого, анічогісінько підозрілого. Це приваблива, самовпевнена й ділова молода жінка, яка спритно й цілком законно користується з несталого курсу долара. І навіть коли їй влаштували звичайнісіньку законну ревізію сплати податків, то нічого підозрілого теж не знайшли, за винятком хіба кількох спірних підтверджень про накладні витрати, що їх, зрештою, виявляє будь-яка така ревізія. Єва захоплюється стрільбою з лука і має успіхи й тут: вона чемпіонка чи то округу, чи то району й повсякчас возить з собою в машині лук, мішені та стріли. Певна річ, дослідили і її біографію. Незадовго до того, як у Берліні поставили стіну, тринадцятирічною дівчинкою вона переїхала на Захід з батьком, електрозварником, матір'ю, намотувальницею якорів, та десятирічним братом, який за ці роки став уже кадровим військовослужбовцем бундесверу. В Дортмунді Єва швидко й успішно закінчила реальне училище і стала спершу продавщицею, а невдовзі й закупницею в одному універмазі; у двадцять один рік відкрила власну крамницю модних товарів, узявши досить сміливий, як на свої статки, кредит, а згодом завела навіть філію — десь під Офенбахом. І ось ця приваблива жінка (подробиця, з погляду слідчої практики, досить дивна, хоч особливої тривоги й не викликає) два роки тому, цілком очевидно під впливом Блюртмеля, який (ще одна несподіванка) десять років тому познайомився з нею на вечорі, організованому СДПН, прийняла католицьку віру. Оці дві подробности разом — СДПН і католицька віра — його й непокоять. Ні, він нічого не має ні проти тої, ні проти тої... Просто він не бачить між ними якогось певного зв'язку, до того ж його дивує те, що минуло вже стільки років, а Блюртмель з тією Кленш не одружується. Тут щось не те або — що, либонь, вірогідніше — щось не те з Блюртмелем. Уже щось не те. Так чи так, а лук стріляє нечутно... Блюртмель уже розтирав йому потилицю, посуваючись помалу до плечей, де, на його думку, засів "добрячий ревматизм", і Тольм не став уявляти собі, на що здатні в своїх пестошах ці двоє— Блюртмель і Єва. Все ж таки Блюртмель, і це підтвердилось, відверто симпатизує СДПН і симпатизував ще тоді, коли служив у єпископа, а його Єва ставиться до СДПН, певно, так само. Якось він, Тольм, спіймав себе на тому, що його вже кілька місяців пече звичайнісінька цікавість — побачити Євину фотографію (не міг

же він зажадати від Гольцпуке, щоб той при нагоді показав йому один із знімків!), і після цього Блюртмель сам, не чекаючи, поки його попросять, приніс її фотографію ще й нГжно додав: "Ось вона, моя Єва!" І оте "ось вона" підтвердило його здогад, що Блюртмель уміє, мабуть, читати думки. На фотографії Єва виявилася надзвичайно гарненькою чорнявкою — впевнена в собі, веселі оченята, привабливі груди, інтелігентні губки, досить невеличка на зріст і в чобітках. На той час він уже знав, що Єва, на відміну від нього (він до церкви вже давно й дорогу забув), ходить на утрені — іноді з Блюртмелем, але здебільшого сама, а Блюртмель зостається тоді вдома й готує сніданок. Отже, цей колишній єпископський масажист, що не довчився в закритій католицькій школі, й затятий мотоцикліст привів ту молодичку зі світських верств у лоно церкви.

Невже це будуть гнучкі й, безперечно, міцні Євині руки, з яких Блюртмель дістане "оте", надіслане незбагненно-складним конспіративним шляхом палестинцями, передане чи переказане пошепки десь у похмурому таборі або на явці в Бейруті, зашифроване й розшифроване, "оте", що його уживлять Блюртмелеві в мозок, де воно ростиме й набиратиме сили... А тоді, коли він, Тольм, лежатиме на масажному столі чи у ванні, навколо його шиї кінець кінцем легенько стиснуться пальці й занурять голову під воду... Зрештою, Гребнітцер теж скептично ставиться до його частих купань; виходить, забувати про нещасливий випадок у ванні не слід, адже в палестинців є своя таємна служба, і, може, його ж таки онук розмовляє вже їхньою мовою... А грошей у них досить. ("То гроші — як одного разу тверезо знов зауважив Рольф — ваші власні, і вони не лежать, вони пливуть, повертаються небезпечними шляхами через Лівію, Сірію чи Саудівську Аравію до вас. Це щоб ти знав, що можуть накоїти гроші").

Лишається тільки запитання, у відповіді на яке є своя втіха: навіщо їм усувати його, якщо це не набуде хоча б широкого розголосу? Ні бомб, ні автоматів, ні тортів з "начинкою"... Всього лиш нещасливий випадок у ванні... Яка їм з цього вигода? Що їм із того, коли вони, хоч і доведуть свою силу, а не зможуть нею публічно похизуватися?

Якийсь капіталіст утопивсь у ванні? То й що? Те, чим Кете його принагідно втішає — його відверта, майже офіційно засвідчена людяність, — якраз і може виявитись фатальною. А після нього прийде, мабуть, Амплангер, чоловік нового типу: суворий, динамічний, життєрадісний і здоровий. Цей як усміхнеться, то в людини аж на душі холодне, і, може, саме такий їм зараз і потрібен, щоб спровадити його, Тольма, на той світ зі скандалом; отож того чоловіка можна було б тишком-нишком усунути з дороги. Амплангер — це біржа, олімпійська стрілецька команда, тенніс, Цумерлінг і тверда, до посиніння, рука. Вони, певно, хотіли пришвидшити обрання Амплангера, а він... він випромінював надто багато людинолюбних думок, сумнівався в собі, висловлював, як і будь-який капіталіст, жаль... Дідько його матері, тоді чого ж вони не зграбастали собі Бляйбля, найтвердішого серед твердих, у якого й на мить не защемить серце, не зрине й крихти співчуття, коли в Болівії чи в Родезії знов загинуть кілька сотень людей? А от йому самому все ж западає в душу жаль, споконвічний жаль, і він стає ще щемкіший через оті Рольфо-ві "оперативні зведення з місця подій" та Катарініні дослідження й

повідомлення. А Бляйбль, безперечно, збагнув, яку ціну має такий непідробний жаль для телеекрана, й поквапився — яка підлість! — виштовхнути його нагору. Та вони, певно, розуміють, що він, попри свою слабкість, як-не-як, не найгірший. А втім, саме в цьому, мабуть, і є його лиха доля — в тому, що він не найгірший... Цікаво, що ж усе-таки означають оті слова, які Вероніка прошепотіла в трубку: "Не ходіть до Бляйбля на чай"?

— Блюртмеле,— раптом промовив він, ніби прокинувшись з роздумів,— ви вірите в бога, в отого... Ісуса Христа?

— Звичайно, пане докторе. А ви?

З погляду суто офіційного це його зустрічне запитання просто зухвале й для слуги аж ніяк не припустиме, однак відповідає, певно, традиціям СДПН; так чи так, а ставити його — це вже трохи занадто, тут хоч-не-хоч злякаєшся, адже досі Блюртмель собі такого не дозволяв. А проте він відповів:

— Я теж, Блюртмеле. Я теж. Хоч добре й не знаю, хто він і де... Але дозвольте мені все ж таки запитати вас... Даруйте вже за настирливість... Що в цьому дивовижному світі вражає вас найдужче?

— Найдужче,— сказав Блюртмель так, наче йому й не треба було замислюватись, наче відповідь на таке несподіване запитання всякчас мав напихваті,— найдужче мене вражає те, скільки терпіння в бідних людей.

Ці слова глибоко запали йому в душу, і він надовго замовк. То була вкрай приголомшлива відповідь, що не мала, либонь, нічого спільного з СДПН. Відповідь була давніша, сягала глибше, вона визріла, певно, в самому Блюртмелеві, і він висловив її навіть без жалю. "Скільки терпіння в бідних людей..." Щирі слова, які промовляє масажист і які діймають до самого серця. Він залюбки поставив би іще одне запитання, однак стримався, бо ж питати: "А ви вважаєте себе теж бідним?" — було б надто нетактовно, вкрай безглуздо. До того ж він іще й боявся ставити таке запитання, не будучи певним тоді у відповіді,— адже це могло бути, звісно ж, тільки "ні". А що, якби Блюртмель сказав "так"? Яка філософська суперечка про бідність спалахнула б тоді? І йому довелося б,— чого він страшенно не любить і ніколи не робить (Кете, до речі, також) навіть перед власними дітьми,— корчити з себе такого собі ветерана злиднів. Постійне недоїдання в студентські роки, а як приїздив на неділю додому, то молочного супу вже не було, була тільки картопля, картопля в якому завгодно вигляді, а найчастіше, оскільки це найдешевше, у вигляді салату, бо до вареної треба було мати якусь підливу, а щоб посмажити — бодай ложку маргарину; а батько вже втрачав усякий глузд і щоразу відривав від платні все більше грошей на оту свою розтриклятушу землю, скуплячись на паливо й світло... Ох, оті п'ятнадцяти ватні лампочки на кухні й у підвалі, а коли справи в них повернули на краще, то двадцятип'ятиватні, та й то лише у вітальні...

— Бідна людина,— промовив Блюртмель, хоч він, Толъм, не озвався до нього й словом,— це та, котра не має на цій землі й латки. А я...— Він якось наче аж поблажливо всміхнувся.— А я таки маю половину тієї ділянки, де моя приятелька

держить крамницю.— Він заходився швидко робити в нього на спині завершальні рухи, ще раз провів долонями вздовж хребта, тоді поплескав по сідницях та по плечах і, тепер уже справді засмучено, сказав: — Я робив би масаж далі, але відчуваю, що у вас є проти мене якийсь опір. А може, це недовіра.

— Ні, ні,— заперечив він, поки Блюртмель подавав йому спідню білизну та сорочку.— Ні, це ані опір, ані недовіра. Я тільки міркую про те, хто до мене дістанеться, хто і як, і в думці я перебираю всіх, навіть рідних синів, дружину, невістку... Всіх друзів, ворогів... І вас, звісно, теж. Може, саме на цій думці ви мене й спіймали.

— Та кому треба зводити вас зі світу? Немає ж за що.

— От-от. Саме через це. Чи, може, ви бачите якусь причину або й мотив, пов'язаний з певними особами? Адже милішого шефа й батька родини, ніж пан Пліфгер, годі собі й уявити... Таке спрямовано не проти когось конкретно. Вони, звісно, технократи, робота для них одне, почуття — зовсім інше... Але почуття в них іще, безперечно, лишилися... Може, вони навіть такі самі милі люди, як і ми...

Штани він ще натяг сам, а от шкарпеток та черевиків не подужав і дозволив Блюртмелеві, щоб той узув його й зав'язав шнурки. Стоячи перед ним навколішки, Блюртмель на мить звів угору очі й сказав:

— Це правда, гарантій немає. Але ж повинна все ж бути система безпеки!.. До речі, в кінці тижня я, з вашого дозволу, відрекомендую вам свою приятельку, пані Кленш. Ваша дружина гостинно запропонувала їй кімнату.

— О, я буду дуже радий! Сподіваюся, вона вже в замку?

— Ваша дружина й пан Кульгреве люб'язно відвели їй кімнату для гостей.

Потім Блюртмель приніс тацю з чаєм, грінками, маслом, лимоном та ікрою. Вслід за ним до кімнати ввійшла Кете; вигляд вона мала стомлений, блідий, що траплялося з нею не часто. Він рідко бачив її блідою — востаннє це було того дня, коли вони одержали повідомлення про арешт Рольфа, а перед тим — коли стало відомо про те, що зникла Вероніка. І така стомлена, майже стара Кете була теж рідко. Він поцілував її і хотів уже запитати: "Щось сталося?" — але вона поклала руку йому на плече й сказала:

— Не бери цього так близько до серця. Ти ж бо ніколи не вмієш відмовитись... А зробити вони тобі нічого не зроблять. Тобі не зроблять... Ти такий людяний, і вони це знають...

— Саме через це мені й можна щось зробити... Саме через це. Повір мені.

Відколи їм порадили не виходити на терасу (вона нібито надто "виступає вперед", надто "відкрита", надто легко проглядається від узлісся, з високих дерев,—"Наче мішень у тиру",— сказав Гольцпуке; а він же недавно звелів поставити опалення й пристрої, що автоматично відчиняють і зачиняють вікна, бо саме восени й узимку так любить сидіти там і виглядати сову), й оскільки він не хоче, щоб навколо лісу та парку поставили огорожу, адже вільний доступ — це споконвічне право, і цього права їх не позбавляв навіть найскупіший і найтупіший із графів Тольм, й оскільки не можна, звичайно, перевірити і обшукати кожного, хто там гуляє, а туди приходить багато людей, навіть із сусідніх сіл, особливо в неділю,— отож вони мусять сидіти вдвох у

кімнаті, пити чай і споглядати парк та узлісся. "Як у кіно чи в театрі",— каже Кете.

Вона налила чаю, намазала йому маслом та ікрою грінку. Такі бутерброди йому й досі ще до вподоби, і він не міг стриматись, щоб не зазирнути Кете в очі — глибоко й пильно. І побачив там страх. Вона рідко відчувала страх — і у війну, й у мирний час. Вона боялася тільки штурмовиків, коли ті летіли над самісінькою землею, та ще "нацистів і протестантів" у Дрездені. Невдоволення, гнів — це вона відчувала. Особливо коли вони втратили Айкельгоф. Жаль — коли стерли з лица землі Іфенгофен, де були поховані її предки аж по шосте коліно. А от страх — рідко; не боялася навіть тоді, коли Рольф викидав свої коники. Дехто вважає Кете людиною спокійною, трохи аж інертною, і так вона, либонь, і тримається, коли допомагає робити щось офіційне. Тільки береться за це не часто, лише задля нього й не любить гаяти час на ті нудні, як на неї, клопоти. У такі хвилини вона справді, мабуть, спокійна і не те що інертна, а, як він сказав би, байдужа. Розмовляє Кете тоді мало — світська дама, та й годі, на міністрів, президентів та інших можновладців майже не звертає уваги, шах, на її думку, "нудний, аж нецікавий", а Банцер, отой кровопивець, "такий банальний, що господи прости"; щирою вона буває лише з кельнерами та кухарками — зайде до них, похвалить страви, візьме собі рецепти й розпитає, як треба те чи те готувати, посміється з гардеробницями, побалакає з прибиральницями в туалеті, а коли мусить вислуховувати балачки за столом чи тости на свою честь, то в її очах з'являється якийсь зневажливий блиск; ні, чемності їй, звичайно, не бракує, і все ж із сильними світу цього — а приходять же з біса, як Кете сама каже, с великі звірі" — вона тримається досить поблажливо, майже зверхньо, принаймні холодно й байдуже. З кількома дружинами "правлінців" Кете навіть знайшла спільну мову, але за цей час багато хто розлучився, і перші, другі та й треті дружини вже поз никали з очей; а Кете завжди шкодує, що так багато людей розлучаються. ("Тільки-но встигнеш познайомитися з якоюсь милою жіночкою, посидіти з нею за чаєм і погомоніти, пройтися по крамницях — аж вона вже розлучена й зникає десь у Гарміш-Партенкірхені чи на Лазуровому березі, а замість неї вигулькує якась новенька, така собі білявочка з кругленькими сідничками й телячими очима або чорнявка з телячими очима, кругленькими сідничками і з грудьми чи й без — і не багато старша за його дочку. Господи, скільки ж ви, чоловіки, мабуть, проґавили в своєму житті через оті груди, сідниці й телячі очі! Скажімо, Бляйбле-ва четверта — це досить дурна, просто небезпечно дурна погань, тоді як перша в нього була наймиліша та, власне, і найвродливіша з-поміж усіх; справді славна, просто чарівна жіночка була і його третя, ота Елізабет. А з парними числами йому, певно, просто не щастить: друга в нього була теж нівроку, та, зрештою, все ж таки дурепа. І чого вони всі?.. Невже ти віриш, нібито в них щоразу справді таке глибоке, таке непогамовне кохання? Я вже жду не діждуся, яка ж буде в Бляйбля п'ята. Невже знов така сама дурноверха сексуалочка?.. Як оця четверта. І нам доведеться ходити до неї на чай? Та вона ж уранці, одразу після сніданку, прикладається до джину з тоніком, а тоді шукає собі жертву — когось такого, кого можна звести своїми цицьками з розуму. Видко, Бляйбль дає їй часом духу").

Коли Кете заводить таку балачку, він щоразу трохи червоніє. Здебільшого це буває в машині, просто перед Блюртме-лем, який тоді закашлюється і вдає, ніби нічого не чує,— скажімо, коли вони повертаються десь із вечірки чи з прийому, куди він ходить, навіть начепивши орден — післявоєнний орден, решту він не бере, ні, цього він не робить, а то йому було б соромно перед Кете, до того ж вона настрахала його розлученням: "Якщо ти зробиш ще й оце (господи, що він такого вже зробив?), якщо зробиш ще й оце, то я подам на розлучення". Не дуже приємно йому носити й оті нові ордени, але що вдієш — мусиш ("Мусиш? — питає Рольф.— Хіба ми живемо не у вільній країні?"), мусиш задля "Блетхена", задля концерну, де ордени, зокрема й нові, нагадують йому про аромат сигарет "Вірґінія": адже власний орден, якого йому пощастило сховати під час обшуку й пронести, він згодом проміняв на дванадцять сигарет... Але про це нічого не знає навіть Кете, жодна душа в світі не знає, що при кожній святковій нагоді, коли сходяться справжні можновладці й володарі, генерали й шахи з унизаними орденами грудьми, що й тоді він щоразу думає про сигарети, котрими, певно, пожертвують, як припече, ті люди. Так, він мусить... Як мусив продати Айкельгоф. А про глибокий, зроблений отим гемонським Беверло вбивчий аналіз його "так званої свободи" він не забував ніколи, ні. Атож, він мусить, як муситиме продати й Тольмсгофен, щоб було що кидати в пашу іще одній електростанції, над якою здійсмаються білі хмари...

Дивлячись на Кете, зокрема й уранці, коли він прокидається, чи вночі, коли хапає її за руку, він щоразу згадує про той вечір, коли зустрів її у дрезденському госпіталі. У передпокої, серед отої відразливо-сірої метушні, він хутко, щоб уникнути небажаних супутників, які щомиті могли набитися в компанію, одягся й рушив до виходу. Ота безглузда, затята впевненість у перемозі, оте базікання в палаті про остаточну перемогу, серед якого його мовчання викликало недовіру, оте обмацування очима чужого обличчя ("Чи ж можна йому довіряти?")... А як же легко тоді було вскочити в халепу! Він виписався завчасу, зробив так, що в паперах йому поставили "придатний до стройової служби", дістав у такий спосіб відпустку й, перше ніж їхати додому, уже з відпускним свідоцтвом у кишені, твердо вирішив на ніч у госпіталі не залишатись. І раптом у передпокої повз нього пройшла й зупинилась вона — в очах радість, узяла його за руку, заша-рілася й промовила: "Ой, даруйте, це ви, пане Тольме?" А він глянув згори на неї, на цю білявку з щирим обличчям, трохи пухкенькими щічками й —сірими імлистими очима, ніби чужими на тому щирому обличчі, очима, в які пірнув і з яких йому так і не захотілося — та й не судилося вже — випірнути, і дивився на неї так палко, що вона знов зашарілась, а він подумав: "Боже ж мій, звідки ти її знаєш? Звідки ти можеш знати її, як її звать?.." В усякім разі, вона здалася йому знайомою. І він усміхнувся, вирішивши провести ніч із нею —"де-небудь". А вона сказала: "Я Кете Шмітц, з Іфенго-фена. Мій брат Генріх товаришував із вашим братом Гансом, а батьки наші колись навіть судилися один з одним". Так-так, було... Отой садок з городом в Іфенгофені, куди часом навідувався Ганс... І коли один чоловік там збанкрутував, батько знов поквапивсь і запалився бажанням придбати надто дешево й не зовсім

чесно клопоть землі. Атож, та тяганина в судах із Шмітцом... А Ганс скаржився, що через оті суди в нього розпадеться дружба з Генріхом. Атож, Кете Шмітц із Іфенгофена... Здається... здається, це обличчя йому знайоме — мабуть, він час від часу бачив її в церкві (куди тоді, саме тоді іноді заходив зумисне, незважаючи на Нуперца) або, може, в якійсь процесії чи на танцях у залі пасторського будинку. Там-таки, у передпокої в Дрездені, він запитав її, чи не хоче вона з ним погуляти — просто вийти кудись із цього величезного й затхлого госпіталю, і вона ступила до нього, знов узяла його за руку й сказала: "Залюбки! Адже від цих нацистів та протестантів тут можна задихнутися! — А тоді перелякано випустила його руку.— Господи, може ж, і ви такий?.." А він тільки похитав головою, тепер уже сам узяв її за руку й промовив: "Якби ви звільнилися, я був би дуже радий". І зітхнув; він знав, до чого це призведе і чим скінчиться; йому подобалися в неї не тільки очі. "Гаразд,— відповіла вона.— Я вирішила, як доведеться, то навіть утечу звідси. Почекайте мене в приймальні". Він дві години чекав и в залі внизу. Стрекотали друкарські машинки, під'їздили и від'їздили санітарні машини, прибували поранені, хворі, когось приносили на ношах, крики, жалюгідні постаті... О ні, то не переможці судомно стискали в руках тарілки й казанки, покірливо називали свої анкетні дані, показували папери... Двічі вибігала Кете; вона пояснила, що шукає собі заміну в лабораторії, де працює. Нарешті вийшла така прибрана, гарненька — у квітчастій блузці, твідовій спідниці, хутряному капелюшку й блякло-голубому пальті, яке зовсім не пасувало до решти одягу, і була вона така відверто щаслива, що за неї просто душа раділа. Вона хотіла нарешті знов показатися на люди, знов піти на танці, і щоб їй ніхто не надокучав, не хапав за руки, не чіплявся... Вони зайшли до однієї з тих величезних солдатських забігайлівок, де пахло пивом, потом і занепадом; до отого брудного, цинічного збіговиська, де відчувався кінець війни й моральний розклад. Згодом він признався їй, що твердо надумав був перебути з нею ніч, а вона призналася йому, що, певно, хотіла тоді того самого, тільки не мала мужності признатися в цьому собі. Вона трохи побоювалась його через історію з молодою графинею та скандал у сповідальні, а ще ота поголоска про "серцеїда", яка все ще ходила в селах... Господи, боялася його?! Він аж зареготав, і йому захотілося піти з нею, байдуже куди, захотілося з нею зостатись, дивитися їй в очі й не тільки в очі, захотілося мати її, лишити собі назавжди, і коли їм набридли пивні випари, дешева музика й дух занепаду, він сказав їй про своє бажання. Отой солдатський сморід, вихиляння повій... Там навіть продавалися дівчата — одружуйся на такій і матимеш відпустку; тільки дай їй кілька сот марок і залиш шлюбний пайок — цукор та маргарин на весільний торт із кремом, а тоді вже хоч і бери з цією незаймано-винною розлучення. Кете все це так само остогидло; за фахом вона була палітурниця, закінчила курси лаборанток, і її забрали відбувати трудову повинність медичною сестрою — аналіз крові, сечі, на венеричні захворювання... І вона потрапила сюди, де "самі нацисти та протестанти". Тисяч сто хворих та поранених, і ні Ельба, ні Цвінгер ні саме місто з його барокко не давали розради проти цілої армії болячок... І коли обоє вони нарешті опинилися за дверима, на вулиці, то в них лишилося нез'ясованим тільки

одне запитання: "Але куди?.. Ох, я ж хочу з вами піти, хочу... Байдуже, за кого ви мене маєте. Я хочу..." О, як вона ненавиділа, коли хтось пробував грубо притиснути її чи помацати десь у коридорі, в кутку, у вбиральні чи в передпо-

Палацовий ансамбль у Дрездені.

кої, навіть в операційній залі; тоді краще вже в якомусь готельчику сумнівної репутації, вона була не проти, аби тільки побути з ним, удвох, а він хотів побути з нею, серед безпросвітнього сум'яття останніх місяців війни, а такі "халабуди", через які проходили сотні, тисячі солдатів, звісно ж, існували, і знайти ту "халабуду" було не так важко, як він, охоплений панічним страхом, собі гадав. Були й закликальни-ки, що брали за це якийсь там процент,— ті, кому відрізали ногу чи руку, ветерани, сухотники; вгледівши таку пару, вони шепотіли: "Може, ви шукаєте притулочок для кохання?" Так, вони шукали притулочок для кохання, і ті приту-лочки коштували, звичайно, по-різному — залежно від вигод у них і часу, на який їх наймали. "На годинку, дві чи й до самого ранку?" Атож, до самого ранку. Вони знайшли притулочок з оленячими рогами, репродукцією Дефрегера й портретом Катаріни фон Бори; "халабуда" була зовсім непогана, навіть не брудна і з умивальником... О, притулочок для кохання!.. Які це були гарні слова в тому осоруюшому воєнному сум'ятті! Він сподівався, що будуть сльози, але їх не було; сльози з'явилися пізніше, коли вона почала розповідати про свого покійного брата Генріха, а він — про свого брата Ганса, теж уже покійного. Так, сльози з'явилися пізніше, а спершу в неї був тільки страх, бо вона ж, мовляв, "геть недосвідчена" й покладалася —цілком на його "досвід", хоч потім і з'ясувалося, що він зовсім не такий досвідчений, як про це розказували в селах. А яке щастя було бачити її голою й самому бути голим перед нею!.. Виявилося, що вона навіть досвідченіша за нього, а він на радощах не міг дати собі ради, і вони з цього приводу довго сміялись і навіть поговорили про те, як чоловіки заживають слави баламутів, хоч насправді зовсім не такі. Вони сміялись, коли заводили мову про майбутнє й коли вона з подивом довідалась, що він має докторський ступінь... Ох, оті кляті двадцятип'ятиватні лампочки... Дивитися в її очі, а над головою — оленячі роги, Дефрегер і Катаріна о>он Бора, а крізь прочинене вікно з двору долинає запах осіннього листя...

Другого ранку він, підписавши обхідний лист, забрав її з собою — просто додому, якомога далі від отих "нацистів та протестантів", і привіз Кете до її батька, якому все ж таки пощастило зберегти оранжерею і дві комірчини. Грубка, брикетне вугілля, канапа... Старий аж засміявся: вона ж бо вернулася "саме з Тольмом", атож, ще й заявила, що заручена. Старий сміявся повним пеньків ротом, не виймаючи з нього люльки, а тоді спокійно, так само весело посміюю-чись, узяв привезений ними тютюн. У таких випадках допомагала стара графиня; вона мала телефон, знала людей, і їй конче потрібна була служниця,— бо мусила вже ходити на милицях, а її господарство через деревину, овочі й картоплю, що росли в саду, мало "воєнне значення". Графиня домоглася, щоб Кете звільнили, найняла її до себе й сказала: "Фріце, досі я сподівалася, що ти вдержишся коло Герлінди... А ти знайшов собі кращу. Вона дівка добра, гарна й розумна. І така весела — в мене з нею просто душа радіє!" А вже в листопаді вони

зареєстрували в Блюкгофені свій шлюб.

А незадовго до закінчення війни, коли він іще раз прийшов у відпустку, вона шепнула йому на вухо, що "там уже щось ворухиться"...

— Тобі, Тольме, саме тобі вони нічого не роблять.— І поклала йому ще одну грінку з ікрою.— Це вже взагалі була б ганьба.

— Ганьба? — озвався він.— Та вони й слова такого не знають! Для них немає ні ганьби, ні будь-яких обмежень. А втім, чи є ганьба для нас? Чи відчуваю бодай якусь ганьбу я — тепер, коли наш "Блетхен" проковтнув уже й "Гербсдор-фер ботен"? Ми все ростемо, розростаємось, поглинаємо газету за газетою... А мені ось смакує чай, смакує ікра, я милуюся парком, тішусь, коли знов бачу тебе, тоді як Блюме, що не вдержав у руках "Гербсдорфер ботен", може, думає вже про зашморг на шию. Це таке, що росте, росте, і його вже годі стримати... Амплангер ще чотири роки тому попереджував Блюме, що комп'ютер непохибно передбачив занепад їхньої родини. А Блюме вже сто п'ять років є власниками видавництва й друкарні. Ліберальні традиції, заслуги перед демократичною, навіть перед республіканською думкою... І ось — розчиняється в "Блетхені", а заради нього сваритися нам, гадаю, не варто...

— Ні, нам не варто сваритися заради "Блетхена", заради цього ненажерливого, неситимого динозавра, що поглинає навіть не людей, а газети — одна за одною... Ота невеличка "Бевеніхер тагеблат", яку в сорок п'ятому тобі залишив у спадок дядько... Залишив з усім гамузом... А як же ми тоді перелякалися! Навіть хотіли були її продати, і то задешево... Й залишити собі тільки будинок в Айкельгофі. А ти...

— Авжеж, краще б я справді став директором музею. Така робота була б мені до душі. Але ж продати газету я не міг, аж ніяк, бо ліцензія була оформлена на мене, а термін її ще не скінчився... А ми ж навіть не знали, що нам належала й "Бевеніхер нахріхтен" — дядько відкупив її в Берта Розен-таля. І не здогадувались. А тоді з'явився отой милий англійський офіцер і приніс нам звістку, що мене повністю реабілітовано. Повністю. І ліцензію приніс, оту найпершу. Він і про папір подбав. Навіть журналістів привів, отих милих емігрантів, серед яких наймиліший був комуніст Шретер, Катарінін дядько,— потім він пішов од нас і зник. На Сході. Він тут не довго витримав, а там його, видно, посадили за ґрати й спровадили на той світ. А він же був чоловік тямущий і мав би про це знати.

— Невже тепер для Блюме не можна нічого зробити?

— То мені що — запросити його на каву, висловити співчуття,* сказати, як дуже я шкодую, що він упросив нас проковтнути його, перше ніж це зробить хтось інший? Наприклад, Цумерлінг. А Блюме, до речі, хоче, щоб його проковтнули саме ми. Грошей йому не бракуватиме, за ним навіть залишиться старий родинний будинок... От тільки його робота, ліберальні традиції... їх я не можу йому пообіцяти, і ніхто не може пообіцяти. Повір, ми того "Ботена" зовсім не хотіли, ми не хотіли так розростатись, але ж він просився, щоб ми взяли його до себе — як-не-як, йому краще вже "Блетхен", ніж Цумерлінг із його зграєю. Ганьба... Так, це, звісно, ганьба, але спитай обох Амплангерів, чи відчувають ганьбу вони. Молодий тобі скаже: "Хіба це ганьба, коли

курка склює кинуту їй зернину?". До речі, тут ще немає ніякої вигоди, вона з'явиться багато пізніше. Поки що це всього лиш захоплення ринку. Відкупити, доки цього не зробив хтось інший. Це ніби купляєш час, зовсім іще не знаючи, що з ним робитимеш. Спершу "Ботен" стане головною газетою, тобто його видаватимуть для різних місцевостей під різними заголовками. Ще один доброхіть кладе голову на плаху... Нам, звісно, треба буде поставитись до Блюме мило і не тільки запросити їх до себе, а якось зайти й до них... Він до мене дуже прихилився, хтозна й чому... І чого б то він?.. Я ж нічого не зробив, щоб зберегти йому голову. Та, до речі, й не міг нічого зробити. Це розвивається за власними законами, такі процеси ми не в змозі ні передбачити, ні проконтролювати. А настане день, коли й моя голова полетить у кошик до Цумерлінга. Того ж він дивиться на моє, на наше розростання досить спокійно. Ми ж бо тепер приєднуємо газети, по суті, для нього, і потім його вже ніхто в цьому не звинуватить. Навпаки, він зможе навіть стати на певний час ліберальнішим, ніж "Ботен" буде під крилом у "Блетхена"... Графиня правду казала: я був і лишився розумним хлопцем, мені бракує тільки активності. І зібрати навколо себе активні сили я теж полінувався...

— А я оце теж згадала про графиню. Ми з нею, бувало, сиділи тут, нагорі. Вона приводила мене сюди, розв'язувала торбинку з зеленими кавовими зернами, підсмажувала жменю у фаянсовій каструльці, я молола ті свіжопідсмажені зерна, вона заварювала каву, і ми розкошували пахощами Аравії, поглядали на парк, на грядки, на картопляне поле, на просмолену покрівлю оранжереї, де ми з моєї ініціативи розводили шампінйони, і розмовляли про вас... Вона досить зневажливо висловлювалася про сина, не приховувала своєї думки й про Герлінду, яка тоді волочилася десь у Голландії, і раз у раз казала мені: "Ви з ним, либонь, колись тут таки житимете..." Звідки вона знала, як їй узагалі спало таке на думку — тоді, коли ти був усього лиш обірваний оберлейтенант артилерії, що не мав за душею ламаного шеляга... І я, щось середнє між палітурницею, секретаркою, служницею, економкою, коханкою... Це правда, графиня нас любила. Але звідки вона знала?..

— Вона цього хотіла, прагнула, може, навіть це відчувала й думала, мабуть, що ми візьмемо замок в оренду й доглядатимемо його. Але що станеться саме так, графиня не знала... У мою старанність вона ніколи особливо не вірила. А втім, і слушно робила. Старанністю я ніколи й не міг похвалитись... У голові у мене було зовсім інше: оленячі роги, Дефрегер, Катаріна фон Бора...

— Так,— мовила Кете,— я теж дуже часто згадую про це й завжди з радістю. Атож, не тільки тому, що ти витяг мене з тієї страшної веремії, не тільки... Ти розвіяв мій страх перед... Ох, я була така щаслива! Після всього, чого надивишся й наслухаєшся в госпіталі... Ніхто не знає, чим воно почнеться і чим скінчиться. А ти ж мав у цьому ділі таку погану славу... Гарно було.

— Що?

— Гарно, тільки не варто освідчуватися тут одне одному в коханні... Не бійся, я цього не жду... А про Гольгера графиня майже нічого не знала. Вона мала його за дурника, хоч він ніколи таким не був... Ні, дурником він не був, ніколи. А от про

Герлінду вона знала більше, ніж я будь-коли знала про Сабіну. Хоч усі гадають, ніби Сабіна завжди звіряє мені душу.

— Сабіна? — Він насторожився: цей страх у її голосі, в очах... Страху Кете не відчувала навіть тоді, коли Рольф викидав оті свої коники.

— Атож, Сабіна,— відповіла вона.— Дитина, яку вона жде, не од Фішера. Вона на шостому місяці, а п'ять місяців тому Фішера тут і духу не було.

Він відсунув чашку, поклав грінку й узяв малахітову скриньку.

— Мені не варто, мабуть, тебе переконувати — мовляв, ні, ні, з Сабіною такого бути не може... Ні, з Сабіною такого не може бути. І коли я тобі й признаюся, що хотів, аби вона завела собі коханця, то аж тепер мені стало зрозуміло, яке легковажне було це моє бажання. Адже вона завжди була й лишилась таким серйозним, таким набожним дитям...

— Але ж ти сам знаєш: набожність — це ще аж ніяк не гарантія від чогось такого. Кольшредер, певно, теж іще набожний.

— А від кого? З ким?..

— Я її не питала, бо знаю: вона мені однаково не скаже... Сподіваймося, що він не одружений. Я привезла її з собою, вона з Кіт у кімнаті для гостей. Каже, що не хоче й не може більше жити з Фішером... Дивиться телевизор. А коли вона дивиться телевизор, то це поганий знак. Там саме показують якісь дурниці...

— Вона що — хоче до того другого? Хоче...

— Не знаю, і вона не знає. Ясно тільки одне, і це серйозно: з Ервіном вона вже не житиме. До речі, мені довелося оту Єву Кленш переселити — Сабіні ж справді потрібна кімната. Адже Блуртмель не такий, щоб узяти її спати до себе. Кульгреве перевів її на другий поверх — здається, до Бляйб-левої комірчини. До речі, треба буде ще попередити й Бляйб-лів, сам знаєш. Мені взагалі треба з тобою побалакати і не тільки про Бляйбля.

— Чого ти шепочеш? Розмовляй голосніше. Тут усе підслуховують, і так воно й має бути. Адже ми можемо знати якусь таємницю, що наведе на слід... Якщо вони справді мають намір нас захистити, то повинні чути й аналізувати кожнісіньку деталь. Згадай про Корчеде, про отого його рокера, що нашіптує йому вночі: "Я належу до ядра, я горішок твердий, такого ще навряд чи й знайдеш..." І вони дозволили йому вислизнути — Корчеде ж дав за нього поруку... А той паскуда справді ватажок якоїсь злочинної банди — другу таку годі собі й уявити... Вони там схопили ціле їхнє об'єднання. Нам доведеться просто заплющити очі на те, гомик він чи ні. Така конференція для вузького кола осіб зачіпає, щоб ти знала, найделікатніші питання. Приміром, жінки. Колись дівчат дехто просто викликав чи й приводив з собою, і то не тільки повій і не завжди тільки перекладачок, а й тих, кого називають приятельками. Зрідка й дружин. А особливо Бляйбль. Цей без жінки, здається, й ночі не перебуде. Ну гаразд, він удовольнився вертихвістками, яких потім упихав розхристаних у таксі і спроваджував додому. Зате проблема чоловічої проституції — а саме ця проблема для Корчеде стала фатальною — у нас ніколи ще не виникала. Може, досі вони проводили їх як своїх

секретарів, шоферів, помічників. Але я про це нічого не знав, навіть не здогадувався, втім числі й про Корчеде. Адже він і Бляйбль — це ж як небо й земля: тактовний, вишуканий, скромний, розважливий, хоча заправляє ще більшою імперією, ніж Бляйбль. Але тепер, коли запровадили ці застережні заходи, і з тим, і з тим, певна річ, покінчено — адже не перевіриш і не дослідитиш до шостого коліна кожную випадкову дівчину й кожного випадкового хлопця, перше ніж упускати її чи його до замку. Трапляються серед них і вихідці з НДР, навіть високоосвічені, емансиповані повії, а це — неабияка небезпека — вони ж бо стільки чують, бачать, узнають, аналізують... Одне слово, настають, як каже Бляйбль, "пісні ночі"; тепер вечорами доведеться сидіти своїм гуртом, нудитися, дивитись телевизор... Може, часом хтось ризикне в щось пограти, послухати музику чи якусь лекцію — з магнітофона, звісно... А дехто вже починає горлати пісні — солдатські, земляцькі, нацистські, поки Бляйбль зрештою не витримує і вирушає до якогось "кубельця". Й охоронці мусять пхатися з ним до того "кубельця". Хотілося б мені знати, що вони собі думають? Принаймні ніяких таємниць уже немає. Все відкрито, кругом очі та вуха. А ми ж, тобто члени концерну, зрештою, не гірші бабії, ніж решта.

— І Фішери? Обидва — і старий і молодий?

— Е ні, люба, тут плести пліток не варто... Про старого Фішера я тобі нічого не скажу, анічогісінько. Поглянь тільки на його обличчя, губи, на його руки й сама все зрозумієш. А щодо Ервіна, то за його любовними походеньками можеш простежити в ілюстрованих журналах, хоч я й припускаю, що насправді ті походеньки лиш наполовину такі бурхливі, як їх там розмальовують. До його чар нібито не доросли навіть росіянки, а сам Ервін відверто заявляє перед людьми про своєрідні еротичні чесноти ендеерівок, що виробляють у його "вулику" більш як половину товарів. І оце Сабіні забандюрилося неодмінно його, саме його, бо він, бач, крім усього іншого, що в нього там є, ще й католик. Тепер і має його. Зате він її — вже ні.

— Ти кажеш це так, наче тобі відлягло від серця. А бідна дитина тяжко переживає...

— І все ж мені відлягло від серця... Він же подав до поліції письмову заяву, щоб вони одразу ж брали на облік як підозрілих усіх, хто після листопада сімдесят четвертого року називає синів Гольгерами. Там уже й найлютіші пси кажуть, що це таки занадто. Кінець кінцем Гольгер — дуже давнє й почесне ім'я, чи то шведське, чи то ісландське, і означає воно приблизно "острів'янин із списом".

— О, а ти все знаєш!

— У мене, зрештою, звуть так двох онуків. І якщо в Сабіні знайдеться хлопчик... Що ж, Гольгер — ім'я гарне.

— Ох, Фріце, тут не до сміху! Поглянь на свою дочку — в неї ж це так серйозно, що вона тане, мов свічечка. Я певна, Сабіні немає життя без того... без того, від кого вона жде дитину...

— Атож, я знаю, і не збираюся з цього приводу жартувати. Є ж іще одна проблема — Кіт. Фішер мобілізує цілу армію адвокатів... А Цумерлінг безплатно постачатиме його

крикливими заголовками. В усякім разі, "найчарівнішим дитям року" тепер її, либонь, не оберуть...

— О господи, знову цей Цумерлінг! Невже ви там не можете думати ні про що інше? Як на мене, то Цумерлінг чоловік дуже милий, я двічі сиділа поруч із ним за столом, і він був просто чарівний... Та й Бляйбль не такий уже поганий, чарів у нього навіть більше, ніж. він гадає. До того ж не забуває про своїх милих синів, яких ми, на жаль, майже не бачимо.

— Атож, Цумерлінг теж просто чудо. А проте він, і оком не змигнувши, одною-однісінькою мертвою хваткою прибере до своїх рук усі мої газети й газетки гамузом... Настали часи милих недолюдів, Кете, до яких належимо й ми. Всі вони милі. І Вероніка мила, й Беверло. Той узагалі був такий милий, що далі вже нікуди...

— Ще трохи, і Сабіна вийшла б за нього заміж... У мене аж мороз по шкірі йде, як згадаю про це. Подумати тільки: така вірна жінка, як вона, і подалася б за ним...

— Ну, страх якою вірною її, здається, теж не назвеш,

— А я тобі кажу, вона вірна! І Вероніка вірна. Оце ж У них і найгірше, воно ж і заводить усіх їх у таку біду. Вони не можуть покинути, не можуть зректися... І якби Сабіна зрадила тільки Фішера, то не так би страждала. Вона сприйняла б це як випадкову помилку, призналася б — і край. Зрештою, вона вірна й сама собі... Сабіна не може стати іншою, а тепер вона вірна ще комусь. Вона з тих жінок, яким од вірності серце крається. Коли б я знала, хто він... Вона каже, що хоче піти на роботу, жити десь, не називаючи себе, працювати...

— Не називаючи себе — про таке поки що можна тільки мріяти. Фішер про це вже подбав, він же позакидав усі оті задрипані газетки, всі каталоги "Вулика", "Спорту і суспільства" її знімками. Її можна побачити навіть в економічному додатку... І так триватиме, певно, з рік, не менше. А вже потім вона, мабуть, може спробувати не називати себе.

— А може, ти прилаштував би її десь у "Блетхені"? Вона робитиме те, чого ніколи не хотіли робити твої сини,— працюватиме у "Блетхені" на "Блетхен".

— Непогана ідея. Я міг би послати її помічницею до Шнайдерпліна в Париж. Адже вона добре знає французьку... Втяглася б у роботу, стала б кореспонденткою... Але ж із двома маленькими дітьми... Нам довелося б наймати для неї служницю.

— Про Фішера вона каже, що не вернеться до нього ніколи, повік. А про того другого поки й словом не згадує... Хотіла б я все ж таки довідатись... Та що тут думати-гадати, хіба це допоможе...

— Я теж хотів би, але знаю тільки одне: він не з Фішерової компанії, у них же тепер тільки й розваг, що порно, поп та гоп. Здається мені, вона знайшла собі якогось серйозного старомодного коханця, з ним по-старомодному й порушила подружню вірність. Може, затужила за добрими давніми гріхами... Як ото люди, бува, тужать за добрими давніми часами...

— За якими ми з тобою ніколи не тужили.

— Це правда, не тужили. Добрі давні часи — то для неї Айкельгоф. А для мене це

ніколи не був ні Айкельгоф, ні Тольмсгофен, ні батьківський дім, ні твій дім... Мене, Кете, тішили добрі нові часи, які, зрештою, вже теж минули... Добрі нові часи й будуть отими давніми часами, за якими ми тужитимемо... А ті, що оце настають, будуть іще новішими, зовсім новими часами, за якими потім уже ніхто не тужитиме.

— Рольфові часи?

— Ні, не Рольфові... Рольфові настануть, мабуть, після отих зовсім нових. І не Гербертові, не Сабініні й не Корчеде...

Це будуть часи Беверло й Амплангера. Іноді мені здається, наче Беверло сидить отут поруч і все вираховує, вираховує, вираховує... Вираховує, наприклад, коли опуститься шлагбаум, коли виїде пекарева машина, як і на скільки хвилин треба її затримати, щоб вона неодмінно зупинилась перед шлагбаумом, а справжній торт тим часом підмінили на інший, з "начинкою"... Так наче сидить отут і вираховує... І все посміхається собі, посміхається, погладжує мимохідь по голові Гольгера й подружньому цілує Вероніку... А посміхається він, як Амплангер. І все моє тіло щоразу проймає такий холод, ніби мене скинули з літака над північним морем... Так, добрі нові часи, Кете, непомітно перейшли в давні, і тепер це часи тих, зокрема й Бляйбля, хто до певної міри від них не залежить... А Сабіні буде важко, скрутно їй доведеться, якщо той чоловік має сім'ю. Оте кляте сповідання, без якого вона жити не може, ще не занапастило її совість... І вона, звісно, одразу заводить дитину, хоч навіть попи й ті роблять це так, щоб дітей не було. Якби вони мали розум, то заснували б монастир, де подружжя зовсім по-старомодному зраджували б одне одного, де жінка могла б знайти собі коханця... Як-не-як, позашлюбні діти — теж діти... А тепер, любя Кете, я хочу вшитися звідси й трохи погуляти. Але якщо мене підуть супроводжувати...

— Сьогодні вже не буде нарад, засідань?

— До свого великого кабінету я маю перебратися аж післязавтра... Потім ще треба буде показатись у "Блетхе-ні" — доведеться сидіти, коли вони вирішуватимуть, що робити з "Гербсдорфер ботен".

— Боїшся цього?

— Цього боюсь. Мені вже не сила охопити поглядом усю армію газет і газеток, чий я нібито командувач і господар. Я боюсь отого вісімдесятиметрового кабінету, де нічого не вирішується, де я час від часу тільки щось підписую та попиваю чайок. Боюся старого Амплангера. Не через те, що він мене ошукає, ні, — йому це зовсім не потрібно. Він звелів почепити на чільній стіні в моєму кабінеті цілу колекцію збільшених газетних заголовків — усе, що ми захопили від сорок п'ятого року. Амплангер називає мене "ліцензійним Наполеоном без армії". А завтра там висітиме уже й заголовок "Гербсдорфер ботен" — ще одна завойована провінція, графство чи місто...

— Ось чого може натворити один англійський майорчик! І чим — якимсь клаптем паперу, що його потім назвуть ліцензією!.. Ти ніколи не цікавився, що з ним сталося?

— Загинув на Кіпрі за два місяці до того, як мав вийти на пенсію. Задля пенсії для вдови йому посмертно дали звання підполковника. Прізвище його було Веллер. Чоловік він був дуже нудний, але роботящий. Часом я, коли сиджу у великому своєму кабінеті й

не маю іншої роботи, як схвалювати Амплангерову політику,— що я й роблю,— згадую про того майора... Не можу я стримати цей поступ, це розростання. Мені судилася роль мисливця за заголовками. Завдяки одній ліцензії... цілі імперії народжуються і зростають самі собою... Ліцензія, папір, кілька гарних працівників... Бракує тільки принца-наступника, і колекцію заголовків можна й далі розширювати.

— Принц наступник вирішив за краще жбурлятися камінням та палити автомашини... Іноді я питаю себе, чи він справді зібрався повік сидіти в отій глухомані, вирощувати помідори й обривати яблука? Недавно Бляйбль мені сказав: "Він став би одним із найкращих наших банкірів, якби не..." У нього, каже, є досвід, він уміє організувати, вміє досягнути суті явищ — політичних, економічних... Бляйбль говорив так, наче він заздрить. Хвалив Рольфа за його розважливість, далекоглядний розум...

— Що ж, може, воно й так. Своїх синів Бляйбль любить, це правда, але про Рольфа він завжди відгукувався з захватом. Він зробив би Беверло своїм помічником, якби не... якби не той несподіваний поворот. І якби він був познайомився з ним трохи раніше. Якби та якби... Все це не так... Я був би щасливий, якби міг улаштувати Рольфа, свого рідного сина, у "Блетхені" нічним сторожем чи двірником. А йому ж, фахівцеві з питань реального прибутку, місце, певна річ, в економічній редакції. Якось він мені вираховував, що одна акція Німецького банку за період від сорок дев'ятого по шістдесят дев'ятий рік дала п'ятнадцять тисяч відсотків прибутку. П'ятнадцять тисяч відсотків! За двадцять років. Це мусило б таки зацікавити людей, що мають особисті рахунки...

— Але ж воно їх не цікавить... П'ятнадцять тисяч відсотків?!

— Так. А їх це не цікавить. Майже все, що Рольф вираховує, так і є. Коли б ти спробувала прикинути, скільки коштував "Блетхен", коли ми його прийняли... і скільки він коштує, коштував би тепер... То в тебе вийшли б, очевидно, такі самі відсотки...

— Атож, пригадую, як Рольф обрахував Айкельгоф. А Тольмсгофен... Цікаво, скільки він дасть?

— Чого це ти забалакала про Тольмсгофен?

— Я ж бачу вже нагорі екскаватори і знаю: спину цьому вже не буде. Ти сам кажеш, що це розростання не можна стримати. Я чую, як перешіптуються, жартують люди, чую, як мій зять на щось натякає... І бачу Тольмсгофен — не село, ні, а тільки замок, неначе острів у величезному котловані. До материка літають вертольоти... Навколо нас транспортери, гуркіт, помпи, екскаватори, канали з застоюною водою, кругом калюжі, болото, чахнуть качки... І твої онуки — прилетіли повітряним мостом, щоб погодувати качок... Ось тоді єдине, що нам буде гарантовано, Фріце, що буде в нас справжнє, це — безпека. Якщо тільки котромусь з інженерів чи робітників, що працюватимуть тут унизу, навколо нас — на екскаваторі, коло помпи чи транспортера,— не спаде на думку якась божевільна ідея. Тільки ж як він сюди, нагору, до нас дістанеться, як перелізе через триста-чотиристаметровий мур? Ні, ми будемо тут у безпеці, коли не впаде вертоліт, яким вечорами літатимемо в гості... до синів, дочки, внуків. Будемо в безпеці... Та чи витримає фундамент? Я маю на увазі фундамент замку. Цей хисткий шар із гравію, глини та піску... Нам підведуть величезну

бетонну подушку. І через п'ятдесят, через сто років, коли тут усе вже виберуть, Тольмсгофен опиниться серед романтичного озера... І твої онуки вудитимуть рибу просто з вікна... Чи ж так воно буде, Тольме ?

— Ні, Кете, не так. Тут усе знесуть і перекопають. А ми житимемо десь-інде, якщо взагалі переживемо.

— Переживемо. Може, ми, незважаючи на потребу в енергії, все ж помремо тут... У безпеці й від безпеки. Хто його знає як... Тобі не слід мене жаліти, Фріце. Краще нехай я почую це від тебе, аніж довідаюся з отого перешіптування чи дурних жартів. Але чи не ліпше було б вибратися звідси вже тепер? Переїхати кудись із Сабіною, Кіт і немовлям, а може, і з Рольфом, Катаріною, з Гольгером... І з Гербертом, якби пощастило його вмовити. Та закури вже, закури однень-ку. Я не скажу нікому...

Вона посунула до нього малахітову скриньку, і він узяв у рот сигарету.

— Сабіна...— промовив.— Вона не йде мені з думок цілий день, і навіть не знаю чому... Блора їй бракуватиме, Кіт тут ніде погратися. На щастя, завтра Фішер знов кудись надовго їде. Мені сказав про це за обідом Потзікер. Туніс, Румунія, якийсь далекосхідний табір для біженців, де вони ставлять плетільні машини... Принаймні тижнів на два ми його здихаємось. І спокійно все обміркуємо. А вона, може, на той час навіть повернеться до Блора...

— Не повернеться, це вже напевно. Зараз я покличу її сюди — побалакай із нею, а я тим часом побуду з Кіт...

Він вийшов їй назустріч, став у відчинених дверях і кивнув головою молодому Гендлерові, що снував туди-сюди між їхньою вітальнею та кімнатою для гостей. Було тихо, тільки від Блюртмеля незвично долинали голоси — видно, та Кленш уже приїхала. Його думки були заклопотані видінням Кете — отим замком-островом у котловані: з материка й на материк курсують вертольоти, заболочена канава з водою... Кругом не залишилося ні осель, ні церкви, ні вже, либонь, і дерев та птахів — хіба кілька ворон... У мурах тріщини...

Сабіна пригорнулася до його грудей — не покаюнна грішниця, а скоріше безпорадна молода жінка,— похитала головою, коли він хотів завести її до кімнати, й звела на нього сухі очі.

— Ох, тату,— зітхнула,— я така щаслива, що пішла звідти! Просто вже не сила було... Поки що я переберуся до Рольфа, не турбуйся. Там сад, довкола високий мур, Кіт із Гольгером дружить... Я вже розмовляла з Рольфом...

— Там дуже тісно, не знаю...

— Катаріна напитає мені десь у сусідстві кімнату. А вдень буду в них. Помагатиму Катаріні, з дітьми в мене непогано виходить...

— А Гольцпуке ти сповістила? Я маю на увазі... Він повинен знати.

— Гольцпуке трохи побурчав — мовляв, у Блорі вже все так добре налагоджено, а Губрайхен... Одне слово, він знає, що там і як... Не гнівайся, що я так одразу їду. Я й з Ервіном розмовляла — він знов кудись збирається. Потім поговоримо серйозно... Потім. Пан Гендлер відвезе мене до Губрайхена й залишиться сьогодні там... Я попросила про

це в Гольцпуке. Ти знаєш, Кіт його любить найдужче. А мені вже багато краще, багато легше. Про те, наскільки це серйозно, я ще не думала. Ервіна не буде три тижні...

Вона схожа на Кете й на його матір. І на нього. На кого ж іще такого, кого він не знає? Очі в неї не сумні, тільки серйозні, а тепер у них з'явилася радість, і це змушує його з симпатією думати про чоловіка, що від нього Сабіна чекає дитину. Він ставиться до неї, мабуть, дуже добре. На згадку йому спав Беверло, в якого вона була так безтямно закохана, і Фішер, що так по-хлоп'ячому ввірвався в усі її "умоглядні просторікування" й узяв її, сказати б, штурмом. Він чоловік енергійний, католик, підприємець... Як треба, то й за словом до кишені не полізе. Але жодного разу за ці п'ять років він, батько, не бачив Сабініного обличчя таким серйозним і радісним водночас, а правильні риси, що робили його навіть гарним, тепер ніби ожили. І zarazом її обличчя прибрало рішучості.

— Тільки не дивися більше телевізор, не сиди перед отою коробкою. Ну гаразд...

— Ні, просто я була розгубилась...

— А все інше?

— Що?

— Оте... Я маю на увазі релігію, церкву... Світогляд... Я хочу сказати, може, тебе пригнічує почуття вини... Ти не хочеш про це поговорити? Може, сьогодні ввечері, в Рольфа, коли ми приїдемо?

— Атож, приїздіть. Це було б непогано... Приїздіть. Ні, облиш, пан Гендлер має право чути все, але...— Вона обернулася, глянула в коридор і всміхнулася.— Здається, відійшов... Він чоловік тактовний. Вину я почуваю, але не перед Фіше-ром, навіть не перед вами з мамою, а тільки перед його дружиною... Ми про це ще побалакаємо. А ти? Що ти тепер робитимеш — після цих виборів, на такому високому посту?..

— Виступатиму з промовами й даватиму інтерв'ю. Сам я вже не боюся, лише за вас... Увечері ми приїдемо.

Кіт вочевидь раділа більше переїздові до Губрайхена, ніж до Тольмсгофена, і від цього трохи щеміло серце. Там вона смажитиме на багатті в саду свої каштани й гратиметься з Гольгером, ходитиме також з дорослими по молоко й помагатиме перебирати яблука, що їх продає Рольф... Він ніколи не міг збагнути, як можна було називати дівчинку Кіт, правда, це ім'я — один із варіантів "Кете", але ж воно має, якщо він не помиляється, ще одне значення, не таке приємне. Тримаючи попід руку Кете, він дивився вслід тим трьом, що спускалися сходами вниз: Кіт із торбинкою, повною горіхів та каштанів, Сабіна з валізкою і молодий охоронець, який ніс дві зв'язані ляльки Кіт,— він тримав їх за ноги, сукенки позакочувались їм на голівки, і видно було білизну...

— Коли я щойно ввійшла до неї, вона була зовсім інша,— промовила Кете.— Щось її геть змінило, зробило наче аж щасливою. Принаймні тепер вона вся якась сповнена рішучості...

— Він напевне симпатичний чоловік — той, від кого в неї буде дитина. Може, вона дзвонила йому по телео юну... В усякім разі, вона носить його в собі...

— Дивне ти щось говориш. Ще й смієшся легковажно...

— Я за неї радий. Тільки ж він одружений... Вона сама мені сказала. А в такого чоловіка, либонь, мила й жінка. Це ускладнить справу. І коли повернеться Фішер, все буде досить серйозно.

— Не знаю, може, краще залишити її сьогодні з Рольфом та Катаріною саму? Я спробую додзвонитися до Герберта. До речі, слід сподіватися, вона з ним не... хоч би хто він був... не розмовляє по телефону. Бо тоді Гольцпуке знає те, чого не знаємо ми. А може, Гольцпуке й так відомо, хто він. Якщо про це знає хоч одна людина, то знає, мабуть, і служба безпеки... З такою охороною, як у неї... Адже бачилася ж вона десь із ним! І, певна річ, не один раз. Ось про що я думаю.

— Твоя правда, Гольцпуке має знати... Вона ж, либонь, зустрічалася з тим чоловіком, домовлялася з ним, і взагалі...

— Може, питаємо в нього?

— Ні, він нам однаково не скаже. Не має права. Він не має права ділитися інформацією інтимного характеру. Єдине, що він повинен зробити,— це перевірити того чоловіка з погляду безпеки. Сподіватимемось, той чоловік розуміє, до якого силового поля потрапив... Якщо її охорона справді бездоганна,— а я гадаю, що це так,— то тільки органи безпеки можуть знати, хто батько майбутнього нашого внука чи внучки. Якщо охорона працює по справжньому, тоді магнітофон розкаже, хто батько нашого внука.

— То дзвонити Губертові?

— Чи не приїхав би він сюди? Як виняток? Бо якщо ми надумаємо вибратися до Губерта в той його висотний будинок, то я муситиму завчасу повідомити про це Гольцпуке. А для такого діла їм потрібна майже рота охорони. І це логічно, що вона їм потрібна. Там товчуться всілякі типи, цілі ватаги, і не тільки студенти та комуністи, а й студенти-комуністи, навіть анархісти і маоїсти. Одне слово, хто завгодно. Тоді доведеться перекривати всі входи й виходи, виникне, мабуть, потреба й у вертольотах... А ми сидітимемо в нашого синочка, який ні за що, хоч убий, не бажає звідти виїхати, бо той висотний будинок, бачте,— власність Тольмової компанії, і наш синочок постійно, день при дні хоче мені доводити, до яких антигуманних махінацій із житлом я причетний. І вони стоятимуть з автоматами під дверима, на балконах, займуть вестибюль... Якщо треба буде. Ні, краще поїхати до Рольфа, це обійдеться куди дешевше. Поставлять коло пасторського будинку одного-двох чоловік, та й по всьому. Одначе людям

у Губрайхені такі заходи не дуже до вподоби, так само, як і в Блорі й у Губертовому висотному будинку... Це муляє їм очі, викликає в них тривогу, невдоволення; доходить до нервових зривів не тільки в таких людей, як, скажімо, Корчеде, а й в охоронців. Адже вони місяцями перебувають у напруженні, в напруженні й у нудзії. В напруженні, хоч нічого й не стається чи тому, що нічого не стається. І ось, уяви собі, коли десь у ліщині шелесне собака або коли якийсь хлопчак перелізе через мур і клацне іграшковим пістолетиком, котрийсь з охоронців хапається за автомат і смалить куди очі світять... Ні, найкраще нам змиритися з думкою, що ми бранці... і що отак у безпеці, а може, й від безпеки і пропадемо.

— Виходить, або сидіти вдома, або їздити в гості лише до тих людей, котрих охороняють так само пильно, як і нас... До тих-таки старих Фішерів, де мені щоразу з душі верне... Вони тільки й знають, що проклинати "червону загрозу" — хворобливо і з хворобливою занудливістю, а коли грошовий оборот сягає в них не тридцяти п'яти, а тільки двадцяти дев'яти мільйонів, то вони вже, бачте, на порозі голодної смерті! Захищають середні суспільні верстви, хоч самі до них і не належать, від соціалістичної загрози, і водночас знають, що являють собою зі своєю концентрацією капіталу найбільшу загрозу для тих середніх верств. Я ж сама читала, що банки — це для середніх верств іще більша загроза... Якщо бодай в одному місті муніципальним радником стане комуніст, тоді все, Німеччині одразу кінець. А коли пощастить, то в гості ще придибає якийсь єпископ, такий собі мовчазний чоловік, що на все тільки киває головою — киває й киває... І вони чепуряться там, пиндючаться, й у кожного усмішечка, як в Амплангера, а сам же він якраз і скидається на тих, як я їх собі уявляю, від кого нас охороняють... І якщо ти гадаєш, нібито Рольф був трохи не директором банку, а Беверло ним, без сумніву, став би... З таким гарненьким дипломатиком, тенісними ракетками, а може, і з цуценям під пахвою... Атож, вони там знов почули п'ятеро слів по радіо і троє по телевізору... І вже репетують про голод і бачать на порозі революцію!.. Ох, Фріце, любий мій Тольме, ну чого вони всі такі нудні?

— Не всі... Корчеде, Потзікер, навіть старий Амплангер... Є й іще дехто... Та й Бляйбль не нудний. Ні, нудним його не назвеш.

— А все ж таки й кортіло б навідати рідних дітей, а от не можеш, бо мусиш хоч-не-хоч зважати на безпеку, в яку, по суті, й не віриш... Яку терпиш, власне, тільки з чемності...

— А вони, незважаючи на всі застережні заходи, знайдуть інший шлях. Замаскують бомбу під птаха — скажімо, добряче "начинять" сову... Пролопотять крильми серед ночі дикі гуси... Або підішлють до мене Гольгера, рідного внука,— добре натренованого, загартованого альпінізмом та іншим спортом, і той дванадцяти— чи п'ятнадцятирічний хлопець з'явиться без жодної зброї, промине всі пости... Іде ж до діда в гості! А тоді, цілком можливо, візьме й задушить мене — такий і без ножа своє діло зробить. А якщо на той час вони вже дійдуть до того, що зв'язуватимуть беззбройним гостям руки, навіть онукові, тоді він скористається власною головою. Натренований, як ватажок отари, він буцне головою мені в серце, а тоді ще раз і ще, і так гупатиме й гупатиме в ослаблене кількома інфарктами серце...

— Якщо Гольгера пошлють до тебе аж у дванадцять чи в п'ятнадцять років, навчивши його, як вожака отари, битися головою, то ти маєш іще п'ять або й вісім років...

Він засміявся і знов потягся до скриньки з сигаретами.

— Так довго це не протриває... Принаймні головою правління я пробуду два роки, а марних сподівань на безпеку, внутрішню та зовнішню, я вже давно не плакую. Зокрема й на безпеку у себе в душі.

— То я тепер уже не заставатиму тебе вранці у ванній перед дзеркалом, коли ти

сам до себе шепочеш: "Я більш не хочу..."? Чи ще хочеш?

— Так, хочу. Хочу з тобою... І все ж вони вже тепер, певно, вчаться душити за горло, гіпнотизувати, готують пілюлі... Ті пілюлі вони можуть укинути в склянку котромусь з охоронців, можуть переманити його на свій бік, і він "візьметься за мене"... Це буде такий собі милий, добре натренований, здоровий — кров з молоком — і сотні разів перевірений молодий поліцейський. Він раптом кине́ться в мій бік, нібито щоб захистити мене, але в тому його стрибку чаїтиметься смерть... Яка там безпека!.. Комп'ютери, ракети, механічні птахи, ракетоподібні птахи, психічна обробка, телепатичний терор... Що ж, доведеться таки змиритися з самотністю цього виняткового, надзвичайно розкішного полону. Ти пам'ятаєш мою таку ж безглузду, як і сміховинну спробу згадати про своє давнє захоплення й прокататись на велосипеді? Дві поліційні машини попереду, одна позаду, а в небі наді мною — вертоліт. Такої комедії я вже не міг витримати.

А коли ми востаннє збиралися всією родиною на обід, на який кожне готувало щось своє: ти — суп і салат, я — м'ясо, Рольф — картоплю, Катаріна — підливи, Герберт із Сабі-ною — солодке? А потім я ще заварював каву... Ми разом мили посуд, і на кухні та в їдальні було так затишно, так гарно... В таких випадках Ервін Фішер поводився навіть як милий чоловік і, на подив усім, готував на десерт просто-таки фантастичний яєчний пиріг — він підсмажував його на спиртному... Аж поки народився отой хлопчик, якого назвали Гольгером. Доти Фішер ще міг узяти себе в руки й сісти за один стіл із таким "автопалієм", як Рольф, і такою комуністкою, як Катаріна. Але другого Гольгера в сім'ї Фішер уже не міг стерпіти, і це зайшло так далеко, що Катаріна, Рольф і Сабіна почали зустрічатися вже тільки таємно, без Кіт, звісно, бо дівчинка могла б проговоритися. Мало отого нагляду та охорони, вони вже почали й шпигувати одне за одним, і все тільки через те, що хтось назвав сина Гольгером! А що, як ми справді змиримося з усім і нікуди не поїдемо? Запросимо на вечерю Блюртмеля з його Своєю, якщо вони нікуди не збираються... Блюртмель дістане змогу забути про те, що він слуга, й спокійно посидить, поки йому прислугувуватимуть інші. Гадаю, краще нам залишити Катаріну, Сабіну й Рольфа самих. Влаштуємо затишний вечір тут...

— Треба буде якось запросити нарешті й Катаріних батька та матір.

— Атож, вони ж бо, сказати б, Рольфові тесть і теща. І Луїзу. Адже я знав її ще дівчинкою. На щастя, мій батько тоді її вже не вчив, отож мені не доведеться розмовляти з нею про це... А ти не хочеш побалакати з Блюртмелем? Мені кортить подивитись, яка вона, ота Єва...

— Мені теж. У мене не склалося враження, що вони кудись збираються... А тепер я мушу покинути тебе на кілька хвилин самого — треба подзвонити по телефону й поглянути, що в мене є на вечерю.

Іноді він несподівано, без попереджень вирушає до Рольфа в Губрайхен, тільки просить Гольцпуке, щоб той не посилав із ним великої охорони; він наказує Блюртмелеві зупинити машину на порожньому шкільному подвір'ї, а сам проходить пішки якусь сотню кроків до пасторського будинку й завертає до саду, де у маленькому

будиночку, що його чомусь називають "флігелем", живуть діти. Там він пускається йти якомога швидше,— хочеться ж випередити спритного Герауне, тоді як охоронці, що прикривають його ззаду, ще спритніше, ніж він, займають пости попід пасторським будинком у самб-му саду. Під ліщиновим кущем він спиняється, зазирає у вікно того флігеля й починає спостерігати, як його син Рольф грається з Гольгером: дерев'яні та кам'яні кубики, дерев'яні машинки, виготовлені власноручно ("саморобними" він не зважується назвати їх навіть подумки — це слово Рольфа й Катаріну ображає, вони наполягають, щоб він казав "виготовлені власноручно"). Рольф сидить навпочіпки з малим на долівці — щасливий молодий батько, розслаблений, у руці сигарета; він трохи помагає хлопчикові гратися, підбадьорює його й розважає— це видно з того, як Рольф ворушить губами й розмахує руками,— ще й вочевидь щось мугикає собі під ніс. Розмальовані камінці, обклеєні різнобарвним папером дерев'яні кубики... А якось Рольф, поки Гольгер спокійно дивився, що робить батько, видовбав ножиком із ріпи світильника, повирізав на ньому очі, рот, ніс та бороду, а тоді ще й підставку для свічки. І весь час обидва були спокійні, розслаблені, задоволені. А потім — як завжди, спогади про Айкельгоф, куди він інколи утікав від "Блетхена" і грався з дітьми. А одного разу, коли він іще не встиг ступити до дверей і нарешті постукати, його застала Катаріна, що саме поверталася з крамниці. "Господи, тату! — вигукнула вона (атож, назвала його татом!).— Чого ви тут стоїте, наче сирота бездомний?! Заходьте, ви ж не заважаєте, ви ніколи нікому не заважаєте..." І в нього мало сльози на очах не виступили, така вона була мила,— назвала його татом, узяла за руку й повела того похмурого, туманного вечора в листопаді до дверей. А Рольф так тепло його привітав, що він аж здивувався. На ослоні, якого знадвору йому не було видно, він уздрів цілу виставку повидовбуваних ріп, а також іще кілька схожих на кольорові ліхтарики світильників у чорних картонних рамочках і обклеєних барвистим папером. Усе це Рольф зробив для домашнього дитячого садка. Він довідався, що односельці вибрали Рольфа на святого Мартіна, він мав проїхати верхи по селу в супроводі загону із смолоскипами — римський легіонер у срібному панцері, з мечем и в пурпуровому плащі. Потім його пригостили чаєм та медяником, дозволили викурити сигарету, посидіти коло груби й попідкладати дрова — ті самі, що їх Рольф власноручно — і, певна річ, з дозволу — збирає в сусідньому лісі, ріже, коле, а до них — цілі мішки ялинових шишок, цілі кошики трісок. Рольф ходить і по дворах, підбирає всілякий дерев'яний непотріб, будівельний лісоматеріал, що його внаслідок швидкої (на Рольфову думку, надто швидкої) модернізації люди викидають просто під ноги, підбирає крокви, дошки, а також старі меблі, розбирає їх, рубає на дрова або й лагодить та продає десь у крамниці для студентів. Того вечора Рольф пожалів його й не став аналізувати біржових бюлетенів, тільки пояснив на прикладах принцип того, як щось викидають і як воно стає викинутим. Уперше Рольф із болем у голосі назвав викинутим і Айкельгоф, а здобуту внаслідок такого викидання енергію — так само викинутою.

Невже за рідними дітьми треба підглядати, заставляти їх зненацька, щоб відчуті їхнє тепло, довідатись, чим вони живуть? А іншого разу він, вийшовши з-за рогу й

рушивши до пасторського будинку, побачив, як Катаріна з Гольгером за руку поверталися з крамниці; вона віталася з перехожими і з нею вітались, нахилилася праворуч до Гольгера, який однією рукою тягнув за собою на мотузочку якусь іграшку, а в другій руці тримав льодяника на паличці. В лівій руці Катаріна несла, певно, дуже важку сумку з покупками — молода жінка, як і багато інших, високі червоні гольфи, волосся розпущене, і коли вона побачила його, на обличчі в неї раптом спалахнула усмішка — така невимушена, що в нього знов мало не виступили сльози. Він поспішив їй назустріч, узяв у неї сумку, Катаріна його поцілувала, він поцілував Гольгера, а потім, коли вони ввійшли до хати, задививсь, як вона розпаковує сумку, розкладає куплене по шафках та саморобних полицях, а хлопчик кружляє із своєю дерев'яною таксою на підлозі. Його пригостили чаєм, бутербродом, і коли він хотів був закурити, Катаріна, похитавши головою, забрала в нього коробку з сигаретами, але згодом стелу плечима й повернула йому їх. Вона його таки любить. Ота раптова усмішка на її обличчі — тоді, на вулиці, бутерброд із ліверною ковбасою, чай, намагання стримати його від куріння... Молода жінка, що була б чарівна, якби не була така прісна. Йому не важко уявити її черницею... І все ж її розважливість, чуйність, ерудованість обмежені тим селом. Щоразу, коли він бачить Катаріну, на гадку йому спадає її дядько, Ганс Шретер, тямущий комуніст, що його майор Веллер колись прислав до нього у "Блетхен"; з-поміж усіх, кого він там знав, Шретер подобався йому найбільше. Був час, коли він навіть запропонував Шретерові перейти на "ти", але той якось напрочуд холодно й водночас чемно відмовився від цієї пропозиції, і жодному з журналістів, що брали сьогодні вранці в нього інтерв'ю, не спало на думку запитати: "Ви були з комуністами на "ти"?"

А от застати отак зненацька Сабіну йому не щастить ніколи, бо* часом її охороняють чи не пильніше, ніж його самого, зокрема й через Кіт. Отож він просто їде з Блуртме-лем за кермом оті шістнадцять кілометрів до Блора (який — на щастя, про це ніхто не знає, навіть Кете,— відіграв у його дисертації певну роль), з відразу дивлячись на оті бунгало, набудовані на околиці глушини, що колись мала славу райського куточка, зарослого каштанами та буками. І щоразу він, переслідуваний власною охороною, попадається іншій охороні, й щоразу його прикро вражає Фішерів смак — оте замилювання міддю та мармуром. А Сабіну він завжди застає знервованою і зацькованою. Звичайно, вони йому раді. Кіт сяє, кличе його на прогулянку, любить мандрувати з ним за руку по дворах, заходити до селян, які пам'ятають його ще студентом, коли він їздив там на велосипеді, щось шукав, креслив, фотографував, вимірював, з'ясовував, коли що будувалось і перебудовувалось. Особливо охочий побалакати про ті давні часи старий Германс. "А от колись..." Але тепер усі ці розмови якісь убивчо неприродні — саме через охоронців, що день і ніч ходять за ними назирці, тиняються, ніби випадково, довкола; вони явно мають завдання повсякчас стерегти їх цілими юрбами. А Сабіна починає іноді плакати, просто ридеє ридма й не каже чому; або запрошує на чай сусідку — таку чорняву, повненьку, трохи вульгарну, однак гарненьку молодичку, чії банальні балачки слухати досить приємно. Мовчазна,

серйозна Сабіна, улюблена його донька (цікаво, чи вона знає, що він так її любить і не може про це сказати?) здригається навіть тоді, коли надворі хрюскають дверцята машини або коли Кіт щось упускає на підлогу. А може, легше жити, як Рольф,— щоб тебе не охороняли, а тільки за тобою наглядали? Чи не надто дорого ціну доводиться платити за цю безпеку, яка, по суті, ніяка й не безпека?.. Адже Сабіна вже давно не їздить верхи, а після отої пригоди з Пліфгеровим тортом воно, може, й справді краще, що дали розпорядження перевіряти щупом усі страви й пакунки, які привозять для вечірок і взагалі на господарство. Бо все ж уже траплялось, усе, а віднедавна доводиться навіть заздалегідь розпечатувати коробки з сигаретами — після того, як в Італії одна коробка вибухнула просто у Плоте-ті в руках (він її саме відкривав) і добряче його покалічила: понівечила руку, спотворила обличчя... Раз у раз завдають клопоту і геть обліплені етикетками пляшки з шеррі: адже не роздивишся, що там усередині, і треба ті етикетки відмочувати... Там може виявиться "молотовський коктейль"

Ні, того спокою, що його ще можна знайти у Рольфа та Катаріни, Сабіна не має, вона ж, як-не-як, невістка "Вулика", до того ж його, Тольмова, дочка... А вілла під Малагою — теж не вихід, не заспокоюють її й лижі; така завжди жвава, охоча покататися верхи й потанцювати, Сабіна до всього збайдужіла. А він, мабуть, викликав у неї ще більше роздратування, бо посилив охорону навколо її будинку.

От чого він не любить, то це їздити до Губерта, хоч сам на сам розмовляв би з ним довго й залюбки. Губерт знов позаводив собі зовсім нових приятелів та приятельок, і вони сидять у нього вдома цілими десятками, а то й ще більшими компаніями. І хто знає чому, але Губертові приятелі щиріші, ніж Рольф ові та Катарініні, щиріші навіть, ніж Сабініні приятелі та знайомі. Вони, Губертові приятелі, так само переконані противники системи: майже всі патлаті, дівчата повбирані досить легковажно і з джутовими торбами, самі печуть собі хліб, з'їдають цілі гори салату й овочів, а при нагоді ще й заходять—"із солідарності", як самі кажуть,— до отих "отруїлівок" — так вони називають дешеві кав'яреньки. Коли він з'являється, вони ніколи не бентежаться, тільки сміються з приводу непомірних витрат, потрібних на охорону отої висотної божевільні; ні, сміються вони не з охоронців, а з усієї безглуздої "комедії з охороною", й іноді запрошують того чи того поліцейського поїсти з ними, поговорити, уникаючи слова "дискусія", заводять із ним мову про "безпеку, якої зовсім не існує", про "смерть, яка хоч і настає, але якої теж не існує", грають, співають, спокійнісінько розбалакують про Ісуса Христа, і не лише не соромляться його, Толь-ма, а й заявляють йому, щоб не забрав ненароком собі в голову, нібито він дуже їм подобається зі своїм "замочком", "Блетхеном", величезним кабінетом, що його інколи можна побачити на знімках у газетах, із "щупальцями отого лобі, присосками матеріалізму"; ні, все це їм, мовляв, не до вподоби, річ у тім, що вони просто мають його за того, кого "мило надламано", надламано нестримним злетом "Блетхена" й отими щупальцями, присосками, які чимдалі довшають і вже засмоктали і його самого. Все це, мовляв, мало б його лякати, в тім числі й "Блетхен" —тож, либонь, звичайнісіньке марнування паперу, особливо як відпала потреба в тому, що

Запалювальна суміш (жарг. часів другої світової війни).

давало колись газетам до певної міри право на існування: подерти їх чи порізати, почепити в туалеті на цвях і використати так, як це роблять майже серед усіх верств населення; ото, мовляв, уже була б рециркуляція справжня. Підраховали йому також, скільки гектарів лісу й скільки дерев тепер треба винищити на те й на те — на туалетний папір і на газети, цей постійний і непослабний натиск гігієнічного терору, і якби він спробував собі уявити, скільки цілком непотрібних, просто-таки явно безглузвих і зайвих, навіть ніким не читаних речей друкується в урядових, окружних, земельних, федеральних, а також у радіо-, теле— й партійних газетах і журналах, та коли ще додати до цього всі оті анітрохи, ну геть непотрібні рекламні брошурки, отой мотлох, що просто з друкарень майже відразу перекочує на смітники... Скільки ж гектарів дерев, мовляв, "падають від сокири", скільки індіанців могли б жити в лісах, які щодня, авжеж, що божого дня стають отак марними жертвами!.. (їм і невтямки, як лякає його насправді те й те, вони про це не здогадуються, хоч і здаються йому в таких випадках усе ж трохи зарозумілими й чванькуватими). Ну звісно, певна річ, вони проти атомної енергії, проти "смертовбивчого" шляхового будівництва, але аж ніяк не проти прогресу, вони навіть не радикали в розумінні отого ідіотського закону; і все ж вони анітрохи йому не симпатизують, навіть не співчують, хоч він, мовляв, і попав у цю пекельну круговіть примусових заходів,— вони мають на увазі не заходи безпеки, які — просто сміх, та й годі! — вважають зайвими (наче хтось здатний, мовляв, затримати визначену йому наперед годину смерті! Це ж безглуздя!). Смішно. Ні, вони мають на увазі потрібну для зростання поживу, найстрашніший із раків, жертвою якого — і він це добре знає— кінець кінцем впаде й друга чи третя, одне слово, теперішня його батьківщина, "замочок", і він уже вдруге — чи вкотре?— стане вигнанцем... Невже ж він так ніколи й не збагне, що небезпеку слід чекати від системи, що її, небезпеку, породжує саме система?

Гербертові приятелі йому чомусь не такі симпатичні, як Рольфові. Вони майже позбавлені почуття гумору, а сарказм прохоплюється в їхніх аргументах тільки несвідомо й мимохіть. Ставляться вони до нього все ж таки трохи нешанобливо і навіть гадки не мають про те, що "Блетхен", як-не-як, відіграв та й тепер відіграє роль важливого чинника в процесі побудови чи зародження демократичної системи й такого устрою, який після заперечення всього суцього нацизмом виявився необхідним.

Гербертові приятелі не такі абстрактно розважливі, як Рольфові, що їх він вряди-годи застає в Губрайхені. Ставляться Рольфові приятелі до нього і не вороже, й не нешанобливо, а просто як до цілком чужої людини; не показують вони ні пихи, ні збентеження, дивляться на нього так, ніби він з'явився на землю зовсім з іншої планети, і їх, певно, приголомшує те, що він п'є чай і їсть хліб. Хоча він їх як цілком чужих людей не сприймає. Адже вони з ним — громадяни однієї країни, розмовляють тією самою мовою, і коли він якось зважився запитати їх: "А хто ж ви за фахом?" — то почув відповіді: "Вчитель із заборною на професію".— "Робітник-металіст. Потрапив до "чорного списку", в тім числі й у профспілці".— "Службовець системи соціального

забезпечення, не такий уже й "лівак" (І що воно означає: "Не такий уже й "лівак"?), теж попав до "чорного списку". А дехто казав: "До того, як вийшов оцей проклятий закон, я мав роботу..." Вони ніколи не мали нічого проти окремих осіб, а завжди тільки проти системи, навіть не ображаються на домовласників, коли ті підвищують квартирну плату. Адже на це їх, мовляв, штовхає система, вдаючись, у разі необхідності, навіть до терору. Вони розповідали йому, як шантажують і тероризують домовласників, як б'ють їм камінням шибки, паскудять у коридорах, розливають помий, і все тільки через те, що домовласники не підвищують квартирної плати. Признаються вони й у тому, що "ведеться їм не так уже й погано", адже вони — і вони також, у цьому годі й сумніватися, — мають від системи й вигоду, від цієї самої системи, що "десь" — оте "десь" дуже, дуже далеко — дає такі високі прибутки, і за це її можна захищати; вони, мовляв, розуміють, що разом із системою і самі дістають прибутки, однак живуть під гнітом системи; це система, яка щодня пускає в світ усе більше хворих і залежних — як тут, так і там (кажучи "там", вони мають на увазі Радянський Союз). Вони ніколи не виявляють ні агресивності, ні пихи, тільки завжди дуже тверезі й засмучені. Атож, від них віє тверезим смутком, хоча... Та й не тільки хоча, а саме через те, що вони загрожують окремим особам, викрадають їх і вбивають, і тому "оті" — "злочинні елементи" й не лише з погляду моралі, не лише з погляду політики, а й, коли вже на те пішло, навіть із погляду філософсько-теоретично-теологічного, бо вони постачають системі те, що її зміцнює, чого їй треба "надавати" якомога менше: жертв, мучеників... Вони постачають це, користуючись численними засобами масової інформації, проти яких ті, що сидять отам, і смокчуть сигарети, й попивають дешевеньке червоне вино, просто немічні. Ні, змагатися з такою навалюю засобів масової інформації їм не до снаги, ніколи, проти неї вони зі своїми листівками та транспарантами не те що зовсім, однак майже безсилі... А жертви та мученики зміцнюють владу засобів масової інформації все більше й більше. Це вже магія, ірраціоналізм, що геть паралізує людину. Щодо цього Рольфові приятелі не такі немилосердні, як Гербертові, й зовсім не згадують про "Блетхен", що, як-не-як, також засіб масової інформації. Та ще й який!.. їм, звісно, теж хочеться жити зі своїми дружинами, дітьми й коханками, влаштовувати свята, танцювати, смажити ковбаски й співати пісень... Гашиш і щось іще міцніше, порнографія і щось іще гірше — цього ні для Гербертових, ні для Рольфових приятелів не існує. Бо гашиш і щось іще міцніше, порнографія і щось іще гірше, а також пиятика і таке інше — це вже система, яку вони не те що ненавидять, а просто до певної міри зневажають, хоч йому ця міра видається небезпечнішою, ніж сама система. Система — це ніщо, "узаконена мізерія", з покидьками якої можна й треба жити... І йому спадають на думку хлопці й дівчата, яких він іноді бачить чи, правильніше сказати, бачив у Сабіні, бо, з огляду на суворі застережні заходи, тепер її двері зачинені вже й перед гостями. Але там тими речами при нагоді бавилися — гашишем і ще чимось міцнішим, порнографією взагалі без церемоній... І все так добропристойно, тактовно, особливо в отих паскуд старих Фішерів, які відверто підтримують своєрідний чи то порно-католицизм, чи то католико-порнографізм. У них там не так уже й рідко можна

побачити, як шофери просто-таки на руках виносять до машин п'яних у дим досить високопоставлених "осіб". А на вустах у кожного весь час крутиться слівце "барокко". "Ми люди барокко", — раз у раз любить казати старий Фішер, що був колись скромненьким собі крамарем, здатним тільки засвідчити Бляйблеву непричетність до нацизму. Ні, нацистом Бляйбль справді ніколи не був, навіть допомагав проповідникам переховуватись від переслідування, давав їм притулок і тепер щоразу витягує на білий світ ці історії, що "витримали всі іспити", змальовує їх з подробицями — як носив у схованки суп та хліб, як примудрявся в холод ті схованки опалювати, як "разом із священиками перебирав там чотки"... Є в нього навіть фотознімки, нібито справжні, не змонтовані: виснажена черниця в тісному підвалі, перед лею — горня з супом, поруч із горням — Фішер, обоє тримають у руках чотки. Є на тих знімках і Ервін: сховані в підвалі священики благословляють його в чотири роки, у п'ять... Тут нічого не вдієш. Зв'язок між Бляйблем і Фіше-ром, який вони прилюдно ніколи не афішують і про який усі знають, — це неприступна фортеця, тим більше що Цумерлінг придбав на ті знімки право і будь-якого дня може їх опублікувати.

І все ж таки є десь — але де? Де? Де? — ще одна, четверта група "отих"... Назвати їх злочинцями, на його думку, — мало, просто недоречно; це світ поплічників, що з нього іноді надзвонює Вероніка. І до цього світу, як і до Рольфового, слово "комуністи" не пасує, воно не пасує навіть до Катаріни, яку й досі до нього залічують, але яка чемно, однак рішуче це заперечує: "Звичайно, я к. і нею й залишусь. Та чи багато в мене спільного з рештою к.? А стільки ж, скільки в католицького священика-партизана з папою римським чи з княгинею Монако — адже вона теж католичка. Проте якщо ти перенесеш мене в ті часи, коли мені було двадцять, то моя відповідь виявиться хибною, оманливою і надто романтичною. Я вже не та й не належу до к., що їх ти знав. Не належу й до таких, як дядько Ганс, — одне слово, не до таких, про які ти мрієш і від яких іноді просто в захваті. Згадай про зміни, що сталися в інших догматичних сферах. Мені ще немає тридцяти, і ще не минуло й дванадцяти років, відколи я ще не мала й вісімнадцяти чи вже мала вісімнадцять, — одне слово, тоді я ще думала, що накличу на себе навік-віків прокляття, якщо порушу заповідь і піду на причастя не натщесерце. Забудь про к., яких ти знав; забудь про мене таку, якою я була в двадцять років. І повір мені: "тих." я розумію так само мало, як і ти, а може, й ще менше. А Втім, у цьому ми з тобою, може, навіть однакові: ми їх не розуміємо і знаємо тільки одне: на них тиснуть обставини, як і на всіх нас".

Привід достатній, щоб замислитися про тиск, якого він стільки вже зазнав і від якого страждає що далі, то більше... Він не стримавсь, і з тугою згадав про минуле... Про те минуле, коли він був уже досить могутній — а відтоді не минуло й шести років, і міг іще спокійнісінько вшитися з кабінету, купити в кіоску якусь газету, піти в кав'ярню "Гетцлозер", замовити сніданок, непомітно, не відчуваючи на собі чужих поглядів, поснідати... І обслуговували його привітно, навіть щиро, а потім він дзвонив із телефонної будки до Кете... Чи просто заходив до квіткові крамниці, купляв букетик для Кете, Сабіни, Едіт або й для Вероніки... Зазірав він і до ювелірних магазинів... А

тепер ювеліри мусять приїздити під посиленою охороною до нього в кабінет, додому чи в готель... І він уже давно не має змоги понишпорити в антикварів, де колись шукав гравюри з зображенням міст на Рейні, берегів Рейну, краєвидів над Рейном, шукав не щось певне, а просто так, що трапиться,— гравюри, а також картини часів туристського освоєння Рейну. Як, скажімо, ота його улюблена гравюра з боннським краєвидом — не більша за коробку від сигарет, кришталєво-чисто виконана невідомим художником і в міру розфарбована: берег Рейну, дерева, крило замку, річкою пливе баржа... І бастіон — давня митниця... А також — тепер таке вже неможливо, не стільки неможливо, скільки боляче, що він ніколи вже цього не зробить,— роман з Едіт, яка була навіть не молоденька, мала всі тридцять п'ять, працювала на складі в одному універсальному магазині, незаміжня сестра покійного його податкового інспектора Шойблера. Він приїхав тоді, щоб висловити їй співчуття... А потім трохи не дійшло до скандалу. І він не може збагнути, як люди скачуть у гречку, коли їх пильно охороняють, адже охоронці можуть хтозна й що подумати і все зіпсувати...

4

Страх знов і знов нагадує про себе, наростає— страх за нього, а потім і перед ним, і коли він "зморений, знесилений, виснажений" приходить додому й похмуро, нерідко просто-таки буркотливо, майже грубо, чого з ним ніколи, ніколи досі не було, кидає зауваження про дім та порядок у ньому, ті страхи міняються місцями, переходять один в один. Він нарікає, що в будиночку тіснота, а садок малий, ремствує, висмикуючи бур'янинку за бур'янинкою, прискіпливо, з ледве помітним, а все ж із невдоволенням оглядає її зачіску, яка, звісно ж, не завжди вишукана, коли вона саме порається в садку, у підвалі чи на кухні або грається з Бернгардом та собакою в садку. А трапляється, на чолі в неї виступить краплина поту або змокріє перенісся, до Бернгардових черевиків прилипне в садку земля, у воротах чи на зацементованих доріжках валяються травинки... І він уже колупається — чого досі ніколи, ніколи не робив — ложкою в тарілці, суп йому надто гарячий або не досить гарячий, салат — надто кислий або не досить кислий, хоч вона кладе в нього саме те, що він любить, і по стільки ж, як і завжди; в гуляші йому забагато хрящів, хоч він і знає, які ціни на м'ясо, і розуміє, що вона мусить відкласти щось на свято першого причастя. І взагалі, вони знов перебрали міру — нова машина, виплата кредиту за будинок, надто швидко оформлена і так швидко видана позика, що виявилась дорожчою, ніж їм обіцяли, а відколи він перейшов на цю нову службу, то не скидає костюма, мундира вже давно не носить, а на одєжу, незважаючи на доплату, йде багато грошей — він-бо такий вимогливий... На Бернгарда хоч і не гримає, а все ж бурчить, хлопець, мовляв,— і треба ж таке придумати! — не досить "граційний", а коли малий крутиться на велосипедикові перед будинком чи на доріжках у садку, то здається йому "незграбним"; іноді він заводить розмову про уроки гімнастики для хлопців, а як переглядає Бернгардові зошити, то тільки з убивчою безнадією похитує головою...

Такий він ніколи не був — такий серйозний, часом навіть суворий, надто, на її думку, суворий, як тоді, коли пошматував хлопцеві журнальчик, назвавши його

"гидотною порному-рою", хоч проти того, що діти бачать у кожнісінькому кіоску, ті картинки в журнальчику зовсім безневинні. А в кіосках виставляють гірше, ніж оці розпашілі, з високим начосом блондинки, в яких тільки й видно, що оголені зверху груди. Що ж тут зрозуміє восьмирічний хлопчик, який на звичайному пляжі бачить ще й не таке?! А втім, йому й на пляж не треба ходити, досить лише підійти в садку до паркана й подивитись, як сусідка Ільза Мітелькамп приймає сонячні ванни чи косить траву; о, там він бачить більше, ніж на пляжі, більше, ніж у тому паскудному журнальчику з блондиночками у високих корсетах, блондиночками, про яких і не скажеш, скільки їм років — сім, сімнадцять чи двадцять сім. Звичайнісінькі собі вульгарні малолітки, і не втямиш — дитина то чи повія; ще й так підступно посміхається: губенята то наївні, мов у дівчинки, а то цинічні, як у повії. "Хвойди широкого вжитку", "вампири широкого вжитку". Це правда, у голові в таких вітер гуляє, їм аби тільки кататися на машині, танцювати, пити шампанське та слухати музику. "Німфи з плавальних басейнів" — це так, але ж не пустить вона у світ хлопця з зав'язаними очима! Просто жах. Кругом безлад, занепад, і серед усього цього треба готувати хлопця до першого в житті святого причастя — цнотливість, се, те, тоді як, коли бодай трохи вірити чуткам, навіть духівництво навряд чи ще так живе, а сам хлопець, певно, і не здогадується, що таке розпуста. Бо в Бернгарда — принаймні вона цього певна, хоч Губерт і сумнівається, і в них через це спалахують страшенно неприємні суперечки — секс іще не викликає ніякого інтересу. Губерт навіть побалакав із Кірнте-ром, психіатром із поліцейного управління, дістав брошуру про статевий потяг у ранньому віці, і йому досить було тільки глянути хлопцеві в очі: там був лише страх і нерозуміння того, чому батько такий лютий,— страх не через те діло, хоч би яке воно було. А щомісячні видатки залишаються, звичайно ж, дуже великі, доводиться ощадити, а сорочки він, Губерт, купляє собі, звичайно ж, дуже дорогі, просто надто дорогі, і носить тепер, як каже Моніка, "чистісіньку бавовну". А проте не може бути, щоб його так "зморювала, знесилювала, виснажувала" служба — стоїш собі десь під розкішною віллою чи никаєш навколо "замочка", не зводячи очей з входів та виходів... Весь час насторожі, насторожі... Він ставиться до служби, звісно, дуже серйозно. Вкрай серйозно, навіть надто серйозно. Та й відповідальність, певна річ, велика, вона ж розуміє. І все-таки їй здається, що він якийсь роздратований, непривітний до неї, і це важко пояснити.

Про службу Губерт нічого не розповідає й ніколи цього не робив, навіть не ділився враженнями про навчання в школі та на перепідготовчих курсах. Вона знає, що всі вони регулярно проходять психологічну перевірку, навіть тестування, і це вимагає, звичайно, неабиякого напруження. І все ж у цьому затятому прагненні до чистоти й ладу, яке він виявляє останнім часом, вона вбачає щось хворобливе; це вже не звичайна дріб'язковість, ні, це справжня хвороба, коли іноді він майже цілу годину простоє під душем, прискіпується до щойно випрасуваних штанів і, що просто-таки образливо, принохується до шкарпеток, перше ніж надіти їх, а коли помічає на дорогій бавовняній сорочці бодай складочку, то робить таку міну, ніби його смертельно

скривдили.

Ще не дуже давно вона раділа, коли він повертався додому і вони сідали разом вечеряти, пили каву, разом перевіряли Бернгардові зошити, допомагали хлопцеві, а іноді й випивали на терасі по скляночці пива, заводили в садку біля паркана розмову з сусідами про нікудишнє будівництво, фінансові труднощі, дитяче виховання й узагалі про нинішні часи. Іноді сусіди питали в нього якоїсь поради — здебільшого щось про машини, про заборону їх паркувати, зупинятися, про обмеження швидкості, і їх із Губертом навіть запрошували в гості — Гельстери, що живуть від них праворуч, і Мітелькампи, що живуть ліворуч; та й самі вони вже якось запрошували до себе гостей — на пиво з "чимось гостреньким" та каву з "чимось солоденьким". А тепер усе кругом стало якесь холодне — не те що вороже, а саме холодне, бо непристойностей, що їх нишком, але досить підленько вміє вкинути пані Гельстер, Губерт уже просто не може терпіти. А якось вони забули, де він служить, і хтось бовкнув слівце "лягавий"; вони й не помітили своєї помилки і майже відразу потому заходилися розпитувати, що він робить на своїй службі,— щоразу, мовляв, сідає ошатно вбраний у машину і кудись їде. Але Губерт сидів, як. скам'янілий.

А Мітелькампи ще грубіші, відвертіші й аж ніяк не приємніші; коли Губерт тимчасово служив у поліції моральності, їм кортіло все знати, як вони казали, про "панель та волоцюг". "Ваша нова робота, мабуть, надзвичайно цікава! Група забезпечення, еге?" На таке запитання не можна було відповісти ні "так", ні "ні", а мовчання для них — однаково, певно, що позитивна відповідь. Мітелькампи обоє молоді — їм років десь по тридцять, а то й по двадцять п'ять; він — завідувач на складі, вона — касирка у великому універсамі, дітей не мають, з грішми, видно, ніякого клопоту. Гельстери старші, обом уже, мабуть, під п'ятдесят, він працює у податковому управлінні, а вона, коли дочка закінчила школу, знов пішла "в контору", але не надовго, скоро залишилася без роботи і якось шепнула їй через паркан: "Вона до мене так причепилась... ота порнографія, що я вже просто не можу її позбутись... Ви, Гельго, не гнівайтесь, коли мені щось злетить з язика..." І ота їхня дочка, про яку спершу нібито ніхто не знав, що воно за одна,— років їй десь двадцять п'ять, одягнена завжди розкішно, їздить у шикарних машинах, казкова зачіска, сама завжди привітна... А от постійної, як у людей, роботи вочевидь не має. Інколи можна почути, як вона цілими годинами клацає на машинці, потім знов надовго зникає, часом досить допізна спить і ситно снідає на балконі, а о тій порі, коли решта людей звичайно працюють, її бачать у садку — сидить собі й читає. Кінець кінцем, коли Мітель — камп спитав її навіпростець, вона відповіла, що працює "виїзною секретаркою", передруковує вдома начисто записані на магнітофонну плівку, продиктовані або застенографовані матеріали конференцій та переговорів, ото ж робота в неї, мовляв, постійна, тільки не звичайна.

Клавдія мила дівчина, і материні непристойності їй, судячи з усього, зовсім не до душі, а коли Губерт якось обізвав її "виїзною шльондрою", їй, Гельзі, здалося, що це вже занадто і несправедливо. А до того він обізвав шльондрою і Клавдіїну сестру Моніку, й то саме тоді, коли мав на те якісь підстави; але Моніка — дівчині хотілося, щоб її

називали Монкою, бо це ім'я стало дуже модним,— на той час уже почала нове життя; власне, шльондрою вона ніколи й не була, тільки трохи покрутилася в певному середовищі, і сказати, що вона зовсім не заслужила того прізвиська, теж не можна було. Тепер Монка працює на одну з крамниць, а часом і в самій крамниці модних товарів — шиє, плете, придумує фасони; живе вона з Карлом, він ще вчиться і як тільки може заробляє гроші. Карл завжди міркує і розмовляє досить відверто, але не легковажно, як це й досі трапляється з Монкою. І взагалі, що воно за сімейне життя: наче й разом, а не одружені? А пані Гельстер і Мітелькампи... Вона, Гель-га, здається собі такою чужою, хоч їй тільки двадцять дев'ять років, і саме ота нібито наукова чи, може, й справді наукова манера, з якою вони розводяться про секс (ті балачки іноді їй огидніші, ніж грубощі Мітелькампа, що одного разу, коли його дружина була на роботі, а Бернгард у школі, досить безцеремонно запропонував їй "трохи побавитись". Губертові вона про це нічого не сказала — той міг би зробити що завгодно, навіть убити Мітелькампа)... Коли вони заводять мову про певні процеси, що їх вона й досі називає "сповненням", і вживають відповідні наукові слова... Або коли Губерт якось спробував навіть з'ясувати в неї, чи бувають уже в Бернгарда, в їхнього любого хлопчика ерекції... Господи, яке жахливе слово!

Бувають дні, коли їй хочеться кинути все на світі й поїхати до матері, що нарешті має в Гетціграті свою хатину й садок і марить Сілезією, якої вже нема, якщо вона взагалі колись була; матір як послухаєш, то виходить, ніби життя — це самі яблука, мед, лляна білизна, католицька віра, ладан та матір божа. Ні ускладнень тобі, ні клопотів. І ніякої війни, тільки вічний мир... А втеча — це, звісно, щось жахливе, втеча від яблук, меду, ладану й матері божої. І винні у втечі, звичайно ж, не хто інший, як "оті". Казка, та й годі, і вона цю сілезьку казку якийсь час залюбки терпіла б і далі, якби не Бернгардова школа. Тепер у нього цей милий, енергійний учитель Плоцкер, якого Карл знає ще відтоді, коли вони разом навчались, і який так приязно ставиться до їхнього хлопця; ні, тепер вона не може ризикувати й міняти школу.

А з Губертом дедалі тяжче й тяжче; є і ще одна річ, вже на саму згадку про яку вона паленіє, і про це їй не сила поговорити ні з ким, із жодною людиною, навіть із Монкою,— вона боїться, що та з неї сміятиметься. Висповідатись вона теж не може — адже в цьому нема ніякої вини, а чутки про священиків тільки підтверджують її сумнів у тому, що вони в такому ділі взагалі дадуть якусь пораду. Може, їй слід було б побалакати про це з Карлом, але ж він — чоловік, хоча, правда, і тактовний, тямущий; та від нього однаково нічого не почуєш, хіба що оті наукові словечка. А сповнення — не обов'язку, ні — їй бракує; адже вона жінка і цього не соромиться, має від того втіху і мала втіху від Губерта, а він, як вона знає,— від неї. Губерт завжди був такий привітний, по-своєму милий, хоч і мовчазний та серйозний, ніколи не казав грубощів, а часом ота його глибока суворість навіть десь дівалась, і він робився майже веселий. Ні, грубий Губерт не бував, ні до одруження, ні після, вона любила, коли він "сповнював" її, любила "сповнювати" його й тепер так за цим тужить, що вже почала аж соромитись. Вона впіймала себе на тому, що вишукує й читає в ілюстрованих журналах відповідні

сторінки та статті, і їй соромно за те, на що мусить тепер пускатись, вона здається сама собі просто легковажною жінкою, коли роздягається перед ним чи, як Бернгард уже спить, стає під душ, не причинивши за собою двері. Ні, вона цих жіночих хитрощів не любить і все ж вдається до них: накидає на себе щось легеньке й, трохи надушившись парфумами, з "визивним" чи якимсь таким поглядом... І він іноді таки поцілує її в плече, може, навіть у щоку, але ніколи не торкається губів та грудей, а часом починає в неї на плечі схлипувати... Якийсь час він, правда, перестав був бурчати й чіплятися до них і навіть виду не показав, коли Бернгард перекинув біля воріт приготовану для пофарбування паркана бляшанку з карболіном.

Герберт став небалакучий, вечереє перед телевизором, дивиться всілякі дурниці, цілими годинами, просто казна-що (колись він називав це "солодкі теревені видатних осіб"). Ота штучна дотепність, пересварка "мавп із блазнями", спорт... Він дивиться все, геть усе, дивиться — й нічого не бачить. Іноді вона, попоравшись на кухні, сідає біля нього й спостерігає, Як він обхоплює руками голову, затуляє долонями обличчя і не підводить на екран очей навіть тоді, коли йде якась цікава, здавалося б, для нього передача: про полі-ційне розслідування, з питань безпеки, репортаж із місця захоплення злочинців чи з місця бойових дій, про вертольоти військової поліції, про колег... Може, й сам він десь промайнув би на екрані... Губерт навіть не підводить очей. Не ходить більше ні на репетиції церковного хору, ні до шинку, де збираються за одним столом його колеги, і її вже не раз поривало подзвонити Кірнтерові, їхньому психіатрові, або Гольцпуке, Люлерові чи Цурмаку, з якими він весь час разом.

Та хоч би там що, а цей тихий період влаштовує її більше, ніж отой перший, коли Губерт ні з сього ні з того скаженів, робився просто нестерпним.

Вона боїться. Боїться вже не його — за нього. Щось його пригнічує, і це може бути що завгодно, крім одного: жінки. Ні, тільки не це, не в нього. Певно, щось трапилося на службі, щось пов'язане зі службою, і вона згадала про той вечір, коли вони сиділи востаннє за їхнім постійним столиком у шинку (це ж було, мабуть, уже добрий місяць тому!). Цур-мак добряче набрався, Губерт не встиг його спинити, і той щось ляпнув про молоду пані Бляйбль, з якою нібито... "Вона в нього вже четверта, ми собі не можемо стількох дозволити, аж ніяк..." Цурмак мусив супроводжувати її до взуттєвої крамниці. "Їх треба розуміти... Сидить собі сам-самісінький у величезному кабінеті, і їздити доводиться самому, й тільки секретарка, більш ніхто, знає, який камінь у нього на душі, від чого він не має життя. Отак воно й стається... А вона, видно, теж була в нього секретаркою, і наступна буде секретаркою, їх же треба розуміти..." І поки вона сиділа в крамниці і їй приносили, а вона приміряла вже сорокову, ба ні, п'ятдесяту чи й шістдесяту пару, час від часу покурюючи сигаретку й гортаючи ілюстрований журнальчик (подали їй і каву), Цурмак мусив перевіряти кожнісіньку коробку, перше ніж її відкриють. Ті коробки лежали в підвалі чи на складах, численні входи до яких вели з заднього двору, отож "начинити" таку "коробочку" було зовсім не важко — так, як це зробили з тортом для отого Пліфгера. Підозрілих входів та виходів там багато, крізь них вони можуть дуже легко проникнути всередину й присилувати котрусь із

дівчат зробити те, що їм треба, чи навіть підмінити її. Отож Цурмак мусив не тільки стерегти кімнату, де пані Бляйбль приміряла туфлі, а й відкривати та перевіряти кожну коробку, і надивився там на "такі туфлі, що їх ти бачив тільки в кіно — справжнісінькі секс-лодочки, яких завгодно кольорів і моделей. Але ж і ціни, скажу тобі!.." Він розповідав, навіть детально змальовував, як продавщиці аж пополотніли від люті, коли та "стара коза", прокрутившись та продибцявпш кілька годин перед дзеркалом (були там і "золотисті черевички, й лілові, й охи та ахи, і черевички, других яких і на світі немає..."), пішла, не купивши жодної пари. Розказав Цурмак і про те, як ходив з нею до салону мод "Греслітцер". І зітхай-нячка, й шепотіннячко, "й похитливе хихотіння в кабінках..." Тут щось пришпилюють, там складочку підіймають... "Але щоб вона була дуже принадна, то ні. Про красу вже й не кажу..." А потім дівчата із взуттєвої крамниці й "Греслітце-ра" ще й прочуханки дістали за те, що нічого не продали чи не "втелюшили отій старій козі". Після цього розв'язав язика й Люлер і розповів, що було з ним на "отих вечірках", розказав про таких, "котрі, як заступаєш на чергування, виходять тобі назустріч вище пояса майже без нічого, але начувайся, якщо даси бодай зрозуміти, ніби ти — нормальний чоловік і вмієш оцінити пропозицію..." Люлер саме почав розповідати про якусь одну, котру мав постійно охороняти п'яну в барі, але його перебив Губерт і заборонив узагалі розмовляти про службові таємниці.

Господи, таж вона теж здатна уявити собі, як це буває,— цілими тижнями виконуєш службові обов'язки біля плавального басейну чи на вечірках, де доводиться стояти коло дверей — знадвору і всередині... І все бачиш, усе чуєш, хоч на тебе ніхто не зважає, так наче ти електричний стовп чи з воску зліплений, і мусиш бути насторожі, не маєш права ні на мить утратити пильність, а банкети там, звісно ж, іноді таки бучні, і наїдків тих, і напоїв, і танці, й жінок хапають за що попало, та, либонь, і ще гірше... Десь у цьому, саме в цьому й полягає причина того, що Губерт так перемінився. Декому — зокрема й матері, Монці та, мабуть, і Карлові — він завжди здавався надто серйозним, надто суворим, і вони щоразу були просто вражені, коли Губерт показував, який він люб'язний, дотепний і чарівний; він-бо так славно танцював із Монкою — не те що загравав із нею, а все ж таки мило її розважав, і всі аж дивувалися, що він може бути й таким; лихим його ніколи не бачили, сердитим — так, зрідка бував, проте тільки тоді, коли мав зустрітися зі своїм батьком, матір'ю та братом Гайнцом, які так і не змирилися з тим, що він став "усього-на-всього поліцаєм". Атож, батько в Губерта "юрист" (як згодом з'ясувалося, він займає в судовому слідстві посаду звичайного службовця), а брат викладає десь у вищому учбовому закладі філософію, і вони дають йому це зрозуміти; тоді він і починає сердитися й досить різко пояснює батькові, як пов'язані між собою правосуддя та поліція, а братові — які невиразні й туманні в того погляди. А найгірше, як десь, колись, байдуже в-зв'язку з чим зринає слово "лягавий". Одного разу хтось обізвав Бернгар-да "синочком лягавого", і хлопчик у сльозах прибіг додому, а іншим разом хтось із компанії в Мітелькамнів, що зібралася літнього вечора в саду, гукнув через паркан: "Агов, ви, лягавий і лягава, ходіть до нас танцювати!" Губерт від люті пополотнів і мало не дав волі кулакам. Вразливий він, дуже вразливий. І

заразом буває такий милий, люб'язний. А тепер такий тихий, сумний, стомлений, байдужий, утешлює очі в отой ящик, а насправді його не цікавить навіть спорт та поліційні новини. Не нарікає вже й на тих, що в усьому цьому винні, що до всього цього довели. Нема вже того захвату — часом, як їй здавалося, навіть трохи показного, — з яким він колись ходив до церкви... Нема й отого врочистого, навіть піднесеного потягу до літургійних форм, що їх він називав "своїм правом", отих гордощів за церкву, з якими він часом сприймав жарти з боку колег та сусідів; його навіть називали "молитволюбом", а якось у шинку один з їхньої компанії сказав: "Господи, Губерте, таж попів ніхто вже не слухає!.. Чого ти носишся з тою церквою, як із писаною торбою?!" А Губерт заходився ревно, хоч і марно, доводити, що з його кар'єрою це не має анічогісінько спільного — просто йдеться, мовляв, про "глибоке внутрішнє переконання". І Губерт не лукавить, кар'єрі він значення ніколи не надавав, а вже пристосуванцем його аж ніяк не назвеш. Адже служити в поліцію він пішов не через скрутне становище і всі ці напружені підготовки та перепідготовки взяв на свої плечі тому, що цінує порядок і хоче його захищати. Губерт хоче бути охоронцем порядку — серйозним, але, в жодному разі, не безжальним, адже він, як вона знає, декого навіть відпускав — дрібних злодіїв та злодіжок, мав через це велику халепу й пояснював їй, що ті люди просто не встояли перед спокусою. А коли служив у поліції моральності, то навіть не дуже суворо поводився з повіями. Це правда, Губерт чоловік серйозний, але не суворий; він і з нею ніколи не був суворий, якщо не брати до уваги отого першого періоду, коли переміни в ньому щойно почались і він тільки те й робив, що бурчав.

Та найкраще буде, мабуть, подзвонити якось Кірнтерові чи й самому Гольцпуке, а може, тільки Цурмакові, — той, як-не-як, старший і чоловік милий. Оте наглядання у взуттєвій крамниці та в салоні мод не йде їй з голови, оте вештання коло плавального басейну, де вони, майже роздягнені і з шикарними напоями в руках, блазнюють... У них там, певно, як у кіно, одначе шила в мішку не сховаєш, тож і просочуються чутки про те, що іноді їм — не часто, звісно, але доводиться-таки супроводжувати когось з отих до дому розпустити й ставати там на чати всередині приміщення або надворі. А чом би й ні? Сама вона, звичайно, проти такого закладу, то місце погане, і він, Губерт, як служив у поліції моральності, подробиць їй, певна річ, не розповідав, але загалом про те, що там діється, казав. Та коли туди вчащають інші чоловіки, то чому б не піти й котромусь із тих, кого вони охороняють? І вони щоразу їх супроводжують і мусять стояти завмерши, хоч насправді живі ж люди. Безперечно, грошима там сиплють — ікра, шампанське й таке інше, і коли на тебе тиснуть закладні проценти, амортизаційні витрати, коли мусиш виплачувати такий високий, просто лихварський кредит і за нову автомашину, тоді, мабуть, починаєш усе ж таки рахувати й сушити собі голову всілякими думками. А Губерт сушив собі голову думками завжди, думками глибокими, зокрема й набожними. А на "сповненні" він, до речі, наполягав ще до весілля — задля неї, задля себе, і відмови не зустрів; одне слово, як він їй сказав, "не пожадай жони ближнього свого", а він же пожадав жону не ближнього свого, а свою власну. Це діло — жадати жону ближнього свого — Губерт, певна річ, засуджує. Він, як-не-як, чоловік

розважливий.

Добре, що він знову став привітніший до Бернгарда, з нього вже не пре ота вбивча зверхність, він уже не заводить розмов про оту жахливу "грацію", тільки приходить додому невеселий, принишклий, часом погладить хлопця по голові — так сумно, аж у неї серце вривається. Той його жест здається мало не прощальним. Невже поліційний психіатр ні про що не здогадується? Може, краще було б перевестися служити десь у село? Там усі правопорушення як на долоні — п'яні за кермом, крадіжки, порушення правил дорожнього руху, бійки, невчасне закриття розважальних закладів... Немає нічого загрозливого, непевного, що може статися де завгодно й коли завгодно і все ж таки стається дуже рідко — так рідко, що наче камінь з душі спадає, коли вони когось хапають, як отого Шублера — вона читала про нього в газеті; адже в Шублера справді знайшли потім удома пістолет, і йому нічого не варто було застрелити з нього пані Фішер — з сусіднього будинку, де він чинив перелюб з отою явно досить легковажною жінкою. А підозру з нього не зняли, хто ж повірить у його чисте кохання, скоріше вже повірять у її наївність. Жінці було нестерпно боляче, але кілька місяців чекання все ж увінчав успіх. Від Губерта вона не почула про це ні слова, ні півслова. І коли несміливо спробувала щось розпитати про ту скандальну історію, він тільки по-своєму спокійно відмахнувся. А вона ж добре знає, що він чергує у Блорі, в тих Фішерів, і подробиці мають бути йому відомі. На допиті той Шублер потім усе ж таки заплутався й признався, що був колись "ліваком", якщо не залишився ним і досі.

Та хоч Губерт про це ніколи й не говорить, а вона знає: він ту молоду жінку з дівчинкою — оту Фішер-Тольм — охороняє і супроводжує. Вона справжня красуня, волосся в неї такого теплого медового кольору, як у її матері, що й досі має непоганий вигляд, хоч у її зав'язані вузлом коси вкинулося вже чималенько сивини. До того ж та Фішер... Так, тут не обійтися без слова "граційна" — саме граційна, однак ні в якому разі не тоненька. Вона не просто елегантна, це взагалі щось більше, ніж здатні зробити з жінки кравчині; то — спокійна, вроджена краса. Сама постать, вуста, очі, брови... І наче тінь не те що нервозності, а якогось пориву, що робить її, мабуть, в очах чоловіків жаданою... Подумавши про це, вона зашарілась і здалася собі неприродною — вона, жінка, сприйняла жіночу красу як щось жадане, і то безпосередньо сама, навіть не уявивши себе чоловіком! Це та жінка, яку можна кохати і в яку можна закохуватись; і Фішер не тільки красуня — вона й враження справляє приємне. Її досить частенько показують по телевізору, і в ілюстрованих журналах можна побачити — верхи на коні, на прогулянці, навіть у церкві, де вона стоїть навколішки зі своєю гарнюсінькою донечкою перед образом богоматері. І чоловік її, Фішер із "Вулика", теж досить часто буває на людях; гарний, звісно, чоловік, нічого не скажеш. І все ж, коли вона бачить його самого чи, приміром, по телевізору десь на великому прийомі зі склянкою апельсинового соку в руці, він її не приваблює... І знов вона почервоніла і побоялася навіть глянути в дзеркало; будь-яке порівняння з тою Фішер її просто вбиває. Ні, вона, либонь, теж уміє себе показати, річ не в цьому, причини здаватися собі кривенькою качечкою нема, вона жінка без вад — і обличчя нівроку, й коси (їм, правда, трохи

бракує лиску), і груди, й ноги, й хода... Вона це знає, здогадується з того, як часом на неї поглядають чоловіки. І все ж ота Фішер-Тольм — зовсім іншого поля ягода, це таких, певно, називають "породою". Але ж звідки ця "порода" взялася? З однієї досить убогої сім'ї шкільного вчителя та, по суті, ще вбогішої сім'ї садівника; про це ілюстровані журнали знають також, як і про сина-"невдаху" та про другого сина, "трошки з-за рогу мішком прибитого", причім той перший, "невдаха", не тільки подобається їй більше, а й узагалі подобається дуже. Про невістку та внука теж усе відомо. І про "замочок" у Тольмсгофені, й про бунгало у Блорі — про все-все. Може, тепер комусь власний звичайний будиночок із ста двадцятьма квадратними метра-ми садка та ста двома квадратними метрами житлової площі (разом із коридором) видається, звісно, затісним, а рідна дружина вже не такою пещеною; може, звісно, він у неї вклепався, воно й не дивно — така жінка, такий блиск... І все ж не віриться, не вкладається в голову, що в нього з нею "щось є". Вже багато тижнів, а може, й місяців — напевно вона цього не знає— він поруч із нею, день при дні, а на останніх сторінках газет усе частіше й частіше трапляються плітки про те, нібито в неї з Фішером щось уже не гаразд. Стільки поїздок, стільки амурних пригод у тих поїздках... Та й на знімках його можна побачити з досить вульгарними жінками — то вони там танцюють, то біля плавального басейну десь у тропіках... І раз у раз люди балакають про те, нібито вона чи то вже переїхала, чи то ось-ось переїде до свого батька й матері, хоч і "має народити другу дитину, і то дуже скоро". Сказати щиро, приємним того Фішера не назвеш, незважаючи на те, що він завжди намагається справити таке враження, завжди всміхається... Карл про такі усмішечки каже: "В акул зблискують у роті тільки зуби, а в цих — цілі ножі". Сама вона на того Фішера не поквапилася б повік, а от Губерт на його дружину... Таке може статись, і вона це зрозуміла б. Ох, утьопався він у цю жінку, утьопався, либонь, і в ту розкіш, у пахощі, в хусточки, тканини, в просторі кімнати, і якщо вона тепер (правда, ця чутка як писали газети, не підтвердилась) перебралася до батька й матері, в "замочок", куди він, Губерт, уже кілька тижнів їздить на службу... Виходить, тепер він знов поруч із нею. Пані Фішер-Тольм із поліцейським... Та ні, таке, мабуть, навіть важко собі уявити. Дивно, але ревнощів вона не відчуває, тільки страх — адже тепер йому, якщо це правда, певно, дуже тяжко... Не такий він легковажний, щоб закохуватись і жити, ніби нічого й не сталося; і боятися за нього, боятися все більше й більше їй є чого. Може, саме в цьому причина його неспроможності (її ще називають якимсь відрозливо-науковим чужомовним слівцем) "сповнити" її й себе? І коли вже й вона відчуває, якою нервовою стала через брак цього "сповнення", то що вже казати про нього — адже він знов бачить оту Фішер щодня... Ох, як він схлипує у неї на плечі...

Ревнощі все не прокидаються, а страх не минає. Страх, а також співчуття й бажання, яке її дуже вразило: щоб вона, ота Фішер, вислухала його (правда, те, що він їй освідчиться, важко, просто неможливо собі уявити) й ошчасливила "сповненням"... Ця думка, мабуть, двічі безглузда — адже вона, його рідна дружина, бажає йому "сповнення" з іншою жінкою, а та інша — справжня принцеса. Зринуло й ще одне

міркування, від якого її знов залила краска: а якщо й справді, то де, як? Адже він завжди на службі, навіть тепер у "замочку"... А може, вона хибує на збочення? Чи, може, погрузла, сама того не помітивши, в порнографії?

Кінець кінцем вона поїхала-таки до Монки — просто на думку їй не спав більш ніхто, з ким би вона могла порадитись. Якщо Монка її й висміє, то однаково держатиме язика на припоні і навіть нічого не перекаже Карлові. Зрештою, поки не з'явився Карл, вони з Монкою були щирі подруги, і та розповідала їй геть усе, навіть найінтимніше, таке, від чого вона червоніла (Монка того, на щастя, в темній спальні не бачила). Вона теж нікому нічого не переказувала, навіть Губертові, хоч те, про що розповідала Монка,— про лесбіянок на курсах, гомосексуалістів у школі, про пригоди з хлопцями, пригоди з чоловіками — нерідко звалювалося на неї важкою брилою. Адже Монка, як вона сама казала, "добряче викупалась" у першій порнографічній хвилі, а був час, коли навіть "пірнула в неї з головою", поки Карл витяг її на берег — рішуче, вдаючись до аргументів, що їх Монка називала "лівими" ("тоді як консервативні аргументи інших рятувальників мене ніколи не переконували"). Монці — вона висловлювалася так сама — "лишався один крок до стриптизу", але то було вже пізніше, чотири чи п'ять років тому, коли Карл уже "схопив її за коси". Тепер вона розважлива молода жінка, трішечки відчайдушна й зухвала ("якби тільки наш сілезький соловейко, наша матуся, довідалася, крізь що я пройшла!"); їй двадцять сім років, вона придумує й шиє шикарні блузки, чоловічі сорочки, штанці, нічні сорочки та спідниці, трохи забагато курить, п'є, певно, теж більше, ніж треба, і на вигляд старіша, ніж є насправді,— їй можна дати десь так років тридцять три чи й усі тридцять п'ять. Монка любить свого Карла, байдуже, що в нього трохи хворобливий вигляд. Насправді цей невеличкий чоловік в окулярах і з курячими грудьми — іноді він справляє таке враження, як каже Губерт, "наче чорнила напився",— зовсім не хворий ще й непоганий спортсмен, бігає на довгі дистанції. Спершу з ними обома доводилося важко, майже неможливо. Ота "лівацька балаканина" Губертові була не до шмиги ("Господи, ви ж бачите, до чого це призводить!"), і він просто відмахувався від надто складних аргументів, вдаючись до яких, Карл намагався йому пояснити, "до чого призведе оте інше". Зрештою вони почали грати на пару в бадмінтон, їздити вдвох на велосипедах, беручи по черзі на багажник Бернгарда, й уже майже не сперечаються, хоч і досі, бува, об щось "спотикаються", і Губерт узиває Карла "фантазером-лі-ваком", а Карл Губерта—"фантазером-середняком". Одне слово, кінчилося тим, що вони, про когось там сперечаючись, дійшли згоди в аргументах, яких вона дуже побоювалася; ті аргументи стосувалися молодого Тольма, що його газети охрестили "автопалієм"; Карл, як видно, був із ним раніш знайомий і признався, що й сам "колись мало не пішов палити автомашини, але був багато молодший від Тольма і ще надто боязкий". Він пояснив Губертові, що цей Тольм усе ж таки свідомо відмовився від привілеїв, сидів у в'язниці і чим-чим, але принаймні одним він, без сумніву, не був: пристосованцем. У всіх їхніх розмовах жодного разу не прохопилося слівце "лягавий", і якось Губерт сказав їй, що, на його тверде переконання, Карлові це слівце й на гадку не спадає;

навпаки, мовляв, він, Карл, також за порядок, навіть за поліцію, до того ж, як-не-як, "витяг із болота Монку"; на думку Карла, окремих людей охороняти треба, зате банки — ні в якому разі. ("Невже ти хочеш, щоб тебе випадково вколошкали? І за що? За гроші, всього лиш за гроші! Ризикувати життям за оті голі, самотньо звалені в сейфи гроші?..") Вони навіть чимось схожі один на одного. Не зовнішнім виглядом, ні. Адже Губерт — високий, білявий, серйозний і гордий. А Карл — чорнявий, на погляд хворобливий, з чималою лисиною, і як добре поміркувати, то Губерта — навіть коли заплющити очі на все особисте, на те, що він — її чоловік, і подивитися на цю справу, сказати б, ізбоку, об'єктивно, — Губерта вона не проміняла б на отого Фішера ніколи, повік. Адже Фішер — і це ж цілком очевидно — байдужий, безцеремонний базіка, й вона вже бачить, що тій сім'ї загрожує катастрофа. І якщо припустити, що Губерт справді закохався в ту Фішер, тоді, хоч як це боляче, стає навіть зрозумілим, чому катастрофа загрожує і її власній сім'ї. Карл милий, дуже милий чоловік, з ним можна часом і потанцювати, не відчуючи дрожу, як із Мітелькампом чи з отим цапом Гельстером. А от Монку дрож ніколи не проймає, навіть із Мітелькампом та отим старим цапом Гельстером; просто вона навіть не допускає до того, що може викликати в неї дрож, якщо вона взагалі здатна дрижати. У крайньому разі (з нею принаймні таке траплялося двічі — один раз із Гельстером, а вдруге у Монки вдома на вечірці з її колегами) вона дає ляпаса — "щоб трохи отямився". Монка, певно, всього набачилась, вона жінка бувала, а Карл у таких випадках регоче й гукає: "Отак йому, дівчинко, не давай цьому старому жеребцеві спуску!"

Монка держала б язика на припоні, не сказала б нічого навіть Карлові, хоч його таке, здається, зовсім не цікавить. А Бернгард, коли вони збираються до Монки, завжди тішиться: там тістечка, какао, лимонад, крутом манекени, ножиці, тканини, голки, нитки, і все без отого "жахливого ладу"; а в сусідній кімнаті — Карлові моделі, і малому щоразу щось дарують — гроші, квиток у кіно чи до зоопарку... Тільки від одного він відмовився: щоб Монка пошила йому до причастя костюм. Вона обіцяла придумати для нього щось незвичайне, шикарне. "Якщо хочеш, зробимо тобі такий маленький фрак або ковбойський костюмчик. Ти знаєш, він припаде маленькому Ісусикові до вподоби більше, ніж отой грубезний синій костюм". Але Бернгард наполягав саме на синьому костюмі, — він хотів мати такий самий вигляд, як і решта хлопців, — а Монка, трохи ображена, — шити синій не схотіла.

Коли вона прийшла, Монка щиро, неприховано зраділа, й уже це її втішило, дуже втішило, і досить було тільки моргнути Карлові, як він зрозумів, що треба взяти Бернгарда з собою, — заварити какао, принести з кіоска через вулицю морозива, погортати журнальчики... А в Кардовій кімнаті малому є що подивитись, а може, й самому зробити: малюнки й моделі будинків, цілих міських кварталів, плани, всілякі планочки й дощечки, клей, гіпс, фарби, шпателі — і здоровенний стіл, на якому Карл виготовляє для архітектурного бюро свої моделі; побувати там Бернгардові навіть корисно для навчання — то вони з Карлом трохи полічать, шукаючи співвідношення, то обрахують масштаби... Отож принаймні на якийсь час вони позбулися малого, і вона

дістала змогу за кавою та тістечками відкрити Монці душу. Говорила вона плутано, затаючись, не знаходила потрібних слів, згадувати про "сповнення" соромилась, почала розповідати натяками й нарешті сказала: "Ти ж розумієш, про що я".

Монка кивнула головою, закурила й не переставала працювати, навіть як їла тістечко. Коли Монка не хоче чогось казати чи коли хоче щось сказати, то завжди кидає: "Уявляю собі!" Вона жодного разу не всміхнулась, і їй не треба було приховувати усмішку. Тільки один раз дозволила собі перепитати: "І відколи це вже?" А як почула, що минуло тільки п'ять місяців, то наче аж із полегкістю зітхнула. А насамкінець покивала, тоді похитала головою і, так само без усмішки, промовила:

— Господи, дівчинко, сестричко моя! Щодо сексу, то ти наче з Сілезії приїхала. Я, звісно, не хочу сказати, нібито сілезців обминули сексуальні клопоти людства. Ти ж бо знаєш, що я маю на увазі: це сексуальний сон, який нагадує мені материні сни про Сілезію.— І замовкла — така серйоз-на-серйозна, тільки головою похитує. А тоді: — Слухай, а ти спробуй побалакати з самим Губертом!

— Не можу... Не можу ж я сказати...

— Чого це не можеш? Взяла б і, приміром, спитала: "Невже після дев'яти років подружнього життя я вже геть перестала тобі подобатись?" Тільки не викидай отих коників, що в ілюстрованих журналах. Таке не личить ні тобі, ні йому. Таке взагалі не для вас. У мене аж душа болить, як подумаю... Ох, Гельго, облиш ти це. Таке не личило б навіть мені. Ще, може, якби трохи раніше... Облиш. Ви ж такі славні, серйозні люди... Ні, в мене аж душа болить.

— Болить душа?

— Атож, дуже болить. А що ж ти думаєш?! Гадаєш, я така бездушна, якою завше прикидаюсь чи мушу прикидатись? Чорт, якими ж сілезькими ідиліями ви живете! А думаєш, у такому, як у нас там, кублі солодко? Кругом лесбіянки, злючки, а до текстильних верховод хтозна-як і підступити, він тебе, не питаючи, одразу за спідницю, бо гадає, що йому чи тобі все можна! Тут гав не лови, будь готова теж дати здачі, а як стає вже зовсім нестерпно і сама я не впораюсь, тоді раптом з'являється Карл — вони аж дивуються і поблажливо називають його "Карликом". А він уже знає, за кого взятись. Бо там усі капустяні голови, хвиля котиться — й вони за нею... Може, й твого бідолашного Губерта накрила та хвиля чи принаймні підхопила й понесла з собою... Або просто облила його, і коли ти вдаватимеш, ніби й сама на тій хвилі, то це нічого не допоможе... З твоїми зворушливими хитрощами... Облиш це, прошу тебе. Ох, виходить, дісталися й до Губерта... Але хто? Як? Ти справді гадаєш, що це ота Фішер? Просто в голові не вкладається...

— А хто ж іще? Інших жінок він ніде не бачить. А там пробув ціле літечко...

— А вона ж саме пішла від свого законного. Ні, я в це не вірю, просто не можу собі уявити, хоч і припускаю, що чоловік... Я, звісно, розумію... Але ж вона така тихенька, навіть несмілива, і їй, здається, зовсім не байдуже те середовище, до якого вона, зрештою, належить...

— Ти її знаєш?

— Я все читаю про неї, та й саму знаю. А її мати в нас час від часу щось купляє, іноді щось замовляє— для онуків, для себе, дочки, невістки. А самій Фішер я шила якось купальники. І ти знаєш, як подивишся на неї отак майже без нічого — богиня! Але то не вона, ні, це дуже серйозна молода жінка. Привітна, але серйозна, ніякого такого жирування, ніяких витребеньок не любить. Чого нема, того нема. Правда...

— Що?

— Я оце подумала про її чоловіка... Повір, немає, мабуть, нічого гіршого, ніж чоловік, який на людях має бути гарним і мужнім. Коли він аж сяє... А як сміється, то це гірше, ніж ото, буває, хтось лускає зубами горіхи. Я знаю цей тріскучий сміх — ще відтоді, як була в "Колібрі". Потім такий одразу падає тобі на груди й заходиться слізьми. Звісно, є серед них і по-справжньому чарівні, по-справжньому милі хлопці — скажімо, той-таки молодий Цумерлінг. Коли він сміється, тобі принаймні не страшно, а просто хочеться посміятися разом із ним. Гультьай гультьаем, тільки й знає, що розважатись. Є й такі... Але прилюдні скализуби, оті, що в них, як каже Карл, у роті зблискують цілі ножі... їхні жінки часом до такого доходять... Я надивилась. Не хочу тут нічого розказувати, бо це ж була професійна таємниця, як у поліції. Службова таємниця! Але повір мені: їхні жінки часом до такого доходять...

— Ти і його знаєш? Я кажу про Фішера.

— Ні, тільки бачила в ілюстрованому журналі й по телевізору. А якби ти знала, яку він платить платню у східних, та й у соцкраїнах... Повір, у "Вулику" теж не з медом... Він роз'їжджає собі по світу, шкірить зуби з цицькатими молодими, а твій Губерт мусить пильнувати його жіночку й доцю — і це серед літа, коло басейну... О господи, мені аж страшно стає, коли уявляю собі, нібито я чоловік і бачу її сьак-так прикрите тіло — як ото вона стояла в мене на примірці. Може, винен зовсім і не Губерт, а вона, адже її чоловіченько півжиття літає по світу та вишукує країни, де можна обійтися меншою платнею, а тоді з отими тай-, пхай-чи хайваньськими дівчатками... Ох, Гельго, боюся, діло кепське, принаймні дуже серйозне, сумніву немає. І не допоможуть тут ніякі поліційні психіатри... Поможе тут тільки одне: ждати й молитись.

— Що-що? Монко, люба, ти хоч не смійся!

— А я зовсім і не сміюсь. Атож, молитись. Думаєш, мені це один раз помагало?

— Тобі? З Карлом?

— Із Карлом. Чи ти гадаєш, його ніщо не проймає? Проймає. Він чоловік вірний, але жива людина. У нього, як він сам каже, "загострене відчуття краси". Справжній естет, легко захоплюється... Я ж кажу, чоловік вірний, але жива людина. Та я й узагалі іноді молюся їй, цариці небесній. У мене ж за плечима грішне життя... Ох, про все я не розказую навіть тобі, всього й Карл не знає... А часом як обляже душу... Тоді я в слюзи й молюся, молюся... Тільки не подумай, що я так жахливо страждаю через Карла. Він чоловік милий, я його люблю, кохаю і хочу завжди бути з ним, а він хоче завжди бути зі мною. Але й те сказати: я без цього просто не можу. З Ісу сом Христом у мене щось не дуже виходить, та й раніше я не знаходила з ним спільної мови, просто ніколи не могла його зрозуміти. А от вона... Вона помагає. А гляди, допоможе й тобі?.. Тільки прошу тебе,

Гельго: забудь про ті хитрощі, не роби з себе повійниці. Терпіти цього не можу. Я тебе розумію, але облиш. Я що хочу сказати: пильнуй, щоб завше була чистенька, доглянута, не занедбуй себе, і взагалі. Але ж ти робиш це й так. А зі старою Тольм, її матір'ю, я б могла, звісно, побалакати, вона прийшла б, якби я їй подзвонила...

— Воронь боже! Це ж мені так тільки здається. А то ненароком іще гірше зробимо... Обіцяй мені: нікому про це ні слова. Ні слова! Обіцяй!

— Обіцяю, і ти знаєш, що я свого слова додержу. Але побалакати про це таки треба — Губертові з тобою, тобі з Губертом, тобі з тою Фішер, їй з тобою. До речі, вона при надії, про це всі газети пишуть...

— При надії і йде від чоловіка?!

— Таке буває. У вагітних трапляються кризи, принаймні я про таке читала. Пишуть іще, нібито вона на шостому місяці... Ти ж не думаєш?..

— Я не можу в це повірити... не можу... і не вірю. І все-таки, що ж воно діється?.. Невже я стала йому така осоружна?.. Ні, цього не може бути, я відчуваю... Прошу тебе, Монко, не розмовляй про це ні з ким, прошу тебе...

— Я ж пообіцяла. А де він тепер? І досі коло неї?

— Ні, тепер, здається, в "замочку".

— Там, де й вона,— перебралася ж до татуса й матусі. А той знов подався шукати країни, де можна обійтися меншою платнею. "Вулик", щоб ти знала, і мене хіба ж так оббирає! І, може, саме в цю хвилину якась китаєчка шие сорочки за моїм фасоном... Усяк буває. Я по радіо чула, що він поїхав...

Що вже тепер казати... Коли вона уявила собі, що могло статися, їй аж дух перехопило. Не тому, що так могло б статися, і не тому, що він міг би здійснити, так би мовити, статевий злочин проти неї і проти отої Фішер. Ні, але наслідки... Те, у що не вірилося, тепер стає ймовірним... На шостому місяці! Отже, це було рівно п'ять місяців тому. Губерт із отою Тольм-Фішер... Оця вагітність... Тепер тут уже не зарадить, та, мабуть, і не може зарадити навіть матір божа.

Не зарадить ні матір божа, ні порнохвиля, ані вільний секс, держава чи церква; хто ставиться до цього серйозно, той уже пропадає людина. І лишається тільки одне: чекати. А може, все ж поговорити з ним, забалакати про це першою, розпитати, розважити йому серце, погладити по голові і, як колись, зазирнути глибоко в очі, не озлобитись, а тільки поцікавитись — може, навіть трохи сумним голосом...

— Гадаєш,— озвалась вона до Монки,— ти зможеш довідатись, де він — я кажу про Фішера — був п'ять місяців тому? Бо якщо вона справді на шостому...

— Гельго!.. Я про це довідаюсь. А ти така хитра... Я тобі аж дивуюсь!

І коли вона взяла Мончину руку, щоб подякувати, то не витримала й заплакала. Після цієї широко-сміливої, нібито невимушеної розмови на серці їй стало легше. Вона була вдячна Монці, бо та не засміялася з неї ані відверто, ані в душі. А втім, нащо впадати у відчай — сльози теж річ непогана. Виходить, якщо ці здогади підтвердяться, то він із нею таки щось мав і вона від нього понесла, а якщо це справді так, то дитина — зовсім не біда, це тільки для нього погано, бо сталося ж воно, либонь, на службі. Певна

річ, досі ще ніхто нічого не завважив. Ніхто нічого не знає, це тільки припущення. Не більш. Отже, Губерт — не хворий чи як там воно називається отим чужомовним слівцем... Він просто збитий з пантелику. Що ж, лишається тільки втерти сльози, взяти за руку сина й вирушити автобусом додому.

В автобусі вона думала про ту жінку. Їй, мабуть, теж не легко. Така серйозна, кажуть, тиха, і дочка від іншого, оте дівчатко — таке гарнющіньке, в амазонці... А їй, мабуть, не легко, вона жінка не легковажна. В них обох просто запаморочилося в голові, а тоді вони вчасно не похопилися, пірнули в ту круговерть глибше, ніж сподівались, і вже не змогли виборсатись, і тепер про цю історію розповідають скрізь як про щось несуттєве, скоромину ще. ("Господи, що ж тут такого?.. Ви ж бо знаєте...") А в неї втягнуто, вплутано шестеро людей, а скоро буде й семеро, сьоме ж уже, певно, на шостому місяці...

5

Він уже висповідався, ще з самого початку — приїхав у суботу до якоїсь церкви в передмісті й застав у сповідальні молодого священика, що пахнув лавандовим милом і аж здригнувся, мов ужалений, коли він, Губерт, одразу, без зайвих балачок, перейшов до суті справи — справи, що її сприймав як гріх, як зраду, як порушення подружньої вірності, і на душі в нього полегшало, коли священик поставився до цього нібито серйозно. То все, мабуть, через його, Губертів, голос, який не припускав і думки про легковажність. Треба було розповісти про обставини, і він розповів, згадав про Гельгу й Сабіну, про те, що для обох це серйозно чи, мабуть, серйозно. Згодом він аж здивувався, що Фішер йому навіть на гадку не спав. Іншої ради нема: треба проситися, щоб його перевели, і то не таячись. Так, стоячи там навколішках, а потім сидячи, він каявся, хоч і знав: просити, щоб його перевели, він не стане. Відколи з'ясувалося, що Сабіна завагітніла, минуло чимало часу — це було тоді, як його ще мучили докори сумління через "надзвичайну байдужість до дружини й сина". І коли він довідався, що Сабіна чекає дитину, то не міг збагнути, чому відразу подобришав до Гельги й хлопця. А як настає субота і щастить вигадати годину чи дві, він знов і знов їде до церкви, переступає поріг, хоч у сповідальню вже й не заходить. Та церква йому не подобається, вона, на його думку, негарна. Повоєнна, зліплена з чого попало будівля за двадцять п'ять років перекосилася, облупилась і тепер стоїть убога й похмура; непогасної лампади майже не видно, і коли він приїздить вдало, то перед образом богородиці горить одна свічка, а коли підводиться з колін, то й дві; вже й сліду не лишилося від тих натовпів у церкві за часів, як йому було п'ятинадцять-шістнадцять років: черги до сповідальні, дух ладану після відправи, дивна насолода від майже відчутного каяття, коли люди вклякають перед лавами; вимолюючи покуту. Натовп... І ось, через дванадцять-тринадцять років від нього нічого не зосталось. Часом він бачить самотню жінку чи невеликий гурт дітей, по яких зразу видно, що на сповідь їх привели силоміць, і вони нишком пирхають сміхом. Але його однаково тягне до цієї вбогої церкви з її сак-так підфарбованим святим Йосифом у ніші, що має вигляд святого заступника, тягне, бо він, як-не-як, зустрів тут священика, який ще здатний серйозно сприймати людський

клопіт... Монка розповідала йому про сповіді та священників, що не хочуть уже й чути слова "гріх", отож його й пригнічує вже те, що Бернгарда треба готувати до першого причастя. А Гельга мовчить. Йому боляче думати про неї, серце стискається так само, як тоді, коли він згадує про Сабіну (вона призналася йому, що тепер уже ніколи, повік не переступить порога сповідальні)...

Кругом безлад, занепад... І сам він загруз у всьому цьому й не з чиєїсь там вини, а передусім... І цю небезпечну думку зачепила й висловила Сабіна: передусім з "їхньої" вини. Оте її "це ми завдячуємо їм" не йде йому з голови. Але в одному сумніву нема: він повинен поговорити з Гельгою і все їй розповісти, повинен зробити це й задля Сабіни, адже його мовчання зв'язує руки і їй. Вона ж бо теж повинна з кимось поговорити — з чоловіком, із батьком та матір'ю...

В шинку навпроти церкви справи, судячи з усього, на лад не йдуть: за останні п'ять місяців тут уже втретє змінився господар. У залі сидять кілька пенсіонерів і кілька робітників-іноземців; у биточків та холодних котлет, що лежать за скляною вітриною, такий вигляд, наче їм по тисячі років. Зате пиво в шинку непогане, до того ж тут не гупає тобі годинами по голові музика — автомат поламався, мблоді він ще не бачив у залі жодного разу, а буркотун господар якийсь такий визивно нудний, що вже після другого кухля починаєш позіхати.

Домогтися, щоб його перевели кудись в інше місце, було б не важко: нерви, перевтома, одноманітність... Кірнтер, безперечно, його підтримав би, і можна було б перевести й усю команду — щоб їх не розформувати, адже вони добре притерлися один до одного, "обізнані з обставинами", служили разом ще в Бляйблів, чергували на вечірках і на великих прийомах... Щоб перевестися до якогось іншого міста, він міг би навіть піти із цієї служби. Тепер до всіляких криз, надмірних роздратувань, навіть антипатій ставляться вже з порозумінням, говорять про це відверто. Відколи Цурмак заявив: "Ніколи більше ноги моєї там не буде! Щоб знов до отої?.. Та краще вже сидіти десь у глушині й пильнувати, щоб ніхто не порушував правил паркування та не перевищував швидкості!" — до Бляйблів їх уже однаково не пошлють.

Кірнтер називає це "певною непристойністю, що збиває вас із пантелику". Кінець кінцем ідеться ж не про сигарети, а про людське життя, про те, щоб не псувати собі нервів. Мова заходить і про речі досить делікатні, хлопці говорять про все так, як воно є, а Люлер раз у раз згадує про "отих шляхетних шльондр, які тільки кров нам розпалюють і до яких нам зась". Та одного разу до цього таки дійшло — в освітленому різнобарвними ліхтариками парку на вечірці в досить великого туза, де не можна було нічого розгледіти й де кожен ледве стримував свої нерви. Коли близько третьої години про добропристойність там уже почали забувати й того великого туза, п'яного як ніч, у них на очах просто таки запхали в машину, Люлер і став жертвою тієї, про яку кажуть, нібито вона ладна показати стриптиз і приватно. Люлер ("вона ж бо мені сама підставлялась, тільки хапай") дістав по руках, а на додачу його ще й обізвали "лягавим". "Заберіть від мене цього нахабу "лягавого"! Негайно!" Прокляття, вони, звісно, були всі на боці Люлера, але обговорили й цей випадок, і можливі інші такі

випадки, що їх Кірнтер та Гольцпуке зараховують до категорії "потенційного зіткнення інтересів". Це сталося один раз, і якби Люлера, замість покарати, перевели десь-інде чи й узагалі покарали, то вони б усі накивали п'ятами. Але на вечірки, де п'яних у дим великих тузів тягають, наче мокрі лантухи, до машин, а дехто з жінок доходить до істерики, Люлера просто більш не посилають. А Цурмака, звичайно ж, уже ніколи не пошлють супроводжувати когось до взуттєвої крамниці.

Та Кірнтер просить, щоб вони мали співчуття "й до другої сторони": "Ви повинні усвідомити, що за такої пильної охорони приватне життя в цих людей обертається на пекло. У них хоч-не-хоч сплюхують нерви, а от у нас немає на це права". Від такого він застрахований, його не цікавлять жінки, що нав'язуються самі; адже вони, на його думку, гірші за повій, бо в тих це, може, й сумнівна, а все ж професія. Згадав Кірнтер і про "ледь помітний перехід від проміскуїтету до проституції". Тільки в одне ніхто з них, певно, не вірить: у те, що все це може обернутися серйозно і що котрась із них, коли вона все ж не повія, не стане кричати на гвалт, обзиватися "лягавим" і бити по руках — котрась така, для якої це буде дуже серйозно і яка здаватиметься "отим"—тисячу разів проклятим — ще й мало не вдячною за таке щастя. А потім вона ще й завагітніє і не думатиме ні про пілюлі, ні про аборт. А таке між чоловіками й жінками трапляється, трапляється в мільйонерів із продавщицями та секретарками і, ніде правди діти, в дружин мільйонерів із поліцейськими.

І він не став нікуди переводитись, не став ні з ким про це розмовляти, зокрема і з Кірнтером, що, певна річ, зберіг би таємницю такої сповіді й причину його переведення обгрунтував би якось інакше. З глибокою тугою, поживу якій дає— і йому це очевидно — самообман, мріє він про місце поліцейського десь у селі: бійки на свята, п'яні за кермом, дрібні крадіжки, пов'язані, як він чув, із гашишем та героїном, з безнадійним вистежуванням та підгляданням за юрбами учнів, що їздять автобусами в школу до сусідніх містечок і знудьговано тиняються по вокзалах та кав'ярнях... Безлад, занепад... Він не хоче опинитися в цьому багні, яке його, однак, уже засмоктує, не хоче робити нікого нещасним — ні Гельгу, ні хлопця; йому радісно, що Сабіна, здається, зовсім не відчуває себе нещасною — тільки, як і він, у ті хвилини, коли згадує про Гельгу та Бернгарда. А її дочка? А дитина, яку вона жде? А чоловік? Адже Сабіна — його дружина, часом у газетах та журналах ще й досі з'являються їхні весільні знімки (адже то було не дуже й давно): ота з біса дорога "простота" їхніх убрань — блискуча і водночас саме з біса по-дорогому "скромна". Він не просить, щоб його кудись перевели, не ходить уже й на сповідь, а тільки стане іноді в отій убогій церковці чи сяде в отому задрипаному шинку навпроти й міркує про те, що суботи тепер уже зовсім не такі, згадує про того серйозного священика і його єдино слушну пораду: перевестися. І щоразу на думку спадають Сабініні слова: "Ми завдячуємо це "отим",— а також Беверло, з яким вона так витанцьовувала. Ревнощі? Так, ревнощі, але знов не до Фішера. Він не може послухатися тої поради, не хоче іти від Сабіни, не хоче йти від Гельги та Бернгарда й водночас розуміє: в трьох, у шістьох чи в сімох — із цього нічого не вийде, такого ніколи не буде.

І ось він стоїть у "замочку", походжає навколо "замочка", не маючи змоги написати їй чи подзвонити по телефону, тільки все думає й думає: невже вона ніколи не приїде до батька й матері в гості? Вона приїздить рідко, і він намагається уявити собі, про що вона розмовляє з батьком та матір'ю,— може, про майбутню дитину? Про його дитину... "Мою" просто не йде йому до голови; він не міг звикнутися з такою думкою навіть тоді, коли Гельга ходила з Бернгардом. Мою, твою, його... Все поставало на свої місця аж тоді, як Бернгард народився: це була його дитина...

Він не має права замислюватися про те, щб буде, коли це "впливе на поверхню", перше ніж він устигне розповісти всю правду Гельзі. Нехай це навіть назвуть скандалом — поліцейський і жінка, яку він охороняв... Загалом нема нічого скандального в тому, щр чоловік із жінкою... І в обох є свої сім'ї. Світ це якось переживе, він уже переживав таке не раз, і тлін знаходить на тлін, могили і трави, і йому й на гадку не спадає, що Сабіна тепер "пропаща",— ні, вона зовсім не "пропаща". Його тільки не покидає думка про те, чого "оті" нарobili, скільки колішат примусили крутитися, скільки сплели хитромудрих павутин — від коробок із туфлями, що їх мав відкривати Цурмак, і лютої ненависті продавщиць до тієї жінки, від Люлерової шляхетної шльондри й аж до Сабіни; а ота проклята історія з Сабіниною сусідкою та її коханцем (ось ті двоє— люди, здається, справді пропащі і, як це подано громадськості, "не без підстав"). Ні, про "підстави" тоді не писали, писали "не без підстав", бо в того Шублера справді таки знайшли пістолет і якусь підозрілу писанину, хоч підтвердження, бодай найменшого, на якісь зв'язки чи навіть плани й не виявили; "писанина" була досить стара, майже дев'ятирічної давності, а пістолет примітивний: допотопний револьвер із тих, що їх діти ховають серед свого скарбу як атрибут романтики; правда, в Шублера він був з набоями.

І те, що історія з Бройер та Шублером чомусь здалася йому тоді гидкою, ганебною і вульгарною, тепер мучить його, не дає спокою, гризе душу. А те, що він робить із Сабіною, бачиться йому чимось високим і благородним. Це і "щось інше", і водночас те саме. Сидячи в цьому занедбаному шинку, стоячи в іще занедбанішій церкві, він намагається викорчувати зі своєї свідомості оте "а все ж це не те саме", тоді як сам анітрохи не кращий, хоч і почувається поки що краще. Коли він служив тимчасово в поліції моральності, йому доводилось бачити, як оте "похапцем" робили десь у коридорі, в кущах, за рогом, під деревом чи бозна й де, і в нього зринало почуття гидливості й відрази... А тепер він робить це й сам, він, порядний, дисциплінований поліцейський, і вона, Сабіна, що, як раптом виявилось, уміє приховувати все так спритно, аж його самого острах бере: може, в своєму іншому житті, давно минулому й давно забутому, вона також робила це "похапцем" і так само потай?..

Тепер він чатує під "замочком", навколо "замочка", в коридорах, на сходах, намагається побачити її образ в обличчі и матері й батька і знаходить його в обох, привітно, кількома словами перемовляється з ними й відкриває для себе спільні риси: кутики рота, чоло... І його жахає страшна думка про те, що від Сабіни доведеться відмовитись. А ще частіше, ніж про неї, згадує він про Гельгу й про ту нестерпну

обставину, що він примушує Гельгу спокушати його, і цим вона завдає йому ще більших мук. Мабуть, перше ніж розмовляти з Гельгою, треба поговорити з кимось іншим — не з Кірнтером, ні. Може, з Карлом? Адже завдяки коханню, здоровому глузду, терпінню і — це теж треба визнати — завдяки системному аналізу він справді витяг Монку, певно, з багна. Кругом безлад, моральний занепад, і ця круговерть захопила і його. З ким-ким, а з батьком та матір'ю розмовляти він не може. Його професія, вважають вони, так ганьбить їхню станову честь, що слово "поліцейський" обоє вимовляють зневажливіше, ніж дехто слово "лягавий". Вони вперто не хочуть збагнути, що й він може легко дослушатися до посади, не менш гідної, ніж у службовця судового слідства, й наполягають, щоб батька називали тільки "юристом", хоч у цьому є щось авантюрне. Гідність... Якщо вони коли-небудь узнають чи бодай здогадаються, що Сабіна належить йому з більшим правом, ніж Гельга, ця, по суті, всього лиш дочка сілезького біженця, який, хоч і запевняв, нібито був майстром на заводі й мав власного будиночка, але фотознімок того будиночка так ніколи й не зміг показати... Не може він поговорити і з Гайнцом, братом, який щоразу з тією самою скрупульозністю, гугнявим голосом наводить наукові аргументи й пояснює все з суспільно-історичних позицій; для нього взагалі немає нічого, анічогісінько такого, чого не можна пояснити, хоча кругом стільки всього незбагненого. Усю вину Гайнц одразу відчайдушно-бездушно склав би на невдалу моногамну культуру. І в цьому, мабуть, щось навіть є... Він уже розмірковує про те, чому йому хочеться й Сабіну мати, й Гельгу не кидати, і що вони з Гельгою зв'язані в такий спосіб, який він ніколи не може пояснити, а з Сабіною — в інший спосіб, який він так само не може пояснити, одне слово, так з обома зв'язаний, що аж душа болить, і водночас усе це досить банальне: про таке газети щодня пишуть у багатьох варіаціях, і тут не зарадить ні сповідальня, ні лавандові пахощі, ні каяття, як не зарадило б і переведення... Він шукав в обличчях Сабініного батька й матері її образ і все ж таки злякався, коли вона раптом з'явилася в "замочку".

Вона приїхала з матір'ю, дочкою та сякими-такими речами, а проте назовсім. Це було зразу видно, це відчувалося. Він саме обійшов парк, оглянув оранжерею і, повертаючись назад, став у внутрішньому дворіку в кутку, щоб не опинитися їм просто на дорозі, однак вони проходили зовсім неподалік, і він дозволив собі стримано привітатися. Дівчинка у відповідь помахала йому рукою і гукнула: — Кашка-манашка!

А по Сабініних плечах, руках, по її обличчю він зрозумів, що перебралася вона назовсім, і подумав про Фішера. "Що ж там сталося?" Це трохи нагадувало німу сцену в кіно, в якій відчувається щось тривожне — не провина, а сама доля, трагедія, і страх був уже не страх за Сабіну, не страх перед ускладненнями на службі чи перед Фішером. Це був тільки страх за Гельгу та хлопця, який усього цього ще не розуміє. Страх перед хомутом на власній шиї. Кому, кому він це пояснить?

6

Щовечора — той самий ритуал, на якому наполягає Гольгер: до Гермесів по молоко. І між сьомою та пів на восьму, в будь-яку погоду він мусить вирушати в дорогу — в лівій руці бідончик, за праву тримається Гольгер. А Катаріна тим часом готує вечерю:

здебільшого суп, хліб, щось на солодке, а пізніше, як настає пора вкладати малого спати,— чай, просто біля плити. Теплими вечорами вони їдять надворі — в саду, між пасторським будинком та муром, і щоразу розкладають вогнище — на цьому теж наполягає Гольгер, запевняючи: "Вогнище вміє так гарно розповідати!.." Іноді до них виходить і пастор Роїклер, молодий і якийсь поважний, зосереджений, сповнений тривоги; він усе не може всидіти на місці, завжди натякає на якісь проблеми, однак мови про них не заводить, тільки курить сигару, всміхається, ніколи й словом не прохопиться, що це наглядання його обтяжує; а як чогось вип'є, то сидить нишком, і коли зведе очі на Катаріну чи на котрусь із дружин приятелів, то погляд у нього стає навдивовиж сумний. Часом пастор приводить з собою свою економку, вже літню жінку — видно, то його тітка,— і вона недовірливо, недовірливо й знічено поглядає на всіх, бо ж нікого тут не знає, а коли іноді приїздить батько чи мати й навколо саду стають на чати охоронці з раціями, то жінка сидить уже й геть спантеличена. Вона "вже не розуміє цього світу" і, певно, слушно міркує. Бо хто його розуміє, хто його взагалі коли-небудь розумів? І ось старий Тольм сидить і покірно бере чай та печиво з рук жінки, що навіть не стала по-справжньому його невісткою. З цією жінкою, з цими жінками можна поговорити про узор для плетіння, про те, як консервувати фрукти чи варити супи. А вони ж... А втім, хто вони? Що комуністи, то це запевне, коли не щось іще гірше, коли, "як слід гадати", взагалі не хтосна й що. І марно пробувати пояснити їй різницю між охороною та наглядом, не варто заводити з нею розмову про системний аналіз. Вона, мабуть, і так дивом дивується і при нагоді натякає людям, що "в них там усе добропристойно", маючи, певно, на увазі, що ні секс-оргій, ні сороміцьких балачок тут немає. Ця жінка заздалегідь дає йому знати, коли в селі котрийсь із господарів знов заходжується в себе вдома щось "модернізувати" — виймає старі віконні й дверні рами, міняє опалубку чи навіть зриває всередині давню дерев'яну обшивку, викидає стінні шафи і радий, як хтось той мотлох у нього забере. Тоді досить тільки повантажити все це на хуру, перевезти, порізати, поколотити, а дещо можна й по-хазяйському скласти в повітці, полагодити й продати. Принаймні дров не бракує, є на чому навіть пекти хліб, і хоч прибутку це й не дає, але й у збитки не заводить, так можна щось заощадити, особливо коли хліб постійно беруть друзі та й дехто з односельців купить свіжий буханець, а пастор іншого хліба, здається, взагалі їсти не хоче. З отої невеликої духовки, яку він зняв у Клюверів і поставив у себе в повітці, є вже й зиск. Під час тих розмов про фрукти йому пригадалося, як дуже давно — це було років десять тому, не менше, ще в Айкельгофі,— Генріх підрахував матері, що коли закручувати фрукти в банках самому, то це, хоч газети й кричать протилежне, обійдеться дешевше, ніж купляти їх консервованими; ту хвилю банок і бляшанок із фруктами та стравами, що їх досить лише розігріти, він ще тоді називав "псевдопролетаризацією" і розхвалював чесноти дрібного міщанства: припасена в підвалі картопля й овочі, закручені в банках фрукти, повидло, варення... А його поради щодо того, як купляти взуття!.. Зрештою, пекти самому хліб не тільки приємно, домашній хліб просто смачніший, а Катаріна вже подумує про те, чи не пристати на пропозиції селян і не брати в них на переробку м'ясо

домашньої худоби та птиці,— завести такий собі "власний ковбасний заводик", "бо нам треба влаштовуватись тут, мабуть, надовго".

Слово "надовго" його тривожить. У нього таке враження, ніби в пасторових очах він читає, що отому "надовго" поруки нема, і тепер оці ритуали в їхньому житті вже заспокоюють його не так. Щоранку він порається в повітці, працює в саду, збирає овочі та фрукти, дає їм лад, переробляє чи готує на продаж, тоді як Катаріна йде з дітьми гуляти чи розважає їх у невеличкій залі старого пасторського будинку; час від часу він допомагає людям щось полагодити чи зібрати врожай, і йому щедро платять за це натурою. Назбирати дров, нарізати їх, поколотити... Роботи доволі. Своє бажання мати як можна більше дров він витлумачує як прагнення до безпеки, тепла і спокою, бо в мир він — і не тільки в душі — не вірить. Ні, з харчами, житлом та одежею клопоту він не має, і лише зрідка, надзвичайно рідко щось нагадає чи просто він сам згадає про те, як важко й тривожно було того першого року, коли вони сюди щойно переїхали,— коли ще були такі люди, які не тільки ставилися до них вороже й паплюжили їх, а й усіляко силкувалися вижити їх звідси. Це викликало огиду, дратувало, і тільки те, що Катаріна ніколи не пускалася в сльози, а відчайдушно намагалася "влізти в шкуру тих людей" і знаходила оті свої мудрі, проникливі аргументи, давало їм спокій і рятувало.

Оцей останній за день ритуал, вечірній похід по молоко,— у нього найстійкіший і є, як не брати до уваги випадкових підрібтіків, єдиним певним зв'язком із селянами. Коли він входить із Гольгером на молочну кухню до Гермесів і ставить бідончик, біля нього клопочеться здебільшого стара баба; у неї ясні очі й кошлаті брови, вона вже зігнулася аж до землі й така сама небалакуча, як і він. Кілька місяців вони обоє сприймали небалакучість одне одного як непривітність; він мовчки ставив бідончик, вона мовчки наливала півтора літра молока, він мовчки простягав заздалегідь наготовані гроші й аж удома виявляв, що в бідончику не півтора літра молока, а всі два, навіть трохи більше, бо стара щоразу давала "доливок", як його називали селяни, і за ці роки він, узявши в руку бідончик, уже навчився визначати, скільки в ньому молока, а позаяк у бідончик входило тільки два з половиною літра, то час від часу, коли вони збиралися вдома щось пекти чи варити молочний суп, просив у старої саме два з половиною літра, отож налити з лишком вона не могла, а про отой неодмінний "доливок" уже годі було й думати. Одне слово, постала потреба придбати більший бідончик, три— або чотирилітровий, бо той "лишок", а "доливок" і поготів — адже його, казала Катаріна, як-не-як, вистачало на каву — означав, певна річ, неабияку економію — саме те, що їм і треба було. До того ж Катаріна, хоч вона й не селянська дочка, виросла все-таки на сільському обійсті, у свого дядька Комерца, і просто не розуміла, чому вони мають відмовлятися від того "лишку" й "доливку". Аж пізніше він помітив в очах старої Гермесихи цікавість — насмішкувату цікавість, яку йому пояснила знову ж таки Катаріна: "Господи, та невже ж тобі не зрозуміло, що для людей ти дуже своєрідний чоловік?! Палити машини, сидіти у в'язниці—і це при батькові, якого всі вони знають і вважають своїм земляком..." А потім стара одного разу сказала щось про погоду, він їй відповів, і оті безкінечні нарікання на погоду, до яких обоє вони стали навіперемінку

вдаватися, почали його навіть тішити. Згодом вона показала їм із Гольгером автоматичний доїльний апарат, холодильники, тицьнула потай Гольгерові яблуко, розповіла йому про те, що вивчають і як учаться її внуки. Багато пізніше, вже майже через рік, Гермесиха вперше несміливо спитала про свою дочку, "пані Бройер, вона ж бо живе в сусідстві з вашою сестрою", і він мусив признатися, що жодного разу, справді жодного разу у своєї сестри ще не був і пані Бройер не знає, а тоді додав: "Розумієте, ми з зятем не миримось". Його й донині дивує те, що в селі не люблять пліток; часом котресь кине щось ущипливе, це правда, але пліток одне одному не переказують, ніколи. І Катаріна вміє пояснити й це: між собою вони, певно, розповідають одне про одного плітки, але комусь чужому, хто села й людей не знає,— нізащо! І хоч як дивно, але чоловіки тут балакучіші, навіть охочіші до пліток, аніж жінки,— переказують один одному чутки, шепочуться навіть про пастора, "який досить частенько, а може, й аж надто частенько навідується до Кельна", і Катаріна знов мусила йому пояснювати (вона знає про це ще з Тольмсгофена), що "навідуватись до Кельна" — це, мовляв, такий двозначний чи, може, й багатозначний вираз, і означає він тільки одне: піти на сповідь або в дім розпусти; у жінок це, звичайно ж, крамниці або сповідь, та, оскільки пастори по крамницях не ходять, а щодо нього, Роїклера, то про дім розпусти ніхто, мабуть, і не подумає (адже він іще молодий і "показний"), отож ідеться, як видно, лише про одне з двох: або жінка, або сповідь. Або те й те разом. Колись іще можна було, певно, припустити, що пастор час від часу ходить у кіно, та відтоді, як з'явилося телебачення, потреба ходити в кіно відпала.

А для молодого Гермеса, селянина, це досить однозначно смішне явище й водночас невичерпне джерело інформації; про свою сестру він тільки один раз і спитав, зате цілком відверто заводить із ним мову про його "колишню діяльність", цікавиться В'єтнамом, з подивом слухає про те, що там такі самі, як і він, селяни... Спустошена земля, випалені ліси, дохла худоба... Він іще пригадує, які були поля й ліси після другої світової війни. Війна — це завжди війна проти селян. Молодий Гермес дає молоко так само з "лишком" і з "долив-ком". А найменше того й того перепадає від молодій Гермесо-вої дружини, жінки нервової та ще й, видно, боязкої, яка іноді навіть розливає молоко; вона вочевидь його боїться, а Гольгерові співчуває і гладить його по голівці — так, наче хоче сказати: "Це нещасне хлоп'я ні в чому ж не винне..." А Катаріну вона вважає трохи не жертвою спокуси й щоразу щось передає для неї — то яйце, то кілька горіхів. Однак, хоч у її очах і жевріє страх, з нею можна погомоніти про сад, дістати від неї пораду й самому їй щось порадити — щодо висадки та розведення, наприклад, столових буряків чи китайської капусти, яку він, сказати б, завіз у село перший. Та вже саме оте означення "китайська" викликає в людей сумніви, і коли він із Катаріною іноді, не часто, вибирається ввечері до шинку, то й досі боїться більше, ніж дружина. А часом мир у власному домі аж набридає—"присипляє", як висловлюється Катаріна; все ж таки вона говорить їхньою мовою, і вже це викликає в людей довіру, приваблює їх, і коли потім хтось із чоловіків сідає поруч неї за столом чи біля шинкваса, то про політику, навіть якщо в нього й на думці немає провокувати Катаріну, той чоловік не

забалакує. І Катаріна, й він розмовляють тільки, коли до них звертаються,— про гроші, процентні ставки, поступову сплату боргів, грошовий обіг і навіть зважуються пояснити, що процент від вкладу майже завжди відповідає процентові приросту інфляції. Сплата боргів, податкова економія, капіталовкладення... Люди слухають його залюбки й розуміють, що він у цьому ділі дещо тямить, а він розповідає так, щоб не розпалювати полеміки, розповідає спокійно, впевнений, що система розкриється їм сама собою, зсередини, і розтлумачує, як знижують проценти, щоб виманити в людей гроші. Вони не можуть збагнути, що політикани хочуть відбити їм охоту до заощаджень у вкладах, і він намагається пояснити їм, чому політикани так роблять і навіть змушені так робити; він намагається пояснити їм більше, ніж приховано в отому заяложеному "а ми на це с... хотіли з високої дзвіниці", і в їхніх очах проступає страх утрати гарантії, які вони вибороли ціною таких зусиль: будинок, клопоть землі та напхані одежею шафи, а також банківський рахунок, від якого їм відбивають охоту тим, що так підло, так безцеремонно знижують проценти. Боятися вони не мають підстав, жодних, і все ж вони бояться, і він уже починає їх розуміти — за допомогою Катаріни, якій і це дається легше, адже вона говорить їхньою мовою, а кожному ж відомо, що вона комуністка, й ніхто щодо цього анітрохи не сумнівається, вони ж знають її батька, а колись знали й дядька, знають і матір, "набожну Луїзу", і схвально відгукуються про його батька та матір ("Господи, ми так пишаємося Тольмами, пишаємося Кете Шмітц!"), і питають у нього, чи правда, що одного дня й Губрайхен... і проводять ребром долоні по горлу, а він хитає головою — йому про це нічого не відомо, і все ж, коли вони з Катаріною повертаються додому, його знов поймає страх. Та це вже не той відвертий страх, який поймав його в перші дні,— що вони поб'ють у їхній "халабуді" вікна, пустять червоного півня, виженуть їх із села, незважаючи на пасторо-ве заступництво. Це страх перед тишею і чистотою. Оці чистенькі вулиці, на яких навіть у жнива не побачиш жодної соломинки, жодного віхтя сіна, жодної гичечки... Ніде не видно й коров'ячого кізяку. Щодо чистоти, то тут нічого не скажеш — це діло все ж непогане, приємне. Так само й щодо квітників перед будинками, гарно пофарбованих старих коліс, розмальованих квітами візків... Але від тиші й чистоти поміж мурами садіб віє якимсь могильним спокоєм. Все кругом таке доглянуте, ніби могили на невеличкому кладовищі. Так, то спокій"могильний, і серед того могильного спокою несподівано повісився в сараї Шмергенів син — повісився без будь-якої видимої причини. Ніхто не міг нічого збагнути: ні дівчини, ні жінки, ні ускладнень з військовою службою... Приязний, мовчазний юнак, хвацький танцюрист, усі його любили... Ніяких клопотів ніколи не мав, ніколи про щось таке навіть не натякав, і тепер просто не залишалося іншої ради, як шукати мотив самогубства. От узяв і повісився в сараї за хатою — в неділю пополудні, коли в селі найтихіше, повісився серед отого могильного спокою і мов грім із ясного неба. А тут, на тобі, Гальстер раптом укоротив віку своїй жінці — велет, а не чоловік, і господарство в нього міцне, економічно цілком здорове й добре налагоджене, а в кінці довжелезного муру, де завпеди стоять живі квіти й горить лампада,— стовпчик із образом богородиці. Заможний, шанований, мовчазний чоловік, і вдома в нього була

така злагода, що про це навіть легенди ходили. Вони, Гальстери, живуть на тому дворішці вже цілих триста років, і тепер уже й не полічити, скільки пасторів, юристів, учителів та службовців вийшло з їхнього роду в широкий світ — від Кельна й аж до Австралії, і не було війни, в якій не загинуло б кілька Гальстерів, у тім числі й з Наполеоном, і ще в давніші війни. Дуже давній рід, ціла династія. І вона — показна жінка, майже красуня, темнокоша, люди називали її "розважливою". І ось Гальстер узяв та й застрелив її,— перед обідом, після першого кухля пива. В селі, звісно, пішов поголос, нібито вона "стала розпутною", але подробиць ніхто не знав, і люди шепотілися тільки про її безплідність. Але на численні "чому" відповіді не було. Трагедія, сенсація, переляк. А Гальстер, перше ніж про це стало відомо в селі, поїхав до Блюкгофена й заявив на себе в поліцію. З цього тихого, чистенького села, де на вулиці не побачиш і соломинки... Гарне село, тут парафіяни як парафіяни, тут чоловіки ще до обіду забігають у шинок, щоб перехилити по чарчині, тут є своє свято стрільців і ярмарок, а ввечері Гермеси дають півлітра молока на "лишок" ще й на додачу "доливок"... Тривожна зринає думка: а що буде через п'ять чи десять років? Страх перед утратою отого "надовго" і страх перед отим "надовго"... Садок, морква, цибуля, знов і знов дрова, і так з дня на день, з дня на день... Роки, може, десятки років... Тобі сорок, тобі п'ятдесят, і все Губрайхен...

Сьогодні Гольгер змерз і сховав спершу ліву, а потім і праву руку до кишені батькової куртки.

— Скоро доведеться діставати з шухляди рукавиці. Тепер він мусив брати й бідончика поперемінно то в праву

руку, то в ліву. Він пообіцяв малому насмажити каштанів — ними гріти руки найкраще, напекти, звісно, яблук із ванільною підливою, а ввечері погратися — поскладати будиночки. Чому діти так люблять складати будиночки, чому вони так люблять сидіти з батьком або матір'ю коло теплої плити й слухати казку чи пісеньку? Сьогодні молоко давав молодий Гермес; він був дуже привітний, усе розпитував, розпитував і бурхнув такий "доливок" — майже як мати. Потім почав говорити про своїх дітей, жодне з яких не хоче переймати господарство. Рольф його втішив:

— Поки ваші діти підростуть і зможуть вирішувати це самі, все переміниться, все буде не так. Вони ще полаються за це обійстя.

Молодий Гермес усміхнувся:

— Ваші б слова та до бога!

— Ось побачите.

— Якби знаття, що доти ви не поїдете звідси, то я побився б з вами об заклад. Три місяці давав би молоко без грошей, коли б ваші слова збулися.

— Через п'ять років вашому Конрадові сповниться вісімнадцять. Мене тут тоді, мабуть, уже не буде...

— Ви повинні лишитися тут!

Ці слова Гермес сказав так щиро, що обидва вони аж знітилися. А Гольгер міцно стис його руку, так наче й він хотів сказати: "Атож, треба лишитись".

— Це залежить не тільки від мене,— промовив Рольф.

— А від кого — від нас? Тобто від села?

— Я маю професію,— відповів Рольф.— Дипломований фахівець із банківської справи. Навіть працював. Але тутешньої філії мені, гадаю, не довірять.

Обидва знов засміялись, а Гермес сказав:

— Моя сестра... Може, господарство перейме вона... Сестра...

Рольф подякував, узяв молоко, потис молодому Гермесові руку й пішов. Чорт, невже він помалу стає таким собі "ліваком"-анархістом, а то й опортуністом? Звичайно, і в тутешніх селян є сини й дочки, що десь учаться, а на вихідні часом приїздять модно вбрані своїми студентськими автомашинами у село; до церкви на відправу вони йти не хочуть, поводяться як "ліваки" — сексуальна свобода й таке інше. Іноді вони навіть приходили до них додому, висловлювали обурення, розводилися про Мао і ставились до нього, Рольфа, вельми шанобливо — адже він побував за ґратами. Але йому не до вподоби, коли хтось намагається втертися до нього в довіру, своїм перебуванням за ґратами він ані пишається, ані тішиться, а як на сентиментальну Катарініну душу комуністки, то ці молоді люди розмовляли аж надто відверто, про сексуальні проблеми висловлювалися скоріше непристойно, ніж із знанням справи, нахабно втиралися в довіру, а тоді раптом десь зникли — видно, злякалися з ними водитись, адже в останній рік чи два це стало вже недоцільно, і зостався тільки один хлопець, Шмергенів син, якого братове самогубство спершу приголомшило, а тоді примусило замислитись. Він приходив, розмовляв про Кубу, мріяв вивчати іспанську, і вони знайшли йому одну чілійку, Долорес, яка й допомогла хлопцеві здійснити його мрію. Він навідується ще й досі, Генріх Шмерген,— сяде біля плити, скрутить цигарку, всміхається і не йде навіть тоді, коли до них приходять їхні давні друзі — надійні, озлоблені друзі, безробітні, бо закон заборонив їм працювати за фахом; вони сперечаються про різницю між охороною та наглядом, і в їхніх окремих, ледве вловимих нотках він, Рольф, з прикрістю вчуває, що вони залічують його, попри в'язницю та нагляд, все ж таки до верств привілейованих. І це завдає йому особливого болю, це ще гірше, ніж якби їм повибивали камінням шибки. Кінець кінцем, ідеться ж не тільки про його походження, а й про походження Вероніки та Беверло, яких — хоч їх і цілком засуджують, ненавидять — чомусь зараховують до аристократії. Зрештою, з нею він був колись одружений, а з ним товаришував. А в розмовах часом прохоплюється — довести цього не можна, це можна тільки відчувати,— що вони сприймають його не зовсім. Щось подібне він відчуває і в Гольцпуке, який "відповідає за заходи",— той узагалі намагається побачити в ньому, Рольфі, більше, ніж він будь-коли міг дати. Похитуючи головою, Гольцпуке все дошукується мотивів, однак не знаходить жодного, розпитує про можливі мотиви і в нього, знов і знов копається в психології, але й це нічого, анічогісінько йому не дає. Ніхто ніколи Генріха Беверло не "ображав", ніхто не робив і не бажав йому нічого поганого, його підтримували, хвалили, з ним панькалися — аякже, "такий розум вийшов із самісінької гущі народу", не зовсім, правда, з гущі, та все ж його батько був майже робітник — адже спершу він працював на пошті

підсобником з низькою платнею, а це те саме, що просто робітник,— штовхав поперед себе від хати до хати візок із посилками та бандеролями, завдяки своїм зусиллям та старанню вибився у службовці і на пенсію вийшов уже урядовцем. А проте тоді не треба було дуже кривити душею, щоб видати Генріха за сина робітника — вельми здібного, позначеного майже геніальними рисами хлопця, що мав навіть почуття гумору, симпатичного, вихованого в християнському дусі й освіченого, з гуманними поглядами; і все це трималося, певно, на одній волосинці — судячи з усього, на Сабініній дитячій мрії вийти заміж незайманою. І він став би його зятем. І замість Вероніки з ним десь — де? — сиділа б тепер Сабіна, вірна й віддана до самої смерті, до отакого божевілля, до цієї вбивчої, примарної логіки, що її він знов і знов силкується пояснити в бесідах Гольцпуке й самому собі. Пригадуючи нью-йоркські часи, нью-йоркські розмови, той дурман, отой жахливий дурман, що охопив Генріха, коли він відкрив "міжнародний материк — Гроші", оте море, що його ніхто не перетне, оті гори, що на них ніхто не зійде... Оту неосяжність... Тоді йому іноді здавалося, ніби настала мить, коли Беверло вирішив позбутися свого розуму й своєї поміркованості. То була не заздрість, ні, так само, як не з заздрощів святий Георгій чи святий Зігфрід убив змія. Так, можливо, роздуми про нібелунгів допомогли б збагнути мотиви швидше, ніж філософія заздрощів і ненависті чи й узагалі таке безглуздя, як зачаєна ворожість. Працюючи в банку чи на біржі, Генріх заробляв би грошей більше, ніж йому було б потрібно, і саме про це йому, певно, і йшлося — про оцю неосяжність, яка зростає й розростається, якою ніхто не може скористатися, з якої ніхто не має вигоди, яка плодить тільки сама себе, парується тільки сама з собою і запліднює тільки саму себе в соромітному кровозмішенні, і він спробував би постинати цій багатоголовій гідрі всі її голови, і не пошкодував би, звісно, й батька, нехай лише не спускають із нього очей, а словом "капіталізм" тепер цього не покриєш, це щось більше, щось примарне... Тут не зарадять спогади про пережите в юності, вдячність, прогулянки, танці, суперечки, ігри й веселі карнавали. І якщо він, Гольцпуке, хоче, мовляв, знати, то не менша небезпека, ніж батькові, загрожує і Сабіні Фішер, його сестрі. Це незаймана дівка, яку він хоче вирвати з пазурів отого змія Беверло. Самому Фішерові, на його думку, ніяка небезпека не загрожує, аніякісінька,— вони явно мають його усього лиш за "марнославною хлопчача", і дістати цеглиною по голові чи бути викраденим — це для нього, як вони, певно, вважають, завелика честь. Але дівчинку, Кіт, вони, звичайно, викрадуть — тільки для того, щоб не завдавати болю Сабіні.

— Так, ви розчули правильно: щоб не завдавати їй болю. Річ у тім, що вони її люблять — він і Вероніка, колишня моя дружина. Я, звісно, не можу давати вам поради, як не можу й гарантувати, що мої поради й передбачення виявляться слухними... Я просто намагаюся збагнути мотиви... Оце й усе. Крім того, я майже певен, що вам немає рації наглядати за моїми друзями.

— А за вами?

— Якщо дивитися на речі реально... Оскільки в нас є телефон і ми маємо змогу дзвонити... то треба наглядати й далі, принаймні за мною. Але не за Катаріною, моєю

дружиною. Вона нізачо туди не поїде. Нізачо.

— А ви?

— Очевидно, скоріше всього, майже напевно — нізачо. Але зважте: я сказав "майже напевно". Залишається, мабуть, якась можливість... Невелика, зовсім-зовсім незначна можливість, яка й стримує мене від того, щоб давати за себе поруку.

Гольцпуке зітхнув і промовив:

— Шкода, що вас не пощастить зманити на службу в поліцію! — Він засміявся.— Та вас, мабуть, і не візьмуть. А може, все ж таки?..

— Якщо оце ваше "все ж таки" стосується того, чи пощастить мене зманити, то відповідь буде "ні". А чи візьмуть мене, то не мені судити. Мабуть, таки ні. Поліція охороняє багато чого такого, що варто охороняти. Але ж вона охороняє і змія, якого я намагався вам змалювати. Наглядайте за мною, мені так краще, але, якщо можна, пожалійте мою дружину.

— Ми змушені наглядати за вашою дружиною чи, скоріше, охороняти її, адже з нею — і ви це, гадаю, розумієте — хтось може вступити в контакт. І синочка вашого змушені охороняти. Цікаво, що ви кажете "гроші", а не "капіталізм".

— Чого ж, я кажу капіталізм, то вони... вони завжди кажуть "гроші".

— А ваша перша дружина?

— Вона соціалістка. Їй, мабуть, краще було б облишити це діло сьогодні, а не завтра. Одначе в неї є одна жахлива риса — та сама, що й у моєї сестри: вона вірна.

— Вірна до самої смерті?

— Може, й так.

— До смерті інших?

Він не знав, що на це відповісти, й збентежено сказав:

— У неї дитина, і загроза висітиме над нею ціле життя.

— І ще одне: вам конче треба було називати Гольгером і другого свого сина?

— Це гарне, шляхетне, давнє нордійське ім'я. Першого мого сина звати Гольгер Тольм, другого — Гольгер Шретер. Хіба це протизаконно — називати двох синів Гольгерами?

— Ні. Тільки ваше посилення на походження цього справді гарного ім'я, як на мене... ну, не зовсім гідне нашої розмови. Ні, називати двох синів Гольгерами не протизаконно, якщо в них різні прізвища. Мені з вами розмовляти цікаво, ви помалу відкриваєте мені очі на цю кляту справу, що її, як я знаю, ви проклинаєте й самі. Хотілося б тільки знати... Я не ловитиму вас на слові... Чи дасте ви поруку й за своїх приятелів, за їхніх дружин, подруг? Я маю на увазі тих, до яких ходите ви і які часом приходять до вас.

— Я даю поруку за те, що жодне з ваших теоретичних висловлювань, жодна з ваших практичних дій ні на йоту не наближає вас до тих, кого ви шукаєте і переслідуйте. Я даю поруку за те, що жоден із них, навіть у душі, ніколи не назвав поліцейського "лягавим". Кажете, дати поруку? А за кого ви самі дали б цілковиту поруку? Чи дали б ви її за будь-кого зі своїх підлеглих? Поруку в тому, що він не

втратить глузд, що в нього не сплохують нерви. Що, зрештою, можна було б зрозуміти. До того ж не забувайте: мої друзі, їхні дружини й подруги, так само, як і я та моя дружина,— всі ми залюбки працювали б. Учителями, слюсарями. Сам я непогано розуміюся в банківському ділі, справді непогано. А наша подруга Клара — одна з найкращих учительок, яких я тільки знаю...

— Я не представник ні управління з питань охорони конституції, ні міністерства у справах культів...

— Я знаю. І ви знаєте, що я ніяких закидів вам не роблю. Але подумайте тільки, що буде з людьми, які не мають права працювати за фахом. Не вирощуватимемо ж ми повік помідори !

— Може, ви маєте прохання, яке я міг би для вас виконати ?

— Мій син, Гольгер-старший... Ви про нього щось знаєте?

— Я знаю про нього тільки те, що колишня ваша дружина іноді розповідає по телефону вашій сестрі...

— А якби ви знали більше?

— Я не маю права й не став би вам нічого розказувати. І ви самі знаєте, я й права не маю, і не стану розказувати... Заради вашого сина й заради вас самого, а не лише через такі завбачливі поліційні приписи. Ми покладаємо надію на телефон — як і ви. Дозвольте поставити вам ще одне запитання — абстрактне, теоретичне, а може, й логічне: яким транспортом ви — як один із "тих", а також людина, котра трохи знайома з логістикою,— яким би транспортом ви скористалися, коли б надумали дістатися сюди, до наших країв?

— Про літак, автомашину, поїзд не може бути, як на мене, й мови. Залишається тільки один транспорт, і він здається мені найзручнішим, може, навіть найлогічнішим: велосипед.

— Велосипедом швидко не поїдеш. А чом би не мотоцикл?

— Це досить клопітно. Кажете, швидко не поїдеш? Це не грає ролі. Все залежить від того, як сплануєш і підготуєш справу — одне слово, коли виберешся в дорогу. Ви, може, подумаєте: тоді чого б уже зразу не пішки? Я міркую собі так: пішки — це впадає в очі; від того, хто йде пішки, люди завжди сподіваються, що він спинятиме попутні машини, а це небезпечно, тоді як їхати на велосипеді — просто шик. До того ж на велосипеді ні від кого не залежиш. Одне слово, я ставлю ставку на велосипед. І дозвольте мені висловити ще одне міркування. Обчислювати Беверло вчився як банківський службовець, а балістику вивчав у бундесвері — він служив в артилерії.

— Ви, до речі, теж.

— Так, ми з ним були разом. І в бундесвері також.

Відмовився тільки Герберт, мій брат.

Іноді він наїздить і до Цельгерів, щоб допомогти в саду Веронічиній матері. Поле бур'ян, підстригає живопліт, рве яблука, груші, сливи, смородину й ожину, копає картоплю, і коли вони пораються вдвох десь у глибині саду чи, скажімо, палять картоплиння, вона підступає до нього близьенько й шепоче: "Ти про неї щось чув?" І він

розповідає їй, що чув від матері, Сабіни чи Герберта,— про Марію царицю небесну й таке інше. І про те, що Гольгер нівроку... Пані Цельгер, яку він усе ще називає мамою, постаріла, зробилася мовчазна, дуже нерішуча й не на літа ляклива. Років їй, мабуть, п'ятдесят п'ять, не більше, і з дітей у неї тільки одна Вероніка. Кілька разів її обдурили репортери з газет і телебачення, і вона заходилася розповідати їм про те, які злочини чинять банки, яка легкодуха церква... Відтоді жінка майже нікого в дім не пускає. А Цельгер лікарську практику покинув — колись вони побили камінцями емальовану табличку з його ім'ям, і чіпляти нову він не зважився. Як-не-як, а він був тут, у Гетціграті, понад тридцять років лікарем, і вони повинні були знати його, а не розбивати таблички й не мазюкати на стінах казна-що.

Він пришкандибав до саду — в руці ковінька, в зубах люлька — й пробурчав:

— Хто ж усе це варення їстиме, Пауло? Хто їстиме всю цю картоплю? Адже біженців, яких ти годувала, вже немає. Ти знаєш, Рольфе, якби вона знала, де Вероніка, то послала б їй ожинове варення.

— Атож, послала б. І хлопчикові послала б. І навіть йому, Генріхові. Адже ж і у в'язниці годують, і варення дають. Навіть убивцям дають варення. Я б так і зробила — послала б їм усім варення.

Потім вони пили каву, їли тістечка, а коли він брав з собою Гольгера, то старі давали малому гроші на морозиво. Цельгер курих люльку, щось бурмотів собі під ніс і нічого не хотів слухати про те, що "часи неприємні минули" і зла на нього в Гетціграті ніхто вже не має. Він знай бурчав:

— О, тепер зло зачаїв я і чаїтиму його до останньої своєї години. Чхати я хотів на їхнє співчуття, їхню злість, їхню довіру й недовіру! Не було такої ночі, щоб я не схоплювався на ноги й не біг до них, біг через кожнісіньку дрібницю, без мене не обходилися жодні пологи, я ніколи не відмовлявся допомогти... Тридцять років! І в тяжкі повоєнні часи, коли вночі небезпечно було навіть на вулицю виходити... А тоді на тобі — починають раптом бити вікна, трощать табличку, вимащують стіни... І ніхто, жодна-жоднісінька душа не прийшла тоді до нас, не вибачилась, навіть слова доброго не сказала. Жодна душа! А пан пастор, що живе тут стільки ж, як і я, одного разу, зустрівши мене на вулиці, замість привітатися, тільки знічено одвернувся... Просто крутнувся й пішов у інший бік, боягузливий кабан! Авжеж. Ти мені, Пауло, не жахайся, що я обзиваю священика боягузливим кабаном, бо він такий і є. Ні, дорогенькі мої, ні, а чого? Бо моя дочка, бач, раптом крутнула хвостом і ступила на слизьку дорогу. А в них же, в отому їхньому паскудному, нікчемному кублиці католиків, і своїх злочинців хоч греблю гати — злодії, вбивці, гвалтівники... А кровозмішення, а аборти, а шахрайство!.. Скільки тих кабанів поквапилися на своїх дочок та невісток, а скількох батьків я, будиши медичним експертом, урятував від в'язниці, а дітей — від виправних будинків! Скількох, питаю? Часом, Рольфе, в мене вже й у самого зринають терористичні думки, особливо щодо цього боягузливого попа. Ти ба, уже зі мною і не здоровкається! А він же мав би прийти до нас перший...

Цельгер дістав фотоальбом і показав знімок Вероніки, зроблений того дня, коли

вона ходила до першого причастя,— славне дівча в біленькій сукенці, зі свічечкою в руці й букетиком у волоссі. Поруч неї за столом сидів пастор, він пив каву й саме простягав руку по збиті вершки.

— Ось бачиш — шкірить зуби й тьопає ложкою твої вершки! І що воно за люди? Може, в нас укинулася чума? Та навіть якби й укинулась. Ні, тепер нехай у нього хоч сліпа кишка через пуп випадає, я йому й пілюлі не дам! А ти знаєш, Рольфе, ми, либонь, поклали б зуби на полицю, якби не твоя мати! Я ж ніколи нічого не залишав на чорний день, у мене за душею тільки й того, що будинок та купа заставних квитанцій на нього. Ні, коли б моя змога, я послав би їй не ожинове варення, а щось зовсім інше... Ми що, недоторканні, коли наша дочка стала на слизьку стежку? Та вже ж, звісно! А скільком із них тоді, після війни, я видаляв скальпелем есесівський знак на шкірі? Якби не твоя мати... Це в мене все від неї... Від батька я б теж не проти...

І сталося так, що потім він заїхав ще до старого Беверло. Той зустрів його на порозі підозріливо, навіть нічого не буркнув, мовчки провів у мансарду невеликого свого будиночка й показав Генріхову спальню та робочу кімнату. Вони називали її "комірчиною" — дев'ять квадратних метрів, стіни похилі, двоє дахових вікон. Старий зловтішно показав на книжки, які там іще стоять: Фома Аквінський, Томас Мор, Томас Манн "і взагалі всі Томаси, які тільки є", лінійки, течки, письмове причандалля,— все складено до ладу на відкидному письмовому столі, прикрученому до ліжка в ногах; там і досі ще лежить вогнегасник, а в прозорій стругачці для олівців видно рештки від олівця. Почата коробка сигарет, купка недопалків у попільничці, на стіні — взятий у рамку докторський диплом, розп'яття, Рафаелева мадонна... Моторошні реліквії, серед яких не бракує і обер-лейтенантських погонів.

— В артилерії Генріх усе ж таки дечого досяг — він був найкращим балістом, його навіть хотіли взяти в генеральний штаб...

І коли цей старий буркотун рушив сходами вниз, то навіть не відмовився від допомоги. А вже біля дверей додав:

— Він завжди казав: "Світ про мене ще почує..." І ось почув-таки...

Оскільки це майже по дорозі — треба тільки зробити невеликий гак,— то він щоразу користується нагодою і їде далі на Тольмсгофен. Вони проминули з малим охоронців і пішли до діда й баби. Ті безтямно зраділи, мало не розплакались, а старий узяв одразу хлопця за руку й повів через будинок показувати балкони; йому, старому, дуже до вподоби тримати дітей за руку. Рольф пригадав долоні свого батька, що в них лежала його дитяча ручка, коли вони гуляли в полі за Іфенгофеном. Батько завжди вів за руки двох дітей; він був щасливий і брав їх за руки по черзі: спершу його з Гербертом, потім Герберта й Сабіну, а тоді й Вероніку. Він уже й не пригадує, коли в їхній сім'ї з'явився Генріх Беверло — чи в тому віці, коли його ще можна було брати за руку. Крім тих прогулянок з дітьми за руку та історії мистецтв, батькові більш нічого й не треба було — ні "Блетхена", ні, тим паче, замка. А тепер це мало б аж надто претензійний, надто врочистий вигляд, він уже не може отак просто взяти за руку дитину й, забувши про оту задрипану газетку, піти собі в поле або в ліс... Тепер Кете

вже рідко коли вдається зварити самій обід, а вже про те, щоб закрутити в банках фрукти, шкода й думати, вона взагалі не має змоги робити все так, як у Айкельгофі було б цілком природно. Тепер старого мучать дитячі мрії і дитячі травми.

Зворушливо бачити, як тішаться батько й мати, коли він, бува, з'явиться до них, як Кете відразу заходжується клопотатись на своїй крихтній кухоньці, чаклувати над одним зі своїх неперевершених супів, а малому пече млинці... І щоразу оте трохи напружене суперництво з великою кухнею внизу, яку вони називають "конференц-кухнею". Поруч — радісний батько, він раз у раз дістає з кишені коробку сигарет і ховає її знов; щастя, що він ніколи не розповідає про війну, і не заводять про це розмови, навіть у зв'язку з очевидною його "сигаретною травмою". Ніколи не згадує батько й про "давні часи", про злиденну молодість, злиденні студентські роки, тільки весь час боязко допитується, чи не могли б вони якось запросити до себе в гості Катарініних батька й матір, адже ті живуть усе-таки в селі... Вони дуже нерішучі, батько й Кете, і почувають себе, як каже Кете, "зовсім не по-замковому", хоч і живуть у замку. А батько знав Луїзу Комерц, Катарініну матір, ще дитиною, маленькою дівчинкою,— вони ганяли на подвір'ї в Комерців м'яча. Дитячі рученята й таке інше...

А Гольгер любить ходити до замку, там іще залишилися давні-предавні підвали з усілякою зброєю та обладунками, залишилася вежа з зубчастим муром, у саду — порцелянові статуї богів, повсюди валяються кам'яні кулі, рештки старовинних гармат.

А останнім часом, коли вони прощаються,— щоразу сльози, принаймні в батька очі на мокрому місці; а до Губрайхе-на ж усього-на-всього вісімнадцять кілометрів, до Кельна, де Герберт,— двадцять, а до Блора, де Сабіна,— сімнадцять. Кете останнім часом теж, здається, ось-ось зронить сльозу.

І коли вже він приїхав до Тольмсгофена, то мусить, певна річ, навідати й Катарініних батька й матір, бо селом відразу летить чутка про "Рольфа, що був такий славний, такий тихий хлопчик", і сам, мовляв, без татусевої допомоги трохи не став директором банку — якби ж не пішов був палити, атож, якби не пішов був палити машини та жбурляти каміння. І ось уже з дворів та сараїв виходять колишні друзяки, з якими він грав у футбол і прислуговував на відправах у церкві, поплескують його по плечу, обмацують, як ото роблять поліцейські на обшуку, і зчудовано питають: "Слухай, а де ж твій динаміт? Де твої гранати?" А Гольгер стоїть і дивується; він тут то "викапаний Шретер", то "викапаний Тольм", його пригощають цукерками, а якісь милі молоді жінки, похитуючи головою, переказують ним матері вітання — колись вони співали разом із Катаріною пісень про діву Марію... А потім хлопець проситься, звісно, покидати в Гелербах камінці. Собаки на ланцюгах у дворищі Комерців аж надриваються, і Гольгер іти повз них не хоче. І знову "Агов!", і сльози ще до прощання, і знову кава, і з бляшанок вишкрібають крихке печиво, а Гольгерові кортить, звичайно, зазирнути до дідової майстерні, де той поназварював стільки всілякої чудасії. А старий Шретер сидить і паплюжить однаково й комуністів, що вкоротили віку його братові, і ще гостріше — Аденауера, який усе, ну геть-чисто все зрадив — "зрадив і продав. Ти ось візьми сочевичне вариво, хлопче. Воно тобі до смаку? Чи не здається тобі, що загалом

ти б не?.. Ох-ох-ох, минулось, та не забулось..." Він показує Гольгерові все — втулки, патрубки, де яка різьба, щось мудрує над старою гільзою від снаряда, і його трохи аж моторошно слухати, коли він знов і знов повторює про те, що зі своєї майстерні бачить "чітко-чітко, наче отак перед собою, вікно другого твого діда — чітко-чітко, кажу тобі, немов у візир, особливо вікно у ванній". У Шретерів незатишно; Луїза дуже набожна жінка, просто-таки святенниця, а старий Шретер тільки й знає, що ціле життя марить своїм "лівим центром".

Та коли він зрештою закінчує з усіма цими обов'язками, на нього щоразу знаходить справжня туга за Губрайхеном, за пасторським садом з високим муром, за червоним емальованим бідончиком на молоко, за садком і деревами в ньому, за плитою і дитячими іграми, за Катаріною, що, мабуть, уміє пояснити, чому вдома незатишно, тільки не може цього заперечити. "Ти ж повинен зрозуміти — оце озлоблення лівих чорних проти наступу, переможного руху правих чорних... Таж вони завжди плентались у хвості, припадали на обидві ноги, озлоблені, ошукані, ніколи не знали, що таке радість, бо їм просто не було чого радіти... А тепер поглянь ось на сочевичне вариво..."

Ця туга за Губрайхеном його лякає— туга за будиночком і садком, за їхньою з Катаріною та хлопцем самотністю, за отим захистком поруч із високим стосом дров, який він усе вивершує й вивершує... І отой щоденний ритуал з вечірнім походом по молоко та щедрим "доливком" від старої пані Гермес... Лякає оця туга за захистком, яку ще можна було б зрозуміти, коли він тільки вийшов із в'язниці і його цькувала Цумерлінгова зграя, намагаючись до того ж нацькувати на нього та на священика ще й людей у селі... Але тепер, через чотири роки, коли й Гольгерові вже виповнилося три.. Тепер йому мало б, мусило б хотітися поїхати з Губрайхена... А йому не хочеться. Невже він має, хоче доживати віку в Губрайхені, звівши всі свої плани та мрії до садка, дров, збирання овочів та фруктів, дитячих ігор?.. А може, стати в селі таким собі неофіційним і неоплачуваним радником, якому люди приносять то шматок свіжини, то кошик яєць?..

Його жахає рутинна, до якої призвело оце ходіння по молоко: відчиняєш двері, ставиш на полицю бідончик, цілуєш у щоку Катаріну, скидаєш із хлопця курточку, грієш коло плити руки, заглядаєш у горщик, з якого сьогодні йде навіть м'ясний дух — овочева рагу з грибами, дивишся, чи вистачить на вечір відкоркованої пляшки вина чи доведеться відкорковувати нову, причиняєш віконниці, береш їх зсередини на защіпки, перевіряєш, чи не пересохла земля у вазонах з геранню... Надворі туман, вогко, в таку погоду не треба, слава богу, йти на прогулянку. Він з полегкістю вислухав по телефону Долорес,— вона повідомила, що не прийде на урок іспанської, бо організовує якусь демонстрацію на підтримку чи то Чілі, чи то Болівії; проте вона висловила своє задоволення їхніми успіхами в іспанській (і знов розмовляла з ними, як робить тепер завпеди, принципово тільки по-іспанському), а на прощання кинула: "Venceremos!" !. Де? Хто?

І коли потім у двері хтось усе-таки постукав, обоє, наполохані, аж здригнулись —

вони ж бо вже тішили себе думкою, що розмовлятимуть цілий вечір по-іспанському, трохи послухають музику, і були здивовані, коли на порозі з'явилася Сабіна — з Кіт і молодим охоронцем, якого останнім часом іноді можна побачити в "замочку" — в коридорах та холах, у парку й у дворі. Сабіна з речами? Такого ще не траплялося. Валіза, сумка, торбинка з плетінням, у Кіт під пахвою дві ляльки та старий, пошарпаний лев, з яким вона не розлучається ніколи. Благально, майже знічено Сабіна промовила:

— Я розумію, я не вчасно... Але я повинна була прийти до вас, побалакати, і взагалі... Ми з Кіт можемо спати в комірчині...

Це була непогана нагода ще раз помилуватися непохитною, винятковою сердечністю Катаріни; на її обличчі навіть не промайнув подив чи збентеження.

— Та заходьте ж! Заходьте й сідайте з нами вечеряти. У нас є щось смачненьке. Це дуже добре, що Гольгер хоч раз

"Ми переможемо!" (Ісп.).

пограється не з нами, а з Кіт. Та заходьте, кажу ж! От тільки... Щодо твоєї безпеки... І ти ж знаєш, я не іронізую...

— Мене охороняють,— мовила, всміхнувшись, Сабіна.—

Пан Гендлер — ви ж його знаєте — виявив люб'язність і згодився поїхати зі мною. На материній машині... Я свою таратайку залишила Ервінові... А пан Гендлер з наказу пана Гольцпуке взяв на себе обов'язки охороняти мене...

Молодий охоронець тільки кивнув головою і сказав:

— Зараз я піду на пост. Треба оглянути все й доповісти начальникові про обстановку. Він, мабуть, пришле підкріплення. Відповідальність... Пасторський будинок здоровенний... І сад величезний...

— Надворі досить прохолодно,— озвався Рольф.— І щось схоже на дощ. Принаймні такий густий туман... Ходімо, я покажу вам зручненьке місце...— І враз похопився: — На мій погляд, зручненьке. Треба й священникові сказати...— Він провів Гендлера стежкою через сад до піддашка, зробленого з бляхи та армованого скла, біля льоху.— Гадаю, звідси вам буде добре видно й сад, і мур, і нашу хатину. А якщо ви... Адже можна принести вам щось поїсти чи?..

— Дякую,— мовив Гендлер, тоді став під стіною і прикинув, як і що звідси видно.— Дякую, все' буде гаразд. А потім надійде мій напарник. От тільки... А у вас знадвору біля хатини немає лампочки?

— Є. А що?

— Може, ви її ввімкнете?

— А чого ж.

— Дякую. Даруйте, але я хотів би попросити... Не приносьте нічого їсти... Я б, звісно, залюбки...

Цієї миті в церкві спалахнуло світло, впало з високих вікон у сад, і Рольф — причину цього він ніколи не зміг би пояснити і так ніколи й не пояснив — злякався. Він кинувся притьма до ризниці, поторгав двері, тоді подався назад через сад, вибіг у

вузеньку хвіртку на вулицю й уздрів перед церквою Роїклерову машину з відкритим багажником (кришка була піднята вгору); а з дверей саме виходила з двома валізами молода жінка, якої він досі ніколи не бачив; на кожному плечі в неї погойдувалося по сумці. Жінка кивнула йому головою, поминула його, і він озирнувся на неї: бліде, суворе обличчя, довгі, розпущені каштанові коси... Вона поставила до багажника валізи і, перше ніж покласти сумки, трохи повернула голову й усміхнулась. Він рушив до неї і хотів був відрекомендуватися, але вона похитала головою і сказала:

— Я знаю, хто ви. А я — Анна Плаук. Ідіть до нього, він уже сюди не повернеться. Хотів нишком поїхати й написати вам. Він боїться тільки одного: що вас звідси виженуть, коли його тут не буде. Ідіть, він у церкві...

Він уже давно не був у церкві взагалі, хоч і живе зовсім поруч із церквою і, можна сказати, навіть приятелює з пастором. І коли ввійшов до вестибюля, відчув протяг і ступив у прохолоду неоготичного нефа, то аж злякався. Він машинально пошукав поглядом чашу зі свяченою водою і вмочив вказівний і середній пальці. Минуло ще зовсім небагато часу, це було всього лиш десять років тому — десять із тридцяти... Він навіть перехрестився і вжахнувся, побачивши біля вівтаря Роїклера в облаченні; він злякався чогось безглуздо-блюзнірського і здивувався, коли Роїклер зняв із вівтаря покривало, ретельно його згорнув, потім узяв із даро-хоронильниці чашу, став навколішки, погасив свічки і спокійно пішов до ризниці, з якої невдовзі потому з'явився вже у звичайному костюмі. Рольф усе ще нерухомо стояв на місці, коли Роїклер торкнув його за плече й промовив:

— Я не хотів поїхати просто так, я хотів спершу дати всьому лад. Тепер чаша в сейфі, покривала в шафі. А ключ від сейфа перешлю єпископові. Та я їду не через те, що мене діймає моя стаття, а через те, що кохаю жінку, Анну, й не хочу і її покинути самотньою, й себе зробити самотнім. Я не хочу, любий Тольме, не хочу більше чинити потай те, що забороняю іншим людям, що мушу приписувати їм як гріх. Для села це буде втрата невелика, скоро сюди, сподіваюся, пришлють нового пастора... Ходімо, я маю залагодити з вами ще одну справу.

— Як же ви тепер?...— запитав Рольф.— Що ж ви тепер робитимете, з чого будете жити?

— Спершу поживу в Анни, на її утриманні. Може, мій брат дасть мені якусь роботу... В нього електропідприємство. А читати й писати я вмію, навіть рахувати навчився. Не дивіться на мене так сумно. Я їду звідси дуже неохоче — через вас, через вашу дружину й вашого батька та матір, через людей у селі... Може, якось увечері мені пощастить потай приїхати сюди, посидіти коло багаття й викурити сигару... Вам страшно?

— Так,— мовив Рольф,— мені страшно. Всупереч своєму здоровому глузду, всупереч своєму системному аналізу. Я завжди гадав, ми гадали... Катаріна...

— Ви гадали, що я доброзвичайний священик, і так воно

навіть і є. Я був непоганим священиком, тільки далі так тривати не може, і я хочу попрощатися зі своєю церквою як належить... Ходімо.

Вони майже одночасно перехрестилися, і Роїклер усміхнувся, а Рольф ні. Роїклер, очевидно, навіть не взяв своїх книжок; полиці ще були заповнені, в кімнаті ще стояв дух від сигари.

— Я тут підготував один папір, але не знаю, чи він дійсний, чи визнають його дійсним. Згідно з ним підписана такого й такого числа — дату вам доведеться вписати самому — угода про винайм вами помешкання продовжується на п'ять років. Сьогоднішнє число, пастор Фердінанд Роїклер. Адже я ще пастор, я ще маю цей консисторський статус. А ось тут поставите свій підпис ви: доктор Рольф Толм. Церковна рада не завдаватиме чи, краще сказати, мабуть, не завдаватиме вам клопоту, люди тут вас люблять, та й Гермес чоловік надійний... Правда, я не знаю, чи не натиснуть згори, не знаю й того, які в них там, угорі, повноваження. Очевидно, такі питання вирішують так і так. Може, навіть дійти до суду, але так просто вас звідси не викинуть. Я неодмінно хотів пояснити це вам... І досі сумуєте, Рольфе? Так чи так, а ми ще побачимось — або тут, або в Кельні, коли приїдете до нас із Анною в гості. До речі, я залишу вам ключ від будинку. Єпископська кімната буде вам для гостей — на той випадок, якщо ваш батько й мати захочуть колись тут переночувати... Ви ж знаєте, де стоїть стереопрогравач, де платівки... І де вино... І я буду вельми радий, коли в єпископській ванні, де ніхто досі не купався, спершу поніжиться не єпископ, а хтось інший. Не сумуйте, любий мій, вітайте від мене Катаріну й малого. А тітку я про всяк випадок послав у відпустку, вона це вже якось переживе...

Нарешті Рольф почав, затинаючись, дякувати й бурмотіти щось про той чудовий час, який вони тут прожили разом.

— Не знаю, що б із нами було, де б ми знайшли прихисток... А без вас тутешні люди, я певен, не ставилися б... до нас так приязно... Не знаю...

Анна Плаук уже сиділа за кермом; вона всміхнулася й кивнула їм головою. А тоді вони все ж обнялися, зринули по сльозині, а як машина рушила, то помахали один одному рукою.

Потім він, Рольф, ще раз зайшов до церкви, подивився на спорожнілий вітвар і аж тоді помітив, що й непогасна лампада вже не горить. Страх перед цією переминою, страх перед новим пастором, страх перед страхом, що його навіювало можливе вигнання... Він замкнув пасторський будинок і сховав до кишені ключа.

Коли він повернувся, Кіт уже гралася з Гольгером; вона показувала йому, де треба посадити лева, а де поставити дерев'яну таксу, яку хлопчик так любить, — оту новомодну потворну таксу в стилі а-ля Дісней. Сабіна сиділа на лежанці біля плити й курила, що останнім часом він помічав за нею рідко. Цікаво, від чого це вона так розпалилась — від плити чи від збентеження? Зрештою, в ній завжди було щось дитинне. Ні, Сабіна не простодушна, а саме якась дитинна, і він ніколи не міг збагнути, чому вона вибрала саме Фішера. Серед такого типу чоловіків є не тільки привабливіші, а й по-справжньому привабливі. Скажімо, той-таки Пліфгерів онук, з яким він познайомився в батька, або ж — нічого бога гнівить, треба бути справедливим — молодий Цумерлінг. Той хоч і не справляє враження страх якого розумного, зате

чоловік надзвичайно уважний і дбайливий — певно, саме таких і називають "люблячими". І Сабіна могла б, звичайно, піти за нього, адже він першокласний вершник, і це було б ще й яке подружжя—"Блетхен" і Цумерлінг. А чом би, власне, й ні? Адже, зрештою, й так байдуже, що люди читають — те чи те, а в нього й самого щемить серце, коли він, лагідно поглядаючи на Сабіну, бажає їй більшого щастя, ніж вона, судячи з усього, має з отим Фішером. Але ж спочатку Фішер теж був не дуже й поганий, він таким став потім. Звісно, погляди в нього завжди були реакційні, в голові — самі прибутки... Ну гаразд, такі вони, певно, всі, принаймні мають такими бути. Проте колись Фішер був лагідніший, не такий черствий; його "чарів" стало не надовго, а часом у його погляді промайне навіть якась туга... Одначе найприємніший з усіх, безперечно, молодий Цумерлінг.

— Чому ти всміхаєшся? — спитала його Сабіна; сигарета в неї погасла, і вона роздушила її в попільничці.

— Чому всміхаюсь? Бо в мене є для тебе куди краще житло, ніж комірчина. В мене є справжня єпископська кімната з єпископською ванною! — Він дістав з кишені ключа й покрутив його на пальці.— Несподівано виїхав пастор. Мусив терміново виїхати. Він переказував тобі вітання, Ката-ріно, й Гольгерові теж. Пастор залишив на мене свій будинок — на той випадок, якщо приїдуть гості... А загалом я радий тебе бачити. Вигляд у тебе прекрасний, майже як у закоханої. Тобі навіть вагітність до лиця. Уже ж добре видно...

Сабіна почервоніла. Його відповідь була, мабуть, усе ж таки надто фамільярна.

— Не ображайся. Ти ж у нас трохи побудеш?

— Кілька днів, не менше. Катаріні я вже пояснила. Ервін знов поїхав у свої великі мандри, а мені не охота сидіти весь час у великому будинку самій... Тому, якщо ви не проти, не треба мені ні єпископської кімнати, ні єпископської ванни. Тоді краще вже я зостанусь у тому величезному будинку з поліцією довкруг... Прошу вас, якщо можна, не треба єпископської кімнати...— Сабіна якимось дивно, збентежено всміхнулась, а тоді заходилася допомагати Катаріні накривати на стіл. Вона ще не забула навіть, де стоять тарілки та паперові серветки.

А він тим часом повірізував у яблуках серединки, понакладав туди джему й поставив яблука в духовку. Потім іще раз перемішав у мисці молоко, яйця, цукор та ваніль на підливу.

— Скуштуєш і згадаєш про Айкельгоф,— сказав він.—

— Ти теж часто згадуєш про Айкельгоф? А я думала, ти вже й чути про нього не хочеш...

— Чого ж, я про нього згадую. Правда, не часто. Але я знаю, що ти згадуєш про нього часто, і хочу, щоб ти почувала себе як удома... Може, тут оце — часточка Айкельгофа, хай і в тридцять разів менша. Ану, діти, ходіть сюди!..

— Так, тут мені спливає на пам'ять Айкельгоф. Це, мабуть, через мур. І через вашу сердечність.

Поки вони всі вечеряли — рагу, тушковані з грибами овочі, салат,— Сабіна тільки

втішено зітхала. Потім сама, без нагадування, поставила на плиту чайник, раз у раз торкаючи за руку Катаріну, всміхаючись і мало не схлипуючи,— принаймні очі в неї були вологі. І хоч він і сказав їй, що охоронець їсти відмовився, вона рішуче наполягла на тому, щоб понести надвір "горнятко" і тому чоловікові.

— А потім і яблуко, коли спечуться. Від мене він візьме, ми ж бо з ним знайомі вже давно.

Дош тим часом припустив дужче; Сабіна накинула на себе Рольфову штормовку з каптуром, сховала під полу горня — брати парасольку вона відмовилась — і обережно причинила за собою двері.

Він хотів був щось сказати, але Катаріна похитала головою. Збираючись про щось поговорити, вони ніколи не зважувались вислати Гольгера за двері. Тож він тільки промовив:

— Пастора Роїклера не буде довго... Дуже довго.— І поклав перед нею угоду про винайм — власне, додаток до угоди.

Обоє були вражені, побачивши, з якою щасливою усмішкою повернулася Сабіна до хати, скинула мокру штормовку, струснула її і знов сіла біля плити. Потім були яблука в улюблених Гольгерових горнятках — у брунатних з червонуватими вінцями, була ванільна підлива, і всім стало так затишно, так радісно, немовби над хатиною, садком і цілим селом витала свята Варвара разом із святим Миколаєм. Хоч надворі ще осінь, а вже відчувається подих зими, і йому знову стало тоскно через те, що в них так затишно. Катаріна простягла Сабіні горнятко з яблуком у підливі для охоронця, але та тільки похитала головою.

— Ні,— мовила вона,— не хоче. Не може порушувати інструкції... Я мушу вам щось сказати... Вони притягнуть із Блора фургон, у якому останнім часом жила охорона, й поставлять його тут... Я порушила ваш спокій...

— Житимеш у нас стільки, скільки схочеш. Скільки тобі подобатиметься...

— І не треба буде перебиратися до єпископської кімнати?

— Ні.

Сабіна наполягла, щоб діти помились і вклалися спати. Любо було дивитись, як малі пригорнулись одне до одного, тримаючи одне свого пошарпаного лева, а друге — свою діс-неївську таксу. "Просто-таки чарівно..."

— А тепер,— сказала Сабіна,— я можу вам дещо сказати: я пішла од Фішера. Назовсім. А дитину я жду не від нього, не від Фішера. Ви, звісно, здивовані, не ймете віри — так само, як і батько з Кете. Одначе це правда...

Випити за дитину запропонувала Катаріна. Вона завжди подає такі гарні ідеї. Після другої чарки на Сабініному обличчі проступило щось схоже на "примарне щастя", і вона, всміхнувшись, промовила:

— Якщо буде хлопчик, я назву його Гольгером. Хоча б для того, щоб подратувати Фішера. "Повний вперед!..."

— Дитину не можна називати так чи так тільки для того, щоб когось подратувати,— заявила Катаріна.— Для дитини це недобре. До того ж, може, в тебе буде дівчинка.

— Тоді я назву її Катаріною. Не Веронікою, хоч це ім'я теж дуже гарне. Батько мені допоможе, а Кете вже бачить мене знаменитою журналісткою. А з пастором сталося щось таке, чого ти не хотів казати при дітях?..

_ Так, він поїхав назовсім. Сюди вже не повернеться, принаймні пастором. Поїхав до одної жінки, своєї дружини. Я й тобі не хотів про це казати...

_ Не хотів? А чому? Думаєш, я не знаю, що сталося з Кольшредером? І взагалі, це ж підтверджує ваші, ваші передбачення!..

_ Коли такі передбачення збуваються, на душі не завжди весело. До речі, три Гольгери в одній сім'ї — це було б уже забагато.

7

І знову він мусить переступати межу, де не знаєш, що законно, а що вже протизаконно, де стикаються такт і безпека й те чи те може призвести до вибуху. Якби йому хтось був сказав, що колись він з'ясовуватиме — з метою безпеки,— на якому місяці жінка й від кого вона завагітніла, то він, мабуть, тільки посміявся б. Таколи добре поміркувати, то ця обставина може виявитись надзвичайно важливою, а саме: знати, з ким та жінка мала інтимні стосунки, наслідком яких і був той стан, що його називають вагітністю. Й оскільки на нього, Цурмак а, поклали обов'язок подбати про безпеку молодій пані Фішер, а разом — із цілком очевидних причин — навіть про безпеку її брата, який і сам являє собою загрозу для безпеки, то він повинен, певно, братися за цю справу ближче, адже "заплідник" (поки що він називає того чоловіка так) може ховатися за такою привабливою, суспільно-бездоганною личиною, що про нього нічого й не подумаєш — не з погляду моральності, а з погляду заходів безпеки. Взяти, скажімо, хоча б отого дивакуватого молодого Шублера; адже він хоч і не запліднив — принаймні поки що про це нічого не відомо — сусідку пані Фішер, проте інтимні стосунки з нею мав.

А справа з пані Фішер виявилася досить делікатною. Викривати чи доводити подружні зради не його діло, він відповідає тільки за її безпеку, а вона належить до того кола жінок, яким небезпека загрожує найбільше, і те, що вона завагітніла не від свого чоловіка, безперечно, можна довести. Той репортер із газети, що дзвонить завжди опівдні, ще жодного разу його не обманув. Цей чоловік звернув його увагу й на те, що старий Шретер чаклує у себе в майстерні над якимись дивними речами, а звідти ж, як-не-як, замок — мов на долоні, тільки прицілься; вказав він також на те, що старий

Беверло лютує, а колишній лікар Цельгер глибоко ображений; то все переважно літні люди, за якими досі з його наказу наглядали тільки для годиться, як за другорядними, не дуже важливими постатями — лиш як за особами, з якими хтось може вступити в контакт, і за потенційних злочинців їх ніколи не мали. Одначе в тому їхньому гніві, люті чи образі цілком може ховатися жадоба насилля.

Зрештою, ця Фішер — уроджена Тольм, їй загрожує подвійна небезпека, а всі ті люди мають якесь відношення до Тольмів, яких досить важко привчити до дисципліни; обоє вони нерозважливі, часом просто недбалі, а особливо стара пані, в чийй

люб'язності й щирості він ніколи не сумнівався, їхній син Рольф не викликає в нього жодної підозри, хоч він і... Але ж то було давно, до того ж під час їхньої розмови Рольф глибоко проаналізував обставини, що склалися. А от другому синові Тольмів, Гербертові, він довіряє не зовсім: оті ААА (антиавтомобільні акції) — все це може обернутися гірше, ніж хлопець собі гадає. І ось у нього в руках цілком певна інформація про те, що Сабіна Фішер, уроджена Тольм, вагітна не на третьому місяці, а на шостому. Але ж п'ять місяців тому її чоловіка Ервіна Фішера протягом майже трьох місяців не було вдома! Клопоту з ним завжди чимало, адже він полюбляє вчашати до сумнівних нічних клубів, і оті його манери багатого гульвіси, звичка похизуватися... Те й те — хизування й безпека — важко поєднати одне з одним, і охорона тільки марно псує собі нерви. Зрештою, існує служба юридичної допомоги, а деталі його не обходять. Певна річ, тепер доведеться розслідувати всі любовні романи й тимчасові захоплення; не можна випускати з уваги нічого, і при цьому слід додержувати цілковитої секретності! Найбільше роботи й мороки в нього з Бляйблями, з отим її безголовим виставлянням голих грудей та іншими фокусами, які доводять його людей до безтями. А її походеньки по крамницях, поїздки, вечірки... Ще й Бляйбль зі своїми повіями, що їх теж не всіх як слід і перевіриш. А тим часом і в цих обставинах відчувається такий собі "лівий вітрець", що повіває від емансипаток. Колись майже всі повії додержувалися відверто реакційних поглядів, а тепер інша крайність — оці емансипатки; за ними тільки пильнуй. Завдає клопоту й милий старий Корчеде, що безнадійно й навік уклепався — це, видно, вже останнє старече кохання — в отого проклятого вилупка, який хоч і не викликає підозри, однак тип загалом досить злочинний і здатний на все; то хлопець страшенно жорстокий.

І, нарешті, сама Фішер, що своєю вагітністю просто завдає йому образи,— адже вона ставить під сумнів всю їхню бездоганну охорону; виходить, когось вони таки прогледіли. Десь же вона з ним та зустрічалась, якось та спілкувалась. Але ж цю жінку на кожному кроці охороняють, задля її ж добра; не могла вона домовитися з ним — із ким? — і по телефону, бо чий-чий, а її телефон вони перекрили цілком і повністю, і його й треба було перекрити — через оту бісову жінку, яку вони називають "Марією царицею небесною"; колись її, певно, однаково схоплять, і пані Фішер знає це й хоче, щоб її телефон прослуховували. А крім того, вона розчарувала його, сказати б, з морального погляду: ця мила, серйозна молода жінка, яку всі вважають такою набожною, такою святобливою — лагідна врода, майже мадонна, оте її пустотливе золоте дівчатко... І раптом виявляється такою досвідченою паскудою — адже без неї її бахур від них не втік би. І нема ніякої ради, хоч він знов і знов перечитує всі, геть усі протоколи й донесення про те, хто приходив у гості до них і до кого ходили в гості вони. А про те, що полюбовник прослизнув до неї вночі, шкода й думати. Навряд чи котрийсь інший будинок вони охороняють так, як її, не може вона там, чорти б її вхопили, приймати когось і кохатися з ним! Хоч при такому чоловікові (між нами кажучи, не чоловік, а мартопляс) воно й не дивно; вона ж мала б йому, Гольцпуке, довіряти, могла б про все розповідати, адже він розмовляє з нею досить частенько. Та, видно, гіркий

досвід отієї сусідки — вони всі називають її "самочка Ерна" — посіяв у ній острах. Бо те, що призвело до виправданого з погляду безпеки розслідування амурних пригод Ерни, обернулося в її подружньому житті катастрофою. Розкопувати подружні зради й руйнувати шлюби — не його діло, він-бо, трясця його матері, не детектив. І все ж є перехідні зони, ризиковані конфлікти, обходити яких не можна. Дивно, як-не-як, що її рідний чоловік явно розучився виконувати найпростіші арифметичні дії. Чи, може, вона так забила йому баки своєю "баєчкою про третій місяць"? Незрозумілою виявилась і роль лікаря Гребнітцера. Довелося звернутися до вищих — доволі високих — інстанцій, щоб розтлумачити йому, що в такому, як цей, випадку він мусить порушити заборону про нерозголошення лікарської таємниці. Цей простодушний, надзвичайно милий старий лікар, ще з тих, що сідають зі стетоскопом на шиї край ліжка (він цю пані

Фішер, сказати б, привів на світ), був просто мов громом уражений, коли йому полічили, мусили полічити, що тій людській істоті, яка розвивається в її лоні (і розвивається вочевидь "на славу"), не міг дати життя сам Фішер. "Тільки не Сабіна! Тільки не Сабіна!.." І хоч йому кінець кінцем і довелося підтвердити, що вона на шостому місяці, а також визнати, що в той сумнівний час, про який ідеться, Фішера довго не було вдома, він знай правив своєї: "Сабіна? Тільки не вона!"—та все бурмотів: "Підрахунки ще нічого не означають..."

А що ж потрібно, як не підрахунки, коли слід з'ясувати, хто батько дитини? Якщо молодій жінці під найсуворішою охороною пощастило непомітно скочити в гречку, тоді Люлер, Цурмак і Гендлер — адже вона завагітніла за їхнього чергування — чогось, виходить, не догледіли. Може, вона зустріла того "заплідника" тоді, як ходила по молоко, і десь у Беерет-цовому корівнику чи в клуні... Коли йдеться про пані Фішер, сказати якесь вульгарне слівце просто не повертається язик. "Віддалася"?! Вона з тих, у кого це можна назвати "віддаватися". Тоді в Бееретців у неї має бути хтось такий, хто про це знає. Однак навряд, адже коли вона ходила по молоко, всі підступи до двору Бееретців були надійно перекриті, а клуню й корівник перед тим обшукували. Її взагалі не залишали без охорони — ні коли виїздила кататися верхи, ні коли йшла по крамниці чи до салону мод, ні навіть у душовій тенісного клубу. Все, про що пані Фішер домовляється по телефону, має бути неодмінно зареєстровано, бо саме за її телефоном — вона про це знає і не заперечує— треба пильнувати якнайсуворіше: вони все ж і досі сподіваються, що з'ясують, звідки дзвонить "Марія цариця небесна", і схоплять її. І все ж вона, як видно, десь таки здійснила потай акт, необхідний для того, щоб завагітніти. І знов гортаєш протоколи, списки платіжних доручень... Марна праця. Цей Бройер, цей Клобер, Шуб-лер, Гельмсфельд, блорські селяни... Малоймовірно, хоч зовсім відкидати таку можливість не варто. Молодий Бееретц цілком приємний на вигляд, гарної статури, досить освічений селянин... А вона ж таки жива людина, жіночна, досить часто й надовго лишається сама, і їй аж ніяк не позаздриш, бог свідок, що ні. А жінки, котрі часом приходять до неї на чай, бавляться, можливо, й лесбіанством, тільки ж, певна річ, не з нею, та й від цього, як відомо, не вагітніють. А взагалі в той час, про який ідеться, вона майже не виходила з дому* хіба вряди-годи

кудись на вечірку, до того ж щодо одного в нього сумніву немає: вона не з тих жінок, що

роблять це похапцем. Ні, вона спокійна, розважлива молода жінка, про її набожність навіть у газетах пишуть. І хоча набожність, на його думку, не гарантує від хибних кроків, однак він гадає, що для неї, коли вже на те пішло, головне душевність, аж ніяк не оті легковажні порно-розваги, які завдають іноді стільки клопоту декому з його людей.

Цей клятий вододіл між необхідністю безпеки й секретністю, ці нетрі переплечених рішень... Тут можна не тільки самому спіткнутись, а й занастити ще один шлюб, такий, про який газети кричатимуть величезними заголовками. Це йому підказав той чоловік із газети. "Шлюб Фішерів, що його всі газети називають просто ідеальним, таким ідеальним, аж далі вже нікуди, зразковий шлюб між "-Блетхеном" і "Вуликом", шлюб, де, як про це раз у раз нагадують, "панує світоглядна злагода", цей шлюб не розпадеться на друзки тишком-нишком..." Адже де гарантія, що цьому вкрай самовпевненому Фішерові, який досі вочевидь ні про що не здогадується, так і не спаде на думку вирахувати її вагітність по місяцях? Або що він раптом не висуне версію про таємне побачення з дружиною — скажімо, на Багамських островах або ще десь. Правда, таку версію можна будь-коли спростувати.

До цього діла треба братися надзвичайно обережно. Той чоловік із газети знає, звичайно, дуже багато. Це ж він звернув його увагу й на схильність Корчеде до гомосексуалізму, і в такий спосіб вони напали на слід Петера Шлюма, який здатний на що завгодно (їм іще випала нагода й клопіт підслухати, як Корчеде ніжно називав його своїм "зайчиком"). Той Шлюм являв собою досить велику, а не якусь там "можливу" загрозу для безпеки, адже його майже спіймали на шантажі й спробі вчинити вбивство, і це крім сутенерства, гашишу та героїну; а йому ж ледве сповнилося двадцять років — такий собі гарненький, нівроку, як намальований, хлопчик з білявими кучерями і справжнім ангельським личком. Тепер жди "проколів", і "проколів" куди серйозніших, аніж оця несподівана вагітність у пані Фішер. Певно, доведеться все ж поговорити з нею ще раз, пояснити, яких висновків він дійшов унаслідок своїх роздумів, і просто попросити — задля безпеки її ж таки та її дитини — розкрити таємницю. Він пообіцяє держати все в цілковитій таємниці, а також повідомити її про наслідки перевірки "заллідника" й не чинити н кохання жодних перешкод. Зрештою, він же не якийсь там шпиг, що посилає своїх людей нищпорити по чужих ліжках та шафах! А якщо вона не зважиться відкрити своєї таємниці, тоді йому, перше ніж дати розпорядження приступати до рішучих розшуків "заплідника", доведеться поговорити з Дольмером, а Дольмерові, мабуть, — із Штабскі.

Ні, допускати "проколів" він не має права, і коли шлюб у них розпадається, то винна в цьому буде не поліція. Як-не-як, у Цумерлінга там сидить один Фішер* і коли одна з Фішерових невісток спіткнеться, то це відразу стане "проколом" поліції, хоча про сімейну кризу декотрі газети натякали вже й давніше.

На жаль, до телефону в Блорі підійшла хатня робітниця; вона сказала, що пані

Фішер кілька хвилин тому кудись поїхала з матір'ю та дочкою; на жаль, Кюблер доповів про це лише через п'ять хвилин, після їхнього від'їзду, додавши, нібито Фішер "прихопила з собою дещо з речей" і все це скидалося на "невеличкий переїзд"; невдовзі з Тольмсгофена Гендлер майже тими самими словами — аж дивно — повідомив про приїзд тих двох жінок із дівчинкою і додав, що все це "нагадує невеличкий переїзд". А Ромер, який їхав позад жінок, запитав, що йому робити далі — повертатися до Блора чи залишатися в Тольмсгофені. Але потім Кюблер доповів із Блора, що незабаром після від'їзду звідти пані Фішер там з'явився сам Ервін Фішер; він узяв кілька паперів, покидав у машину досить багатенько валіз і знов кудись поїхав. Ще й так зневажливо, як він це вміє, сказав йому, Кюблерові, що кілька тижнів його вдома не буде. А оскільки й Блюм, як повідомив Кюблер, кудись поїхала, а наглядати час від часу, принаймні не постійно, за домом доручено тільки їй, то тепер, мабуть, уже нема потреби охороняти об'єкт так пильно, отож чи не можна, мовляв, йому, Кюблерові, піти додому... Це викликало в Гольцпуке роздратування, і він несподівано різко сказав Кюблерові зробити ласку й зачекати подальших розпоряджень. Він мав причину гніватись: адже досі Фішер була дуже розважлива, завжди йому про все повідомляла, попереджала про зміни в своїх планах, і він мав змогу спокійно перерозподілити своїх людей. Усе це, оця "безглузда втеча" з матір'ю й дочкою з Блора, свідчить про якусь напружену ситуацію, а може, й паніку. А від'їзд Фішера — то, певно, всього лиш випадковий збіг. Однак потім, коли Ромер доповів із Тольмсгофена, що Фішер, побувши трохи в "замочку", подалася з дівчинкою до брата в Губрайхен і він, Ромер, змушений сам терміново приймати рішення, послав охороняти її Гендлера, почалося чортибатьказна-що; він, Ромер, нібито взяв на себе, поки все владається, Гендлерові обов'язки в Тольмсгофені, де після конкуренції стало досить спокій-

но, і чекатиме тільки, доки його змінить Люлер, а тоді, якщо не буде інших вказівок, повернеться до Блора. Він, Гольцпуке схвалив Ромерові розпорядження, а тоді викликав по радіо Кюблера, вибачивсь, що повівся з ним трохи різкувато, і з жалем подумав про втрачену нагоду посидіти з Сабіною Фішер за чаєм і поговорити по щирості. Адже йому час від часу доводилося з нею розмовляти, дещо пояснювати, дещо в неї з'ясовувати, і бесідувати з тою молодого жінкою завжди дуже приємно. Вона вміє якось навдивовиж по-дитячому з чогось посміятися, з нею забуваєш про її кляте "становище", вона щоразу сама готує чай, іноді навіть вибачається за клопіт, що його завдає... І він забрав собі в голову, ніби вона цілком йому довірилась, вирішив завести з нею розмову й про цю делікатну справу, пояснити їй, що навіть у відданого коханця чи серед його оточення може бути щось таке, що потребує перевірки. Він уже навіть знав, з якими словами до неї звернеться, наприклад: "Внаслідок своїх міркувань я дійшов висновку, що дитина, яку ви чекаєте... На таку думку мене навели інтереси безпеки, а не моральності... Одне слово, що цій дитині дав життя, мабуть, любовний, зв'язок (тут треба ще помізкувати: "любовний зв'язок" — не дуже вдало) не з вашим чоловіком, а з кимось іншим. А оскільки я відповідаю за вашу безпеку, то ви вже мені даруйте..." Вона, мабуть, почервоніла б, заходилася б доливати чай, може, й усміхнулася б чи

розгнівалася, була б обурена, ображена, може, навіть прогнала б його, і йому перепало б від начальства... Ну й нехай! А тепер, коли вона сидить у брата в Губрайхені, в отій халабуді, по щирості з нею вже не побалакаєш, а про таке й поготів.

Чим довше він сушить собі голову, тим очевидніше стає, що любовний роман за межами Блора неможливий. Якби вона хотіла зустрітися з "заплідником" десь за Блором, то їй довелося б принаймні на годину-дві звідти поїхати, а це залишило б свій слід у протоколах — хай би лиш у вигляді знака запитання, але ж той знак потім розшифрували б, як тоді, коли вона частенько навідувалася з дочкою до Гребеля в Гетціграт, або тоді, коли раптом поміняла перукаря й поїхала вже не у Блюкгофен до Шиманські, а в Гурбельгайм до Пікзене. Але ж у протоколах уже не зосталося жодного знака запитання. Зрештою, тепер вона взагалі перестала вчащати до перукарів і сама мие голову та дає лад своєму волоссю — отому прекрасному золотистому волоссю, милуючись яким він так любить попивати чай і провадити з нею задушевні розмови... Щодо сусідів, то насамперед на думку йому спадають Блемери, ця трохи фривольна сімейка, яка при нагоді влаштовує такі собі досить невимушені вечірки. Невимушені, але обтяжливі, бо декотрих підозрілих гостей доводиться перевіряти. Особливо Блемерового свояка Сульца, чоловіка явно багатого (звідки в нього те багатство, ще не з'ясовано, кажуть, він пописує під псевдонімом популярні порнографічні романчики). Обидва — і Блемер, і його свояк — чоловіки, певно, не в її стилі, вони надто несерйозні, надто фривольні і, звісно ж, не "для душі", а крім того, — він це щойно пригадав, — про Блемерів нема чого й голову собі сушити: адже вони живуть там усього два з половиною місяці, а вона вже на шостому і доти, як з'ясовано, жодних стосунків із Блемерами не мала. Отже, залишаються: молодий Бееретц, старий Германе, Клобер, Гельмсфельд, а в той час іще й Бройер. Навряд, чи ймовірно, що тут замішаний котрийсь із них. Проте, коли йдеться про любовні справи, то він, Гольцпуке, уже відвик вважати за певні величини ймовірність або несхильність до отих "стилів". Скажімо, Корчеде, цей не лише привабливий, а й наділений тонким смаком літній чоловік — як-не-як, сім'янин, батько дорослих дітей, він і на клавесині грає, а коли вже припустити, що скаче в гречку, то йому можна приписати як "його стиль" хіба якусь освічену, пещену, десть так тридцятивосьмирічну актрису чи співачку — одне слово, Корчеде спокусився на найдешевший "стиль" продажного чоловіка, отого просто-таки вульгарного, брутального Шлюма. А Бляйбль? Його "стиль", як здавалося б — розпашілі від чардашу чи принаймні від фламінко танцівниці, а він узяв собі за третю дружину спокійну, привітну прибиральницю з Югославії, таку вже лагідну, мов ангел, і вона витримала з ним, певна річ, тільки два роки. І тепер, коли йому, Гольцпуке, зрештою ясно, що Сабіна справді вчинила те, що й сама назвала б подружньою зрадою, то зі списку підозрілих чоловіків він не може викреслити нікого — ні пристаркуватого Гельмсфельда, в якого на таке діло, певно, не стало б ні снаги, ні, тим більше, бажання, ні отого кривонногого Клобера. У протоколах ці двоє фігурують як гості: Гельмсфельд заходив, здається, на "літературні" чаювання, а Клобер забігав (звичайно не надовго), щоб віддати овочі "власного виробництва" — салат, цвітну капусту ("нічого не

обприскувалося, любя пані доктор Фішер, гарантую"), вперто називав її "пані доктор", брав сигару, випивав чарочку коньяку, однак почував себе ні в сих ні в тих, майже завжди залишав у попільниці тільки надкурену сигару і жодного разу не затримувався довше, ніж на сімнадцять-вісімнадцять хвилин; отож із Клобера підозру можна спокійно зняти.

І, нарешті, залишаються — а кожную справу треба ж додумувати до кінця — його власні люди. Найбільшу підозру в нього викликає Цурмак — особливо, як подивитися на це діло очима самого Цурмака. В амурних справах йому, хоч він чоловік і одружений, сміливості не позичати, цей свого не проґавить; принаймні один раз, і то в ситуації вельми делікатній, що могла б погано скінчитися, він, не довго думаючи, на службі, в службовий час, закрутив роман із матір'ю одного юного правопорушника. Цурмак заарештував того хлопця за торгівлю гашишем, потім іще раз пішов до нього додому, щоб добряче перетрусити те "кубло", і, як згодом признався сам, "злігся" з хлопцевою матір'ю.

"Атож, я мав із нею це діло. Славна була жінка. Її звали Еллі, а прізвища вже й не пригадую. Ні, вона була не повія. Отож, а потім у службовий час іноді забігав до неї — не міг, знаєте, утриматись. Та ще й тепер, як проходжу повз той будинок, мене так і тягне туди,— я ж бо знаю, її чоловік і син — обидва за ґратами. Подобається вона мені, можна навіть сказати, я її люблю, і в неї серце, як прийду, зразу розтане, я знаю. А Лісбет, моя жінка, ніколи про це не знала й навіть нічого не помічала. Та потім у душу мені все ж закрався страх: а що, думаю, як Еллі почне мене шантажувати? Однак вона так ніколи й не спробувала, навіть ні на що таке й не натякнула. Еллі... Добра була жінка, славна..."

І все ж таки Цурмака він відкинув. Відкинув через те, що дивився на це діло очима не Цурмака, а її, Сабіни Фішер. Про Цурмака він і подумати такого не може, принаймні ще менше, ніж про Клобера, хоч той — кривоногий пристаркуватий спекулянт, а Цурмак — показний, ставний поліцейський ще трохи отого давнього жандармського типу, чоловік на вигляд спортивний, відвертий і в очах жінок, мабуть, не позбавлений привабливості. Люлер (він розглядає їх за ступенем імовірності) теоретично готовий завжди й до всього, цей пригод не боїться і чимало їх має; він неодружений, проте для нього ця "бджілка" — з причин не амурних, а соціальних — на кільканадцять розмірів "завелика", "зависока". І надто небезпечна. Принаймні попасти з нею до газет — раз плюнути. Тут можна ускочити в халепу, а Люлер цього не любить. Ні, то не Люлер. І все ж, якщо це хтось із його хлопців... Чорт, вони ж бо всі люди та ще й чоловіки!.. Але ж ризикувати безпекою теж ніхто не стане... Залишається ще Губерт Гендлер. Цього чоловіка він так до краю і не збагнув; Гендлер йому до вподоби, це один із найнадійніших його людей, навіть теоретично підкований, чесний, знається на юриспруденції і жодного разу, зокрема й коли служив у поліції моральності, жодного разу не припустивсь ні найменшої некоректності. За нього, за його міцну сім'ю, за його погляди Кірнтер дає поруку, а те, що Гендлер часом буває знервований, а то й роздратований, психіатр пояснює його фінансовим становищем: чоловік явно

перевитратився з будівництвом, з машиною та всілякими покупками.⁴ Однак у Гендлера є, як висловлюється Кірнтер, "неоціненний стабілізатор": його дружина Гельга — розважлива, ніжна, спокійна жінка. І "майже красуня". Правда, серед родичів у них є два не таких "стабільних" елементи — Гельжина сестра Моніка та її приятель Карл Цурмайєн, теж такий собі надломлений соціолог, за яким, однак, не помічено нічого, анічогісінько підозрілого, хоч за часів, що могли б кинути на нього підозру, він був у Берліні. Тільки одне вказує на Гендлера як на можливого "заплідника": з усіх згаданих тільки він коли не цілком, то принаймні в загальних рисах, безперечно, "в її стилі". Хлопець серйозний, набожний, як і вона, не позбавлений почуття гумору, хоч іноді справляє й протилежне враження, і по-чоловічому спокійний, що, звісно, їй імпонує; Гендлер досить фанатично ставиться до релігії (чого про Сабіну Фішер не скажеш) і з біса "праведний". Не правильний, а саме праведний, і навіть усупереч інструкціям заплющує на дещо очі. З-поміж решти охоронців Гендлер наче трохи аж чужий — не любить масних анекдотів, не дозволяє говорити при собі нічого непристойного, іноді дає колегам зайвий раз поглузувати з себе, і водночас навіть найбільші циніки ставляться до нього з повагою, а то й симпатією. Та чи Гендлер (сумління не дозволяє йому назвати Гендлера "заплідником", і він, розмірковуючи далі, вдається до слова "коханець")... чи справді Гендлер її коханець або був ним? При слові "коханець" неймовірність стає меншою, а можливість, навпаки, ймовірнішою.

Один з його охорони? Щодо цього готових газетних заголовків хоч греблю гати, тим писакам тільки подай, ото ж краще буде, мабуть, залишити цю справу так, як є, і не квапитись підпрягати до неї ні Дольмера, ні Штабські, а тому чоловікові з газети доведеться пояснити, щоб поки що не втручався в інтимне життя пані Фішер, оскільки безпеці, мовляв, тут ніщо не загрожує. А їй справді не загрожує ніщо. І все ж це може бути тільки або котрийсь із сусідів, або хтось із його людей. Однак жоден із них загрози безпеці не становить, хіба лиш моральності, а те, що загрожує моральності, — не його діло. Гендлер? Цей теж із отих "задушевних". Але ж не слід забувати, як-не-як, про чарівну Гельгу, славу, щирі молоді жінки, з якою йому, до речі, вже не раз випадало танцювати. Отже: тепер Сабіна Фішер у свого брата в Губрайхені, і Гендлер її там охороняє. Обнесений високим муром пасторський будинок, ота романтична хатина, високі дерева, ліщинові кущі... Якщо вони крутять любов, то кращого місця їй не придумаєш. Певна річ, її брат Рольф — не якийсь там "прогресивний" відчайдух, у чийй голові сама порнографія, та і його сестричка-капіталісточка теж не така; Рольф належить скоріше до категорії високоморальних соціалістів, але коли він застане любу свою ультракапіталістичну сестричку десь у затишному куточку з кимось удвох, то, звісно, не стане їй ані докоряти, ані заважати. Отже, справа це, як не крути, делікатна, навіть дуже тонка, і найкраще буде, мабуть, для початку послати всіх трьох — Цурмака, Люлера й Гендлера — на курси до Штрюдербекена. Там і луг, і ліс, і буфет непоганий. Побігають по лісі, пограють у футбол, трохи постріляють, повчать теорію — воно їм не завадить. Вони це заслужили. А після курсів він висуне їх нарешті на підвищення, вони це теж заслужали, особливо Цурмак — через ту Бляйблиху він так попсував собі тоді

кров, що потім категорично відмовився "ходити по крамницях з жінками взагалі, і на курорти щоб мене не посилали, де мусиш дивитись, як вони обпиваються в барах та виставляють напоказ цицьки, а тобі до них — зась! Ні-і, красненько дякую!" Отже, курси, а тоді відпустка й переміщення. Так воно всім буде краще; він це називає звичайною поліційною службою. Звісно, виникнуть кадрові проблеми. Четверта Бляйблева дружина збирається їхати на один з островів у Північному морі, і Бляйбль просить ужити "відповідних заходів". Виходить, треба терміново побалакати з Дольмером, а може, навіть дійти до самого Штабскі й зажадати підсилення. Але жодного слова про те, що Фішер вагітна — то справа її, справа її чоловіка, справа її коханця, якщо той узагалі про це знає. Він, Гольцпуке, уже не має сумніву, що вона не заговорить про це ніколи в світі. А якщо люди Цумерлінга потім і накриють її мокрим рядном, то попадеться вона, але не він. Треба тільки негайно подзвонити тому з газети й розтлумачити, що вагітність пані Фішер на безпеку жодною мірою не впливає; можна буде пояснити йому, що більш ніякої такої інформації від нього не вимагають.

Кінець кінцем, може, їй навіть пощастить довести, що Бройер знав про її стосунки з Петером і ставився до них терпляче. Якщо він таки подасть на суд, йому треба буде тільки показати путівки, які він, звісно ж, ретельно вивчив, проаналізував і з яких недвозначно випливають — один-два рази на тиждень — оті двадцять три кілометри (їх можна легко переміряти), а потім стоянка, що тривала одну, дві, а часом і три години. Хіба ж він не казав Петерові, підморгуючи: "Ви там когось навідуєте?" Хіба ж Петер не кивав головою і не заявляв з готовністю, що ці сорок шість кілометрів в обидва кінці записує "своїм коштом"? Хіба ж Бройер не знав, що від підприємства додому рівно двадцять три кілометри? Хіба вони вдвох їх не переміряли — вже хоча б через податок — хтозна й скільки разів? Зрештою, є свідки, залишається тільки сподіватись, що вони скажуть правду. Наприклад, бухгалтер Пляйн; адже йому, в разі чого, досить буде тільки подати фінансові звіти. А що, що ж собі думав тоді Бройер? Як він пояснить це на суді: двадцять три кілометри "своїм коштом", дві години простою "своїм коштом" — де ж? Звичайно, вдома вони про це ніколи не розмовляли, і все ж таки... Бухгалтер, путівки... І це тривало, як-не-як, два місяці, навіть більше, й тривало б і далі, якби не оця клята історія з безпекою, якби в Петерових паперах не виявилось кілька дурниць і якби не отой ідіотський пістолет, такий старомодний і безглуздий, що навряд чи й на іграшку придатний. Одне слово, револьвер зразка десь тисяча дев'яtsel дванадцятого року. Правда, з патронами.

Цілком можливо, сказав їй адвокат, що Бройер заявить, нібито нічого не знав або ж, хоч це й малоімовірно, визнає, що знав і покривав їх, а може, запевнятиме, що довго терпів, однак потім терпець йому урвався, особливо коли з'явилися документальні підтвердження, а з огляду на закони про пресу, завдяки яким Ерна, будиши сусідкою тієї Фішер, стала героїнею дня й опинилась у центрі уваги громадськості, варто посперечатися, бо все це досить "спірно й неоднозначно". Як її чоловік Бройер, може, й "страждав і терпів" (щоб дуже, то він і не страждав, хай йому абищо; скоріш за все для нього, з його збоченнями, це була навіть своєрідна втіха!), але якщо він не подасть на

розлучення, то нашкодить своїй репутації, надто репутації ділової людини. Історія справді стала надбанням громадськості, і про це слід посперечатися, бо питання таки спірне, і, звичайно ж, винна тут не вона, й не Петер, а Бройер, що не може втримати язика на припоні й прагне списати своє банкрутство на якесь "шкідництво". На її думку, цілком можливо, що він сам подзвонив комусь із газети, у нього на це розуму вистачить, і коли вже найшла коса на камінь, то вона не мовчатиме, вона викладе їм увесь той бруд просто на стіл. А якщо Бройер справді візьме гору, тоді вона — про це її натякнув адвокат — заявить, що "стала жертвою безпеки", і тоді з'являться, як пояснив адвокат і підтвердив Бройерів маклер, зовсім нові свідчення, і їх у крайньому разі доведеться заслуховувати на показовому процесі. Одне слово, так: якщо він неодмінно схоче взяти розлучення, гаразд; але з'ясовувати, хто винен, — про це не може бути й мови. А платить нехай він, вона ж знає, скільки в нього на рахунку.

Підпряжеться, певна річ, і Клобер; у нього через оті перевірки клієнтів спливали на поверхню прикрі речі — контрабанда і щось там іще з рідким пальним, вона в цьому ділі не тямить, але головне те — і це довело Коблера до шаленства, — що декотрих клієнтів, з якими він колись прокручував, сказати б, не зовсім законні оборудки (мав їх і Бройер з якимись дивними італійськими торговцями годинниками!), отож цих клієнтів він утратив, бо кому ж охота самому лізти в "наставлену "лягавими" пастку". Одне слово, оборудки, що доти зв'язували тих людей з Клобером, вони могли робити й з кимось іншим; і Клобер досить прозоро — не те що напрямки, а все ж ясно — натякнув, що тепер зі страхом жде податкової ревізії. В усякім разі, Клобер теж "жертва безпеки", сумніву нема, і створено вже цілу адвокатську групу, що збирає по всій країні "жертв безпеки", навіть якщо вони просто зазнали неминучої моральної шкоди від постійної присутності поліції на міських вулицях і в селах. Є вже один засвідчений відповідними паперами випадок із молодого дівчиною, батько й мати якої живуть у сусідстві з якимсь великим "тузом"; до певного часу та дівчина мала в школі непогані успіхи, всі це підтверджують, а тоді нерви в неї сплохували, провалилась на іспиті й наклала на себе руки. І що через цю безпеку впали ціни на земельні ділянки, так само засвідчують відповідні папери. Якщо те, що вона почула, правда — нібито історії з податками, а може, й отими сумнівними оборудками, а також "статевими зносінами" (хай навіть усе це виявилось й унаслідок перевірок з метою безпеки) самій безпеці не загрожують, — і якщо охоронці не повинні були нічого розголошувати, а навпаки, мали тримати все в таємниці, однак через їхні недогляди та помилки воно сплило на поверхню, то хто тепер відшкодує їй збитки?

Щодо цього адвокат переконав її цілком. Він наполегливо, вже вкотре застерігав її, щоб вона ні в якому разі, жодним словом, навіть натяком не проходила про те, що колись, мабуть, однаково втекла б із Шублером; це, каже адвокат, сплутає всі карти, зіб'є судочинство на хибний шлях, зокрема й щодо "жертв безпеки".

З бунгало у Блорі та в Петерову квартиру — це, звісно, був справжній шок із непогамовними зітханнями й морем сліз. З восьми кімнат, двох ванних, саду й плавального басейну та в ці тридцять вісім квадратних метрів, де є тільки душ, тоді як

вона так любить поніжитись у ванні, любить з басейну — в ванну, з ванни — в басейн... І взагалі... Грошей чортма, тіснота, а щойно вийдеш на вулицю, одразу натрапляєш і на пристойних, і на непристойних з вигляду чоловіків, і вони безцеремонно пропонують їй за кілька марок "потасуватись" (дивне якесь і зовсім не симпатичне їй слівце), а як подумаєш, що грошей чортма... Ні, на цю стежку їй не хочеться ступати. Колись, ще до того, як вийшла заміж за Бройера, вона іноді була близька до цього! Вона працювала тоді в Бройера продавщицею, багаті іноземці купляли коштовне каміння й прикраси, і той чи той запрошував її на чарочку до себе в готель. Ні, цього вона ніколи не робила, за гроші — ніколи. До того ж Петер одразу ж помітить і нізачо такого не потерпить, хоч сам за ті ж таки кілька марок мусить хекати цілісінький божий день — щось переносити, складати... Це підробітки нез а реєстров ані, звісно. Влаштуватися на постійну роботу важко, отож вимагати пристойної платні Петерові й не випадає. Це так, наче тобі помалу затягують на шиї мотузку. І хоч Петер ніколи й не бурчить, вона однаково відчуває, що все це його дратує; адже в Бройера він уже майже "вибився був у люди", став хай, правда, й не комерційним директором або чимось таким, а все ж закупником чи розпорядником,— як-не-як, він учився на економіста. Ні, ні, вона повинна шануватися, повинна триматись, він-бо справді її любить, намагається зробити п щасливою, ніколи не свариться, не скиглить, тільки часом сидить такий мовчазний, серйозний і трохи забагато читає. А до телевізора його й на вірьовці не затягнеш, хіба вряди-годи піде в кіно, а після сеансу вони десь зайдуть випити по чарочці; на танці Петер ходить теж дуже рідко — каже, що для "танцюльок" уже застарий. Добре, що хоч оті розпитування вже минули й газети дали їм спокій.

Лишилося тільки одне і, мабуть, найгірше: оцей гамір надворі, проти якого не допомагає вже й снопдійне. "Оті розтриклятущі свині" — хто? — провели до міста автостраду, в самісінький центр, а до неї — під'їзну дорогу, і все це шурхотить, шурхотить, шурхотить день і ніч, а коли часом на хвилини дві-три, не більше, і змовкне, то вона однаково знає, що це шурхотіння ось-ось повернеться, накопиться новою хвилею, а тоді знов відкотиться, і вона встає, виходить у халатику на сміховинно манюсінський балкончик, закурює і думає про втечу. Куди?.. А як чудово було у Бдорі... І коли б не ота ідіотська безпека, то Бройер, може, кінець кінцем пристав би на якийсь варіант "утрьох"... Це шурхотіння іноді переходить у гуркіт... Ні, зачинені вікна нічого не дають, а протишумові шибки такі дорогі, та й дихати потім не буде чим... Спати при зачинених вікнах? Та ні, вона ж задихнеться! Не допомагає ніщо, ніщо не допомагає— ні протести, ні виступи громадськості, ні збори в пивній на розі, де вони мусять вислуховувати єлейну балаканину відповідальних осіб; допоможе тут тільки одне: виїхати, переїхати, поїхати, втекти. Бувають ночі, коли вона, накурившись і добряче випивши, годинами стоїть на балконі, мерзне і б'є себе кулаками в скроні, ладна махнути на все рукою і піти геть — просто піти геть, куди очі світять. Не допомагають ніякі затички у вухах, і навіть коли на кілька хвилин западає тиша, у голові в неї так само гуркоче; гуркоче, коли вона їде автобусом до Блора, заходить у гості до давніх знайомих, що хоч і шкірять зуби, а все ж розмовляють із нею мило,— скажімо, ті ж

таки Бееретци, яких вона благає здати їй у найми кімнатку, хай то буде навіть темна комірчина, просто закуток, де вона зможе перебути ніч, поспати, виспатись. Але потім починається: можна було б, мовляв, прибрати, обставити одну з кімнат у мансарді й, "незважаючи ні про що" — на що? — дати їй спокійно там пожити — коли й не за спасибі, то принаймні за платню дуже невелику... На що вони тільки не згодні, то це щоб вона, боронь боже, не "привела туди чоловіка"; ні, цього, мовляв, робити не можна, а то... А саме це її і не влаштовує, йти туди без Петера вона не хоче. Він працює, як каторжний, не цурається найбрудні —шої роботи, вже й так наймається тільки разом із турками, навіть з італійцями дуже рідко, і дійшло до того, що місце на сміттевозі для нього було б як підвищення на службі, посування по суспільній драбині. І оце він не має права в неї спати? Ні, тоді краще не треба.

А йти до Сабіни Фішер їй не хочеться. Вона вже шкодує, що облаяла ту по телефону; Сабіна ж бо така мила жіночка, славна сусідка і, зрештою, ні в чому не винна. Мабуть, у неї можна провести вихідні, коли вдома нема її чоловіка (до речі, а той, як танцював із нею, виявився таким джигунчиком!). А втім, не треба. Що ж до Клоберів, то ці годяться хіба лише в союзники, загалом вони їй не до вподоби — при першій нагоді лізуть у душу — розкажуй їм подробиці розлучення, ще й пускають шпильки з приводу їхньої з Петером різниці в роках. А як же гірко дивитися, хоча б і здалеку, на бунгало, в якому й досі ніхто не живе! Видно, Бройер і сад занедбав, і в басейні в нього болото, і салат пішов у стрілку, а в перестиглій квасолі кишать жучки... Все справді "занепадає", і вона, повертаючись додому, знову з жахом думає про ніч, про шурхотіння, гуркіт, про те пекло, яке вдень здається їй ще стерпним; а вже буває й так, що вона лежить у сльозах поруч із сонним Шублером, тоді встає, ще раз прикладається до пляшки, потім усе ж засинає і прокидається аж уранці, коли Петер іде під душ. Тоді вона рушає, заточуючись, до ніші, де стоїть плита, й готує сніданок; не прокидається вона зовсім навіть після кави, і ще добре, що він, прощаючись, щоразу пригортає її, цілує й шепоче: "Я зроблю все, що зможу, аби лиш нам вибратися звідси. Ти тільки не зволікай з розлученням, і ми одружимося. Я так тебе кохаю!.."

Гарні слова промовляють небалакучі Петерові вуста. Але ж він, мабуть, не сліпий і має бачити, як у неї марніє шкіра, яке сіре й зморшкувате буває іноді вранці обличчя, і їй уже не вдається душем, масажем і всіма оцими мазями та кремами домогтися отої "молочної чарівливості", що колись викликала в нього такі захоплені, хоч і не багатослівні, дифирамби. Вона старіє; кожна безсонна ніч робить її, мабуть, на місяць чи й більше старішою, не повертає їй свіжості й спиртне, і сірість на шкірі залишається, хоч скільки вона втирає мазі та креми, масажує себе і обливається водою, а їй же не хочеться, щоб Петер у ній розчарувався... Він її кохає, і це так гарно промовляють раз у раз терпкі студентські вуста, і вона його любить, і ось уже збулося те, на що вона якось натякала адвокатів: що колись вона однаково з ним утекла б, тільки ж не в цю квартиру й не в цей квартал, де від гуркоту помалу втрачаєш глузд. Ще рік, а може, й півроку, і вона витягла б із Бройера достатньо, відкрила б крамницю — десь у тихій місцині, щось на взірець "Крамнички тітоньки Еми", таке їй до душі, а може, й салон

мод. А Петер довчився б таки, і вона взяла б із дитячого будинку хлопчика чи дівчинку. Адже вона цілком нормальна жінка, зокрема й щодо сексу, зрештою, її стосунки з Петером якраз і довели, що вона нормальна. Шкода тільки, що їй бракує внутрішнього спокою для якоїсь гри — скажімо, в шахи чи в інші, не такі складні ігри, які він так любить, бо для мюле чи гальми 1 треба бути спокійнішою. У перші тижні через телевізор трохи не дійшло до катастрофи; вона ж бо звикла дивитись о сьомій новини, тоді повечеряти, погортати програму й вибрати собі щось на вечір. А в Петера тільки оцей невеличкий портативний телевізор, чорно-білий, та ще й не зовсім справний — екран майже завпеди миготить, звук іноді пропадає. А вночі — гуркіт, шурхотіння, і навіть нема телефону; а вона ж бо день при дні сидить сама-самісінька і могла б подзвонити тому чи тому, давнім подругам, Елізабет, що тепер держить пивницю, чи Герті, яка таки відкрила свій салон мод. А колишнім приятелям краще не дзвонити: дехто з них стає по телефону таким настирним, аж неприємно, і тоді напливають спогади про оті кляті дурниці... Не хочеться ж завдавати Петерові болю. А надзвонювати людям з кабінки телефону-автомата — це вже не те. Хтось завжди стовбичить під дверима та ще й стукає. А от вмотитися біля телефону, спокійно, не поспішаючи погомоніти, закурити сигаретку — це ж зовсім інша річ!

Гроші теж помалу кінчаються. У неї, звісно, є в банку свої заощадження, ще з давніх часів — іноді вигадувала дещо з грошей на господарство, адже Бройер дріб'язковий не був, дріб'язковим він став уже потім, і коли двічі-тричі на день їй доводиться сідати в автобус чи в електричку, то вона вже починає замислюватись. Ще добре, що тепер у неї більше клопоту, ніж у Блорі,— адже Бройер наполягав, щоб вона нічого не робила; дати в домі лад, прибрати зі столу, сходити до крамниці, зварити обід... Найбільше вона любить поратися коло плити, адже Петерові її страви явно подобаються — після стількох років парубоцького життя на яєчні та сосисках, а коли справи йшли краще, то й на розігрітих консервах. Куховарить вона залюбки, це відвертає її увагу від отого шурхотіння та гуркоту, а також від думок про наступну, ще одну безсонну ніч. їй приємно накривати по-святковому для нього на стіл (як-не-як, вона мала ж право прихопити з собою власне придане), дивитись, як він їсть... Його спокій і ласки діють на неї просто цілюще. Петер такий милий

1 Мюле, гальма — настільні ігри.

хлопець, не вельми балакучий, на жаль, противник телевізора, і хоч раз у раз і просить її, щоб вона будила його, коли не може заснути, вона на це не зважається, тільки дивиться, як він лежить і спокійно спить, звиклий до цього гуркоту. Обличчя його у сні лагідніше, і вона, звісно, розуміє: вічно отак із ним не триватиме, ні, й вона стає перед дзеркалом і вже вкотре починає придивлятися до своєї шкіри; ні, вічно так не триватиме, це взагалі триватиме вже не довго, потім наврод чи комусь уже й на думку спаде запропонувати їй "потасуватись". Потім вона, мабуть, повернеться додому, до Губрайхе-на, вже не Ерною Бройер і все ще не Ерною Шублер, а знов Ерною Гермес, повернеться, ще не забувши, як треба поратися біля доїльних апаратів, подавати хворому батькові в ліжку їсти, прибирати за ним, доглядати його... З Бройером її там

ніколи не зустрічали дуже радо; він був для її рідні надто "вітряний", а брат називав його "якимсь слизьким". А з Петером... їхати туди з Петером вона не зважується. Хоча, зрештою, там у неї є своя кімнатка, і вона завжди стоїть вільна: ліжко горіхового дерева з високими бильцями, умивальник з мискою, нічний горщик ("Кімната всякчас тебе жде, але тільки тебе". І ще: "Як приїдеш, не починай тільки знову викидати своїх коників").

Хто ж їх викидає, ті коники? Юпп Гальстер, що якось у неділю вранці ні сіло ні впало взяв та й застрелив свою жінку, чи молодий Шмерген, що теж ні сіло ні впало якось у неділю пополудні взяв та й повісився. Це правда, з одним одруженим чоловіком, Гансом Польктом, у неї "дещо було", але Ганс не став же розлучатись, і вона переїхала до міста. Що було, то було. А отому Тольмовому сину, Сабініному братові, в якого рильце в пушку ще більше, ніж у Петера, вони дали спокій, і він так собі там і живе, хоч із тією жіночкою, комуністкою, теж не одружений і вона має від нього дитину.

Оце надзвонювання з телефонної будки її аж дратує. Коли Фішер не взяла трубки й за третім разом, вона набрала номер Блюм, почула, що Сабіна поїхала до Тольмсгофена, зателефонувала туди й почула, що давати довідки вони не мають права, атож, по телефону не мають права, однак вона не вгамувалась, поки не додзвонилася до Сабініної матері; кінець кінцем стара повинна її пам'ятати, адже вони бачилися іноді за чаєм — першокласна, до речі, жінка; але та спершу теж вагалась, потім таки пригадала її і після довгих умовлянь та зволікань ("Я ж не маю права, їй-богу, не маю права, люба пані Бройер... Мені вже стільки разів за це перепало...") сказала, що її дочка "переїхала" — саме "переїхала", висловила вона, а не поїхала — в Губрайхен, до її сина й дала навіть номер його телефону. Але вона туди не дзвонитиме, ні, вона туди сама поїде — мабуть, на велосипеді, ще й, може, візьме з собою Петера. А в тої Фішер, певно, можна буде й грошей попросити. Адже гроші в неї є.

Перед телефонною будкою стояло, побризкуючи дрібняками троє хлопчаків; вони багатозначно посвистували, а один із них процвірінькав:

— А я й не знав, що тепер дівчатка видзвонюють клієнтів самі!

Невже в неї справді такий — уже такий — вигляд? Якийсь багатообіцяючий? Ох, пора, пора забиратися звідси геть! Може, їй ще пощастить улаштуватися економкою в осиротілому Гальстергофі. Працювати вона ще не забула, і її шкірі це не зашкодить, а Петер... Петер там навіть зможе, мабуть, застосувати свої знання з економіки, до того ж він, здається, вже не цурається ніякої роботи, навіть найбруднішої, треба тільки, щоб кожне з них мало свою спальню, тоді все буде гаразд, — це ж зовсім не означає, що вони мають нарізно спати. От молодому панові Тольму окрема спальня не потрібна, той має право ночувати разом зі своєю комуніс-точкою, навіть у тіні пасторського будинку, а тим часом і сам не далеко відбіг від отих "підозрілих". Принаймні був чи міг би стати гіршим за її Петера.

Услід їй усе ще посвистували ті юні кретини.

Сабіна не виходить йому з голови. І це не тільки оте розчарування, не тільки думка про сварку з Фішером і "дружню увагу", яку тепер знов виявлять до них люди Цумерлінга; це й сама дитина, стурбованість з думкою, що з нею буде. Якби Фішер усе ж таки вирішив, незважаючи ні на що, усиновити чи удочерити дитину, то Сабіна, мабуть, однаково на це не пішла б, і виникли б правові проблеми, розв'язати які не просто. Думка про те, що з Тольмсгофена доведеться поїхати, міцно засіла в голові, глибоко пустила коріння й набирає сили. Крім того, він стомився, дуже стомився і вже шкодує, що запросив Блюртмеля з його Своєю на вечерю. Ті прийняли запрошення навдивовиж одразу — певно, тут доклала зусиль сама Кленш, яка виявилася вродливішою, ніж на фотографії, до того ж, видно, допитливою і не байдужою до авторитетів. А коли він спробував її уявити, то вона здалася йому навіть екзальтованою, схожою чимсь на осу й хоч і не надокучливою, але й не дуже несміливою чи, тим більш, затурканою. Блюртмелеві все це було, мабуть, досить прикро, однак він, незважаючи ні на що, поводився тактовно, стримано, вмів майже з упевненістю канатохідця влазити то в шкуру слуги, то в шкуру гостя, виявляв готовність допомогти, водночас нічим не виказуючи свого залежного становища. Поки Кете з Євою справляли на кухні хихоньки, Блюртмель навіть узявся накривати на стіл, і ця його старанність нагадувала готовність допомогти скоріше уважного гостя, ніж запрошеного слуги. В цій його здатності до перемін, у цих майже непояснених і все-таки відчутних нюансах було щось навіть заспокійливе. Це була гра, майже вистава, і він, Тольм, добре розумів, що на домашніх вечірках Блюртмель міг би виконувати які завгодно ролі: господаря, слуги, швейцара, щомиті ладного допомогти гостю, дивлячись на якого, забуваєш, що він, власне, слуга. Блюртмель приготував йому коктейль, після якого він справді забув про втому, про Сабіну, конференцію, інтерв'ю, Бляйбля і про те, що Тольмсго-фен мають знести. Потім Блюртмель поставив касету, — полилася тиха музика, Шопен, — весело, навіть збуджено нарізав на кухні цибулю і анітрохи не збентежився, так ніби це його й не обходило, коли Кете, оскільки Сабіна не залишилась, а поїхала далі, все ж запропонувала його Єві кімнату для гостей, сказавши: "Там вас хоч не розділятимуть цілі поверхи!". Він чув на кухні сміх — там якнайретельніше збивали яйця на омлет, відкривали заради такої нагоди бляшанки з супами, відкорковували пляшки. Блюртмель признався, що, хоч і дуже любить ікру, однак іще ніколи не важився купляти її собі, і навіть ці слова, що недвозначно засвідчували соціальну відмінність між ними, не порушили гармонію в домі.

А коли прийшли ще й Шретери — нарешті Кете "таки пощастило" їх запросити, — то для нього це було вже трохи аж зайве. Та все ж таки вони живуть в одному селі, доводяться одні одним, хоч і не офіційно, родичами, у них, як-не-як, є онук... Особливо делікатним питанням було те, як їм одне одного називати, і вони так ні на чому й не стали навіть після того, як разів три чи чотири бачилися в Рольфа. Звертатися до нього на "ти" Шретер просто не наслідуювався. Найбільше, чого від Шретера можна було добитися, — це "Тольм" і "ви"; Луїза, його дружина, зупинилась на "Фріц Тольм" і "ви"; зате Кете просто-таки заборонила обом казати на неї "пані Тольм" чи "пані Кете" й

просила називати її лише "Кете" і "ви". Але зустрічалися вони дуже рідко, щоразу плутались у звертаннях, ото ж кінець кінцем усе зводилося знов до "пана" та "пані". Кете в таких випадках починала згадувати про давноминулі часи: "Уявляєте, ми ж могли б познайомитися ще тоді, коли я жила у своїй свекрухи в учительському будинку й ходила з Рольфом на руках селом або коли жила в графині, чи й ще раніше, коли була в Іфенгофені ще Кете Шмітц... Може, познайомилися б десь на карнавалі чи на храмовому святі — пішли б разом танцювати, і я сказала б: "Називайте мене Кете!"

— Але ж цього не сталося,— відповідав Шретер зі своєю лагідною і водночас гіркою усмішкою.— Цього не сталося. "Тольм" і "ви" — це я розумію, але "Кете" і теж "ви" — цього я вже не розумію. А просто "ви" — це, як на мене, надто нешанобливо, надто безглуздо, до того ж я не можу казати й на вас "Тольм" і "ви". Всі ці вигадки з іменами мені однаково здаються надто американськими. Ні, цього я не розумію.

— Коли він ще ходив у селі до школи, та й пізніше,— казала Луїза Шретер,— я була надто мала, щоб на нього "тикати", а то тепер мені, либонь, легше було б перейти на "Фріц" і "ти". Атож, шампанське я люблю... А що ми, власне, святкуємо? А-а, ну звісно! Пардон, звичайно! Ну, тоді щиро вітаємо! Щастячка вам!

Шретер не схотів пити нічого, крім пива, закупив люльку й, коли стіл уже накрили і Єва Кленш принесла суп, промовив :

— Ну, отепер я поласую! Тільки ні слова про політику.

— Згода,— сказав Тольм.— Я — ні слова, обіцяю.

Як посадити за столом гостей, придумала Кете: Кленш — поруч із Шретером, сама вона — біля Блюртмеля, а він, Тольм,— коло Луїзи Шретер. Отож усі матимуть про що поговорити. Він дістав змогу тактовно поцікавитися про Анну Пютц та БERTУ Кельц і довідався, що перша лежить паралізована, а другої вже й на світі немає; дізнався також, що Кольшредер уже довго не протримається, бо ж він, як-не-як... Тут люба Луїза, що була в пастора однією з головних помічниць, зашарілася. Одне слово, у нього нібито щось було з дівчатками — школярками й іншими такими ж юними; вони, як хотіли там щось улаштувати, чи то самі "оголялися" перед ним, чи то мусили "оголитись". Луїза тільки зауважила: "Але він зайшов таки надто далеко".

Щоб додати Блюртмелеві впевненості в тому, що він тут гість, а не слуга, він, Тольм, час від часу вставав, доливав вина, відкривав пляшки з мінеральною водою, брав із буфета келихи, потім розповів Луїзі Шретер про переваги ікри, показав їй, скільки треба чекати, щоб грінка трохи — не зовсім — прохолотла і була ще й хрумка, й не гаряча — саме така, щоб масло на ній одразу розпливалося і на нього можна було класти ікру ("акуратненько-акуратненько, Луї-зо, і набирайте повну ложку!"). Балачки за столом він слухав краєм вуха, дивувався, що Шретер так жваво розмовляє з Євою Кленш, і все ж сам почав про політику — соціалізм, католицизм, історія християнської профспілки, арешти за часів нацизму, зрада Аденауера, про ХДС не може бути й мови, СДПН ослаблена... Він чув, як Єва розважливо й водночас затято захищала свою СДПН, а заразом і католицьку церкву, і йому було шкода, що Кете посадила його не біля Єви, він залюбки подивився б цій на диво чарівній особі ближче в очі; а втім, якби

він зайняв був місце поруч неї, то Луїзі довелося б сідати коло свого Шретера.

Він допоміг також прибрати після закуски посуд, поналивав червоного вина і мимохідь відчув, як у нього трохи запаморочилось у голові: як на один день, то цього було вже, мабуть, забагато — вибори, інтерв'ю, нестримні думки про ширяння птахів, все оце з Сабіною... Він вибачився перед Луїзою за свою небалакучість і заходився з подробицями розповідати їй про графа Гольгера Тольма — одне слово, плітки, які вона слухала залюбки й вочевидь з цікавістю.

— Шкода,— коротко мовила вона.— Він був, видно, не такий уже й поганий хлопець.

А Блюртмель його просто вражав; він позбувся вже сором'язливості — але не почуття власної гідності,— і тримався на певній відстані, водночас не відмежовуючись, з Кете розмовляв щиро, хоч і не робив ні найменшої спроби втертися в довіру; і все ж таки в його манерах було щось від професіоналізму, який завтра дасть йому, слугі, змогу знов невимушено приготувати ванну, зробити масаж і не розводити, поки його не спитають, зайвих балачок. Навіть те, як Блюртмель з суворою люб'язністю заборонив йому допомагати далі коло столу, поклавши край цьому, як Тольм і сам відчував, трохи аж демонстративному демократизму, з яким він хотів подавати омлет і розставляти салатні тарілочки, ця, сказати б, неавторитетна, а проте вельми розважлива впевненість, що з нею Блюртмель мовчки урвав Євині теревені зі старим Шретером і послав її на кухню, де вона відразу ж почала хихотіти з Кете,— в усьому цьому було щось таке, що він міг назвати тільки ознаками особистості. Це була зважливість, рішучість, якої самому йому бракувало; Блюртмель, безперечно, міг би бути прекрасним головою правління концерну. Вперше в Блюртмелевій манері поводитись йому щось упало в око, вперше спало на думку для означення цієї манери слово, характеристика, якої він так довго шукав: молодецтво. У Сілезії таке збереглося б, либонь, довше. Може, саме це й примусило його згадати — помилково — про егов раіоМков

Їхня вечера обернулася на те, що звичайно називають вдалою вечіркою. Всі їли всмак, жваво підтримували за столом розмову, Блюртмель навіть зважився розповісти кілька інternатських анекдотів, прихильно відгукнувся про єпископа, а Луїза Шретер сиділа така розкута, що невимушено заговорила навіть про те, як сутужно з грішми, як її брат ("Ви ж бо знаєте — він був завжди хлопець суворий") підвищує квартирну плату, наживається навіть на грошах за воду, яка нікчемна в Шретера пенсія... Він, Тольм, уже ладен був запропонувати їй гроші — в позичку, звісно, дарованого вони ніколи нічого не візьмуть,— але від цього кроку його стримала колишня його й теперішня сором'язливість. Гроші — це справа делікатна завжди і в усіх: одні квапляться їх узяти і то як можна більше, а інше, коли він пропонує їм гроші сам, стають холодні, як лід; ні, це діло має взяти в свої руки Кете. Луїза навіть простодушно поцікавилася, скільки коштує ікра, а тоді почервоніла, і йому довелося заспокійливо покласти їй на плече руку й пояснити, що ціни він не знає, бо ікру йому — нехай вона, мовляв, тільки не дивується — дарують. Хто? Звичайно ж, росіяни, з якими він хоч і не має безпосередніх

ділових зв'язків ("Вони ж не хочуть купувати мою "Блетхен" і продавати її в Радянському Союзі!"), однак бачиться на прийомах та конференціях. Він розповів їй також, як нехтують вони своїми ж таки товаришами і, коли часом трохи підіп'ють, висловлюються про них досить недбало, майже зневажливо, немов ото... немов ото, мабуть, єпископи про причетників або кардинали про звичайних прелатів. А щодо ікри, то те саме і з кубинськими сигарами: їх йому теж дають росіяни, сам би він їх ніколи не купляв, як і ікру; і він признався Луїзі, що повік, повік не оговтається, певно,

1 Юнацьку пристрасть (грецьк.).

від деяких ран та упереджень, бо глибоко в душі у нього сидить голодний син бідного тольмстофенського вчителя, і він ніколи не викине, хоч і давно вже має таку змогу, шість чи сім марок за одну сигару чи —"хіба ж я знаю!" — сорок марок за кілька ложок ікри. Він усе ж таки хотів обережно підвести її знов до розмови про гроші, нехай вона, крий боже, не думає, що він скупердяга, він не такий, ні, годі й сумніватися,— машина, навіть замок... Одначе сигари, ікра... Ні, цього порогу він не переступить повік. Треба тільки, щоб вона знала, якими манівцями потрапляють до рук західнонімецьких капіталістів сигари Фіделя Кастро. Як і ікра з випатраних осетрів...

Пити каву вони перейшли до салону, що його Кете, відколи їх відрадили від тераси, називає ще "наша чайна"; Єва Кленш наполягла на тому, щоб готувати каву самій.

— По-турецькому, якщо можна.

Чого ж, можна й по-турецькому. У буфеті в Кете знайшлися й невеличкі мідяні джезвочки. По-турецькому? Чи не в Лівані вона цього навчилася? А може, в Туреччині або в Сирії? А вона здогадується, що йому відомо про неї все-все? Що він мало не з подробицями поінформований про її ходіння до церкви, про недільні сніданки, про її біографію, торговельні справи, захоплення стрільбою з лука? Йому стало раптом так прикро, що він аж почервонів. Ця мила молода жінка, яка вочевидь утішалася цим вечором і виявилась трохи сміливішою, ніж він собі думав, побачивши її на знімку, ця роботяща, привітна маленька особа... На неї заведено ціле досьє, і він до нього зазірав — усупереч приписам, бо ж йому так кортіло довідатися більше про Блуртмеля, що, як-не-як, крутиться щодня коло нього ближче, ніж будь-хто інший. Нащо йому здалися ті Блуртмелеві мотоцикли, його друзі, коханка? Йому було прикро, і все ж він спокусився й зазірнув до того досьє.

У салоні вони нарешті посідали по-іншому: Кете поруч з Луїзою, Шретер — із Блуртмелем, а сам він — біля Єви Кленш, яка, до речі, не набагато старша від Сабіни. Кава вийшла непогана, може, правда, заміцна, але він її випив, з усмішкою вибачився, ще раз устав і пригостив усіх сигарами та сигаретами, а Кете поставила на стіл коньяк та лікер, щоб кожне наливало собі саме. Шретер заходився ретельно обнюхувати сигару, а тоді заявив, що це —"грандіозна штука, шкода навіть курити!" Єва взяла сигарету, тоді чарочку лікеру, поцікавилася в нього про внуків і відразу зашарілася й закусила губу, проте він її заспокоїв.

— Так,— мовив він,— один із моїх онуків, найстарший,

десь аж у південній півкулі, либонь, у Північній Африці. Чом би про це й не

побалакати? А тепер ось уже четвертого ждемо... У Сабіни, дочки.— Він ледве стримався, щоб не запитати, чи не хоче Єва дітей; стримав у собі те, що крутилося на язичку й лежало тягарем на серці: Сабініну біду й біду, яку сам мав тепер із Сабіною. Отож спитав тільки, ким Єва працює, поцікавився, як ідуть справи, висловив захоплення її сміливістю, діловитістю, але зазирнути їй в очі, глибоко в очі, побоявся. А вона розповіла йому про моди, про те, як швидко вони міняються і як доводиться ризикувати ("Це немов овочі, що скоро в'януть"), про конкуренцію і боротьбу за клієнтів, про розрахунки й витрати, і він дійшов висновку, що та її позірна зухвалість — усього лиш другий бік скромності; говорила Єва й про Алоїса — ("Він мені посправжньому вірний і любий друг"), а також про те, як тужить за Берліном.

— Господи, оце місто!

Кете з Луїзою випили вже, судячи з усього, трохи забагато і тепер не розмовляли, а тільки шепотілися, і з того їхнього шепотіння вихоплювалися назви сіл, знов і знов прізвище Кольшредера... Але потім Шретер нагадав, що пора збиратися, нагадав рішуче — він просто встав, хоч на ногах тримався й не зовсім твердо, і в його руці застигла недонесена до рота напіввикурена сигара. Ні, запропонувати старому Шретерові ще одну сигару, на дорогу, він не міг, адже це вже скидалося б на подачку, на благодійний жест; одна сигара — це ще нехай, але дві — ні. Та якщо діяти обережно, то можна буде, мабуть, надіслати йому цілу коробку сигар; за таке хвилюватися не варто, це буде вже не подачка, а подарунок. А в Кете й Луїзи справа явно наладилася, вони вже, як видно, перейшли на "ти", бо на прощання Кете запитала:

— Може, запропонувати тобі ще щось, Луїзо? А та відказала:

— Я б залюбки покаталась у твоїй машині!

— Сьогодні ж таки?

— А чого ж. Якщо можна.

Влаштувати це було не важко, тільки ж до Комерцовой садиби зовсім близько. Тож вони вирішили поїхати кружним шляхом, і Блюртмель виявив готовність повезти їх. Єва Кленш заявила, що прибиратиме на кухні, й нікому не дозволила їй допомагати. Він, звісно, охочіше пішов би до спальні, але мусив їхати з усіма, до того ж треба було повідомити про їхній намір охоронця. їхню "гладку машину" Луїза безцеремонно назвала "справжнісінькою муркотухою. Тут навіть не відчуваєш, що сидиш у машині!" Під час цієї недовгої поїздки вона просто розкошувала. Блюртмель кілька разів проїхав тим самим кружним шляхом, назвавши його "колом пошани". Луїза уважно слухала розповідь Кете про всілякі зручності й вигоди в машині: шибки опускаються й підіймаються автоматично, є невеличкий бар, навіть телефон. Луїза попросила дозволу скористатися ним і набрала Катарінін номер; спершу вона побалакала з Рольфом, потім з дочкою ("Вітаю вас, а також люблю пані Фішер з борту килима-самольота!.. Тільки не сприймайте цього так серйозно... Що? Політика!" А Блюртмель, якого простодушна Луїза-на радість явно смішила, ще й увімкнув стереоустановку, поставив касету з Бахом, і в Луїзи аж сльози виступили. "Дивіться — то жених. Немов ягня, стоїть, притих..." Потім Луїза дозволила Шретерові втерти їй сльози. Тому, як видно,

все це було трохи неприємно, однак він мирно пробурмотів:

— Ох, душко, не бери так близько до серця! А вона відповіла:

— Ага, я ще ж зроду отак не слухала, хоч сама стільки разів підспівувала...

Біля Комерцової садиби вони зупинилися, Кете попросила Блюртмеля перемотати плівку, і Луїза радо взяла касету.

— Господи, я ще зроду не слухала Бах а з такою насолодою,— сказала Кете.— На, візьми собі...

— А я й не знала,— промовила Луїза,— що таке записано й на плівки. Візьму залюбки!

Позаду зупинилася супровідна машина, і з неї вискочило двоє охоронців; загавкали собаки, всі відчували себе незручно, і Луїза на прощання сказала:

— Але тепер ви повинні якимось і до нас завітати — ми ж таки родичі! Вони, звісно, не одружені, але ж це наші діти, і живуть у злагоді.

Ці кілька сот метрів до замку він охоче пройшов би попід руку з Кете пішки, але сів у машину — думка про ускладнення, що їх може викликати така нічна прогулянка, наперед псувала будь-яку втіху від прогулянки. Тольмсгофен з усіх чотирьох боків відкритий; групи дерев, кущі, верби над Ге-лербахом... Все непроглядне, вулиця погано освітлена... І коли він допоміг сісти в машину Кете, а тоді, повагавшись, сів за допомогою Блюртмеля й сам, то відчув, що охоронці нервують, хоч і намагаються триматись чемно. Ні, про ці сім, ці вісім хвилин нічної прогулянки селом шкода й думати.

А Блюртмель уже знову ставав іншою людиною; це був іще не зовсім слуга й шофер, але вже й не зовсім гість; принаймні в його дбайливих, майже співчутливих рухах і доторках дедалі більше відчувався професіоналізм. "Це людина,— подумалось Тольмові,— глибину й різнобічність якої я ще тільки пізнаю. А він же завжди здавався мені байдужим..."

Всього дві хвилини — і вони вже на яскраво освітленому подвір'ї замку; знову виходиш із машини, знову відчуваєш Блюртмелеві руки, його плече, а Кете знову бліда і якась серйозна, і коли в ліфті він хотів був заговорити, вона тільки похитала головою й показала на стелю, де вмонтовано мікрофон; губи її стомлено обвисли — певно, вона випила таки трохи забагато. Блюртмель уже вибіг сходами нагору й стурбовано чекав їх біля ліфта; він лагідно запропонував свою допомогу — зробити кілька вправ, трохи розтерти водою,— і коли вони люб'язно відмовились, нагадав, щоб вони "в разі чого" подзвонили йому.

Єва Кленш уже пішла до себе; в кухні, салоні, їдальні — скрізь було прибрано. Кете ступила до ванної, відчинила вікно, потім вистромила з дверей голову.

— Мені оце спало на думку,— сказала вона,— що від Шретерів сюди добре видно, хоч у вікно видивляйся. Ось поглянь, у них там унизу світиться. Луїза саме сидить у Катарининій кімнаті й слухає на дешевенькому магнітофоні Баха. Ти бував у колишній Катарининій кімнаті?

— Ні.

— Там як у невеличкому музеї. На стіні — фотокартка: Катаріна в день першого причастя, поруч — репродукція Лохнерової мадонни... Мао Цзедун, Че Гевара, Маркс і якийсь італієць — не пригадую тільки, яке в нього ім'я. А на нічному столику — її старенький магнітофон, чи як там ті штуки називаються. Коло нього вона тепер і сидить, наша добра Луїза, сидить із заплаканими очима й слухає Матвієві страсті. Я подарую їй кращий апарат, новенький, гарний і з добрим звуком. Я дуже стомилася, Фріце. Дуже стомилась. А ти після отої вранішньої веремії, либонь, уже ледве живий. Після отих інтерв'ю... Вони вийшли в тебе непогано...

Він підійшов до неї, поклав їй на плече руку й подивився туди, де в Шретерів ще горіло світло.

— А знаєш, коли я давав інтерв'ю, мені спала на думку щей: можна було б наготувати цих інтерв'ю для радіо й телебачення про запас — сказати б, "наконсервувати". З приводу питання про об'єднання, про заробітну плату, з питань культури, внутрішньої та зовнішньої політики, безпеки... Можна навіть робити незначні варіації, це створюватиме враження злободенності. Розводячись перед мікрофонами й телекамерами, я думав про зовсім інше й ні разу майже не відповідав на прямі запитання прямо, хіба тільки, коли мова заходила про дітей. Треба буде порадитися з Ампланге-ром — чи не можна сісти якось і з півдня "поконсервувати" отакі інтерв'ю? Мені тоді доведеться, звісно, кілька разів перевдягатись — одяг відіграє важливішу роль, ніж слова, вона чіткіше підкреслює різні ситуації. Тло теж має бути різне, і зробити це не важко: то книжки на задньому плані, то картини, то сучасні меблі, то античні. Так ми уникнемо надмірних витрат і зайвого клопоту. А в інтерв'ю для радіо я міг би щоразу трохи змінювати голос — то трішечки хрипкуватим, то чистішим, то бадьорим, а то стомленим... У такий спосіб за сім-вісім годин можна записати на плівку інтерв'ю на кілька років наперед. Я міг би наговорити на плівку й надгробні слова — на Корчеде, Потзікера, Пліфгера. А може, й на Бляйбля. На кардиналів і президентів. Як ти гадаєш?.. Певна річ, у цьому має взяти участь хтось із профспілки.

— Ті на таке не підуть. Адже вони хочуть, щоб завжди був... Як це воно зветься?.. Живий ефір!

— Вони це називають live !. Але ж буває, що запис на плівку справляє враження живого ефіру краще, ніж сам отой live. Вероніка колись мені пояснювала, нібито штучні птахи — ті, що їх накручують,— бігають природніше, ніж живі. Тож я собі й подумав, що магнітофонний чи відеозапис може справити враження куди природніше, ніж прямий ефір. Те, що вони називають "живим", насправді мертвіше від мертвого. Таке мертве, як "Блетхен", що вмерла у мене в руках. А тепер буйно розростається...

— Знову страх?

— Страх перед нудьгою, Кете,— це та хвороба, якої Гребнітцер іще не виявив. Страх перед зростанням, яке нагадує пожарище. Наступний, хто кине́ться мені в ноги чи на груди, буде Кюстер. Комп'ютер з невблаганною закономірністю провіщає падіння Кюстера; Амплангер у таких речах досі ще не помилявся. Одне слово, після Блюме ми проковтнемо Кюстера, потім Боберінга, і все стане таким сіреньким, огидним

1 Прямий ефір, репортаж (англ.).

місивом у стилі а-ля "Блетхен", і в те місиво кинуть кілька дрібок ліберальності... Це я занапастив "Блетхен", я довів його до могили...

— А якщо ти вийдеш... назовсім?

— Я трохи був цього не зробив, але тепер... Бляйбль про щось, мабуть, здогадався, а може, й дізнався — від Амплангера. Того ж він і схопив мене в останню мить, сказати б, за комір. І чого воно так виходить, що в Рольфа й Катаріни мені не нудно, навіть у Герберта не нудно — в нього мене хіба лиш злість бере. Але в Бляйблів... Ні, в Корчеде, Потзіке-ра й у Пліфгера теж не нудно. А от у Фішерів... І з тобою, звісно ж, не нудно. Якби ж ми тільки частіше мали змогу ходити вдвох на прогулянки... Я б розказав тобі щось таке, чого мені все ж не хотілося б увічнювати на плівці.

— І я б тобі розказала... Гадаєш, що тут?.. Ні, не думаю, ми ж розмовляємо майже до вікна... Рольф мені пояснював, що як вистромити голову з вікна і розмовляти та слухати нам, надворі...

— Може, й так... А що, спробуймо!

В тумані нічого не було видно; потім знявся вітер, повз вікна попливли сизі пасма, й за ними сховалися навіть дерева; густий туман перейшов у мряку. Світло від Шретерів уже не проглядало.

— Виходить, як хочеш виказати рідній дружині якусь таємницю, то мусиш вистромляти голову під дощ, і дружина мусить вистромляти голову під дощ, щоб ту таємницю почути. Ні, від нудьги все ж таки найкраще рятуєш ти. Діти, внуки... Ти просто не уявляєш собі, який я радий, що Сабіна пішла од Фішера. Часом мені було нудно і з нею, рідною дочкою. Я не люблю тих будинків, які вони собі ставлять, не люблю їхніх смаків, а Фішерового й поготів. І прекрасні картини, що в них висять, картини, які мені навіть до вподоби, здаються фальшивими, хоча й доведено, що то оригінали. А може, саме через це. У тих людей є щось таке, що вбиває мистецтво. Навіть музику... Я радий, що наша дитина пішла звідти. Нехай трохи побуде в Рольфа... Ходімо, а то ще застудимося. Чуєш, сич кричить? Не бійся.

Він причинив вікно; дощ пустився рясніший, залопотів по шибках, і Кете відійшла в куток кімнати й увімкнула електрообігрівач.

— Може, скоро тобі пощастить піти у відставку? Не конче завтра, звісно, але десь так за три-чотири місяці... У зв'язку з хворобою чи щось таке. Тоді вони зможуть нарешті вибрати Амплангера. І нащо ото було тебе?..

— Ти ж бо знаєш, моєму авторитетові ціни немає. І водночас у мене є вразливі місця — Рольф, Вероніка, Гольгер Перший... Нікого кращого й не знайти, сама розумієш... Я навіть удачливий...

— Ти? Удачливий?

— Ось послухай... Успадкував невеличку газету, дістав ліцензію, папір, навіть журналістів на додачу... І виріс! Придбав "замочок", став головою правління... І не лише удачливий — я й діло своє знаю...

— Ти знаєш своє діло?

— Але ж Кете...

— Айкельгоф ти віддав, і пальцем не кивнувши. На Тольм-сгофен уже махнув рукою. Ти не можеш навіть жодного зі своїх синів улаштувати бодай на найнижчу посаду в "Блетхе-ні". Дочка в тебе нещаслива...

— Нещаслива? Та я вже давно не бачив її такою щасливою! Правда, я не кажу, що вона щаслива завдяки мені...

— Тремтиш перед Бляйблем, боїшся Цумерлінга... Ох, Тольме, любий мій Фріце! Нам треба звідси вибратися... Вибратися й виїхати.

Вже в нічній сорочці, Кете заходилася допомагати йому роззуватися — порозв'язувала шнурки, стягла черевики, потім шкарпетки. Далі він роздягався вже сам, навіть почепив на вішалку піджак, сорочку й штани; тоді кинув на стілець білизну й надів піжаму...

Він ліг біля Кете, узяв її руку, хоч і знав, що вона молиться, й лежав мовчки, прислухаючись до дощу; нарешті дочекався, поки Кете перехрестилася й завершила свою молитву глибоким зітханням.

— Сумно, старий?

— Ага. Через ноги. Вже не можу нахилитись. Але вечір усе ж таки вдався. Я радий, що ми посиділи зі Шретерами, треба буде якось і до них зайти. Мені сумно не через дітей. Сабіна тепер на правильному шляху, принаймні їй я зможу допомогти. За Рольфа в мене голова не болить, про Катаріну вже й не кажу, а Герберт... Герберт для мене багато в чому лишається загадкою. Не варто було посилати його в той інтернат, хоч він і просився... Може, нам треба було б переїхати до нього, в той висотний будинок, адже він, що не кажи,— наша власність...

— Він жахливий!

— Жахливий... Може, треба було б зайняти там цілий

поверх, відвести Блуртмелеві невеличку квартиру... Але ж тоді над тим белебнем день і ніч кружлятиме вертоліт, а на балконах, на сходах, у ліфті розставлять із півроти, не менше, поліцейських. Люди почнуть вибиратися, переїздити... Це непогана ідея, Кете,— виїхати самим, поки не доведеться зробити це хоч-не-хоч. Підшукай маклера. Будинок має бути і не малий, і не надто великий...

— Кажуть, трапляються гарні старі пасторські будинки, їх можна трохи переобладнати, осучаснити. Вони всі ставлять собі нові будинки, щось на зразок бунгало... Я така стомлена, Тольме. Не забувай — Дрезден, діти, а скоро в тебе буде вже й четвертий онук...

Вона заснула, і її рука вивільнилася з його. Він ще полежав, наслухаючи дощ, згодом устав, прочинив трохи вікно, прикрутив електрообігрівач, став біля вікна й закупив ще одну сигарету. Він поговорить із Гольцпуке... Виїхати — це непогана ідея. А Тольмсгофен... Із "замочком" він уже попрощався, і в нього навіть не щемить серце... Можна навіть оселитися в готелі — кілька кімнат у неї, одна невеличка в Блуртмеля... Правда, готелі важко охороняти...

Дощ усе лив і лив, ще дужче, ніж ізвечора, і в сірих сутінках він бачив з вікна калюжі в саду — там, де вони стояли щораз, як ішов дощ,— а також охоронця, що походжав туди-сюди під скляним дашком між ризницею та пасторським будинком. Але це був уже не той охоронець, що стояв там учора ввечері, а інший — молодший, з рацією та автоматом, і на плечах у нього була накидка.

Він, Рольф, сидів навпочіпки, тримав у правій руці біля вуха трубку й вислуховував церемонні вибачення; потім, не міняючи пози, згріб до купи тріски на розпал, забгав до вихололої за ніч плити зіжмаканий папір, наклав на нього трісок і, поставивши на підлогу під чавунною плитою коробку з сірниками, спробував черкнути лівою рукою сірника. Це йому вдалося, папір спалахнув, і сухе дерево відразу затріскотіло; він заходився підкладати дрова, залишаючи більші поліна напхвату, тоді підвівся, поправив на ногах пантоо лі, щільніше запнув халат і прислухався ліворуч, де спала Сабіна з дітьми, а потім праворуч, де спала Катаріна. На щастя, телефон він почув одразу, і від дзвінка ніхто, крім нього, не прокинувся. Година була рання — десь пів на сьому, не більше, і він раз у раз казав у трубку:

— Так.— А тоді: — Ну, звісно.— Потім: — Авжеж, приїздіть.

Ця надзвичайна знервованість чи, власне, збудження і ввічливість водночас, з якими Гольцпуке вже вкотре пояснював свій ранній дзвінок і просив дозволу зустрітися й поговорити,— все це було не нове. Нова була тільки ледь уловима непевність у голосі Гольцпуке, коли він раз у раз перепитував, чи не побудив так рано дітей та жінок і, здавалось, не міг угамуватися навіть після того, як почув заспокійливе:

— Ні, ні, їй-богу, ні.

— То я, мабуть, приїду до вас, так буде простіше. Але де ми зможемо спокійно поговорити?

— Пасторський будинок від учорашнього вечора стоїть порожній. Я маю ключа, й мені дозволено туди заходити.— Потім він не втримався й додав: — Можна в єпископській кімнаті.

— Де?

— Я вам тоді поясню. Приїздіть.

Він підклав іще дров, зняв коцюбкою конфорку, поставив на вогонь казанок, а потім обережно прочинив двері до спальні, взяв зі стільця свій одяг, кинув його на лежанку і помацав ногою під ліжком, шукаючи черевики й шкарпетки. Катаріна ніби ще спала. Він укрит дружину ковдрою, бо, встаючи, відкинув її, і плечі в Катаріні оголилися, й тихенько причинив вікно.

В хаті було холодно, він змерз, не втримавсь і ще раз поправив ковдру — підтяг її трохи вище. Йому скортіло навіть поцілувати Катаріну в шию — туди, де з-під довгих кіс виглядала латочка засмаглої шкіри. Та потім він передумав — побоявся, що дружина прокинеться.

Аж тепер, коли він уже вдягся, в око йому впав другий охоронець у саду біля хвіртки: рація, автомат, поверх цивільного костюма — поліційна накидка; правда, цей був уже не такий молодий. З фургоном вони тут матимуть клопіт, адже воріт у саду

нема, є тільки хвіртка. Він зауважив також, що пора обтрусити горіхи чи хоча б зібрати ті, що попадали на землю,— їх там було чимало; діти зроблять це за виграшки.

Він став готувати сніданок: дістав із холодильника молоко, яйця та масло, із хлібниці — хліб, з буфета — мелену каву, знайшов у комоді ключа від пасторського будинку і згадав про тих небагатьох парафіян, що ходять до утрєні. Їх там буває душ вісім-дев'ять, інколи й більше; стара пані Гермес приходить майже щодня. Хто тепер розповість їм перед замкненими церковними дверима, що Роїклєр виїхав? А може, пастор устиг сказати про це бодай паламарєві? Невже ж — уперше за кілька сотень років! — у Губрайхєні не пролунає за чверть до сьомої церковний дзвін? Але чому це він, зрештою, сушить собі голову тим, що його не обходить?.. Він залив окропом каву, поставив на плиту молоко для дітей, відрізав собі хліба, поглянув на годинник: за кілька хвилин має вдарити дзвін.

Ще напередодні ввечері, коли він дивився в церкві на Роїклєра, його, Рольфа, огорнув якийсь незбагнений смуток — щось таке, через що він завжди посміювався з батька, коли той іноді починав про це мову: вони позбавляють людей чогось, анічогісінько не даючи їм навізамін. Згадав він і про Кєте й Сабіну, яким буде гірко почути це. Кава осіла, він налив собі повну чашку й узяв до рота сигарету, а коли побачив, як у хвіртку ввійшов Гольцпуке, кивнув головою й рушив йому назустріч — у руці чашка, в роті сигарета; але потім приклав до губів пальця, знов повернувся до плити, підклав дров, налив другу чашку кави й легко взяв однією рукою обидві чашки за вушка — цього він навчився, коли йому часом доводилося підробляти кельнером і розносити кухлі з пивом.

Надворі він простяг Гольцпуке чашку й сказав, щоб той ступав обережно й не послизнувся на встелєній мокрим листям доріжці. Гольцпуке всміхнувся.

— Це дуже мило з вашого боку,— мовив він.— Бо я, власне, не встиг поснідати.

Перед церковними дверима справді стояла стара пані Гермес і один блідий юнак, якого в сєлі глузливо називали "преподобником"; як його звуть, Рольф не знав.

— Що сталося, пане Тольме? Церква на замку, ніхто не дзвонить... Утрєні не буде?

— Пан Роїклєр, пастор, поїхав. Учора. Терміново. А я не знаю, чи паламар...

— Паламар у відпустці, а коли він у відпустці, дзвонить сам пастор...

— Не знаю,— мовив Рольф.— Не знаю. Мабуть, ідіть краще додому. Якось воно втрясється...

Йому було не тільки шкода старої жінки, а й боляче дивитись, як вона стоїть під дверима — в пальті й капелюшку, з молитовником у руках, змерзла й гірко розчарована.

— А знаєте,— звернувся він до Гольцпуке,— ходімо краще до нашої халупи. Бо якщо ви зараз підєте зі мною до пасторського будинку то потім ми не обберемося клопоту. Люди ще подумаютъ, ніби поліція тут щось шукає, поповзуть чутки, і ми їх уже не спинимо. Вас-бо тут знають.

Від сусідніх будинків до церкви почали надходити ще люди, і він був радий, коли за ним і Гольцпуке зачинилася хвіртка.

— Як ваша сестра? — тихо поспитав Гольцпуке, гріючи над плитою руки й сьорбаючи каву.

— Непогано, дякую. Тут, правда, трохи тіснувато, власне, досить-таки тісно... А коли сюди згодом прийдуть шукати пристанища ще й мої батько та мати, а може, й брат, тоді на цих сорока метрах ми всі і об'єднаємось. А в Блорі гулятимуть триста квадратних метрів, у Тольмсгофені — чотириста, в Кельні — сто десять. У пасторському будинку якихось сто вісімдесят чи двісті метрів. Обставини досить дивні, якщо зважити на те, що прибутки "Блетхена" весь час зростають, а прибутки "Вулика" зростають іще стрімкіше...

— А у вас затишно,— прошепотів Гольцпуке.— Тепер я розумію, чому люди шукають тут пристанища... Але чого я так рано вас потурбував... Мусив потурбувати. Стався дивний, дуже дивний випадок. Він не дає нам спокою, і я не знаю жодної, крім вас, людини, яка могла б мені допомогти...

Гольцпуке глянув на одні й на другі зачинені двері до спалень, але він, Рольф, заспокійливо похитав головою:

— Півгодини и ми ще, гадаю, маємо. Дружина встає аж
О восьмій, а сестра... Я не знаю, до котрої вона звикла спати...

— Та-ак,— мовив Гольцпуке, тоді сів, знов устав і взяв чашку з кавою.— Вероніка, ваша перша дружина, дзвонила знов — вашій сестрі, матері й тольмсгофенському пасторові. Але жоден із цих трьох номерів не відповів. У нас, певна річ, немає доказів, що всі три рази телефонувала саме вона. Зрештою, на плівку записано тільки дзвінки... Але потім — четвертий раз, знов до вашої сестри, і знов жодної відповіді.

1 ось несподіванка. Вероніка, певна річ, знає, що всі телефони ми прослуховуємо, і все ж подала голос. Вона сказала: "Приїдемо на колесах. Приїдемо на колесах. Приїдемо на колесах". Тричі. Це зашифроване повідомлення, і воно явно адресоване нам. Дивно, чого вона ніколи не дзвонить вам?

— Вероніка знає, що я відповім їй не дуже люб'язно. А вона не терпить, коли з нею розмовляють нелюб'язно.

— Не терпить, коли з нею розмовляють нелюб'язно...— Гольцпуке тихенько захихотів.

— Атож, саме так. Я б на неї накричав, просто-таки накричав. І не тільки через оту безглузду історію, в яку вона вплуталась, а й через хлопця,— адже вона вже цілих три роки тягає його за собою по світу. А вона й справді не терпить, щоб із нею поводитися нелюб'язно, нечемно. Спитайте в кого завгодно — в моєї матері, в сестри, у батька, в брата. Або в її батька. А тепер ви, звісно, хочете знати, що таке оті "колеса"?

— "Колесами" можна назвати будь-який транспорт. Але це слово вживають і в переносному значенні. Однак, мені здається, вона мала на увазі щось цілком конкретне.

— "Колеса" ми казали на велосипеди. Машин, якщо вони в нас і були, ми так не називали. Виходить...

— ...Беверло приїде на велосипеді. Чи, може, він уже й у дорозі. Це впливає з

вашої теорії...

— Це наслідок того, що я пройнявся його думками. Зрештою, я ж його знаю. Та чи впізнаю тепер — не певен. Я кажу не про зовнішній вигляд Беверло, а про загальний напрямок його міркувань...

— Велосипед...— проказав Гольцпуке.— Всього велосипедів, здається, більш як двадцять п'ять мільйонів... Я повинен доповісти про це Дольмерові, а може, й самому Штабскі. Місцевість навколо Тольмсгофена дуже зручна для того, щоб їздити на велосипеді. Майже як у Голландії. До того ж...

Гольцпуке затну вся. З Сабіниної кімнати почувся шурхіт. Рольф підкинув у плиту дров і заспокійливо махнув рукою:

— Спершу вони йдуть усі до ванної, в туалет... Це між спальнями, сюди не треба й виходити.— Він кивнув головою на плиту, долив Гольцпуке, що стояв біля самих дверей, кави, поставив ближче до вогню каструлю з молоком.— Високі поліційні чини можуть тут і погрітися, й випити кави, а дружини деяких наших видатних, багатих співвітчизників можуть, зазнавши в яситті невдачі, знайти тут пристанище... Це теж потрапить до мого досьє?..

— Мене непокоїть не те, що потрапить до вашого досьє, а те, що може бути про вас у їхньому досьє. Відтоді, як ви відбули покарання, на вас немає жодного негативного матеріалу. Та ось у ваш дім починають підозріло часто навідуватись високопоставлені "лягаві", ви пригощаєте їх кавою, даєте їм відомості... Чи сподобається це вашому приятелеві Генріху Шмергену? Та й решті приятелів...

— Генріх вивчає іспанську. А я викладаю йому основи економіки й насамперед — фінансової справи... А щодо решти моїх приятелів та приятельок... Не турбуйтеся, я розкажу їм навіть про цю історію з "колесами", і вони мене зрозуміють.

— Я хочу вас попросити, щоб це залишилося між нами. Вашій дружині теж не варто...

— Цього я обіцяти не можу. Я не приховую такого ні від друзів, ні від дружини...— Він зітхнув, з його обличчя зникли рештки люб'язності, і він майже пошепки промовив:— Щодо "колес", то я скажу вам ще одну важливу, дуже важливу річ. Але спершу послухайте ось про що. Нас, принаймні моїх приятелів і приятельок, хоч і не переслідують, проте оголосили поза законом. У нас ніяких таємниць немає, ми навіть не приховуємо своїх поглядів. Ми не думаємо ні про яке насилля, не думаємо вже й про насилля проти речей, і кожен має змогу довідатися, з ким зустрічаюсь я і з ким зустрічаються мої друзі. Ми — це велика група людей, ми навіть не знаємо всіх, хто з нами. Ми тільки сповнені рішучості не зрадити наших поглядів. Почуття ненависті чи бодай відрази нам чуже. Ми відчуваємо тільки зневагу до тих, хто знов і знов заводить, наче молитву, порожню балаканину. Ми зневажаємо також тих, хто через провокаторів, шпигів, шляхом заборон на професію примушує людей розпатякувати про нас казна-що. Небезпеку являють собою наші гордощі, почуття власної гідності. І коли я вам трохи й допоможу, любий, дорогий, вельмишановний пане Гольцпуке, то лиш тому, що маю надію, хоч і зовсім невелику, захистити життя — нехай це буде й

життя самого пана доктора, почесного доктора Бляйбля. Чи навіть недоторканність — я маю на увазі недоторканність фізичну, а не моральну — не таких уже й бездоганих грудей четвертої Бляйблевої дружини, грудей, якими я міг би милуватися у кожному третьому ілюстрованому журналі, коли б вони, певна річ, були, на мою думку, гідні замилювання. Але ж їх, ці груди, захистять, слід сподіватися, автомати ваших людей. А тепер нам пора йти, моя дружина вже встала, та й діти попрокидались. До пасторського будинку можна потрапити через чорний хід — це між ризницею і церквою. Я не хочу проходити повз схвильовану, покинуту своїм пастором юрбу парафіян. Іще кави?

— Дякую, ні.

— Тоді я зараз проведу вас до єпископської кімнати. Він накинув на плечі штормовку, відчинив двері й рушив

поперед Гольцпуке до чорного ходу в пасторському будинку. Охоронець, повз якого вони проходили, вже хотів був заступити йому, Рольфові, дорогу, але потім — певне, Гольцпуке зробив йому знак — відійшов убік.

У коридорах було прохолодно, за вікнами стояла тиша, і коли вони вже зібралися рушити сходами нагору, в кабінеті

задзвонив телефон. Рольф зупинився, а Гольцпуке пройшов повз нього до кабінету, пробурмотівши:

— А може, це?..— Потім узяв трубку й сказав: — Алло! — Хвилину він мовчки слухав, а тоді промовив: — Пан пастор надовго поїхав, раджу вам звернутися до сусідньої парафії. Як мене звуть? Це не має значення.— Він поклав трубку.— Там когось треба соборувати.— І відразу пішов услід за Рольфом нагору.

Єпископська кімната була обставлена просто, однак дуже затишно: білі меблі, золотисто-жовтий килим, на стіні — репродукція з картини Шагала, в одній із ніш — невеличкий, але вишуканий образок богоматері, перед ним лампада; в кутку — два бамбукові крісла і круглий столик; телефон, попільнички ніде не видно. Гольцпуке зітхнув і сів.

— Я вислухав од вас цілу промову, пане Тольме!

— Добре було б, якби ви переказали її якомога докладніше панові Дольмеру, а при нагоді — й панові Штабскі. Я ладен і сам виголосити її перед тими панами, пояснити їм, у чому різниця між зарозумілістю й динамітом, розтлумачити, скільки тисяч, а може, й сотень тисяч людей стають у нас, по суті, вигнанцями. Це робиться, певно, спеціально для того, щоб мати запас і кидати його потім на поживу цумерлінгівськ-ій пресі. Та ще банкам. Але спершу про динаміт, бо він має відношення до отих "коліс". Пригадую, Беверло — це було багато років тому, коли ми з ним іще товаришували й готували разом демонстрації та інші такі акції,— виношував ідею велосипеда з "начинкою". Він підрахував, скільки можна закласти вибухівки в раму й у решту трубок, де треба сховати детонатори й таке інше. На думку Беверло, так слід начинити — тоді це було розроблено лише теоретично — п'ятдесят чи, може, й сто велосипедів і просто поставити їх там, де треба влаштувати вибух. Ми всі виступили проти цього. Всі. Далі

теорії діло не пішло. Але ж може бути, що тим часом Беверло втілює теорію в практику і "колеса", на яких він приїде, виявляться начинені вибухівкою. Їх навіть можна буде — теорія Беверло передбачала й такий варіант — легко розібрати й переробити на якусь вогнепальну зброю — катапульту або що. І коли Вероніка так нетерпеливилась повідомити вас про "колеса"... Не знаю...— Він перевів погляд на чільну стіну.— Тут не підслуховують?..

— Ні. Телефон — так, звичайно, але загалом ні.

— І все ж я проситиму вас не згадувати в паперах, що цю інформацію ви дістали від мене.

— Обіцяю,— сказав Гольцпуке.— Це дуже важлива інформація. Цінна. Страшна. Перевіряти не тільки велосипедистів, а й самі велосипеди — навколо Тольмсгофена, Горна-укена, Трольшайдта, Бретергайдена...

— І навколо Губрайхена, якщо моя сестра тут ще затримається...

— А вона затримається надовго? Вона щось про це казала?

— Ще ні. Але їй тут подобається. І вона, звісно, може залишатися тут стільки, скільки схоче. І скільки зможемо ми тут залишатися. У мене таке враження, що життя в неї тепер дуже зміниться. Після того, як пастор Роїклер поїхав звідси назавсім, ми вже не знаємо, що вчинять із нами церковні власті. А ви, до речі, знали, що Роїклер?..

— Так, нам відомо про його... Про його зв'язок із тією пані Плаук. Ми знаємо також... і знали, що вчора він... Одне слово, втік. До речі, гідний поваги чоловік.

— Виходить, ви маєте в селі інформаторів?

— Звичайно. Невже це вас дивує?.. Я просив би вас зробити мені послугу й дістати десь попільничку. Єпископи, судячи з усього, не курять...

Рольф знайшов у сусідній ванній кімнаті керамічну мильницю, вийняв її з гнізда, поставив на стіл, узяв у Гольцпуке сигарету, припалив і, не сідаючи, затягся.

— Ця штука, правда, трохи хитається, але користуватися нею можна. Мені не хотілося б заходити до інших кімнат... Я тільки вниз добре орієнтуюсь. А ви не бажаєте поговорити і з моєю сестрою?

— Ні. Але з вами у мене ще є розмова. Про ваших приятелів. Те, що ви тут казали,— оця гордість, непоступливість, оте вигнання чи, краще сказати, відчуття, ніби вони у вигнанні, а також досвід, міркування... Як ви гадаєте, ця група, яку ви так схарактеризували, вона велика?

— Це ви можете дуже легко підрахувати по своїх досьє, а також по досьє служб, близьких до вашої. Адже ми всі стоїмо на обліку. Це не означає, що ми самі стали на облік. Скільки нас точно, ми не знаємо, це маєте знати ви. Погляньте на цю армію — на армію духовних воїнів, придивіться до неї, нехай ці сотні тисяч молодих жінок і чоловіків разом зі своїми дітьми пройдуть перед вами чи бодай перед вашим внутрішнім зором, і запитайте самі в себе навіщо їм освіта, можливо, навіть здібності, сила й краса — невже тільки для того, щоб ви все це охороняли? Нація і її представники, що живуть з випадкових підробітків, обтрушують горіхи, рвуть яблука... Ну, коли у вас більш немає запитань... Щоб я почував себе тут затишно, то ні, і все ж

єпископська кімната принаймні один раз за своє існування та знадобилась. То тепер усі заходи безпеки переходять з Блора сюди?

— Несподіване рішення вашої сестри поставило мене в скрутне становище. У Блорі є три кордони: зовнішній, внутрішній і, сказати б, безпосередній,— це ті охоронці, яких бачать люди. Цього переїзду ми не сподівались, і такі неврівноважені вчинки, що їх навіть можна назвати втечами... Скажу вам щиро: тепер мені доводиться імпровізувати й покладатися на мури пасторського саду... Якщо ваша сестра...

— Можна їй хоч по молоко ходити?

— Краще не треба. Якби ви змогли стати їй у цьому на заваді... Та й усілякі прогулянки теж не бажані. Як на біду, про це вже відомо пресі, пішли чутки про сімейну кризу...

— Виходить, я повинен тримати рідну сестру ніби під арештом?

— Якщо ви хочете назвати це так... Дівчинку теж, звичайно... Ця історія з велосипедами не йде мені з голови. Хоча вашій сестрі він, за вашою теорією, нічого й не зробить...

— На це ви не покладайтесь.

— Дозвольте запитати: що б ви сказали про одяг?

— Одяг звичайний. Не такий уже, як у молодого директора банку, але й не такий, як у волоцюги. Одне слово, як у звичайних милих молодих людей, що їздять на велосипедах.

Рольф відніс мильницю назад до ванної, витрусив і поставив на місце. Потім поправив крісла, розгладив скатерку на столі й рушив услід за Гольцпуке вниз. Дощ не перестав. Вартовий наче не кивнув головою, а скоріше невдоволено похитав. Фрукти падали з дерев і лежали на траві. Коли вони ввійшли до нагрітої вітальні, годинник пробив восьму. Гаряча плита, діти з замурзаними какао губами, обидві усміхнені жінки з сигаретами за кавою... Ідилія!

— Сьогодні нам доведеться сидіти в малій залі,— сказала Катаріна.— Сабіна мені допоможе, вона так гарно співає! І малює,— додала вона.— Почнемо вже готуватися до дня святого Мартіна.

Сабіна, побачивши Гольцпуке, зашарілася, потім кивнула йому головою і промовила:

— Мені шкода, але цього разу довелося поспішати... У вас є до мене претензії, побажання?

— Так,— відповів Гольцпуке.— Є. Ви ж знаєте, заборонити я вам нічого не можу, я можу тільки порадити. Не виходьте з дому, принаймні з саду — ні в якому разі. Крім би

того, я хотів би знати,— власне, я мушу знати, задля вас-та-ки, чи довго ви тут пробудете. Мої заходи... Ви ж розумієте... Я вас прошу, адже досі ми з вами працювали дуже добре.

— Не знаю,— відповіла Сабіна.— їй-богу, не знаю.— Вона зітхнула.— Я знаю тільки одне: до Блора я не повернусь, і там — що стосується мене й дочки — вам уже не треба

планувати ніяких заходів. Чоловік мій поїхав і, мабуть, надовго. А в батька й матері... Малій краще тут. Та чи довго?.. А мені справді не можна піти з Катаріною до дитячого садка?

— Чого ж, можна. Тільки тоді мені доведеться поки пк> зняти тут обох охоронців і поставити їх там...

— А якщо Кіт піде сама?

— В такому разі я був би змушений, поки не прибуло підкріплення, одного охоронця залишити тут, а другого послати туди.

— Тоді я зостануся тут. Наглядатиму за плитою, варитиму обід і мріятиму про нашу дванадцятикімнатну віллу під Малагою, яка завжди стоїть порожня... Там цілий місяць, бува, проганяєш нудьгу, що тим часом зібралась, а вона все збирається й збирається... Ви можете це зрозуміти?

Гольцпуке збентежено звів на неї очі, дістав сигарету, прикурив від вогню, якого йому дав Рольф, і подякував.

— Нудьга...— проказала Сабіна.— Так, вона справді збирається — густа, туга, я б навіть сказала, відчутна на дотик... її можна тільки вичерпати пригорщами і то через силу. Пригорща за пригорщею, пригорща за пригорщею... Кімнати за кімнатою... А під дверима — іспанські поліцейські у формі, німецькі — в цивільному... Шумить море, пальми... Пальми, мабуть, похитуються... Ні, я зостануся тут. Сидітиму коло плити й смажитиму каштани...

— Мені пора,— сказала Катаріна.— Діти ждуть, матерям треба йти на роботу. Мене, мабуть, багато розпитуватимуть — про Роїклера. Вину за його від'їзд припишуть, звісно, нам, ось побачиш, так воно й буде. Ти з нами, Рольфе?

— Так, я вас підвезу. Потім мені треба буде їхати в Гальстергоф. У ньому все переробляють, модернізують. Я там помагаю і одержую подвійну платню — мені дозволяють забирати всю биту цеглу. Бувай здорова, сестричко, ополудні ми всі повернемось! Ти ж знаєш, де книжки, де іграшки... А телефон ось — подзвони матері чи й братові.

Кіт заплакала, сердито поглядаючи на Гольцпуке, який усе ще не йшов. Добре, що дівчинка тільки тихенько схлипувала, а не розревілась. Гольцпуке прокашлявся й хрипко сказав:

— Я маю поговорити ще про одне діло. З вами самою...

— Я знаю,— відказала Сабіна, не встаючи й погладжуючи по голівці доньку, що сиділа в неї на колінах.— Знаю. Вам не дають спокою ті три місяці, а може, вони й тривожать вас.

— Так,— мовив Гольцпуке.— Адже йдеться, мабуть, про те, що в наших заходах безпеки є якась вада.

— Ні, вади немає. Я нікого вам не назву — ні вам, ні взагалі будь-кому. Це не вада в заходах безпеки... Я хочу сказати, вада була у моїй внутрішній безпеці, а тепер і її усунуто. Це залишилося між нами двома — між ним і мною. Вам нема чого собі дорікати, аж ніяк. Ви свій обов'язок виконали, і виконували ви його чемно, тактовно й

так обережно, як це взагалі було можливо... У мене до вас лиш одне прохання: моя сусідка, пані Бройер...

— їй нічого не буде... Більш нічого не буде. Так само, як і її... її приятелеві. Вона, мабуть, скоро знов стане вашою сусідкою — тут, якщо ви, звісно, зостанетесь тут. Може, невдовзі ви зустрінете її, як підете по молоко. Вона Гермесо-ва дочка... Хіба ви про це не знали? Вона ж звідси, з Губрайхена, і, певно, повернеться сюди знов... Я не міг перешкодити всьому цьому з паном Шублером... Нам довелося провести розслідування. Так само, як і з'ясувати дещо про тутешнього пастора.

— І про пана Роїклера?

— В сучасній теології є дивні течії. А симпатії пана Роїклера до вашого брата, ота впертість, з якою він тут захищав вашого брата, підтримував — усе це треба було перевірити. Одначе можу вас запевнити: він був і залишається цілком поза підозрою.— Гольцпуке ступив до дівчинки, скуйовдив рукою їй волоссячко на голові й тихо промовив: — Ну, Кіт, і досі на мене гніваєшся?

Але Кіт нічого не відповіла, тільки тупнула на нього ніжною. Гольцпуке поволі рушив до дверей, ще раз кивнув головою Сабіні й вийшов у сад. "Колеса"...— стомлено міркував він.— Як же мені перевірити ще й тисячі велосипедів та велосипедистів?.. Зважувати! —раптом спало йому на думку.— Їх можна зважувати, а коли знаєш вагу, то легко з'ясувати, начинені вони вибухівкою чи ні..."

11

Іноді я ледве стримуюся, щоб не подзвонити Тольмам, просто поговорити з ними, поїхати до них чи запросити обох до себе, може, навіть пригостити їх чаєм або й налити по чарці. Треба було б нарешті зламати взаємні упередження, що виникли (з обох боків, звичайно) ще тридцять три роки тому, висловити свої думки — суворі, зате цілющі. Тольмові пора вже відмовитись від "Блетхена", старого слід позбавити останніх ілюзій. Він повинен кінець кінцем попустити віжки, зокрема й собі самому, адже "Блетхен" став для нього вже справжніми джунглями; він усе ще "здогадується", але нічого, анічогісінько не знає й нічого не бачить. Краще присвятив би себе якомусь хобі з історії мистецтва — скажімо, колекціонуванню образів богоматері чи картин голландських художників. Неоцінений, просто-таки чарівний голова правління, який ще й забрав собі в голову, нібито його хочуть знищити! Та нікому ж таке й на думку не спаде, навпаки, хай собі на здоров'я живе, хай його бережуть, охороняють і хай нарешті звільнять від отого тягара —"Блетхена". І якби він узявся колекціонувати образи чи картини, то це не тільки замінило б йому оті наївні його "здогади" щодо "Блетхена" та загального економічного становища, а й давало б, мабуть, утіху, бо голова правління, який щось тямить в образах богоматері й картинах голландців і навіть може зв'язати про це кілька слів — о, такий голова правління був би справді незамінний, неоцінений, і тоді з нього, певна річ, таки довелося б зняти тягар цієї високої посади. Представляти концерн — нехай, виголошувати промови — нехай, але не більше, щоб тільки не брався ухвалювати рішення. Тут нічого не вдіє ні Амплангер, ні нинішній штат референтів; треба взяти принаймні двох нових людей, які б розвантажили Тольма, розчистили

йому дорогу. Можна було б подумати про Кольцгайма та Грольцера, однак це надто ризиковано. Треба ще поміркувати. На превеликий жаль, Тольм і в син ступив на хибну — інакше й не скажеш — стежку, і тепер його з тієї стежки вже, мабуть, не зведеш. А з хлопця міг би вийти ще один Амплангер, він би навіть перевершив Амплангера, адже натура в нього тонша, почуття гумору розвинене краще, та й посмішка не така колюча (про Амплангера та його посмішку навіть ходять злі жарти, як-от: "Запроси Амплангера, і він тобі поріже й поколе всіх без ножа!") Молодий Тольм не був би й такий до смішного up to date як Амплангер, що знає вже не тільки нові та новіші, а й найновіші танці й любить покружляти a la mode 2 все ще охочих повихилитись дружин чоловіків, уже не таких охочих до цього діла. В Амплангера досить таки жаклива манера: із

1 Сучасний, той, що стежить за модою (англ.).

2 По-модному (фр.).

вправними варіаціями видавати те, що він прочитав із свіжої передової у "Франкфуртер альгемайн цайтунг" чи в "Більд", за власні думки. О, це чоловік спритний і по-своєму незамінний. І все ж йому бракує чогось такого, що має Рольф Тольм: особистості, неповторності. Отого клятого "чогось такого", отого чортового "трохи", що його, певна річ, повік не набудеш і не здобудеш, отого майже містичного, паскудного, недосяжного є багато в його матері й чимало — в батька: це — чарівливість. До того ж Рольф знає те, чого його батько не збагне ніколи: гаслом може бути боротьба, а не примирення. А цю чарівливість він мав уже тоді, як підпалював автомашини й шпурляв каміння. Мав і не втратив. Він, звичайно, давно вже переріс, і лише "здогадується", як і його батько, що на світі є тільки одна країна, в якій він, може, робив би щось більше, ніж просто рвати яблука та лагодити селянам будинки; ця країна — Куба. І все ж таки, і все ж таки... Ця бісова Куба, це велетенське заокеанське більмо на оці... Так, про це йому шепнув на вухо Гольцпуке: тепер Рольф вчить з якимись чілійцями іспанську, цікавиться фаховою лексикою, студіює кубинську економіку й навіть має учня, отого сільського хлопця з Губрайхена. А втім, ним довелося пожертвувати, хлопець уже ніколи, повік не повернеться, і якби теоретично він і знайшов дорогу назад, то повернутись він однаково не повернеться. Навіть якщо з Рольфових планів щодо Куби нічого не вийде, він волітиме й далі збирати горіхи, садити картоплю і плодити зі своєю любою комуністкою дітей — уже з самих гордошів, із крижаної зневаги до Цумерлінга, хоч його машин він тепер і не палить. Рольф уже ніколи не піднесе до облитой бензином машини сірника, не візьме в руки камінця, а сидітиме у своєму закутні, рахуватиме груші й ремонтуватиме трактори; він додержуватиме — як і сотні, тисячі таких самих — законів і стійко витримуватиме холодну зневагу а боку системи. Шкода, що з цього принца-наступника нічого не вийшло; як-не-як, він міг би перевершити Амплангера. Міг би. Загублений інтелект, здатність до аналітичного, абстрактного, глибоко теоретичного мислення, замішана на досить багатій — хоч і не надто багатій — уяві. Справді немало як на таких батька й матір, на їхнє походження і становлення. І все ж є в цьому ніби якийсь стиль: у них ніколи, зокрема й у "замочку", не було нічого

кар'єристського. Ніколи. І це досить дивно, адже йому, людині, можна сказати, такого самого походження, властиві інші риси. Взяти, приміром, оце грубе обличчя, в якому люди вбачають приховану жорстокість. І хоч спочатку в нього тієї жорстокості зовсім не було, згодом, коли її почали йому раз у раз приписувати, вона таки розвинулась. Хто тепер повірить, що загалом він чоловік боязкий? Самотній і боязкий. А Гільда в це не тільки вірила — вона про це й знала... І саме з нею, Гільдою, він розлучився, поклавши початок цілій низці невдалих шлюбів. Кете Тольм знов має рацію: його четверта, Едельгард, просто "дурна погань"; навіть тіло в неї хтозна й чому, але якесь дурне, а ті кілька трюків, що їх вона навчилася — де? — чи тільки перейняла, через тижнів три вже віджили свій вік. Ота неприродна хтивість, хрипке шепотіння, почуте в дешевих фільмах, не дає насолоди не тільки йому, а й їй самій. А останнім часом оця пиятика з самого рання, ця вдавана меланхолія, в якій нічого, анічогісінько справжнього немає, оці манери нещасливої жінки, через які з нею ніхто не хоче приятелювати, ця вульгарність, аж надто справжня, щоб справляти враження модної... Дурна погань чи, може, бідолашна погань, в якій навіть руки дурні й понівечені,— Едельгард, певно, ще як їздила до сусіднього містечка в школу, приохотилася на вокзалах та в дешевеньких кав'ярнях до гашишу й усіляких таких модних витребеньок, пустилася берега, а крім того, вона належить до покоління, що просто жити не може без музики, коли то взагалі музика; від рання до смеркання, а то й уночі, коли Едельгард не може заснути,— все музика, музика, музика. Саме це, мабуть, і доведеться назвати як справжню причину розлучення: скрізь, де тільки можна, навіть у туалеті, в неї стоять оті розтрикляту-щі магнітофони або гучномовці й автоматично вмикаються, щойно вона торкнеться дверної ручки; є вони, певна річ, і у ванній, і в спальні, й у всіх салонах, і навіть у підвалі — ще відтоді, як Едельгард удавала з себе господиню й дбала про білизну та харчі. Повсюди гримить музика, повсюди валяються касети. На щастя, тепер вона хоч поїхала на якийсь острів — чи то на Нордернай, чи то на Кампен, він добре й не знає; певно, підняла на ноги всю групу охорони — це вона любить. Едельгард уже й так заздрить Тольмам — аякже, у них-бо ще більше отої "метушні з безпекою". Це в неї нове захоплення: контролювати витрати на безпеку і звідси виводити свій "ранг": на якому, мовляв, вона місці за числом охоронців — на другому, третьому чи четвертому?

Скоро він має з нею розлучитись і сподівається тільки, що вона не викидатиме багато коників. Шкода йому старих Келерів, її батька й матері, цих простих, милих, скромних людей, що всупереч усім економічним законам і здоровому глузду й далі спокійнісінько торгують собі в крамниці, гнуть спину по вісімнадцять годин на день, заробляють за годину, мабуть, десть по марці вісімдесят чи щонайбільше по дві марки, і коли все це полічити, врахувати економію на квартирній платі у власному будинку — орендна плата до уваги, звичайно, не береться,— а також економію завдяки споживанню дешевших харчів, тоді вони, може, таки виходять (це якщо кожне з них працює не менш як по сто годин на тиждень та ще й зі страхом пильнує за тим, щоб не минув термін реалізації молока й інших продуктів) на дві з половинок) чи, може, три тисячі марок на місяць, хоч і думають, нібито заробляють силу грошей, тоді як

насправді дістають куди, куди менше за першого-ліпшого приїжджого турка, а сам він, Бляйбль, має понад три тисячі щодня. Казати тим милим, скромним людям про ці підрахунки і збивати їх з пантелику, звісно, не варто. Келери сидять собі у своєму гніздечку, ходять до церкви, співають у хорі, вони шановані й навіть по-своєму культурні. Має їхнє життя і свій стиль. Коли вони запрошують когось на обід, по-святковому накривають стіл і старий помагає на кухні, а стара щоразу, подавши нову страву, скидає фартуха й вішає його на спинку стільця,— в усьому цьому є свій стиль. І вино в них чудове, й кава прекрасна, а домашні еклери — їх пече, видно, старий, адже він, здається, вчився на пекаря — заслуговують найвищої похвали. Келери люди досить стримані, однак не полохливі й анітрохи не почувають себе ніяково перед могутнім, багатим, відомим у пресі зятем, що своїм супроводом здійсмає в селі цілий переполох,— повсюди вартові, охоронці, так ніби приїхав якийсь державний діяч. Обстановка в них нагадує йому про рідний дім, але там усе було ще скромніше, і його батько й мати були не католики, а євангелісти. Скромніше... Та для того, щоб порівнювати, треба знати, як жили Келери сорок, п'ятдесят років тому,— до того, як померли дід та баба й вони успадкували крамничку. Милі

люди, що в злет своєї зіпсутої доньки не дуже й вірять-

і слушно, до речі, роблять — і щоразу, коли подадуть каву та лікер, припрошують її пограти на піаніно, і вона грає, знудь-говано й байдуже, намагаючись показати свою зневагу до такої ось музики; спотворить Шуберта, позбавить решток привабливості Шопена, а тоді ще й заходитьсь по-дурному хихотіти з приводу цього "музичного десерту". Кете Тольм правду сказала: його четверта — просто "дурна погань"; про це йому шепнув під секретом Амплангер, а той уміє підслухати — зокрема, певно, й по телефону — щось цікавеньке.

Нехай собі й далі світить від нудьги своїми цицьками на Нордернаї. А він подзвонить якось Тольмам, поїде до них на чай або запросить їх на чай до себе, а може, навіть вип'є з ними по чарці. Тут треба дещо з'ясувати. Певна річ, це він "підсадив" Тольма на таку висоту, але ж не для того, щоб його знищити, навпаки: старого треба розвантажити й остаточно звільнити від "Блетхена". Адже то "Блетхен" сидить у нього "в кістках", у ногах; Тольм сам винен, що газета все більше й більше вислизає йому з рук. Отож його треба визволити, щоб він нарешті розігнув спину; треба надати йому, крім Амплангера та звичайного штабу референтів, ще двох помічників; Тольм повинен оклигати й жити. А тут дають про себе знати давні — їм уже понад тридцять років — упередження, що беруть свій початок ще в таборі для інтернованих. Звичайно, повівся він, Бляйбль, тоді не дуже "люб'язно", але ж люб'язним він, зрештою, ніколи й не прикидався, він узагалі ніколи не носився з тією люб'язністю, як із писаною торбою; просто дехто плутає суворість із жорстокістю і пускає поголос, нібито йому, Бляйблеві, дісталось все готовеньке.

Оте "все готовеньке" — жалюгідна крамничка в Добераху, де мати взимку продавала закоцюблими пальцями всілякий дріб'язок — галантерейні вироби, білизну, а потім, коли справи пішли краще, то часом і клубочок гумової тасьми, щоб було за що

вже вкотре залатати собі трико, а батькові — підштаники. А купляли ж тоді що? Одну — просто-таки одну штопальну голку, дуже рідко — пару шкарпеток. А ота жорстока закулісна боротьба, коли наближався день конфірмації І Ціни, дідько б їх узяв, доводилося раз у раз збивати. І він, певна річ, рано пристав (а що ж іще було робити?) до штурмовиків — вже хоча б задля того, щоб одержувати для тата замовлення, які згодом забезпечили їм сякий-такий добробут, бо тато домігся такої собі монополії на чоловічі сорочки, блузи, штани та краватки, а пізніше навіть на чоботи, а отой клопіт із шевцями, взуттєвими крамницями, кашкетниками, кашкетними крамницями, оскільки тато дістав ще й монополію на чоботи й кашкети, а хто, хто ж тоді думав про якісь убивства? Хто? Навіть пастор Штерміш, добрий старий чоловік, що конфірмував його, і той ускочив у халепу — жебонів щось про національні інтереси, робив антисемітські випадки, а коли суд розглядав питання арізації, недвозначно радив татові "не перебирати міри а людяністю". Штерміш допоміг йому, Бляйблеві, піти вчитися, а для того, щоб він дістав потім ступінь доктора наук, тато нашкріб уже й власних грошей. І коли згодом таки почалася друга світова війна, тема його дисертації "Розвиток текстильної економіки за умов недостатнього забезпечення сировиною" з урахуванням досвіду першої світової війни виявилася просто ідеальною. Без нього й доти, й потім не могли вже, звісно, обійтися, він дістав якнайширші можливості застосовувати свою теорію, поглиблювати її, удосконалювати, розвивати, і йому не треба було ні паскудити собі руки, ні брати хабарі, і він зовсім не здивувався, коли янкі посадили його за колючий дріт. Це була просто висока честь, адже американці визнали його за людину важливішу, ніж він здавався сам собі. А про те, щоб він не надто гнув кирпич, дбала Гільда, його дружина, яку люди майже благоговійно називали "Бляйблева перша". На "дурну погань" вона була зовсім не схожа, в жодному відношенні, зокрема й у ділових стосунках; Гільда була жінка ощадлива, хоча й не скупа, і цілком законно, як усі люди, скуповувала земельні ділянки. І коли отой потік просякнутих кров'ю, подірваних і постріляних текстильних виробів — цивільних і захисного кольору — згодом почав псувати йому нерви (адже там був і дитячий одяг), дружина навіть утішала його. Згідно з наказом навіть одягу повішених та розстріляних у в'язницях, а також ту, що підбирали на учбових військових полігонах, належало збирати й використовувати знов, не кажучи вже про "ворожий текстиль", під яким мався на увазі не тільки трофейний та дитячий одяг... А в нього ж, Бляйбля, теж були діти — Мартін та Роберт... Так, доводилося тримати себе в руках, а часом, може, навіть виявляти жорстокість. А Гільда була жінка славна, розумна і ділова, хоча, правда, теж не байдужа до музики... Вона так гарно грала на піаніно ще й співала під свій супровід. Доброю була йому дружиною — вміла варити, господарювати. І взагалі.

Але після війни, коли він прийшов з табору й на вимогу Бангорса знову став уповноваженим з питань текстилю (їм не пощастило звинуватити його ні в чому, навіть у тому, що він пролив бодай одну-однісіньку краплю крові!), отож після того він уже не зміг, просто не зміг спати з Гільдою і не знав, як до неї підійти й підступити. От із повіями, до яких його брав з собою Бангорс, він міг, міг навіть після того, як сталося

оте в банку — ота жахлива пригода, про яку він і досі не зважується говорити ні з ким, із жодною живою душею, навіть із Бангорсом, що був свідком того, німим свідком. Це тралилося в райхсбанку, вночі. Коли вони старанно позапихали до мішків готівку й те, що було в сейфах, звідкись раптом вигулькнула молода жінка, закутана в ковдри,— видно, вона десь там ночувала. Тоді він, Бляйбль, вихопив у Бангорса автомат і поклав її на місці. Він стріляв уперше й востаннє в житті, і ті гроші через мертву жінку стали воістину кривавими. Вони залишили і жінку, і гроші, повитрушували з мішків на труп усю свою здобич, покидали зверху ковдри, вибігли надвір, сіли в машину, приїхали до табірнього казино й пили, пили, не згадуючи про те, що сталося, жодним словом. Жоднісіньким! І ніколи. Потім він ретельно переглядав газети, шукаючи повідомлення про те, що в підвалі райхсбанку знайдено труп чи — згодом — кістяк. Нічого такого він не вичитав. Ніколи. А може, то був просто кошмарний сон, мана? Те видовище не давало йому спокою, воно поставало перед ним щоразу, коли він хотів обійняти Гільду чи коли Мартін і Роберт, ідучи спати, цілували його. Суворі, сповнені страждань роки, коли він створював свою імперію: текстильне виробництво за участю цілком благонадійного Фішера, торгівля нерухомим майном за допомогою Гільди, згодом — виробництво паперу разом із Корчеде й друкування разом із Цумерлінгом. Поки старі вовки знов повилазили зі своїх кліток, пустирище було вже зоране. Ні, дарувати йому ніхто нічого не дарував, на тарілочці теж нічого не підносили, а батькове підприємство виявилось пропавшим ділом, клоакою, де по війні дотлівало кілька сотень сорочок штурмовиків, що їх не так легко й перефарбувати.

Але потім йому довелося-таки розлучитися з Гільдою. Він добре про неї подбав, вона й досі бере участь в управлінні його підприємством. Мартін тим часом став вельми люб'язним, порядним шкільним учителем, а Роберт — просто-таки зворушливим пастором. Сини живуть досить далеко від нього, і коли він іноді приїздить до них, то обидва, як і їхні дружини, чомусь бентежаться. Це все образи з іншого життя, кадри з фільму, що його знімали без нього. А вони ж, як-не-як, його діти, його сини, хоч і цілком непридатні до того, до чого був би придатний Рольф Тольм. Певна річ, навідується він і до Гільди, що сидить у своїх горах (після всього вона пішла вчитись і стала податковим інспектором). Спогади, яких уже не оживити, застигли, немовби під склом,— вони й тут, і водночас — десь далеко-далеко... Ота мить тепла, коли він стискає Гільдині руки, а вона знов і знов, раз у раз запитує самим поглядом: "Чому?" Але він не може про це розмовляти, йому все ще не дає спокою оте видовище, що гнало його в казино й борделі, примушувало марити про нові шлюби, які потім однаково зазнавали краху.

Ні, "Бляйблевої п'ятої" не буде! У шістдесят п'ять на женіння пора вже, мабуть, махнути рукою. Але ж чому, трясця його матері, такі видовища вочевидь не пригнічують Тольма, цього слизького, як вугор, естета, цього тишка, що просто до ніг тобі стелиться, а сам же командував цілою батареєю, з усіх стволів смалив по росіянах і, певно ж, доклав рук, щоб порозносило на шматки багатьох, у тім числі й дітей та жінок, коли віддавав накази стріляти по вбогих селах, а під час відступів — просто

гатити куди попало?! Та й узагалі, ці панове військові, що такої високої — куди твоє діло! — думки про свою з ас... честь! У кого ж на совісті ота закривавлена, постріляна й подірявлена одежа? Ні, вони на війні, звісно, не "збагачувались". А хто ж збагачувався — він? Кому потрібні були оті гроші, які валялися в підвалах просто під ногами, хоч нібито лежали на рахунках, оті незліченні мільярди, мотлох, що його всі вважали нічого не вартим? Чом би не прикупити було на ті гроші будинків, земельних ділянок — законним шляхом, як годиться,— чом би не віддати було гроші тим, хто потребував їх аж-аж-аж? Тільки ж не за риночними і не за оптовими цінами, ні в якому разі. Кому ж від того стало гірше? Тольм — то, власне, мілька, обер-лейтенант артилерії. Про Тольмові злочини просто ніхто нічого не довідався, тож його, звісно, хутенько випустили на волю, вже через вісім місяців, і йому ще й дістався дармовий "Блетхен", з якого він так нічого, анічогісінько й не зробив. То хіба ж Тольм не нажився на війні?

І ось Бангорс вигулькнув знов: уже на пенсії, чуб, звісно, білий як молоко, вигляд шляхетний,— ще б пак, дослужився ж до генерала (Корея, В'єтнам і таке інше). Довелося повечеряти з ним і з Едельгард (без неї ж вода не освятиться!) в "Ексцельсіорі". Вечір вийшов, як тепер кажуть, дуже милий, з ними була й досить мила Бангорсова дружина, яка навіть щось там нашіптувала Едельгард на вушко. "Атож,— сказав Бангорс,— це Мері, все ще моя перша". Спортивного вигляду сива жінка, зовсім не така жердина, якою завжди хотіла стати й бути Едельгард; цій, до речі, й досі не втямки, що від пиятики люди гладшають, як і від отих огидних солодошів,— вона смокче їх, тиняючись по кімнатах і вмикаючи скрізь, ну просто-таки на кожному кроці свою розтриклятушу музику. Ці Бангорси — милі люди, вона, правда, миліша від нього, зате він — справжній джентльмен, таким його можна було б навіть намалювати. А він же тоді, в банківському підвалі, ногами згрібав на ту мертву жінку

< роші, як ото пригортають у лісі сухим листям стерво, а потім ще й ошкірився, понюхав цівку автомата й наказав усім негайно вшиватися геть. І ніхто ніколи не зронив про це жодного словечка, навіть не натякнув; ні він, Бляйбль, ні Бангорс і оком не моргнув з цього приводу й за вечерею в "Ексцельсіорі", та й згодом, у барі, де вони пили каву з коньяком, а жінки розмовляли собі. І все ж таки, і все ж таки... Те видовище стоїть у нього перед очима, жах не минає, не минає ніщо, і коли Корчеде якось сказав йому: "Подумай добре, Бляйбле, помізкуй гарненько, бо вони переріють у твоєму житті-бутті всі мишачі нори... Отож чи не залишив ти в підвалі ще якогось трупа?" — йому стало все в горлі клубком. Корчеде говорив так, звичайно, не в прямому розумінні, хоч він, Бляйбль, міг би відповісти й у прямому: "Атож, я залишив одного трупа в підвалі доберахського райхсбанку". І коли він вочевидь став блідий, як смерть, Корчеде поклав йому на плече руку й промовив: "Заспокойся. Я не маю на увазі нічого такого, що відомо з твоїх денацифікаційних паперів чи, може, від часів юності, перебування в партії тощо. Одне слово, не те, що вони можуть рознюхати". Але ж труп у підвалі він таки залишив. Правда, з цього приводу ніхто ніколи не порушував судового розслідування, свідків більш немає, а єдиний свідок тим часом перебачив чи, може, й сам наробив стільки тих трупів, що той один уже просто стерся в його пам'яті. Кава з

коньяком, жінки за розмовою, і навіть у барі "Ексцельсіора" ота розтриклятуша музика. Щоправда, там хоч танцювали.

З Маргрет, другою своєю дружиною, він теж не зміг би про це поговорити; вона була не те що "дурна погань", але все ж доволі безголова. Маргрет працювала в нього секретаркою і була справді мила дівчина, однак трьох років виявилось задосить. Маргрет підвищувала свій культурний рівень у досить своєрідний спосіб: Флоренція, Венеція, Джотто Мантенья 2 і таке інше, а тоді ще й перейшла ("Господи, Ассізі, що ж їй іще робити в Ассізі?!) до католицької віри, оточила себе дотепними ченцями, взяла участь у заснуванні якогось журналу (що ж, нехай) і захотіла неодмінно мати квартиру на П'яцца Навона (що ж, нехай, це краще, ніж ота "музична жердина", його четверта). Але Маргрет зайшла надто далеко — далі, ніж він міг дозволити собі й попустити їй,— не на жарт закрутила роман з одним модним італійцем,

1 Джотто ді Бондоне (1266-1337)— італійський художник і скульптор.

2 Мантенья, Андреа (1431—1506) — італійський художник і гравер.

"лівим" художнім критиком, що був справжній красень, їхні взаємини спливали на поверхню, набули широкого розголосу, а це вже казна-що, і поки люди плескали язиками, він іще терпів, та коли з'явилися фотознімки, де вона сиділа голяка на залитому сонцем пляжі з отим високоінтелектуальним пройдисвітом, терпець йому, Бляйблеві, урвався. Маргрет і сама була жіночка гарненька, і смак мала непоганий (Флоренція, Венеція, Джотто, Мантенья, Ассізі), але далі так тривати не могло, і навіть його друзі, а найпереконливіше Цумерлінг,— той самий Цумерлінг, що перший опублікував ті знімки,— радили йому розлучитись. І хоч уся вина падала на Маргрет, він, Бляйбль, повівся великодушно: віддав їй і будинок у Фієзоле, й машину, і ще дещо — нехай, мовляв, виходить, коли хоче, за того хлопця заміж; може, то справді кохання — а чом би й ні? — якого сам він так ніколи й не спізнав. Він же й вінчався з нею в церкві, законно, як і належить, і Маргрет іноді навіть надсилає йому листівки з чудними словами: "Я тобі все пробачила, все-все". Сміх, та й годі: під отим "все-все" Маргрет може мати на увазі лише ляпаса, якого він дав їй одного разу за сніданком; вона тоді заходилася просто-таки на все горло голосити, бо якийсь божевільний, бачте, подряпав десь картину Рембрандта! Ця "культурологічна метушня" сиділа вже йому в печінках, тож він і ляснув Маргрет по обличчю. То ось що, виходить, вона йому пробачила! Що ж, нехай.

А третя виявилась не для нього: він просто не доріс до тієї селянської дівчини з обличчям, як на картинах Модільяні, і скотився до упереджень, що не відповідали дійсності,— принаймні щодо неї, Елізабет. Річ не в тім, що вона була прибиральниця (якось, коли він затримався після роботи в кабінеті, вона справді ввійшла до нього з відром, віником та совком). Ні, тепер багато жінок заробляють собі на прожиття прибиранням, хоч насправді вони зовсім не прибиральниці,—є ж усілякі біженці, безробітні тощо. Але Елізабет була прибиральниця справжня — селянська дівчина з Істрії. Вона стала його тільки після того, як він із нею одружився. Та потім у нього настали тяжкі часи, часи глузувань і насмішок — адже йому було вже під шістдесят, а

їй десь років двадцять чотири. "Уявляєте, Бляйбль закохався! По-справжньому!" Це викликало в людей іронію, і не насміхалися з нього, мабуть, тільки Кете та Фріц Тольми — хіба, може, лише трохи дивувалися, що в нього це так серйозно. Ілюстровані журнали старанно жували й пережовували новину, а він ще й підкидав їм поживу: позував із тестем, тещею та своєю Елізабет перед убогою селянською хатою, на сільському весіллі, де танцюють стільки, що йому це, попри його бажання, просто не до снаги; та ще оті ускладнення — адже він, як-не-як, розлучений, а Елізабет католичка; безкінечне туркотіння батька й матері, гірка відмова од вінчання в церкві, що завдало болю й самій Елізабет. Отой третій шлюб не довго й протривав; він узагалі виявився найкоротшим з усіх і зазнав краху не так через оте видовище, якого він не міг позбутись, як через рішучість і почуття власної гідності в Елізабет. О боже, прибиральниця! Серед його знайомих було дуже мало людей, з якими вона зналась, а найменше з Фішерами, хоч він, Бляйбль, через текстиль та "Вулик*" підтримує з ними тісні взаємини. Не допомогли й запевнення, що Фішери — справдешні католики, це можна довести та й, власне, уже доведено, навіть засвідчено поважними духовними особами. Не помагало ніщо. До Фішерів Елізабет не можна було заманити й бубликом; до Тольмів — ще сьак-так, але ті не дуже прихильні до нього, Бляйбля. Хоч як дивно, але їй припав до вподоби Корчеде, ба навіть Пліфгер. Зате решту Елізабет називала "поганою, дуже поганою компанією", а про багатьох казала, нібито "вони смердять, ти цього тільки вже не чуєш". І щойно він звів її з Сабіною Фішер, і жінки вже ніби заприятелювали, як шлюб розпався, Елізабет повернулася до Югославії, а під кінець навіть почала називати високих, а то й дуже високих "урядових Фріців" смердюхами. "Вони всі смердять, ви цього тільки вже не чуєте". Зрештою Елізабет навіть призналася йому, що й він смердить—"не завжди, але здебільшого". Вона казала про це навіть у найінтимніші хвилини, коли звільняла його від того страшного видовища і він забував навіть про повій; казала, але пояснити, що воно за сморід, відмовлялася. Особливих прикрощів Елізабет завдавала йому, коли починала принюхуватись до людей, морщити носа й коротко кидати: "Смердить!" Або: "Не смердить". І вона мала на увазі не тільки моральну чистоту, аж ніяк; Елізабет уже відверто висловлювалася про "смердючу німецьку охайність". Отож він мусив поставити її на місце, відіслати назад на Істрію й дати гроші на розкішний готельчик, у якому їй, слід сподіватися, вже не доводиться приймати ніяких смердючих німців. І тепер він з тугою згадує про Гільду, про своїх милих, славних синів і з жахом думає про те, що мусить, зі свого боку, запросити до ресторану й Бангорса. Хіба ж не зблискували в того очі, як у змовника! Але ж проти нього нічого не вдієш, не наражаючи на небезпеку й себе. Той труп у підвалі, зрештою, не тільки його, Бляйблів. Очевидно, після них тоді хтось поцупив ті криваві гроші, а трупа прибрав.

Скараскатися Едельгард буде нелегко. Вона жінка вперта й скажено любить розкоші, до яких, на її думку, відноситься й охорона. А охорону в неї тепер якщо й не знімуть зовсім, то, безперечно, дуже скоротять. Оскільки до інших, таких омріяних, розкошів їй зась, то вона сидить собі у найдорожчих готелях, читає ілюстровані

журнали, слухає свою трикляту музику, пускає бісики, розпікає до краю поліцейських і тішитися їхнім "протокольним рангом" та зваблює чоловіків; а проте ніхто її не хоче, жоден не попадається на вудку, і її, здається, це не дуже й бентежить. Едельгард гірша за хвойду, вона рано зіпсувалася в дешевих забігайлівках та на залізничних вокзалах. А тоді підхопила його, вдавши, ніби не може без нього жити, ще й улаштувала комедію з честю й невинністю, залучивши до цього хрестового походу за честь і своїх бідолашних батька та матір, хоч насправді позбулася невинності, певно, ще в дванадцять чи, щонайпіз-ніш, у тринадцять років. Вона вибрала слушний час: Еліза-бет саме кудись поїхала, повіями він був ситий донесхочу й вечорами, зморений, допізна залишався у себе в кабінеті. А тоді — банальна гра із свіжо звареною кавою, її ручками на плечах і великодушним дозволом поглянути на оті її дурні груди... Честь, гвалт, цнотливість, батько й мати, і знов одруження — вже вчетверте. Так, важко буде її позбутись, і дорого все це йому обійдеться. Але п'ятої вже не буде! Хто йому потрібен, то це супутниця життя, така, як, скажімо, Кете Тольм; у неї чарівні навіть дурниці. Гольцпуке йому натякнув, що вона та її підозрілий синок Герберт — тип досить темний — давали, мабуть, отій Вероніці гроші. Навіть у набожності Кете немає нічого облудного; золото, а не жінка, так само, як і її дочка — наїзниця, щира католичка, мати, танцівниця й господиня, одне слово, такій просто ціни немає. Треба буде якось просто-таки вичитати Фішерові, щоб він не дуже перевантажував свою молоду дружину — і вдома, й на людях, а може, навіть у ліжку (адже Ервін теж захопився отими порногрищами). Сабіна ж просто перлина — невеличка і ще тендітніша, ніж здається. Її не можна хапати дуже грубо, як це, певно, робить Фішер зі своїми мавп'ячими манерами зальотника; допустити, щоб крихітка Тольм утратила терпець і подалася кудись із дому, не можна. Вона не повинна опускати рук, адже в неї така гарнюсінька пустотлива донечка. І старого треба підтримати. Залишається ще отой Герберт, якого негоден до пуття збагнути ніхто, навіть поліція. Він вивчає філософію, а це вже небезпечно. Треба буде якось поговорити про все з Дольмером, а може, і з самим Штабскі; такі проблеми виходять далеко за коло інтересів концерну — вони стосуються всієї держави.

Спершу слід з'ясувати, чи набралися вже розуму Кольцгайм і Грольцер; вони таки зламалися, не схотіли бездумно, як отченаш, повторювати чужих слів, не витримали отих Амплангерових "ножів у посмішці" й запили, злигалися з жінками, які до добра нікого не доводять; ці хтиві бестії аж трусяться, щоб запопасти квартиру, хутряне пальто й купатися, як то кажуть, у шампанському. А потім ті двоє з переситу й безпросвітної нудьги пустилися ще й у модні нині статеві збочення — по троє, по четверо, а то* й по десятеро. Дійшло й до перевищення повноважень — певна річ, каса, накладні витрати... Одне слово, це називається "відчуження витрат". Тепер такого не пробачають, і хлопцям знов довелося повертатися "на фронт" — туди, де найважче, найгарячі-ше. Вони постали перед вибором: або суд, або випробування "фронтом" — і не десь "при штабі", а "на позиційній війні". Три-чотири роки в'язниці або втрата всього, що вони мали. Кольцгайм і Грольцер вибрали друге й опинилися в одному

великому провінційному універсамі — одне слово, в глушині; там їм довелося збільшувати товарооборот, виконувати брудну роботу, набридати дівчатам, обдурювати покупців, продавати несвіжий салат, вигадувати всілякі "розпродажі", хвилина в хвилину з'являтися в біленьких, трохи забруднених халатах на роботу, дозволяти прибиральницям і дбати про те, щоб із касою було все гаразд. Коли вони мали бажання, то вступали в тій глушині до туристських спілок, кружляли молодиць на сільських гулянках та святах стрільців, мандрували, відповідно вбравшись — червоні шкарпетки, в руках ціпочок,—"через ліси та доли" й доводили дівчатам на містечкових вечірках свою чоловічу снагу. Це ж минуло вже, мабуть, років три-чотири, відколи їх послали "на фронт". Пора вже поцікавитись, як ті двоє показали себе в ділі, чи дослужилися вони за міркою "фронтових" випробувань до чого-небудь без підтримки. З них були непогані помічники — освічені, в обох докторський ступінь, хвацькі соціологи, що володіють "лівим" лексиконом, але робити висновки вміють і з "правих" позицій. Шкода буде, якщо серед того несвіжого салату та інтрижок із продавщицями й касирками вони пустяться берега. Треба попросити в Амплангера звіт, а також подзвонити нарешті Тольмові — тепер, після того, як обидва вони тридцять три роки протягли з собою, немов налиплу до чоbit землю, оті упередження,— й поговорити з ним. Може, зателефонувати й Гільді — попросити, щоб вона стала йому коли й не супутницею життя, то бодай економкою в домі? Обрид уже йому цей розтриклятуший образ "лягавого", та й немає більш у ньому потреби; шкода тільки, що не буде вже жінок, і повій теж. А насамперед він мусить пояснити Тольмові, що ніхто не збирається його знищувати. Навпаки, люди хочуть його берегти й зберегти, до того ж він, Тольм, повинен зрештою мати час для своїх образів, картин та розп'ять, повинен видужати й жити якомога довше, і якщо Кольцгайм та Грольцер виправилися, по-новому загартувались, то кращих помічників йому годі й знайти: елегантні молоді пси, наділені почуттям гумору й аж ніяк не розбещені трьома-чотирма роками випробувань. А Кете Тольм, певно,— єдина людина, з якою він, Бляйбль, може побалакати про отой залишений ним труп у підвалі й про свою самотність.

12

А після сніданку прийшла все ж таки делегація від "Блет-хена" — з квітами і збільшеною, наклеєною на картон першою сторінкою денного випуску, присвяченого його обранню. Це було дуже мило, і він аж розчулився, хоч вони прислали тільки трьох. Це — старий Теніс, що формально усе ще був головним редактором, один зі старої емігрантської гвардії, яку йому, Тольмові, прислав тоді майор Веллер (адже папір та ліцензія справи ще не вирішували) ; саме Теніс і комуніст Шретер, що потім пропав безвісти, дали йому, Тольмові, бодай якесь уявлення про журналістику. Вони знов і знов утовкмачували йому: "Jour, jour, jour" — на день, на один день. Збагнути це він збагнув, але позбутися своєї академічної скрупульозності, ґрунтовності, коли часом пописував щось і сам, так ніколи й не зміг. Прислали вони й Блерля, одного зі старих друкарів, а також його, Тольмову, секретарку Біргіт Цатгер, жінку вже теж не молоденьку ; все це була стара гвардія, що ставилася прихильно до нього, а він — до

неї, і вони про це знали. Теніс навіть десь відкопав його докторську дисертацію "Селянська садиба на Рейні в дев'ятнадцятому сторіччі". Ота убога, неприваблива, холодна архітектура, обнесені мурами з клінкерної цегли франконські подвір'я з халупами, розташованими ським-таким прямокутником... Йому залишалося тільки сподіватись, що цю мало приємну, напхану порівняннями з північно— й південнонімецькою сільською архітектурою ніхто не читав. Ті жалюгідні фасади завжди чомусь нагадували йому про сповідальню, а від сповідальні враження в нього не найкращі.

Його фотознімки: ось він ще хлопцем стоїть із велосипедом перед замком; ось уже студент; ось саме повернувся з табору... Не забули вони й про Кете. Ось вона ще молода жінка з Рольфом на руках; ось сидить поруч Цумерлінга за столом... А ось він, Тольм, при своїх повоєнних орденах, в оточенні усміхнених міністрів. "Життя, сповнене сміливих поривань і успіхів". Коли він почаркувався з Тенісом, Блер-лем, Цатгер і Кете, у нього аж скотилося по щоках кілька сльозинок; Кете, правда, не заплакала, але очі в неї були теж вологі. Шампанське, сигари, обіцянки заїхати й прийняти вітання від усього колективу, для якого це також велика честь, вислухати найкращі побажання, і в раптовому пориві він запропонував Тенісові перейти на "ти" — після того, як вони знали один одного вже тридцять три роки. Потім почав натужно пригадувати Тенісове ім'я і відчув, що вихопився з цим "тиканням" запізно й не слушної хвилини. Теніс збентежився, так і не спромігся назвати його Фріцом, а він, Тольм, надто пізно згадав, що Теніса звать Генріхом. .1 весь час він думав про Сабіну, її майбутнє, прогнози Корчеде щодо нового, неминучого вигнання. Куди ж? Куди?

З "замочком" він уже попрощався, і йому спало на думку, що діти ніколи не приїздили сюди охоче, навіть Сабіна. "Замочок" так і залишився для них чимось чужим, вони не могли забути Айкельгофа як утраченого раю, хоч то був і не рай,— досить ветха, волога величезна халабуда, що її, як виявилось, вже не можна було й полагодити. А всі його намагання оживити в "замочку" айкельгофські традиції та звичаї зазнали невдачі. Час від часу в нього зринає ідея найняти в одному з кельнських готелів номери — цілий поверх — і зустрічатися там із дітьми, але Кете цю ідею відхиляє, заявляючи, що це "вже аж занадто неприродно". Принаймні так було б простіше, ніж ото тягати за собою в кожен приїзд усю охорону; або можна було б, мабуть, купити в тому ж таки Кельні частину готелю. Навряд, щоб вони стали перекопувати місто. Хоча воно стоїть, певна річ, також на "бурому золоті", і є, звісно ж, техніка, що знесе кафедральний собор і поставить його десь-інде...

Коли Кете, ще блідіша, ніж учора, і явно перелякана, покликала його до телефону, він подумав спершу про Рольфа, а тоді про Цумерлінга. Бо коли приходили заарештовувати Рольфа, Кете подала йому трубку теж така сама бліда

Й перелякана; потім — коли зникла Вероніка з Беверло й Гольгером; і обидва рази дзвонив Цумерлінг. Він не тільки повідомляв йому, Тольмові, ту чи ту звістку, але й, раз у раз вибачаючись, пояснював, що приховати цю звістку від громадськості не зможе. Отож він, Тольм, зовсім не здивувався, що й цього разу дзвонив також Цумерлінг: адже

в того найкраща інформаційна служба, він скрізь має своїх людей, у Тольма відразу майнула думка: певно, щось сталося з Губертом, адже в хлопця не тільки повна голова дурниць — він здатний котрусь із них і втнути.

Перше ніж узяти трубку, він ще здогадався помахати рукою у відповідь Тенісові, якому Блюртмель саме допомагав одягти пальто. Кете зняла паралельну трубку.

— На цей раз, любий мій Тольме...— почав Цумерлінг своїм приємним, лагідним голосом.— Ви там тільки не лякайтеся, на цей раз ідеться не про вашу родину. І все ж це досить жахливо: Корчеде наклав на себе руки. У своїй машині, в лісі під Трольшайдом. Ви мене слухаєте, Тольме?

— Так-так, слухаю... Я... я тільки не можу збагнути...

— Обличчя страшенно спотворене. У кишені в нього знайшли листа на ваше ім'я. Його вам передасть Гольцпуке, а може, й сам Дольмер. Це моторошний, просто-таки моторошний лист, і громадськість не повинна дізнатися про нього ніколи... Ви мене слухаєте?

— Лист на моє ім'я... Я ще не читав його, а ви вже вочевидь знаєте, що в ньому? Вам це не здається дивним?.. Корчеде був один із небагатьох моїх справжніх друзів.

— На конверті, що його знайшли у Корчеде в кишені, не стояло ніякої адреси. Тож його довелося розпечатати. Із звертання "Любий Фріце" й самого змісту листа ми зрозуміли, що його адресовано вам. Конверт вам, певна річ, передадуть також. Листа ми мусили розпечатати ще й ось чому: у ньому могла бути вказівка на те, хто винен у смерті Корчеде чи хто вчинив її безпосередньо. До речі, лист, хоч як це прикро, і справді вказав на того хлопця, що його Корчеде називав Петерле. А загалом лист у значній мірі пройнятий самообманом. Я звертаюся до вас не тільки як до нашого новообраного голови правління, а й як до власника "Блетхе-на" з усіма його філіями... Тольме, любий, ви мене слухаєте?

— Так-так, звичайно... Ви ж, певно, розумієте, що я хотів би спершу прочитати самого листа, а вже тоді слухати ваші тлумачення... і що потім, коли я вже прочитаю його, ми, можливо, поміркуємо разом, як бути з моїм листом? До того ж мені не зовсім ясно, чому про лист мене повідомляє не Гольцпуке чи Дольмер, а... даруйте, ви — людина, що, як я знаю, ніяких таких службових повноважень не має... Цумерлінг засміявся:

— Це Дольмер попросив мене подзвонити вам. Він ще розмовлятиме з вами сам. Можливо, й листа передасть...

— Можливо? Листа, якого адресовано мені?!

— Це справа така делікатна й вибухонебезпечна, що... Я тут не можу нічого вдіяти. Дольмер спершу зателефонував мені. Може, доведеться навіть звернутися до самого Штабскі. За обставин, коли вас і так ждуть сімейні прикрощі, любий Тольме, ви не повинні ображатися... Ви ще біля телефону?..

— Так, я ще слухаю. Ваші фахівці з питань вагітності та запліднення все ж таки щось пронюхали?

— О боже, Тольме... Провина вашої дочки, якщо вона й була, здається мені скоріше

потішною... Річ лише в тому, що ваш зять підіймає бучу. І зовсім не через те, що його дружина скочила в гречку — він, мабуть, ще й думки такої не припускає,— а через оте середовище, в якому перебуває тепер його донька...

— Один день.

— Атож, один день. Але вона залишиться там, певно, ще на кілька днів, якщо не надовше. Ваша дочка, судячи а усього, почувається там досить непогано. А ваш зять явно побоюється, що непогано, навіть дуже непогано там почуватиметься і його донька... Він, мабуть, подасть у суд, тільки ще радиться зі своїми адвокатами, як краще оформити позов. Нашому представникові у Ванкувері він...

— Де?

— У Ванкувері, в Канаді. Фішер заявив нашому представникові дослівно таке: він не змиритися з цим становищем і подасть позов про свої батьківські права. Але повернімося до Корчеде... Ізоляція, оте постійне підслуховування, психоз, розлука з хлопцем, якому припаяли п'ять років... Певна річ, вам, як приятелеві й колезі Корчеде, доведеться вже в новій якості виступити над могилою з прощальним словом. Не забувайте, чиєю жертвою він став. А щодо вашої дочки, то ми над нею, звісно, зглянемося. Наш чоловік у Ванкувері...

Цієї миті в розмову втрутилася Кете:

— Корчеде був його друг, щирий друг, і він виступить на його могилі з прощальним словом. Крім того, ми з нетерпінням чекатимемо листа, якого колись, може, нам усе ж таки пощастить прочитати, хоч він і адресований тільки Фріцорі. А щодо нашої родини, то я вашим обіцянкам не вірю. Я на ваші послуги не сподіваюся, ні, цього мені не треба. До речі, у нас існує свобода преси чи не існує? То дайте ж пресі нарешті піднести голосі.. А ти не плач, Тольме,— спокійно промовила вона, кивнувши головою Тенісові, що наполохано рушив разом із Блерлем та Цатгер до дверей.— Ходімо на хвилинку на терасу.

— Там же дощ.

— Не розмокнуемо —є ж бо парасольки. До того ж колись я чула — мені пояснював це Рольф,— нібито парасольки мають іще одне призначення: вони захищають від...— Вона коротко засміялася.— Від підслуховування.— Вона пішла до спальні, повернулася з великим, глибоким жовтим парасолем від сонця, відчинила двері й потягла його, Тольма, на терасу.

Він зіщулювся від холоду, став упиратись, але Кете міцно взяла його за лікоть і розкрила парасоль.

— Треба було б відпиляти або відломити стержень,— прошепотіла вона.— Але не хочу ризикувати, бо тоді парасоль згортатиметься сам. Рольф мені казав, що під таким глибоким парасолем їм дуже важко запеленгувати людину, незважаючи на залізні спиці й стержень. Послухай, а ти знав про того Петерле, чи як там його?

— Так, я знав про це вже давно, Корчеде мені сам признався. Він розповів мені під секретом іще багато чого такого, про що я не можу говорити. То все невеселі речі про його сім'ю... Так, я знав, що він такий, Корчеде розказав мені про того хлопця і про те,

що він, Корчеде, згодився, аби вони підслуховували його телефонні розмови, бо той хлопець — кримінальний злочинець. Та можна, як видно, любити й кримінальних злочинців. Адже ними бувають і сини, еге ж?

— А невісток?

— Ні, Вероніку я не люблю. Я ставився до неї прихильно, це правда. Але мені робиться аж моторошно, як подумаю, що Бляйбль тепер справді хоче запросити нас на чай. Звідки вони про це знають, звідки могли довідатись?.. Він подзвонив сьогодні вранці, і голос у нього був такий лагідний...

— Може, Бляйблева четверта ляпає в барах своїм язиком, а хтось усе чує— вони ж бо теж мають скрізь свої вуха?..

— Видко, йому хочеться вилити комусь душу. Я кажу про Бляйбля. Такого за ним досі ще не водилося. Не знаю, чи він коли-небудь випив бодай чашку чаю... А вона... Вона теж не схожа на таку, що любить чай.

— Бляйбль сказав, що її не буде. Вона вже з самого рання дудлить джин із тоніком або чисте віскі. До того ж схибнута на туфлях. Вона що — працювала колись продавщицею у взуттєвій крамниці?.. Ти змерз? Може, принести плед?

— Не треба. А це прекрасна ідея: стояти під парасолем на власній терасі й шепотітися з власною дружиною, сподіваючись, що так вони не запеленгують. А чого б їм і не послухати нас?.. Ні, у взуттєвій крамниці вона не працювала.

— Коли мова заходить про туфлі, я згадую Беверло...

— Про туфлі?

— Атож. Він розумівся на жіночих ніжках...

— Що?

— Кажу, розумівся на жіночих ніжках. А чому б убивці, небезпечному злочинцеві та не розумітися на жіночих ніжках? В Айкельгофі він щоразу помагав мені вибирати туфлі. Ти ж знаєш, я завжди купувала їх лише в Кучгебера — із сентиментальності. А може, з вдячності — раніше, коли я ще не мала грошей, він продавав мені туфлі на виплат. Боже мій, всього лиш один раз на рік, найбільше — двічі... Тепер я купляю туфлі частіше, дорожчі й плачу готівкою. Але я залилася вірна Кучгреберові. Коли ми жили ще в Айкельгофі, я замовляла, щоб мені приносили туфлі додому,— адже через дітей та гостей у мене майже не було вільного часу. Але тоді я мала доброго радника — Беверло. Так, на жіночих ніжках він дещо тямив. Він добре знав, де можна пожертвувати елегантністю, де — зручністю, а де не можна жертвувати ні тим, ні тим. Мою схильність до надто зручних туфлів він ніколи не схвалював. До речі, Беверло вже тоді завжди давав поради й Вероніці. Хто знає, чи дає ще він їй поради... Ти тоді рідко бував удома й усього цього, либонь, не помічав. Беверло казав, що в мене надто гарні ноги, щоб узувати їх у "шкарбани". Серед десятка пар туфлів він вибирав мені саме ту одну, яка була й елегантна, й зручна. А коли помирити елегантність і зручність було аж надто важко, він завжди віддавав перевагу елегантності. Трохи розумівся він, до речі, й на варенні та повидлі. Його варення з ожини було просто-таки неперевершене. Ти їв його частенько. Він злочинець, я знаю, і злочинець небезпечний, але ж такий

симпатичний, розумний, і натура в нього надзвичайно тонка...

— Милий хлопець, еге?

— Атож, милий. Але не це в нього головне. Милий він був так, крім усього іншого. І зіпсутий. Зіпсутий до самої кості. Атож, не дивись так на мене, він був зіпсутий. Надто вже довго він мав справу з грішми — тільки з грішми та грішми. Як, зрештою, й Рольф, який зсунувся з глузду саме на своєму банківському ділі. Але Рольф попався, а Беверло ні. Цей усе вираховує, вираховує, вираховує— і не для того, щоб вирахувати собі фінансову вигоду, ні. Він рахує, еказати б, "просто так", і вже це може довести людину до божевілля. Принести плед, Тольме? Тут досить приємно гомоніти...

Він похитав головою, всміхнувся, поцілував їй руку, в якій вона тримала парасоль, перевів погляд на парк і пошкодував, що не видно птахів...

— Що ж, нехай повправляються в заголовках, Кете, а фішер нехай подає на суд. Мене це вже не обходить, я тепер думаю про те, що скажу над могилою. Треба буде, мабуть, згадати про любов... А чом би й ні? А ще мені не йде з голови той чоловік, з яким Сабіна... від якого вона... Він, либонь, теж щось тямить у жіночих ніжках...

— Фішер не тямить у жіночих ніжках нічого.

— А я?

— Ти б у них щось тямив, звісно. Міг би тямити. Ти міг би навіть щось тямити в газетах, але ж ти ніколи ними не цікавився. А старий Амплангер спритно користався з твоїх лінощів та байдужості й завжди погрожував Цумерлін-гом, хоча він, а може, й через те, що він — людина Цумерлін-га. Потім ви скуповували й погрожували, погрожували й скуповували, поки ти кінець кінцем уже почав соромитися брати власну газету в руки. Але найбільше ти любив читати все ж таки "Гербсдорфер ботен". Чи не так?

— Так. Але тепер, коли й ця газета належить мені, я вже її не читатиму. Тепер усе потоне в спорті й пустопорожньому просторікуванні. Буде ще трохи "місцевого болота", розваг... А в моїх синів "Блетхен", певно, просто викликає відразу — адже в ньому майже немає інформації. І хлопці мають рацію. Думаю я і про свою дочку, яка раптом — чи, може, зовсім і не раптом — ну, сказати б... знюхується з чужим чоловіком...

— Людина народжується не для того, щоб згодом порушувати подружню вірність, і не для того її зачинають. Про виховання не хочу нічого й казати, просто воно мало що дає, власне, майже нічого не дає. Мабуть, у шлюб починаєш вірити лиш тоді, коли трапляється нагода його розірвати. Ти тільки не червоній, старенький, тебе теж зачинили не для того, ти й хотів порушити подружню вірність, але в тебе нічого не вийшло... Забудь про це, годі тобі соромитись, годі все червоніти та червоніти... Як-не-як, ти довів, що маєш смак і такт, а тепер годі, забудь, це не ганьба. Мене зачинили теж не для цього... І спокуси, навіть із нудьги, я теж ніколи не відчувала. Хай там як було з Айкельгофом, "Блетхеном" і взагалі, а нудьгувати я ніколи не нудьгувала... Жіночі ніжки... Кучгебер навіть пропонував хлопцеві очолити в нього відділ жіночого взуття. А хист він мав багато до чого. Аж дивно — при такому батькові... Ні, не тому, що той був низькооплачуваним поштовим службовцем. Але щоб син такого зануди батька та,

зрештою, і такої самої матері... Далі свого Блюкгофена та жінка нічого не бачила. Отож старий, як ти знаєш, нас і ненавидить, аякже, ми ж бо, мовляв, у всьому винні — наше легке заможне життя, навчання, яке ти оплатив своєму синові, потім — його перебування в Америці... А йому хотілось би бачити твого сина листоношею в Гетціграті, і щоб він завершив свою кар'єру, мабуть, поштовим інспектором у Блюкгофені. Може, він і має рацію... Не пускає мене до себе додому, проклинає, а щойно переступлю поріг, плює мені під ноги. Що ж, принаймні він не був нацистом, я цього певна. Мій батько добре його знав...

— Ти теж... теж ходиш до нього? Ти колись його знала?

— Ну, звісно. Людвіг Беверло. Я з його сестрою на "ти" ще від шкільних часів. Гертруда працює в комунальному управлінні. їй доводиться нелегко — вона ж бо незаміжня і має за собою славу... Гертруда частенько навідувалася в Айкельгоф, ти що, забув? Правда, ти там не бував.

— Я те одоробло ніколи не любив — суміш новомодного барокко з новомодним ренесансом... Усе розвалене, занедбане, кругом волога, пліснява... А братися за перебудову теж не хотілося. Мені ясно одне: твій знавець жіночих ніжок порішив би мене на місці, якби міг.

— Але ж він цього не може, навряд чи хоче й чи хотів би. Цього не хоче Вероніка... Може, заїдемо всередину?

— Ні, краще трішечки померзнути отак удвох під парасолем на листопадовому дощику, поविглядати птахів і усвідомити, що рідні сини та їхні приятелі ненавидять мою газету лютою ненавистю і що вони дуже неохоче приїздять до нас у замок. Ти, звісно, маєш рацію: газета мене ніколи не цікавила, мене цікавила тільки ти, діти, їхні приятелі, образи богоматері, архітектура, дерева й птахи. Хоча ні, ти була, власне, чимось надто природним, щоб до тебе можна було прикласти слово "цікавитися". Я завжди думав про замок, Айкельгофа ніколи не любив, а "Блетхен" — це все ж таки газета, яку разом з усіма її місцевими виданнями читають чи принаймні передплачують мільйони людей. Але вона існує не для них і не для їхніх друзів. Те, що повідомляє система, її інформаційний механізм їх не цікавить, він не цікавить, певне, навіть Сабіну. Все це цікавить тільки Фішера, та й то лиш тоді, коли там ідеться про нього та про його справи. А Герберта таке цікавить ще менше, ніж Рольфа. Кожен заголовок у "Блетхені" викликає в нього якусь навдивовиж радісну усмішку — не злісну, не цинічну, а саме радісну. Так сміється дитина, коли в неї на очах лопають мильні пухирі. І вони таки сміятимуться — не зі смерті Корчеде, бо Корчеде вони любили, не з його спотвореного обличчя й не з заляпаної кров'ю машини. Сміятимуться вони з пишного, дуже пишного похорону, на який приїдуть, певна річ, і До-льмер та Штабські. Це буде такий собі державний похорон із помпою й галасом; туди приженуть цілий полк охорони, не менше, над горнаукенським лісом кружлятимуть вертольоти... А я виступатиму з прощальним словом. Перша моя публічна офіційна акція. Ти ж бо також поїдеш зі мною?

— Ну, звісно, поїду. Але тільки в тому разі, якщо ти прочитаєш доти отой

підписаний на твоє ім'я лист. Тобі не здається, що це була б підстава подати у відставку — те, що тебе незаконно позбавляють листа, адресованого безпосередньо на твоє ім'я? Не бійся, я поїду з тобою і поводитимуся пристойно: потисну пані Корчеде руку, засвідчу своє співчуття... Мені й справді дуже шкода... Я ж йому симпатизувала... Все ж таки є милі люди — той-таки Пліфгер, Потзікер, а може, й Бляйбль... Як ти гадаєш, чи не посидіти нам із ним за чаєм — у нас або в нього? У Бляйбля явно якийсь камінь на серці, якщо воно в нього є.

— Серце у Бляйбля, звичайно, є. Адже він був дуже великодушний з усіма своїми дружинами. Мені здається, тепер у нього вже все і з четвертою, Едельгард. Мабуть, через те ж він і ганяється за спідницями, що не має дружини. Запроси його. Може, стане нам у пригоді, якщо Фішер справді замислив якусь капость. Дівчинка в Рольфа всього лиш один день, а він уже боїться, щоб вона не заразилась. Невже вони так мало вірять у нашу систему, що тремтять за неї? Тоді нехай захищають нашу систему, наші погляди, наші плани від чужих впливів! Адже Рольф і його приятелі змушені посилати своїх дітей до капіталістичних шкіл, вибору ж у них немає. І все ж вони не потерпають, вони почувають за собою неабияку силу. Ти пригадуєш оту велику зустріч, що її якось улаштував був Корчеде — ще до того, як його дочка наклала на себе руки? Він запросив дочку, її друзів, Рольфа з його приятелями, нас, Фішерів і їхніх друзів. Корчеде прагнув великого примирення, йому гірко було дивитись, як тут стоять один проти одного два чи три світи. Танці, різнобарвні ліхтарики, холодні закуски, пунш, а поруч витанцьовують комуністи з доньками мільйонерів і мільйонери з анархістками... Це було ще до епохи великих заходів безпеки. У мене ще й досі перед очима картина: Сабіна з одним із Гербертових приятелів, а Фішер — з одною із Катарініних приятельок. Що-що, а танцювали вони одне з одним добре. Та щойно заводили розмову, слухати їх було нестерпно: реальність проти теорії, докази проти наслідків... Оті три погорди, що стикалися одна з одною, — погорда Гербертових приятелів, погорда Рольфових приятелів і глумлива погорда Фішезових приятелів, які не мали жодного козиру, крім своїх прибутків... Та ще діловитість, навіть мужність! То була жахлива вечірка. Яке там примирення! Сама конфронтація, а насамкінець трохи не дійшло до бійки.

— Торговці сировиною проти країн, що ту сировину переробляють. Куба' проти Америки. Я гадаю також, що кава й чай у нас надто дешеві, а банани просто дармові. І здивувало мене тоді ось що: Фішезовим приятелям знайти спільну мову з Гербертовими приятелями було важче, ніж із Рольфо-вими. Три світи...

— Четвертий світ, якого ми не знаємо, — це світ байдужих, а п'ятий — світ наркоманів.

— Єй ще один, що на очах загниває. Як граф Гольгер Толм.

— І Єва Кленш. То світ у собі. Я ось питаю себе: до чого він належить? Ми не могли й не змогли б узяти участь у тій розмові, бо були й залишаємося до неї непідготовлені, всі нас уже переросли... А їхні мандри до Індії, як ото в дочки Корчеде?.. Той студент узяв та й покинув її, а вона наклала на себе руки в якомусь готелі в Індії, і Корчеде

мусив сам їхати туди й забирати труну з нею. А кладовище в Горнауке-ні дуже гарне — серед лісу, і кожен другий, хто там похований,— Корчеде. Вони там усіх рангів і будь-якої ваги: наймити, селяни, торговці, дрібні крамарі... І знамениті Корчеде, яким поталанило з папером, вугіллям та сталлю,— оця велетенська родина тихих, сором'язливих блондинів з сумними очима. Пастор говорив про "нашого господа бога, який усім нам оп-пора й під-дтримка"... Одне слово, я там виступатиму, а кругом стоятимуть охоронці, в лісі — кінна поліція, на дорогах — танки, в повітрі — вертольоти... А пастор, звісно, знов заведе своєї: "Моя оп-пора, моя під-дтримка"...

— А тобі вистачить муяшості прочитати отого листа від Корчеде? Сумніву немає, то своєрідний заповіт.

— Ні, Кете, мужності в мене не вистачить. Я знаю, хоч того листа ще й в очі не бачив. Я ніколи не мав муяшості, ані найменшої, щоб не дати перетворити "Блетхен", свій інструмент, на таку собі паскудну газетку. Я йе мав мужності стати на заваді старому Амплангерові й позбутися молодого Амплангера. Я мовчки дивився або намагався не помічати, як вони розгнали мою стару гвардію. І щора*у в них знаходився якийсь аргумент: то громадськість, то читачі, які нібито повідвертаються від нас... Якщо ми, мовляв, знехтуємо тенденцію розвитку... Мене, звісно, приваблювали гроші, я не міг не визнати успіхів Амплангера та його компанії. І щоразу йшов назустріч. Кому? Та самому собі. Поки став таким, як і всі читачі "Блетхена". Що мені було втрачати? А нічого. На життя, на забезпечене життя, завжди вистачило б, і може, було б навіть краще зробити так, щоб Цумерлінг проковтнув мене ще на початку. Просто взяти й домовитися з ним, замість самому ковтати інших — тих, яким "Блетхен" здається трохи ліберальнішим і яким я більш до вподоби. А тепер я передам свій "Блетхен", залишуся на чолі "толь-мівського правління", і Цумерлінгові вже не треба буде мене й ковтав — адже він має в правлінні Амплангера. Сини мої правду кажуть: мені не пощастило ошукати систему, система ошукала мене.

— Передаси "Блетхен"? Це для мене новина.

— Немає більше сенсу торгувати своїм ім'ям, а разом і видимістю лібералізму. Слід сподіватися, їм усе ж таки пощастило запеленгувати нас. У такому разі я, може, справді одержу призначеного мені листа. Ходімо всередину. Вип'ємо кави, зігріємось і поїдемо до Кельна — там знов улаштували виставку образів богоматері. Я хочу її оглянути. А чи не запросити нам із собою і Кленш? Може, з нею мені пощастить заповнити кілька прогалин у моїх знаннях, як отоді з другою Бляйблевою дружиною? Ми могли б запросити на вечерю Герберта, тільки не в отой жахливий висотний будинок, що належить нам. У Герберта, певно, є що розказати нам під парасолом.— Він зашепотів так тихо, що їй довелося наставити вухо до його губів.— Ти часом не вплуталась, тобто не вклала в ту "анти автомобільну акцію" гроші?

Кете поцілувала його у вухо й прошепотіла:

— Мені пощастило відрадити їх від цього. А решту грошей вони повернули. План був простий і страшний: у різних, часом далеких одне від одного містах вони понаймали потужні тягачі — це такі штуковини по метрів, здається, п'ятнадцять, а

може, й усі двадцять чи тридцять завдовжки. Тими тягачами вони хотіли за добре розрахованим графіком (його, до речі, склав твій синок Герберт) перекрити в містах усі мости, виїзні дороги й великі перехрестя — поставити штуковини впоперек чи якось так. За чверть години місто мало стати таким собі автомобільним пеклом. Вони збиралися повиймати з замків у тягачах ключі й розбігтися. А я їм пояснила, скільки людей тоді знепритомніє, у скількох не витримають нерви, скільки буде інфарктів, скільки мертвих... А машини "невідкладної допомоги" стоятимуть заблоковані... Ну, й таке інше. Адже не можна ціною життя одних людей влаштовувати демонстрації за життя інших людей. Отож я їх і розрала. Завдаток і відшкодування заплатити фірмам, звісно, довелося, але решту грошей я задля певності забрала назад. І все ж, коли подзвонив Цумерлінг...

— Гадаєш, вони на це таки пішли б? І Герберт опинився б у центрі найновішого скандалу?

— Звичайно. їм дав би гроші хтось інший, це для них не великий клопіт. Я аж затремтіла, як почула ту звістку. Скандалу я не боюся, ні — я злякалася самої акції. А замислив її отой Вільгельм Поль, що схожий на ангела.

— Отакий і Петерле — той, що з ним Корчеде... Справжнісінький ангел! Корчеде показував мені його фотокартку...

— Отож, а особливо мені навіртається така думка, коли ти починаєш показувати свої образи богоматері. Там личко в кожній теж, мовби в ангела. Одне слово, Тольме, я переконливо їм довела, чим може скінчитись, якщо центр міста раптово й надовго заблокувати: будуть мертві, будуть шоки а тривалим нервовим розладом, будуть бійки. Ні, найгірше не скандал, а сліпа участь в акціях, наслідки яких ніхто не може передбачити. А тих, кого все це має зачепити, воно, власне, й не зачепить, бо в них там у кожного десь у дворі чи на даху стоїть наготові вертоліт. Зрештою, Рольф тільки підпалив кілька машин, в яких нікого не було. А це непогана ідея — по вечеряти з Губертом і ще раз упевнитись, що все гаразд. Як-не-як, вони повелися порядно: чека не захотіли, тільки готівку. Отож я запрошу Бляйбля на чай і замовлю сьогодні стіл на п'ятьох — у задній кімнаті в Гецлозера, він подасть нам щось смачненьке. Блуртмеля доведеться запросити також. Бідолашні богоматері з ангельськими личками... Сподіваюся, вони не корчитимуть гримас, уздрівши всі оті автоматні дула... Ти справді хочеш у музей, саме сьогодні, на другий день після виборів? Щоб викликати переполох?

— Не скажу ж я, щоб усі сто двадцять образів принесли мені сюди! А побачити їх кортить... Повідом про це й Гольцпуке. Ти знаєш, а приємно було посидіти з тобою під парасолом! Наче таємне побачення...

— Так воно й є.

Невдовзі після посадки у франкфуртському аеропорту малого передав поліції (її заздалегідь попередив по радіо командир літака) один турецький інженер, що прилетів із Стамбула. Семирічне хлопчечко, якого легко можна було прийняти за турка: темнотубе, худе, смагляве, у джинсах, на ногах — щось схоже на сандалі, на плечах — щось подібне до пончо, а на голові — круглий солом'яний брилик. Стиль, правда,

дотримано не зовсім, однак вигляд досить своєрідний. Хлопчик поводився спокійно, навіть усміхнувся, коли турецький інженер, передаючи його поліції, сказав:

— У мене таке враження, ніби цей малюк ось-ось вибухне. Мене попросили взяти його з собою на мій паспорт — я маю восьмирічного сина, але він залишився в Туреччині. Одна жінка— можна навіть сказати "одна дама"—підвела до мене в Стамбулі хлопчика, дала квиток на літак, п'ятсот марок і оцього листа. Вона ще сказала, що лист дуже важливий — для вас, для поліції. Ось вам лист, а ось ті п'ятсот марок — за таку дрібну послугу плата мені не потрібна. Дозволю собі ще додати, що та дама дуже плакала...

— То моя мама,— озвався хлопчик.

Більше він нічого не сказав, навіть коли в польській відділенні,— турок тим часом, залишивши свою адресу, пішов,— усі раптом забігали й заметушилися. Поліцейські в цивільному, чоловіки (теж у цивільному), що зовсім не схожі були на поліцейських, хапали телефонні трубки, кудись дзвонили... Нарешті хлопчик узяв із рук однієї милої жінки склянку молока та шматок торта, хоч і мав у своїй дорожній торбинці бутерброди й пляшку апельсинового соку.

— Господи, хлопчику,— шепотіла жінка,— ти вмієш розмовляти по-арабському?

Але він тільки чемно всміхнувся й похитав головою, не зводячи погляду з дверей. Вероніка йому наказувала: "Якщо з'являться фоторепортери, одразу ховайся або, в крайньому разі, затуляйся торбинкою". Однак фоторепортери не з'являлися, у відділенні тепер було більше людей у цивільному, ніж у формі. Потім один із тих, що були у формі, підвів малого до телефону, і він сказав:

— Алло!

— Гольгере, це Рольф, ти мене ще пам'ятаєш? Ти впізнаєш мій голос, хлопче? Пригадуєш, Берлін, Франкфурт?.. Гольгере!

— Пам'ятаю, Рольфе. І діда пам'ятаю. Качки на ставку біля замку, бабуся Паула, варення... Бабуся Кете, її кругленьке печиво... Берлін... Так... Як ти там?

— Добре, дуже добре. Я такий радий, що ти приїхав!.. Вероніка... Ні, нічого не кажи...

— Я нічого й не кажу. Ти по мене приїдеш?

— Звичайно. Тільки ніхто не повинен знати, що ти повернувся. Розумієш?

— Розумію.

— Скоро тебе переправлять вертольотом до діда. У парку ви сядете, і це нікому не впаде в око — там часто приземляються вертольоти. Звідти я тебе й заберу, десь так через півтори години. Гольгере! Я дуже радий!.. Ми з тобою розкладемо таке багаття!.. А Катаріна... Ти знаєш Катаріну?

— Ні... А я думав, що в мене брат. Братик...

— Ну звісно, його звать теж Гольгер. Нам ще треба щось придумати, щоб не зводити вас разом. Ну, спершу приїзди. Підеш сюди з охоронцями. У тебе все гаразд? Не мовчи!

— Так, я піду з ними. У мене все гаразд. А до школи мені доведеться йти відразу?

— Ні, з цим можна почекати. Спершу приїжджай.

— До побачення, Рольфе!

Згодом поліцейські дійшли висновку, що малий поводився не тільки спокійно, а й просто-таки холоднокровно. Згідно із вказівкою вони розмовляли з ним лише про звичайнісінькі речі, показували йому згори, з вертольота, автостраду, Рейн, гирло Мозеля та Лана. Складалося враження, що все це його дуже цікавить. Хлопчик був уважний, навіть кмітливий; йому хотілося знати, як називається кожен міст. А тим часом він їв свої бутерброди (до речі, приготовані явно по-східному: схожі на оладки, але з ковбасою — судячи з усього, салями). Летіти на вертольоті йому було цікавіше, ніж "отам ген-ген за хмарами, бо звідси видно більше, майже все, навіть як бігають кури". Ні, у пляшці з апельсиновим соком не було нічого особливого — нічого вартого уваги чи такого, що викликало б підозру. Малий навіть запропонував пілотові покуштувати сік, і пілот зробив кілька ковтків. Ні, то був не свіжовидušений апельсиновий сік, а звичайний консервований, що продається в будь-якому супермаркеті, а супермаркети є ж, певно, і в Стамбулі, як, зрештою, і транснаціональні апельсинові концерни. Ні, в сокові теж не було нічого вартого уваги. І все ж хлопчик наполіг, щоб пляшку й дорожню торбинку йому дозволили взяти з собою. А що в тій пляшці шукати? Адже відомо, хто його вирядив у дорогу, вони ж усі читали того коротенького листа: "Ви гірко пошкодуєте, якщо повідомите пресу про Гольгера і його повернення, а також якщо спробуєте в нього щось випитати. Передайте хлопця батькові. Номер тел. додаю. І щоб без комедій! Бее." Лист був навіть не надрукований, а написаний від руки на аркуші фірмового паперу авіапошти. Такий папір можна взяти в будь-якому готелі, останнім часом навіть у дешевенькому.

Досить милий хлопчик, анітрохи не агресивний, хоч і не дуже товариський; допитливий, усім цікавився, але сам нічого не розповідав; звертав увагу на всілякі пам'ятки, замки, мости. Просив, щоб йому розказували про невеличкі притоки, як, наприклад, Від та Ар, однак сам не схотів відповісти навіть на невинне запитання: "А там, звідки ти прилетів, дуже спекотно?" Тільки якось багатозначно всміхнувся й сказав: "О, я так пітнів!.. Але там і сніг ішов, і дощ..."

Щодо його одягу — принаймні як судити з поверхового огляду, бо на більше вони, власне, не мали права, — то теж нічого певного не скажеш: джинси (такі штани носять мільйони людей), кукурудзяно-жовтого кольору сорочка європейського фасону (правда, тепер такі сорочки шийуть уже й на Сході), сандалі (теж нічого примітного), шкарпетки (досить простенькі, такі плетуть удома мами). Дивне було тільки пончо та брилик. Пончо не справжнє, не з Латинської Америки, але з бавовни — їм пощастило висмикнути з нього кілька ниток. Проте й цього добра тепер повно скрізь — у салонах мод, навіть в універмагах. Залишається брилик, однак і в ньому не було анічогісінько арабського; на вигляд він досить недорогий, як і всі оті недоладні капелюшки, що їх продають туристам. Того брилика могли купити будь-де і у Вальпорцгаймі, й на острові Кріт. І, нарешті, сам хлопчик. Все ж він тримався скоріше холоднокровно, ніж спокійно; цілком очевидно, що його навчили, а може, навіть натренували розмовляти

так, щоб він нічого не вибовкав. Поводився хлопчик чемно і—'Що правда, то правда — якось замкнуто; а сказав лише одне: що пітнів. Але ж на південь від Афін та Сіракуз пітніють скрізь. У кишнях у нього не було нічого, крім кількох пожмаканих паперових носовичків. Коли вони оглядали згори Кельнський собор, Гольгер висловив свої почуття так: "Зразу видно, який він великий і який він малий". А коли вертоліт поволі підлетів до "замочка", хлопчик засміявся й вигукнув: "Качки! Он вони, он!" А коли батько обійняв малого, він заплакав. Оце й усе. Випитати в нього нічого не вдалося, але плакав він, як і його батько, щиро.

Згідно з розпорядженням вони приземлились якомога ближче до оранжереї; хлопчик непомітно вийшов із вертольота, біля входу до оранжереї його передали татусеві, потім провели через оранжерею до замку, з двору — в Рольфову машину й повезли. Обом старим Тольмам завбачливо нічого не сказали — дали їм змогу спокійно порозглядати оті образи богоматері. Це було розумне рішення, а то вони, певна річ, улаштували б цілу комедію.

14

Знімків взуття Вероніки Тольм було сім — загалом чотири різних пари туфель, що мали одну спільну рису: всі дорогі — аж надто дорогі, як для такої норовистої жінки, всі елегантні й zarazом солідні. Одне слово, фірмові. Знімки були зроблені протягом п'яти років і давали підставу дійти висновку, що Вероніка залишалася вірна своїй фірмі; досить було одного-однісінького дзвінка, щоб довідатися, де в Стамбулі можна придбати туфлі цієї фірми. Виявляється, в п'ятьох крамницях, тільки не на базарі, ні в якому разі, бо ніколи ж не знаєш, що потрапляє на ті базари без відома фірми. Отож, а тридцять восьмий розмір користується широким попитом, і ласкава пані знайде, звичайно ж, в одній із п'яти крамничок те, що шукає.

Літак, на якому прилетів хлопчик, приземлився о десятій тридцять п'ять. У турецького інженера вистачило кебети не покладатися на паспортний контроль, і незадовго до посадки він поговорив з командиром літака, а той зв'язався з поліцією, і в такий спосіб десь о десятій п'ятдесят вони вже знали про "тендітний вантаж" із Стамбула, про лист і попередження. Все інше було як завжди, і він, Гольцпуке, знічев'я насвистував цілий день модну пісеньку, що лунала у нього в голові ще від двадцятих років: "Темного вечора під парасолькою". Оскільки він не співав, а лише насвистував, то подумки міг підставляти під цю мелодію й такі слова: "Рано-ранесенько під парасолькою". Міг і всміхнутися: мабуть, простодушна вона жінка, ця Кете Тольм,— так наче він сам не знав про підготовку тієї анти автомобільної акції! Так наче ціла група може непомітно найняти стільки тягачів! Вони, коли що, відразу зробили б усе, що треба, і її синочок неодмінно опинився б за ґратами... Добре, що вона сама все поламала; йому так само, як і їй, скандали не потрібні. Але старому вона тоді так і не призналася, звісно, що оплачувала колись чималу частину "молотовських коктейлів", які летіли

на машини і в машини. Гроші невеликі, а все ж таки... Тепер доводиться за нею наглядати — заради її ж таки безпеки; надто вона щедра і, треба сказати, не лише тоді,

коли йдеться про щось протизаконне. Вона підтримує багато кого — наприклад, старих Цельгерів; намагалася навіть підкинути щось старому Беверло, та марно. І навряд чи то Рольф висунув ідею з парасолькою; той у таке, власне, й не повірить. Рольф сказав, певно, зовсім інше: ніколи не говорити під парасолькою нічого такого, чого не повинне почути чуже вухо. А стара хибно його зрозуміла! Пощастило також довідатися, що й старий почав бунтувати — пізенько, правда, але тепер тільки пильнуй! На Лісовому кладовищі в Горнауцені Тольм може набалакати чортзна-чого. А якби він іще прочитав отого листа!.. Однак віддати його, мабуть, таки доведеться: адже то — прощальний лист одного з найближчих його друзів. Та з цим можна ще кілька днів почекати. "Рано-ранесенько під парасолькою" нашіптували одне одному двоє стареньких, немов закохані, всяку всячину. Після телефонної розмови Цумерлінга з Тольмом — очевидно, з приводу листа від Корчеде — Дольмер звелів підняти всіх на ноги. Одне слово, оголосили тривогу: старий повстав! Хлопця відіслали сюди, а це означає, що вони там зібралися в дорогу. Отже, його любій матусі перед тим знадобляться, мабуть, туфлі. Сумніву нема: вони дуже довго, певно, кілька років сиділи в країні, де придбати взуття цієї фірми не так легко.

Десь о пів на дванадцятую він зв'язався зі своїм чоловіком у Стамбулі; той знає місто, як свої п'ять пальців, бо вже багато років морочиться там із гашишем та всілякими хіпі; у нього ціла група досвідчених людей, зокрема й жінок, яким, можливо, час від часу так само доводиться шукати дорогі туфлі певної фірми, і вони знають, де їх можна знайти. Відомі їм і всі кишла та кубла — від найрозкішніших, найдорожчих готелів до найубогіших халуп; мають вони й відповідні фотознімки та папери, на будь-який випадок, хоча поки що питання з Туреччиною так однозначно й не поставало. Нелегко було розтлумачити тому в Стамбулі, що там хтось "тямить на жіночих ніжках". Справа здалася йому досить клопітною, наглядати за п'ятьма взуттєвими крамницями він спершу не збирався, але перспектива впіймати чималу "рибку", а може, навіть справжнього "кита" його таки спокусила. І все ж кінець кінцем довелося того чоловіка ще й пристрахати Дольмером, ба навіть подзвонити Дольмерові й розворушити його кволу уяву. Зрештою Дольмер таки здався — та й то лише після того, як почув про велику "рибину", — натис на того в Стамбулі й виділив допомогу. А втім, не дуже це й велика робота — обійти п'ять взуттєвих крамниць у Стамбулі, а потім, може, ще в Анкарі чи в Іскендеруні, де, здається, також цінують туфлі цієї європейської фірми. Те, що хлопця повернули — справді тривожний сигнал. І знову ж таки робота! Тут не залишається нічого іншого, як посміятися. Зрештою, кілька місяців напружених зусиль не дали їм нічого, крім отого Шублера, коханця Ерні Бройер, — вони схопили його з пістолетом зразка 1912 року. Певна річ, у цій справі потрібна й офіційна допомога: адже взуттєві крамниці не зобов'язані давати будь-кому довідки; до того ж тепер вони вже, може, і не в Стамбулі, куди ведуть сліди через хлопчика.

Турецький інженер не впізнав із певністю на фотографії Вероніку. Хлопчик, правда, заявив: "Це моя мама!" — але ж ці слова йому могли й утовкмачити в годову, а сльози він міг із себе видушити. Можливо, вони послали з Лівану через кордон якусь

спільницю. А брати малого в роботу — на такий ризик іти йому не хочеться. Видно, хлопець і справді досить холоднокровний.

А в Губрайхені тепер буде, мабуть, тіснувато; сховати малого навряд чи пощастить, та й хто він — у таємниці теж не втримаєш: вони ж із Рольфом схожі, як дві краплі води, і люди в селі почнуть роздумувати, припускатися всіляких здогадок, чекати, що щось з'ясується. І триватиме це недовго — поки за того стриманого хлопчика візьметься преса. Отже, висновок такий: ідилії в Губрайхені має настати край, вона скоро розвіється, тим більше, що тепер і з боку Фішера слід сподіватися капості — адже він потерпає, що "середовищу буде завдано шкоди", й уже подав позов про свої "батьківські права".

Тільки відверта погроза звернутися до людей Цумерлінга примусила Дольмера у справі з ту4>лями рішучіше зажадати офіційної підтримки. Роботи виявилось і не багато: потрібно було розпитати загалом у чотирнадцяти крамницях трьох міст про жінок, щоносять взуття тридцять восьмого розміру, постежити за тими крамницями, показати продавщицям фотографії. Турецька поліція завжди виявляла готовність до співробітництва, а стан турецько-німецьких відносин дав змогу просити невеличкої послуги, тим більше, що в цьому випадку можна сподіватися й на славу.

А на "фронті образів богоматері", як він називає його сам для себе, панує затишшя; тут усе гаразд, усе спокійно, в усіх залах, і Єву Кленш охорона, здається, аж тішить, тоді як її наречений читає в кафетерії газету, а добра старенька Кете, що так вірує в парасольку, вислуховує пояснення свого Фрі-ца; на цього просто-таки зійшло натхнення — може, через Єву, яка віддано прислухається до його слів і, здається, заглядає йому не тільки в рот, а й у душу — ще одна деталь (про неї з подробицями доповів Гробмелер зі своєю командою, що спеціалізується на музеях, галереях, концертах, вернісажах і т. ін.), яка неабияк розважає добру стару пані Тольм. Вони там, очевидно, мають гарненьку Єву Кленш за Тольмо-ву дочку чи невістку, оточують її "цілими гронами" (так висловлюється Гробмелер) і сунуть за нею, ніби група екскурсантів. У всякому разі "вишневоуста", — так вони називали Єву, — поводить ся "пристойно". Отже, на "фронті образів богоматері" без змін, а "кабінет" — задня кімната в Гецлозе-ровій кав'ярні — то вже справа буденна, там, як завжди, досить чотирьох чоловік: двоє на кухні, один при вході й один — у невеличкому дворіку.

А в Губрайхені неспокійно, хоч іюки що особливої тривоги ніщо й не викликає. Молодий татусь Тольм — той, що Рольф, — поговорив по телефону з синочком, відпросився з роботи й нишком одержав того синочка в Тольмсгофені; дивно, але обидва пустили сльозу, сплакнули й Катаріна Шретер та Сабіна Фішер, які марно намагалися розпитати в хлопця про Вероніку:

— Ти ж повинен знати, де твоя мама, як їй живеться, яка вона тепер! І де дістає собі в тих краях туфлі. Вона й досі в тій пустелі? А там що — піски чи голе каміння? Адже там так швидко зношуються туфлі...

Хлопчик — із жінками він, правда, поведився привітніше, ніж із поліцейськими, — стримано відповів:

— У неї все гаразд, і туфлі вона ще має... Принаймні босу я її не бачив. Бев ставиться до неї дуже люб'язно.

— Хто-хто?

— Бев.

Про того "Бева" у малого більш нічого не питали — видно, він був дуже настраханий. А з доброї волі хлопчик теж не хотів розмовляти. Навіть за обідом. Суп, гуляш, салат і хліб. Коли його питали, чи відрізняється ця їжа від тієї, що там, він озивався, але казав тільки, нібито ніколи не був голодний. На запитання, чи завжди йому та їжа смакувала, відповідав заперечливо, однак відразу-таки додавав, що й тут йому не завжди все смакувало. На запитання, у що він грався і з ким, хлопчик відповідав ухильно, як і на решту запитань, аж поки його батько не те що люто, але все ж роздратовано кинув:

— Та дайте йому нарешті спокій! Це жне дрібниця — така переміна!..

Розмовляли за столом і про майбутню зустріч із дідами й бабами — із Цельгерами та з Тольмами, а також про те, як цю зустріч влаштувати. Він, Гольцпуке, втручатися в це не хоче — то їхня сімейна справа. Поселили малого поки що на кухні — пускати його в єпископську кімнату вони не наважились. Але потім юний Тольм сам зласкавився оглянути й зайняти ту кімнату — тимчасово, "поки все з'ясується", як заявив його батько (десь о пів на четверту дня він знов спокійно поїхав собі на роботу в Гальстергоф). Залишилося сподіватися, що хлопчик розбалакається з жінками та з дітьми. До пів на шосту вечора нічого такого помічено не було, ніхто більше не згадав і про "Бева"; потім зателес]юну-вали дідам та бабам у Гетціграт і Тольмсгофен. Усі четверо були в захваті, але, не почувши майже нічого про Вероніку, засмутилися. Авжеж, качки на ставку біля замку й гетціг-ратське ожинове варення... І, певна річ, сова. Так, так, він ще не забув і дуже радий... Атож, у них усе гаразд. Катаріна з Сабіною заходилися просити, щоб відкласти поїздку на завтра — для хлопчика, мовляв, на один день цього забагато. А от старому Беверло вони подзвонити, звичайно, не зможуть — у того нема й ніколи не було телес]юну. Тихо. Тепер там, судячи з усього, щось плетуть, граються на підлозі, потім пробують співати чи, скоріше, мугикати під ніс, бо слів зрозуміти не можна, але мелодія ніби церковна...

Вечеря в Гетцлозера минала спокійно. Розмова точилася про християнство (католицький варіант), причому чути було тільки Єву Кленш та молодого Герберта Тольма; вони весь час сперечалися й доходили згоди тільки щодо винятковості отого Ісуса Христа; все інше "вишневоуста" захищала, а Герберт ставив від сумнів: таїнства, богослужіння, целібат, жертвовництво як таке... Зате ні слова про злочинний світ, жодного натяку на скасовану антиавтомобільну акцію.

Цікава виходить спілка: оця люб'язна "вишневоуста", що перейшла до іншої віри, її наречений (отой тишко, про якого, однак, відомо, що він полюбляє народні танці, а також пісні, які співає під гітару,— народні пісні, не сучасні) і цей Герберт, власне, досить милий хлопець, хоч, правда, надто любить пофілософствувати, вірить в Ісуса Христа, але не вірить у людей, що вірять в Ісуса Христа. Послухати аргументи, які він

наводив у супереччі з Кленш, було цікаво, але з боку криміналістики нічого цікавого там не виявилось.

Аналіз поштового паперу, на якому написано лист, нічого нового не дав. Певна річ, залишати відбитки пальців — це було з боку Беверло справжнє зухвальство. Правда, відбитки нікого й не здивували — адже почерк Беверло не важко впізнати й так. Одначе сам папір нічого не підказав — папір як папір, такий можна взяти в кожному готелі чи купити в будь-якій спеціалізованій крамниці в Туреччині, на Близньому, Середньому й Далекому Сході...

Щоб поставити кордон безпосередньо навколо могили в Горнаукені, він найохочіше взяв би Гробмелера та його скульпкоманду": це добре навчені триматися в тіні хлопці, які ще не виказали себе на жодному вернісажі; зрештою, похорон теж можна віднести до культурних заходів. Умови в Горнаукені складні: лісові стежки, водовідвідні канали, доріжки для велосипедистів, майданчики для наметів, ігор, багать — одне слово, улюблені місця для прогулянок сусідів-голландців. Ще два-три дні, і "колеса" вже будуть, певно, в дорозі. На щастя, поблизу там є відлюдний заїзд "Не для маминих очей"—дичина, затишні кімнатки... Розставивши по карті (її деталі ще слід уточнити на місцевості) пости й віддавши необхідні розпорядження, в тому заїзді він зможе, мабуть, кілька годин, а то й цілих півдня спокійно відпочити. Знаменитостей там, певне, не бракуватиме. На щастя, Корчеде був протестант, то не поз'їжджається бодай католицьке духовництво. Але хто знає, може, й майбутні кардинали задля своєї кар'єри повинні робити якісь протокольні вилазки. Ті раденькі скористатися з будь-якої нагоди, знехтувати будь-який ризик — іноді навіть здається, що вони аж трусяться за тою популярністю та небезпекою. Шкода тільки, що доведеться відмовитися від Цурмака, Люлера та Гендле-ра. Він би їх, звісно, не посилав на курси, якби знав, що його чекає. Але не пускати тепер тих трьох на курси було б, мабуть, безглуздо — вони вже, певно, навіть спакували свої манатки. До того ж Горнаукен належить до компетенції властей іншої федеральної землі.

Ерна Бройер, безперечно, крутиться тепер зі своїм коханцем десь у Губрайхені — шукає житло, роботу... А загалом там спокійно. Повернувся, судячи з усього, й пастор, що був виїхав; він збирається з'явитись на засідання пасторської ради і взагалі прийти до своєї пастви. Це добре, це відверне увагу людей від отого холоднокровного хлопчика, що явно змирився з необхідністю далі хатини й садка не рипатись; малий, певно, до такого звик.

Коли він, Гольцпуке, подзвонив Дольмерові й повідомив, що виїздить до Горнаукуна, то відчув у начальниковому голосі вдавану люб'язність, що не могла його не насторожити. Дольмер розмовляв дуже мило, навіть засміявся й сказав:

— Операція "Турецький мед" триває!

Потім Дольмер задоволено вислухав повідомлення про те, що на "фронті образів богоматері" спокійно, ще раз настійно застеріг його, Гольцпуке, щоб він не брав хлопця в роботу, а коли мова зайшла про метушню, якої слід сподіватися в Губрайхені, заявив:

— Кінець кінцем нам доведеться пошукати для тої компанії монастир. Тоді й Фішер

уже не матиме підстав подавати позов про "завдану середовищу шкоду". Одне слово, щасливої дороги! І спробуйте, якщо пощастить, трохи відпочити.

А з Блора — жодних новин. Там мертва тиша.

15

Цього дня хлопчик справляв на неї чимдалі лиховісніше враження, так наче в ньому накрутили якусь пружину, наче його чимось нашпигували — і за столом, і коли вони гуляли в парку, й на балконі, й у коридорах, і надворі. Вона називала його "охололим онуком"; він нічого не розповідав, у нього нічого не можна було довідатись. Де він два з половиною роки жив? Як? Ані словечка. Він став іще чарівніший, а його сіро-голубі й холодні очі наводили на думку про потухлий вулкан ("Очі в нього твої", — сказав Тольм). Качки викликали в малого усмішку, і він назвав їх "фаршированими". Та коли вона запитала, чи доводилося йому коли-небудь їсти фаршировану качку, він тільки засміявся й заговорив про варення бабусі Паули і про політ у вертольоті: перелічив притоки Рейну, пам'ятники, церкви, собори, мости... Холодна, немовби замерзла географічна карта. А тоді знайшов собі забавку: заходився буцати головою Тольма в живіт. Ні, не туди, де серце, поки що не туди. І все ж хлопець нагадував здоровенького баранця. І весь час оті клятві телефонні дзвінки: Дольмера явно не можна було впізнати, Штабські заявив, ніби сном-духом нічого не знає, Дольмерів заступник сказав, що це справа не його компетенції, Гольцпуке нібито поїхав вживати заходів безпеки на похороні Корчеде, і Кульгреве з Амплангером щоразу відповідали, що нікуди — як завжди, "на жаль", — не можна додзвонитися. Тольм спершу втратив терпець, потім розгнівався й гримнув на Амплангера:

— Я хочу одержати свого листа! Я хочу листа!

Такого розгніваного вона не бачила свого чоловіка ще ніколи, навіть у його тридцять п'ять років. Тольм був страшенно розлючений, просто-таки скажений. Такого з ним ніколи не траплялося. Він пропустив ванну, не схотів телефонувати Гребнітцеру, закупив сигарету і зробив Блюртмелеві знак, щоб той наглядав за хлопцем; Тольм видно, теж боїться свого онука, за яким так скучав. Це чуже дитя холоднокрівно й жадібно похапало еклери, від чаю відмовилося, зажадало, щоб йому принесли лимонад, потім подалося гасати по коридорах і дражнило охоронців, вдаючи, ніби наставляє на них автомат, і навдивовиж вдало імітуючи його татакання. Тепер охоронців уже вісім: три в коридорі, два на сходах і три на підвір'ї. А знає вона тільки одного з них — вранці він був із ними в музеї; врівноважений чоловік, що, спостерігаючи холоднокрівно-неспокійного Гольгера Першого, ледве не втратив самовладання. Похитуючи головою, той чоловік спостерігав, як Кленш дістала з багажника своєї машини лук, стріли та мішені й запропонувала повчити хлопчика в оранжереї стріляти. Вона, мовляв, відвідує клуб лучників, завжди возить з собою в машині все необхідне і вправляється, як пощастить, навіть у дорозі. Від усіх "звичайних ігор" хлопець відмовився, а от нагоді постріляти з лука зрадив. Один із підлеглих Гольцпуке перевіряв лук — йому здалося, що він надміру тугий, — оглянув залізні наконечники стріл, неабияк здивувався тому, що Кленш "прослизнула" з усім цим повз контроль, заявив, нібито повинен дістати від

свого начальства дозвіл на цю гру й, забравши всю горстку стріл, відійшов убік, щоб порації залагодити справу. З ким він там розмовляв? Невже Гольцпуке десь неподалік? Невже вони щось задумали? Що? Всі охоронці такі серйозні, такі насторожені, а Кленш, ця весела й здорова молодичка, що люб'язно зголосилася допомагати їй, Кете, збивати вершки й пекти еклери,— якась збентежена чи навіть ображена. Господи, промайнуло в Кете, та ця ж стрільба не здійснює ніякого гуркоту, стріла майже нечутно прохурчить у повітрі, а тоді як затремтить у мішені — просто любо дивитися. Стрільба з лука — то "пожива для душі". І коли охоронець заявив, що повинен, на жаль, "тимчасово конфіскувати все причандалля, адже ніхто не знає, чого можуть натворити ним діти,— зрештою, це таки зброя", вона ледве не втратила самовладання. А Кленш, хоч і не явно глузливо, проте досить холодно, зажадала від охоронця, щоб він уживав термін "спортивний снаряд", а не "причандалля". Охоронець згодився, додавши, однак, що декотрі спортивні снаряди, а саме: списи, металеві молоти, хокейні клюшки, навіть тверді м'ячі,— це та сама зброя або ж ними можна скористатись, як зброєю.

— Цю місцевість з погляду безпеки вважають найбільш непевною. Мені шкода, звісно... Але коли ви від'їжджатимете, то, звичайно...

Кленш майже без іронії, тільки дуже напруженим голосом поцікавилася, чи не повинна вона назвати свою дату народження, адресу, а також місце роботи. Тоді охоронець спокійно відповів:

— Немає потреби, це й так відомо, зокрема й мені.

Якусь мить Кленш мала такий вигляд, ніби ось-ось вибухне гнівом, але потім кинулася в сльозах на груди Кете і, схлипуючи, промовила:

— Ох, що ж це за життя?! Та краще вже крізь землю провалитися!..

Блюртмель за весь цей час не виказав своїх почуттів жодним порухом; він і тепер стояв спокійно, навіть усміхнувся, а тоді заявив:

— То найкраще буде, певно, якщо я відвезу юного пана Тольма назад до Губрайхена. Тим більше, що ви, дозволю собі нагадати, чекаєте гостей.

Так, тепер вона пригадала, для кого пекла ті еклери — для Бляйбля; вона сама спитала його, які тістечка йому до вподоби, і він відповів:

— До чаю — еклери. Я б залюбки...

Коли Блюртмель рушив із хлопчиком до машини, вона, Кете, затримала Єву й сказала:

— Зостаньтеся в нас. День видався такий поганий, а вечір буде ще гірший.

Тольм стояв біля вікна — мабуть, виглядав своїх птахів, особливо сову, але вона так рано не прилітає; сову не введе в оману ні оце похмуре небо, ні темінь над парком; вона вилітає аж тоді, коли настають справжні сутінки, а це має бути десь за годину чи й дві. Може, з'являться й кілька ворон. А ластівки вже відлетіли... Вигляд у Тольма був досить сумний, майже невдоволений, він навіть не обернувся, тільки трохи повернув голову й промовив:

— Я його таки впіймав, Дольмера. Листа я не дістану. Його не дістане ніхто, каже він, бо то, мовляв,— динаміт.

— Виходить, ніякого похорону, ніяких промов?..

— Так. Ніяких промов, ніякого похорону в Горнаукені не буде. Буде зовсім інший похорон — у Гетціграті... Атож, Кете.— Нарешті він обернувся, обняв її, поклав її на плече голову, всміхнувся до Кленш і додав: — Вони його таки схопили — купляв у Стамбулі туфлі. Тепер він мертвий — кажуть, наклав на себе руки. А Вероніку не впіймали. Вона зникла, пішла в підпілля. Її з ним не було...

— Туфлі...— промовила Кете.— Тоді... під парасолем... Знаєш, Тольме, я не скажу тепер жодного слова. Я вже не можу навіть плакати. Є во, прошу вас, приготуйте чай. І якомога міцніший.

— Колись ми й тут робитимемо так, як робили у готелі в Москві: писатимемо цидулки й змиватимемо їх у туалеті водою. Але ж вони однаково придумують якісь сіточки, виловлюватимуть ними клапті паперу, змиватимуть із них лай-но і склеюватимуть їх докупи. Стривай, я хочу тобі щось повідомити.— Він відійшов від неї, ступив до столу, відірвав край "Блетхена", написав щось на ньому й подав їй.

Вона прочитала: "Я тебе люблю й завжди любив. І дітей теж. Навіть його любив. Тільки нічого не кажи".

Вона поцілувала його, порвала записку, пішла до ванної кімнати, вкинула клаптики в унітаз і змила їх водою.

— То його ховатимуть тут?

— Так. Я заплачу, щоб перевезли тіло. Це я наполіг, щоб його поховали тут. А батька їм доведеться звідси забрати. Дольмер ставить умову: жодного слова про лист. Треба мовчати, Кете. Доведеться знов звикати писати. До речі, а пасторський будинок у Губрайхені стоїть порожній і, певно, стоятиме так завжди. Там вистачило б місця нам усім, навіть Гербертові та Блюртмелю. Мабуть, не треба нічого й перебудовувати, тільки поставити добру охорону... І дерева там гарні...

— І сови на дзвіниці... Сичі на високих повітках... У мене від них, Тольме, аж мороз по шкірі йде.

— А тут ні? (

— Тут теж. І в Губрайхені мені йтиме по шкірі мороз. Скрізь. Я...— Вона взяла в нього з жилетної кишенки олівця, підійшла до столу, відірвала верхній край "Блетхена" й написала на березі: "Тепер я вже ніколи не зможу купити собі туфлі. Повік. Добре, що в Сабіни такий самий розмір, як у мене. Але мені вже не треба багато туфлів".

Бляйбль приїхав хвилина в хвилину; він привіз чудовий букет — білий бузок і червоні троянди, відтінені — чи то затінені, як їй здалося,— жовтими мімозами. Бляйбль уніс квіти сам, розгорнув на них папір, і її аж приголомшив серйозний, навіть задумливий вираз його обличчя. Як і Тольм та хлопчик, Бляйбль змінився. Це був день великих перемін — день "охололого" онука, роздратованого Тольма, задумливого Бляйбля, який навіть допоміг їй — що було не зовсім *comme il faut*¹—поставити квіти у велику вазу. Її приголомшили і його руки, яких досі вона не помічала: тонкі й міцні, вони зовсім не пасували до оцього грубого обличчя, горбувато-хрящуватого носа та

геть лисої, негарної голови. Бляйбль не приховував своєї симпатії до Єви Кленш, що саме принесла чай і таріль із свіжими еклерами.

— Залюбки вип'ю чаю,— промовив Бляйбль, потім кивнув Кете й Тольмові головою і додав: — Я все чув. Навіть те, що кладовище буде інше. Але ж це коштуватиме тобі голови...

— Так,— відповів Тольм,— знаю. І радий, що нарешті позбудуся цієї голови...

— Штабські попросив мене побалакати з тобою ще раз. Але ж я знаю: це марне діло. Чи все ж таки?..

— Марне діло, Бляйбле. Не завдавай собі клопоту.

— Дивно, але я чомусь був певен, що ти впрешся. Хоча з тих, кого я знаю, ти — найменш упертий. А сьогодні я — вже хтозна й чому — зрозумів: ти стоятимеш до кінця. Я радий за тебе. Не за нас, ні, не за нас. І не через те, що ти так мало побув на цій посаді. Голова правління на один день... Це дуже прикро, і навіть не тому... Ти був саме той чоловік, що нам потрібен, і я ніколи, ніколи не мав наміру тебе знищити. Я тільки завжди хотів примусити тебе стати впертим, атож, зробити з тебе...

— Нарешті ти свого домігся... Не напихай повен рот еклерів, вони прослизують, як масло... Може, налити віскі?

— Ні, потім. Я хочу побалакати з вами на тверезу голову.— Бляйбль, не приховуючись, провів хтивим поглядом Єву Кленш, що принесла молоко, лимон та цукор.— Господи,— зітхнув він,— хто ця жінка?

— Забудь про неї. Це Блюртмелева приятелька.

— Я б одружився з нею хоч зараз, не довго роздумуючи.

— Але ж ти...— Кете налила чаю й зашарілася.

— Ти хотіла сказати, надто часто одружувався, не довго роздумуючи, так?

— Приблизно... Не зовсім так. Але я прошу тебе, Бляйбле, цю не чіпай. Прошу тебе!..

Як треба, як належить (фр.).

— Я ще ні в кого не відбивав жінок. Ні в кого. Ви це розумієте? У мене, може, й відбивали... Скажімо, отой проклятий "лівий" естет, шанувальник Боттічеллі...

— Ти й досі не можеш забути Маргрет?

— Ні, у мене про неї вже й згадки не лишилось. Ви можете сміятись, але я завжди з повагою ставився до всіляких зв'язків між людьми. Одне слово, не бійтеся, ця чудоквітка зостанеться вашому масажистові.

Бачити, як Бляйбль плаче, було дивно й моторошно. І раптом він просто зарідав. Його досі грубе на вигляд обличчя розслабилося, з-під важкої верхньої губи показалася напрочуд тоненька спідня, і все обличчя нервово здригнулось.

— Ох, Корчеде, Корчеде...— пробурмотів він.— А тепер ще й оцей бісів хлопець! Якби ви тільки знали, що в мене в підвалі... У мене в підвалі таке...

І коли Тольм простяг руку з пляшкою і запитально звів брови, а Бляйбль, обливаючись слізьми, закивав головою, це було вже зовсім не смішно.

— Прокляття! Ви знаєте, як той пройдисвіт, отой геніальний рахувальник укоротив

собі віку? Не знаєте? Таких секретів вам не розказують, еге ж? А Дольмер тій штуковині вже й назву придумав: "нагрудний самостріл". Ніяк нічого не втямте, еге? Беверло змайстрував собі спеціальний жилет, який спрацював, коли він підняв руки вгору! Одна половина — всередину, друга, ліва, — назовні. Такий собі "сталінський мініорган", що його одягають на себе, як рятувальний жилет, тільки не такий грубий. Вони ту штуковину ще хочуть розібрати. Одного турецького поліцейського вбив, одного німця дуже покалічив і себе... Можете собі уявити, який тепер у нього вигляд... Просто божевілля! В усякім разі, Дольмер тепер неабияк боїться казати "руки вгору!" Та ще отой лист Корчеде — теж, видно, не подаруночок...

— А ти знаєш про що він?

— Ні, цього не знає ніхто, крім Дольмера, Штабські, Гольцпуке та двох поліцейських, які знайшли Корчеде. Кругом глуха стіна. До речі, Цумерлінг теж не знає, щб в листі.

— І він адресований мені?

— Так. І починається, здається, словами: "Любий мій Фріце..." А далі йдуть, звичайно ж, похмурі прогнози про навколишній світ, атомну енергію, загальний розвиток, про банки, промисловість... Лист невеселий, годі й сумніватися. Він адресований тобі, і ти маєш право його одержати. Сам уже вирішуй, як скористатися своїм законним правом. І глядіть, щоб вас жодна душа не підслухала й не довідалася про похорон у Гетціграті! А виступати з прощальним словом у Горнаукені доведеться, мабуть, мені. Ти не проти, якщо ми оголосимо, ніби ти — хворий, тяжко хворий? Родичів у нього, вже, певно, немає? А на батька вони просто змушені будуть вдягти гамівну сорочку.

— У нього є ще тітка. Вона повинна...

— Нічого вона не повинна...— Бляйбль розмовляв тихо-тихо, а в очах у нього знов стояли сльози.— Тримайтеся збоку, нікого з собою не беріть! І дітям своїм нічого не кажіть... І прошу вас, я вас прошу: щоб ніякого натовпу, ніяких заворушень. А то Сабіна...— Він долив собі чаю, взяв еклер.

— Це правда,— озвався Тольм.— Сабіна могла б із нами поїхати.

— Фішер через Корчеде перервав свою подорож і повертається додому. Отож до Гарнауkena вона, мабуть, не поїде. Але Ервін завдасть вам клопоту, особливо після похорону, і аргументи в нього будуть вагомі... Цей дядько, ота дядькова приятелька... А тепер ще й дід та баба!.. Ох, це ж просто ганьба — те, що Сабіна покинула Фішера! Господи, який же він кретин — така жінка... А він їде, залишає її саму! Я б таку жінку нізащо не залишив саму. Я й Гільду ніколи не кидав саму. Я не міг узяти п з собою тільки в отой підвал. До того підвалу я ходив без нікого, сам-один, і ніхто цього не помічав. Мене поймав страх, а ніхто цього не помічав... Аж дивно, але коли я розмовляв із Дольмером і коли потім мені подзвонив Штабські, коли я про все це довідався — як той страшний чоловік, обвішаний коробками з туфлями, підняв руки вгору, і спрацював його "сталінський орган"... А то ж були все жіночі туфлі тридцять восьмого розміру, які він замовляв для вибору в готель... Вже й не знаю, як ноги раптом понесли мене з того підвалу... Я так гірко плакав... Я проплакав цілий ранок і був радий, що тої дівчини —

вашої Вероніки — в номері не застали... Я був радий всупереч власному переконанню і тепер сподіваюся, що вона ще десь вигулькне жива, сподіваюсь усупереч власному переконанню і всупереч усім своїм засадам... Після цього похорону ви будете дуже самотні, дуже самотні... Ви це розумієте?

— Так,— відповіла вона.— Ми, власне, завжди були самотні, тільки цього не розуміли, не хотіли й думки такої припускати.— Вона налила Бляйблеві віскі, але він не тільки похитав головою, а й захитав усім тілом, тоді безцеремонно втер хустинкою з очей сльози, взяв чашку, поставив її знов, навіть не доторкнувшись до чаю, і перевів погляд на двері, за якими зникла Єва. Господи, яка ж глибока туга сповнювала його серце! Але що то, власне, за підвал, у якому він сидів сам-один, а тепер із нього вийшов? І чому він, не довго роздумуючи, одружувався з усіма тими жінками й від жодної не мав дітей, крім Гільди, своєї першої, яка була з них наймиліша, миліша навіть за третю? Щоправда, сільська бундючність в отої третьої часом діяла їй, Кете, на нерви. Та сувора красуня дивилася на все й на всіх, крім самої себе, спогорда і зрештою продала себе досить дорого.

Тольм поглядав насторожено, майже холодно. Йому було вочевидь прикро бачити в Бляйбля сльози. Такого рішучого вигляду Тольм не мав ще ніколи.

— Гаразд,— спокійно мовив він.— Отже, оголошуйте мене хворим, решту придумуйте теж самі. А ми його тітку витримаємо? Тільки ми вдвох і гробарі?

— І без священика?

— Авжеж. Беверло не захотів би, щоб був священик, і це, гадаю, слід поважати. Уявляєте: гетцігратський пастор на похороні Беверло! — Бляйбль засміявся.— Та він же з переляку дуба б урізав! Ні. Але Кете може проказати молитву — Беверло проти цього не заперечував би. А може, з'явиться ще або подзвонить Вероніка... Я певен, Корчеде зрозумів би мене.

Тридцять три роки, думала вона. І хоч би слово розумне сказали один одному... Жодного! Тільки весь час оці кепкування, спроби позалицятись та ще — як же це в них називається? — ага, компроміси! А долар знов девальвував, а ціни на золото підскочили, бо десь, бачте, стався переворот. Вона навіть не знає, хто кого скинув, просто мимохідь прочитала про це в економічному відділі "Блетхена". Долар, написано там, девальвує, а ціна на золото впаде тоді, коли хтось знову влаштує переворот і когось скине — байдуже кого.

— Залишайся на вечерю,— сказала вона.— А як хочеш, то можеш у нас, звичайно, й заночувати. Твоя кімната вже вільна. Кульгреве розпорядився, щоб там дали лад.

— Ні-ні,— відповів Бляйбль.— Дякую, не треба. Вам же навіть невтямки, що ви цим закрутили таку веремію і сплутали всі карти! Тепер добра сотня поліцейських зостанеться без відпустки й без вихідних, Штабські й Дольмер — без Сну, а Гольцпуке проклинатиме все на світі — в Горнаукені у нього тепер роботи та й роботи. Це божевілля, Тольме. Те, що ти задумав,— цілковите божевілля. Я не можу тебе переконати. І тебе, Кете. А ти його?

— Ні. Ти приїхав саме для цього чи через т0, що... що нарешті вибрався зі свого

підвалу?

— Я приїхав, щоб побачити вас і поговорити з вами. Ми ж про це домовлялися ще до того, як... Ти ж бо сама знаєш. Але Штабські з Дольмером дуже просили мене скористатися з нагоди... Ти просто не уявляєш собі... Це божевілья, Тольме! Навіть якщо адміністрація кладовища триматиме язика на припоні і гробарі теж... Сто поліцейських язика на припоні не втримають!..

— Ти мене не так зрозумів. Я не маю наміру ані робити з цього таємницю, ані зумисне це розголошувати. Я просто піду собі на похорон. Я хочу, щоб хлопець повернувся в землю, з якої він вийшов. З якої, зрештою, вийшов і я. Оце й усе. Ніяких особливих намірів. Ні того, ні того. Я знаю, Корчеде написав листа, щоб я його прочитав і, може, скористався ним. Я шаную пам'ять про нього і його волю, хоч до Горнаукуна й не поїду. Хоч би там що, а ми знали Генріха, ще коли він був хлопчиком, а потім і юнаком... Ні, ти не переконаєш мене. А тебе, Кете?

— Ні. Якби можна було, я б сказала так: мене тим більше. Я пішла б на похорон і без тебе. Але краще з тобою.

— Люди тебе не зрозуміють. Аж ніяк. Хотітимуть вони цього чи ні. Через три дні після обрання... А якби ти все ж таки дістав того листа, це тебе переконало б?

— Може, він у тебе в кишені?

— Не будь таким злюкою! Ні, листа в мене немає, я його й не бачив. Я тільки намагаюся знайти раду. Ти — в Горнау-кен, Кете — в Гетціграт... Задля вас, повірте, тільки задля вас. Пишні похорони мені не потрібні, так само, як і вам.

— Пізно вже, Бляйбле, надто пізно. Лист однаково належить мені, і навіть якщо я його одержу... Я вже все вирішив...

— Але ж прийти на похорон у Горнаукуні — це твій обов'язок...

— Я до своїх обов'язків ставлюся недбало і тому ризикую, як ти сказав, своєю головою... Облишмо це, Бляйбле, давай разом повечеряємо, вип'ємо. Відсвяткуємо наш з тобою вихід із підвалу. Я знаю, мене оголосять ні на що не спроможним старцем. Ну й нехай. Я сам допоможу вам спровадити мене на пенсію. Пустіть уже нарешті в це крісло Амплангера! Я радий, що ти приїхав, побудь іще трохи. Може, в щось пограємо? Я б не проти...

— Ні, дякую, мені пора йти. Треба ще побалакати з Гіль-дою. Я маю до неї прохання. Кете, ти не замовиш їй про мене добре словечко?

— Я могла б замовити, але не замовлю. Тобі це не допоможе, а Гільді тільки завдасть болю. Кінець кінцем ти повинен зрозуміти: вона має вирішувати це сама. І ти теж сам. Потім, коли ви дійдете згоди,— замовлю, а поки що ні. Ти до нас іще приїдеш? Я маю на увазі, після похорону.

— Як ти можеш у цьому сумніватись?! Невже ти справді сумніваєшся?

— Тепер уже ні. Не сумніваюсь. Тільки не треба нас більше переконувати.

— Мені дуже хотілося...

На прощання вона поцілувала Бляйбля, і вони обоє провели його сходами вниз у двір. Там він сів у машину й помахав їм іще раз. Вона аж здивувалася, коли Тольм

спритно рушив сходами нагору — майже не беручись за поручні.

— А тепер дзвони своєму єпископові,— сказала вона їй, коли Тольм запитливо звів на неї очі, пояснила: — З приводу пасторського будинку в Губрайхені. Ми не можемо zostаватися тут.

16

Через годину після того, як вони почули по радіо повідомлення про смерть Бева, почалася навала; пости були посилені, з'явилися журналісти. Попід муром тепер походжали вартові — по три з кожного боку,— і він, Рольф, одразу покликав дітей із саду, де вони збирали горіхи та яблука, до хати. Охорона пильнувала, звичайно, за хлопчиком; вона сподівалася, що вигулькне Вероніка, їй чекада. Чого вона чекала? Незадовго перед цим приїхала ота Ерна Бройер зі своїм коханцем. Він, Рольф, упізнав її одразу, бо вона дуже схожа на свою матір та брата,— розгублена жінка, що все скаржитися на шум, і гам, і тарарам у місті; потім вона зачинилася з Сабіною та своїм приятелем у спальні, звідки ще довго долинали шепотіння та зітхання. Він порадив їй перечекати — у крайньому разі, в пасторському будинку — їй не виходити на вулицю, а то її з приятелем одразу сфотографують, пригадають її власну історію, і вона виявиться вплутаною в таку халепу, до якої не має відношення і з якої вже ніколи не виплутається. Після кількох марних спроб Рольф нарешті додзвонився до Роїклер а, і той дозволив йому "в разі потреби розмістити в пасторському будинку кількох гостей. А краще я вийду й зустріну їх сам... Атож, Ерну Гермес я, певна річ, знаю, нехай поживе в мене, навіть зі своїм приятелем. Я прийду. Не хвилюйтеся. Вам краще посидіти всім удома. Ні, Анна побуде тут".

Катаріна запропонувала подзвонити Гермесам і попросити, щоб молоко приніс котрийсь із хлопців. Але він, Рольф, цю пропозицію відхилив і сказав, що піде сам, навіть коли вони "зафотографують його до смерті". Він піде вже заради того, щоб почути, що кажуть у селі люди, а може, як трапиться нагода, то їй показати отим язика чи посваритися кулаком і крикнути: "Соціалізм переможе!" З чотирилітровим бідончиком у руці.

Повідомлення про смерть Бева хлопчик спершу не зрозумів, а тоді поставив дивне запитання:

— Сам?

І коли він, Рольф, кивнув головою, хлопчик гірко заридав, а тоді почав розпитувати про матір і вигукнув:

— Рольфе, Рольфе, ти ж мій тато!

— Так, я твій тато. Ти будеш зі мною, а я — з тобою. Вероніка жива. Скоро ти з нею поговориш... А Бев сам хотів того, що сталося. Повір мені, він цього хотів. Тепер можеш піти з паном Шублером у сарай і нарубати дров, бо нам доведеться цілу ніч топити грубу.

Знов і знов телефонні розмови... З батьком, матір'ю, Гербертом... Він їх заспокоював і просив не виходити з дому.

— Ні, Герберте, прошу тебе, не треба. А то ще попадеш під обстріл

4 юторепортерських бліців!

Заспокоїтись? Легко так казати, особливо, коли на додачу до всього подзвонив ще й Фішер і натрапив на Катаріну. І він, Рольф, почув, як Катаріна тихенько промовила:

— Так, Ервіне, вона тут. Зараз я тобі її покличу.

І з виразу її обличчя він зрозумів, що Фішер бовкнув якусь дурницю.

— У такому разі, пане Фішере, якщо ви не дуже любите розмовляти з комуністами на "ти" і ще менше любите, щоб комуністи вас називали на "ти", то я, пане Фішере, зараз вам її покличу...

Але Сабіна тільки зробила заперечливий жест, похитала головою, і Катаріна промовила в трубку:

— Але ваша пані дружина не хоче з вами розмовляти. Атож, я їй так і перекажу. Батьківські права.

Нарешті Рольф попросив пекти млинці, готувати каву й звелів усім не виходити з дому, а сам узяв бідончика й, не показавши нікому язика, не посварившись кулаком, а тільки підставивши під прицільний вогонь репортерських бліців червоного емальованого бідончика, вирушив до Гермесів. Надворі було холодно, темно, сіялася мжичка; штормовку він забув, і довелося поспішати. Сьогодні він прийшов до Гермесів пізніше, ніж звичайно, і мусив заглянути на кухню й покликати когось. Він став на порозі, збентежено всміхаючись, і погойдав у руці бідончиком. Перебивати людям вечерю було неприємно, вони ж бо так весело сиділи коло заставленого мисками й тарілками столу, і він, Рольф, не міг угадати, що виражали їхні обличчя — недовіру, цікавість чи подив. Та коли молодий Гермес підвівся, кивнув головою і рушив з ним до молочної кухні, Рольфу полегшало на душі.

— Ви б трохи погрілися,— сказав Гермес на подвір'ї.

— Треба швидше бігти додому, вони ж там сидять усі поперелякувані й ждуть.

— Скажіть моїй сестрі, що вона може переїхати сюди хоч сьогодні. У вас же там, либонь, таки тісно.

— Не хочеться, щоб її сфотографували за цих обставин. Таких знімків потім уже важко позбутись. Нехай пережде, поки звідти забереться та згряя. Може, завтра, післязавтра... Пастор нам допоможе.

— Хіба він повертається?

— Так, пастор хоче з усіма вами зустрітись. Він вертається й заради нас.

— А отой... Він... Він з вами дружив?

— Дружив. До того, як сім років тому... Ми з ним разом ходили до школи, служили в армії — обидва в артилерії, потім — в університеті... Так, я добре його знав.

— А його дружину?

— Тоді вона була моєю дружиною. Ми розлучилися. Він' був радий, що Гермес розпитував його так відверто,

і не став заперечувати, коли той відмовився взяти гроші за молоко, сказавши:

— Сьогодні не треба... Перекажіть моїй сестрі, що це для неї... і для її приятеля. А ця колотнеча минеться. День-ва, і вони поїдуть. Ви ж бо їх уже добре знаєте.

— Знаю. Я вже двічі потрапляв у таку халепу. Боюся тільки, щоб вашу сестру, пана Шублера й малого не схопили. Вони там стоять з таким виглядом, наче ось-ось кинуться штурмувати хвіртку чи валити мур. І все через малого. Дякую вам від себе й від вашої сестри. Вона аж занедужала від того шуму, гаму й тарараму. Це вона сама так каже...

— Якщо стане ще скрутніше, я пришлю молоко з котримсь із своїх хлопців...

Попавши під прицільний вогонь бліців удруге, Рольф уже не затулявся бідончиком. Хвилю він стояв засліплений і бачив тільки тіні, руки та спалахи, а тоді відчинив хвіртку.

Шублер і Гольгер Перший складали в кутку біля плити дрова, Ерна Бройер пекла млинці. Цікаво, вона й справді така щаслива, як на вигляд, чи просто розпашілася коло плити? Сабіна й Катаріна щось плели, Кіт і Гольгер Другий бавилися дерев'яними кубиками та звірятами; кава стояла на столі. Ніхто тут, здавалося, не замислювався над тим, що прогодувати стільки ротів не так легко: спершу п'ять душ замість трьох, потім — шість, а тепер уже вісім, а брати гроші в Кете й батька він досі відмовлявся. У Сабіни грошей, звичайно ж, нема, вона з тих, хто готівки ніколи в кишені не тримає, і він, Рольф, певен: від Фішера вона нічого не дістане, хіба лиш аліменти на дитину, якщо той узагалі не відсудить батьківського права. Сабіна, мабуть, надто простодушна й легковірна. Є сотні прийомів і способів, щоб зганьбити її перед людьми й законом, до того ж Гольгер Перший — справді син терористів. Він, Рольф, ніяк не може зрозуміти хлопця — його, очевидно, добряче підготували, не обійшлося, мабуть, і без погроз, і Вероніка, певна річ, доклала всіх зусиль, щоб його визволити. І тепер з малого не витягнеш ні слова, ні півслова, він поводитьсь чемно, навіть стримано, раз у раз каже "дякую" та "прошу", навіть гордо показав, що вміє вже писати по-німецькому. Тільки один раз, коли Рольф раптом заговорив із ним про Бев а, Гольгер промовив:

хлопець мав би вже щось і розповісти — адже через ті туфлі однаково все провалилося. Дивно, що Гольцпуке й досі не з'являється й не дзвонить. Зрештою, тепер ідеться й про хлопцеву безпеку, яку він, Рольф, гарантувати не може. Певна річ, навколо Бева та Вероніки крутиться там ще й ватага навіжених, які були проти того, щоб відсилати Гольгера додому. А "колеса" вже, безперечно, в дорозі, і Гольцпуке, мабуть, глибоко помиляється, гадаючи, ніби вони не зважаться на таку поїздку. Як на те, горнаукенське кладовище розташоване в зоні відпочинку, велосипедистів там аж кишить, а до голландського кордону палицею кинути. Велосипедисти приїздять і в листопаді, навіть у дощову погоду; там стоять будиночки, навіси для наметів, є де розкласти багаття, і це вже стало своєрідним спортом — подорожувати на велосипеді в дощову погоду. Рольф бачив таких туристів, коли ховали Верену Корчеде,— він познайомився з нею в Берліні й кілька разів пив із Веронікою в неї чай. Верена вскочила в халепу з одним легковажним "ліваком" і наклала на себе руки — як виявилось, він поквапився тільки на її гроші. А коли з'ясувалося, що в тієї тихої, сумовитої

"Він був

одразу замовк. Власне,

і блідої дівчини грошей не так уже й багато, той жалюгідний тип, нікчемний лакиза просто покинув її в Індії. Верена написала губною помадою на дзеркалі в готелі: "І все ж соціалізм переможе!" — й випила отруту.

Сабіна, почувши про смерть Бева, не заплакала, навіть не сказала жодного слова, тільки пригорнула до себе Гольгера Першого й промовила:

— Вероніка жива. Вона жива. І ще повернеться. Шублер із Гольгером, здається, знайшли спільну мову

і все носили й носили дрова; жінки мовчки сиділи біля нього, Рольфа, а діти — на підлозі. Потім Ерна гукнула від плити:

— Вже є штук дванадцять, можна сідати. Кожному по півтора, з сиропом.

У домі знову стало затишно. Він допоміг Ерні поділити млинці й розкласти їх на тарілки, потім переказав їй вітання від брата, розповів, що той не захотів брати гроші за молоко і що вдома її ждуть.

— І Петер теж? — спитала Ерна.

— Молоко передавали й від його імені.

— А він теж казав, що жде мене? Правда ж, не казав? До речі, він знає вас по Берліну — шпурляв тоді камінці...

— Я читав про це в газеті. Тим-то, поки тут клацають фотоапаратами, ні йому, ні вам не варто виходити за поріг. Бо фотоапаратами тут клацають не тільки журналісти.

— Де ж нам дітися?

— Краще вже пересидіти ніч на стільці тут, ніж побачити себе вранці в газеті. Давайте посідаємо на ліжку. Тарілок вистачить, а от стільців — ні.

Сабіна звільнила на кухні місце для Шублера, сіла поруч із Ерною Бройер і тихо спитала:

— То це таки правда? Ви певні?

— Авжеж, я через те так довго й чекала, що хотіла переконатися. Аж учора пішла до лікаря, і тепер сумніву немає: вже на четвертому. Виходить, Бройер обдунив мене й у цьому. То все не через мене, а через нього. Хотілося б мені тільки знати: звідки взялися діти в його першої? Мабуть, коли він був з нею, то заплющував очі на такі речі... Тим-то наш шлюб із ним тепер, мабуть, недійсний. І мої батько й мати, певно, полагіднішають. Я залюбки зосталася б у селі, мені неохота вертатися в ту квартиру. Ох, просто не сила більше цього терпіти!..

— Куток ви собі знайдете. І роботу знайдете. А я... Мабуть, усе ж поїду в Париж. Мені так шкода, так боляче, що з вами це сталося...

— А я тепер іншої думки. Так воно, певно, й мало статися. Це було, звісно, неприємно, особливо для Петера. Але й у нього трохи відкрились очі, й він, як і я, цьому радий. Дивно, що я не можу признатися про це вголос, але кінець кінцем ми з Петером повинні дякувати за все отим ненормальним, отим божевільним злочинцем. Коли я починаю думати про це, у голові в мене все переплутується. А проте дякувати ми повинні, гадаю, саме поліції. Сміх, та й годі!.. Ох, коли б тільки минула ця облога...

Раптом забемкали дзвони, у церкві яскраво спалахнуло світло, в усіх кімнатах пасторського будинку загорілися лампочки, сад засяяв. Усі повідставляли тарілки, чашки й рушили до дверей. Шублер відчинив їх. Тепер дощ було не тільки чути, а й видно; побачили вони й вартових між ризницею та пасторським будинком.

— Не виходьте! Ніхто не виходьте! — різко гукнув Рольф і потяг Шублера з порога назад.— Вони сидять на мурі — тільки й ждуть, щоб хтось виткнувся. Якщо вже комусь і треба буде вийти, то це зроблю я. Вони однаково мають мене на прикметі. Повернувся Роїклер, він чи то виголошуватиме промову, чи то казатиме проповідь. А ви,— звернувся він до Ерни,— спатимете собі в гарному широкому ліжку. Не турбуйтеся. І щоб усі сиділи'тихо й спокійно!

ЕРНА висловила бажання пограти гуртом у якусь гру, і він, Рольф, запропонував монополію. ЕРНА з подивом звела на нього очі, зніяковіла й запитала:

— Ви?.. В монополію?.. У вас?..

КАТАРІНА — вона вже зняла з полиці коробку й розкладала гру на столі — всміхнулася й промовила:

— Саме ми й повинні знати монополію і грати в неї. І грати нещадно! Це найкращий урок про страхіття капіталізму, який можна дати дітям. А про страхіття соціалізму їм розповідатимуть у школі.

Шублер, який досі сидів серйозний, усміхнувся й сказав, що постежить за грою або підрубає ще дров. А Гольгер Перший заявив:

— Тоді йди сам, я хочу пограти. Ми в монополію частенько грали у...— Він затнувся, почервонів і, коли всі звели на нього запитливі погляди, додав: — Ну, там, де я був...

САБІНІ конче закортіло "подихати свіжим повітрям", і хоч Рольф застережливо похитав головою, вона все ж таки пішла надвір. І коли він відслонив завіску, а тоді прочинив віконницю, вони побачили, як на мурі почали спалахувати блізи. Сабіна нерішуче постояла, потім рушила в бік ризниці, тоді повернула ближче до муру й показала їм язика. Добре ще, промайнуло в Рольфа, що вона не посварилася кулаком, а то виникли б, деякі — хоч, правда, й незначні — непорозуміння, її ім'я однаково... так чи так потрапить у заголовки. І сад, яскраво освітлена церква на задньому плані, перед нею — вартовий... Гарний, мабуть, вийде знімок.

КАТАРІНА взяла в руку кісточку:

— Нумо, діти, починаймо!

17

Він не вдовольнився тим, що поінструктував командирів постів по карті, а порозводив усіх на місця сам, і вони прискіпливо оглянули позиції, перевірили, чи добре довкола видно, обійшли всі перехрестя, а також майданчики, де туристи зупиняються на відпочинок і ставлять намети. Такий дощ відіб'є бажання подорожувати багатьом велосипедистам* проте не всім, деякі з них уже в дорозі. Потім він розставив контрольні пости. Його пропозицію закрити до кінця похорону всю зону відпочинку, на жаль, не схвалили. Дольмер посміявся з його теорії щодо "коліс" і

після розмови з Штабські сказав, що коли вони закриють зону, то це викличе ускладнення з Голландією,— мовляв, преса почне писати про "божевільних німців" і таке інше. Визначив він, Гольцпуке, й де поставити обидва танки: один — за кладовищенською каплицею в лісі, другий — там, де путівець перетинають кілька велосипедних доріг. Гробмелер прибуде аж завтра, в день похорону, й подбає зі своїми людьми про безпеку каплиці всередині, дороги до ями та самої ями. Крім того, як висловився Дольмер, "знов не обійдеться без ложки дьогтю": на похорон усе ж таки має приїхати якийсь католицький функціонер, можливо, єпископ, і теж, певно, не проміне нагоди сказати кілька прощальних слів. Тепер з'явиться, безперечно, й телебачення. Певна річ, єпископ (він, Гольцпуке, чув про таке вже не раз), нічого не підозрюючи, закликатиме "страждених єднатися"... Про Петерле йому, звичайно, ніхто нічого не сказав, як, зрештою, і про постріляне обличчя; а про цей жахливий лист, що став тим часом своєрідною державною таємницею,— вже й поготів. Усіх, хто знає про Петерле, постріляне обличчя й лист, хоч ніхто й не здогадується про його зміст (правда, він, Гольцпуке, певен, що обидва поліцейські вже десь проговорились, принаймні перед колегами),— ото ж, усіх, хто щось знає, знов чекає розчарування. Жертовне життя, жертовна смерть... Таке моральний дух у його людей аж ніяк не підносить, а навпаки — справляє надто гнітюче враження й викликає у них цинізм.

Гольцпуке розлючено вилаявся. Щойно він довідався (і від кого — від господині заїзду!), що Беверло застукали справді у Стамбулі, і треба терміново подзвонити Дольмерові, який, втім, уже провів прес-конференцію — і звичайно ж, без нього, Гольцпуке. Господиня слухала прес-конференцію по радіо і згадала щось про "придбання певних товарів, вийти на які нам допоміг власний досвід".

Трясця його матері, є ж бо рація, є вертольоти, однак Дольмер, судячи з усього, не забажав поділитися цим ласим шматком ні з ким і тільки посміявся, коли він, Гольцпуке, прийшов до нього з ідеєю щодо купівлі туфлів. А коли потім Дольмер ще розповів йому про отой безглуздий план старих Тольмів, він, Гольцпуке, заходився лаятись уже відверто й на всі заставки. В цьому жалюгідному закутні з бурим вугіллям сходяться інтереси чоловік п'ятдесяти, не менше. Так уся ця історія може спливати на поверхню, і тоді там завариться така каша!.. А коли потім виткнуться ще й Толь-ми, то це... це переросте в скандал і зрештою занапастить обох тих милих стареньких.

— Цьому треба завадити, пане Дольмере,— заявив він.— У крайньому разі, навіть вдавшись до сили. Можна перекрити вулицю, інсценувавши невеличку дорожню аварію. Якось же та треба цьому перешкодити! Якщо ви ще не втратили здорового глузду.

— То я повинен наказати, щоб його заарештували?! — закричав Дольмер.

— Навіщо ж. Я пропоную перекрити вулицю. Накажіть загородити в кількох місцях побитими тарадайками проїзд...

— А він піде пішки!

— Але прийде надто пізно, коли похорон уже скінчиться. Я й так змушений відкласти всім виїзд на курси, багатьох відкликати з відпустки, а про те, що поліцію

чекають неабиякі труднощі, вже й не думаю — ми до них звикли. Я думаю про політичні наслідки...

— Як-не-як, ви знали Беверло змалечку. Він був вам майже як син, принаймні багато років. Вас знову зраджує пам'ять, любий мій Гольцпуке... Послухайте, що я вам скажу. Забудьте про лист. Що з погляду політики гірше: коли він одержить листа і опублікує його чи, скажімо, коли з дурної голови попхається на фальшивий похорон? Лист, якщо старий його опублікує,— а він це таки зробить,— зачепить нас усіх — усіх до одного. А фальшивий похорон — це справа його особиста. Штабські підтримує мою думку цілком, ми з ним міркували вже так і сяк. Як тільки стане відомо, що лист існує взагалі, тоді він дуже скоро стане надбанням громадськості. Ну, то що ви на це скажете?..

— І все ж я дав би вказівку, щоб на кожній під'їзній вулиці поставили по кілька тарадайок, які вже відслужили своє. Певна річ, на них треба почіпляти номерні знаки. А курси я про всяк випадок відкладу. Ну, а що ви скажете про туфлі тридцять восьмого розміру?

— Грандіозно, просто геніально! Це позитивно позначиться на вашій кар'єрі. Але про одне ми, гадаю, можемо тепер забути: поїздки на "колесах" не буде.

— Я цього не дуже певен. Зрештою, їй пощастило зникнути. До того ж вони там не самі...

Він намірявся подзвонити до "замочка" вже кілька разів: спершу зітхав, тоді знімав трубку, знову клав її, нарешті набрав усі цифри й аж злякався, коли почув її голос:

— Слухаю!

Він хвилю помовчав, поки вона сказала:

— Слухаю вас, говоріть! Хто дзвонить? Він нерішуче назвав своє прізвище й додав:

— Не хвилюйтеся. Ви ж здогадуєтесь, чому я дзвоню...

— Так, здогадуюсь. Але ми не піддамося навіть на ваші чари. Ні, любий Гольцпуке, ви стали для нас просто непоганим спільником. Мене цікавить тільки одне: чи одержу я кінець кінцем винагороду? Ви ж бо знаєте — завдяки туфлям, які, зрештою... Все це досить дивно, я шкодую, що сталася ця смерть, але самого його мені не шкода. Зрозумійте це. А от туфлі, винагорода... То я її одержу?

Прокляття, подумав він, тільки б не заплакати! До горла йому підкотився клубок — адже він чув усе, про що шепотілися, мов закохані, ті двоє стареньких людей: про те, чи була зрада, чи її не було, і про образи богоматері, і про дітей... І всі, геть усі аргументи, навіть ті, що їх називають чи можуть назвати гуманними, на його боці. Він теж повік не забув би про туфлі тридцять восьмого розміру, а цих двох стареньких він просто любить — і його ще дужче, ніж її, і коли він, Гольцпуке, починає міркувати, забувши про політику та службові поліційні справи, то їхній намір піти на похорон викликає в нього справжній захват. Він уже шкодує.

що підказав Дольмерові цю хитру ідею з перекриттям вулиць. Той таки зважився здійснити її, щоб видати згодом перед Штабські та іншими за власну. Правда, всі вони усвідомлюють, що їм однаково нічого не допоможе, бо старий тоді зажадає листа, а це

означатиме коли й не остаточний кінець, то принаймні початок кінця,— все оте про атомні електростанції, всілякі лобі, хабарництво, прогнози на майбутнє, загальний розвиток... До того ж у старого є ще "Блетхен". А це — півтора десятка газет, що виходять з тим самим змістом під різними назвами в усій країні,— газет, які можуть надрукувати навіть щось геть недоречне. Всяк може бути.

— Ви ще слухаєте мене? Чи, може, вам дуже соромно?

— Мені дуже соромно, люба пані Тольм. І тепер я не хочу приїздити до вас із тим, з чим міг би приїхати,— з тим, що треба зробити. Ні. Мені соромно тільки через винагороду. Винагороди люди дістають тоді, коли повідомляють про щось добровільно, а не мимовільно...

— Ми побачимо вас тут завтра?

— Ні, я не можу звідси відлучитися. Але післязавтра побачимось. Ви вже даруйте, але уникати я вас не стану...

— Ви не зробите мені однієї послуги?

— Звичайно, зроблю.

— Подзвоніть до Губрайхена. Нехай там ніхто не виходить з дому. Навіть їхні гості. Цумерлінг цього тільки й жде.

18

У кав'ярні він допоміг Гельзі скинути пальто, вона міцно стисла його руку й сказала:

— Це добре, що ми на три тижні розлучимось. Курси в Штрюдербекені підуть тобі на користь. Та й мені теж. Я вже все спакувала.

— Доведеться тобі, люба Гельго, все розпаковувати. З курсами нічого не вийде. Ти ж бо чула останні новини?

Він замовив чай та каву і попросив, щоб принесли меню. Потім узяв у Гельги з руки запальничку, підніс їй вогонь, а тоді дістав з її коробки сигарету й собі.

— Видно, кепські в тебе справи, коли ти вже почав курити. А новини я чула. Застукали отого Беверло, він загинув, а дівчина зникла. Цікаво, де може бути хлопчик?

— Хлопчика вони відіслали назад, а дівчина скоро вигулькне знов. Все це свідчить про те, що слід чекати операції. Там же Гельго, не тільки ті двоє— там ціла розгалужена мережа. Це наче споруда з численними бічними ходами й таємними переходами... Я тільки сподіваюся, що в Штрю-дербекені скоро вдарять відбій і більш не витягатимуть нас серед ночі з ліжок.

Він замовк — кельнерка саме принесла чай та каву.

— Це правда — побігати трохи в лісі, пограти у футбол, постріляти й послухати теорію мені не завадило б. Мабуть, не завадило б. Але цієї пори року в Штрюдербекені не дуже затишно — ліс мокрий, холодний і голий. Мені краще було б узяти справжню відпустку — щоб нікуди не їхати, а посидіти вдома. Поспати, побалакати нарешті по-справжньому з хлопцем, може, піти в кіно, посперечатися з Карлом... Поговорити з тобою. А що ти маєш на увазі, коли кажеш, нібито мої курси підуть на користь і тобі?

— Нам з тобою треба побути в розлуці по-справжньому. Не так, як досі: ти ніби й

поруч і водночас десь далеко-далеко — далі, ніж якби був у Африці. Щоб не треба було вже говорити, говорити... Просто ти сам себе обманюєш: адже вона в тобі, а ти — в ній, і коли я про це кажу, то маю на увазі не дитину, яку вона жде, і якби не хлопець, якби не Бернгард, то хіба ти не пішов би вже давно з нею? І забув би про мене, забув би дуже скоро. Ні, краще вже нехай твої речі стоять спаковані... Може, вони тобі ще знадобляться, коли надумаєш усе ж таки піти з нею.

Він роздушив у попільничці недокурену сигарету, і Гельга всміхнулася... Він подав їй меню.

— Може, щось з'їси?

— Ні, дякую. А ти?

— Ні.— Він забрав у неї меню й поклав його на стіл.

— Кажеш, розлучитися?

— Так. Може, тобі слід якийсь час пожити з нею, щоб зрозуміти, що з нею ти жити не зможеш. Адже ти мрієш про те, щоб бути з нею.

— Так,— мовив він. І згадав про мокрі Сабініні коси, коли вона якось винесла йому вночі поїсти й поцілувала його, а тоді поцілувала ще раз, ще і ще — вже після того, як він поставив їй на підвіконня порожні горнята, бо його мали змінити.— Так. І можеш сміятись, але в мене краятиметься серце, коли я думатиму про тебе... Не тільки тоді, коли думатиму про Бернгарда... А як доведеться піти зі служби...

— Я не сміятимусь — я ж тебе, мабуть, трохи знаю. Я певна тільки, що ти підеш із нею або поїдеш услід за нею.

— Може, ти знаєш також, чи я повернуся?

— Ні, цього я не знаю. Я, звісно, на це сподіваюсь. Так, я сподіваюсь. А ти, певно, боїшся зробити це?

— Так, боюсь. Але зроблю. Мене тільки непокоять наші борги. А що я робитиму, коли доведеться піти зі служби? Коли доведеться піти з поліції?

— Ну, в одному принаймні сумніву немає. І не гнівайся на мене, коли я скажу, що платити аліменти тобі, мабуть, не доведеться. Дивно, але зла в душі я на ту жінку не тримаю. В неї такий приємний голос, вона така щаслива зі своїм дитям... А я піду працювати. Спершу поживу в Монки,— вона весь час на роботі, і Бернгардові там буде добре. А ти... З поліції краще не йди. Я побалакаю з Гольцпуке, з Дольме-ром, а як треба буде, то і з Штабскі. Зрештою... Вам доводиться стільки вистоювати коло тих плавальних басейнів, на вечірках та у взуттєвих салонах... У цьому винен не тільки ти, якщо ти взагалі винен. Ні. Кінець кінцем, я виходила заміж за поліцейського, і якщо цей поліцейський повернеться до мене, якщо він повернеться, то нехай і лишається поліцейським. Нехай запроторять тебе у відділ "акул", якщо такий існує,— це щоб винищувати отих грошових "акул", які луплять шкуру і з нас. Ох, Губерте, йди вже скоріше!

— Гаразд,— мовив він.— Сьогодні ж таки. Просто поїду туди, заберу її і — геть. Я ж і досі її охоронець. А машину покину в Губрайхені, потім забереш.

Він зупинив машину у воротах, допоміг Гельзі зібрати покупки. Назустріч вийшов

Бернгард і простяг записку:

— Тату, подзвони по цьому телефону.

Він повів хлопця з собою до телефону, поклав йому на плече руку й почав набирати номер.

Номер телефону був Люлерів, Герберт його впізнав, хоч із самим Люлером мав справи рідко і мати їх частіше не бажав.

— Ти вже, певна річ, знаєш,— сказав Люлер.

— Здогадуюся,— відповів він.— Курсів не буде.

— Ага. Буде кладовище. І не горнаукенське, а гетціграт-ське. Ми повинні перекрити всю оту глухомань. Надзвичайно таємний похорон із надзвичайно таємними учасниками, в тім числі й покійником. Як виняток — уніформа. О сьомій тридцять на виїзді з міста в бік Тольмсгофена. Гольцпуке переказує вітання. У Гетціграті операцією керуватиме сам До-льмер — певна річ, таємно. Мабуть, з ратуші або з вертольота. Покійник — досить відома особа та ще й має погану славу. Не тепер, а як був іще живий. Одне слово, до завтра! Курси не скасували зовсім, а тільки відклали.

— Мене не буде... Я буду вже далеко... Я...

— Що? Ти часом не хворий?

— Ні... Просто я від'їжджаю...

— З Гельгою і хлопцем?

— Ні.

— Сам?

— Ні... Перекажи Гольцпуке, щоб знайшов мені заміну.

Гельга вже винесла валізу та сумку до машини й відкрила багажника.

— Уніформа теж тут,— сказала вона.— Я не хотіла діставати її знов.— Вона всміхнулася.— Може, ще знадобиться тобі — ніколи ж нічого не знаєш наперед... А тепер ти вже хочеш зостатися тут, еге?

— Так. Але я поїду.

— Тільки не прощайся надто врочисто й серйозно з Бернгардом. Я скажу йому, що в тебе особливе завдання,— мовляв, це велика таємниця.

— Поки про це довідаються газети й стане відомо, що воно за особливе завдання. Ні, прошу тебе, не кажи йому так.

Він звів на дружину очі й не впізнав її голосу, в якому бриніла гіркота з нотками цинізму.

— Не забувай,— промовила Гельга,— усе це не так просто, не так легко і для неї.

Він помахав рукою хлопцеві, що саме вийшов з будинку. Ну ж бо, не гайся! Губерт швидко сів у машину, запустив двигун і рушив.

Вона побачила в газеті знімок, але не заплакала. Спершу в око впали коробки з туфлями — вони лежали безладною купою, декотрі прострелені, а на одній вона навіть розгледіла надруковане число "38". Якийсь чоловік — вочевидь німець — стояв за купою коробок, над чимось схилившись — певно, над Бевом. Вона ще з самого початку

вирішила була якнайретельніше виконувати всі його вказівки, крім однієї, останньої, і спитала себе, чи порядно буде тепер, коли мета вже так близько, капітулювати. Чи не повинна вона віддати Бевові останню шану, востаннє довести свою вірність і, коли він уже в домовині, показати йому — так би мовити, навздогін,— що його план детально здійснено, що вся ота метушня з безпекою однаково їм не допомогла б, не допомогло б ніщо, якби вона з самого початку не вирішила була не виконувати останньої вказівки: поставити бомбу — начинений велосипед — перед їхніми дверима, а вже тоді вдарити відбій.

На східній околиці Енсхеде по пластиковому дашку перед павільйоном лопотів дощ. Вона замовила ще одну порцію крокетів, попросила хліба, взяла гірчицю, потім ще одну пляшку кока-коли. До Горнаукуна лишилося десять кілометрів, і в її голові роїлися дивні думки. Якого поліцейського вона має ошчасливити, здавшись йому сама або дозволивши арештувати себе,— німецького чи голландського? їй доводилося читати про випадки, коли удача оберталася для того чи того поліцейського вельми сумно, а декотрим слава так памо-рочила голову, що у них просто не витримували нерви і в особистому житті кінчалось скандалами, порнографією, розлученням з дружиною. Невпевна вона й того, чи зможе пояснити голландцеві, яку небезпеку становить велосипед. Її, очевидно, приймуть за божевільну, а на велосипед не звернуть серйозної уваги, тоді як представники німецької служби безпеки вже, мабуть, одержали попередження про "колеса" і знатимуть, що й до чого.

Досі все йшло за планом: велосипед із небесно-блакитною стрічкою на сидлі справді стояв перед головним поштовим відділенням в Енсхеде, і моторошно навіть було уявити собі, скільки ж у нього таємних помічників і що з усіма ними він зв'язаний. Бев запевняв її, що велосипед начинили не голландці, а німці. "Це на той випадок, якщо тебе схоплять і розв'яжуть тобі язика. Отож не забудь: німці 1 Щоб вони не надумали там експортувати свій страх". Її паспорт не викликав ані найменшої підозри, і в своїй небесно-блакитній шапочці з навушниками, в окулярах із круглими скельцями та в жовтій штормовці вона, справді мала вигляд, певно, голландської вчительки або студентки. Ця гра захоплювала її так само, як і пильне дотримання його плану, хоч Бев і не подбав про те, щоб тоді вчасно забрали коробки з туфлями. У Горнаукуна вона повинна, не гаючись, піти на кладовище й зажадати, щоб її пропустили. Зрештою, в неї паспорт на ім'я Корду-ли Корчеде, голландської родички, і вона приїхала для того, щоб побувати на бабусиній могилі. І тепер ось має з'ясуватися, чи вони й справді такі жорстокі й заборонять глибоко засмученій онуці відвідати бабусину могилу; і якщо це підтвердиться, тоді вона з чистим сумлінням влаштує скандал і доможеться, щоб її силою вивели з кладовища. Головне, щоб пощастило штовхнути велосипед у кущі між ворітьми та каплицею і там його й залишити. А особливо важливо устигнути познімати на обох ручках запобіжники й повернути ручки всередину: ліву — праворуч, а праву — ліворуч. Він запевнив її, що нічого, анічогісінько не станеться, поки вона не скине запобіжників і не поверне ручки всередину, але навіть після того мине ще цілих сорок п'ять хвилин.

Важливо також — байдуже, пропустять її на кладовище чи ні,— щоб у метушні, яка має зчинитися, ніхто не звернув уваги на велосипед. Вона вже переконалася, що запобіжники на ручках закріплені надійно, а скидати їх вона, звичайно ж, не має наміру. Ніколи! їй, правда, кортить таки дістатися аж до кладовища, а вже там зажадати, щоб її провели до начальника охорони; кортить також підійти до могили Верени Корчеде, але зробити це, безперечно, не пощастить: дівчина лежить у родинному склепі, де сьогодні ховають і її батька. Вероніка згадала про похорон, на який вони їздили тоді всі-всі, зокрема й Бев, і Рольф, і Катаріна... День видався сонячний, і він, Бев, так добре запам'ятав відтоді кладовище, що навіть зміг їй пояснити, де могила її вигаданої бабусі Генрієтти Корчеде: "У правому кутку, ближче до лісу, в передостанньому ряду. Впевнено дійдеш до могили, а тоді втечеш у ліс".

А ще більшою спокусою була теле4юнна будка поруч із павільйоном. Вона, Вероніка, мала конче поговорити з Рольфом чи з Катаріною, пояснити їм, що хлопчик, Гольгер Перший,— це бомба; він став їй чужим, ще чужішим, ніж сама вона, певно, була чужа рідному батькові й матері та свекрові й свекрусі. Слово "відчуженість" набуло в Гольгерові і з Гольгером зовсім нового значення. В його особі "вони" (Хто ж? Хто? Може, й сам Бев...) викохали щось таке, що являє собою більшу небезпеку, ніж те, з чого роблять бомби. Гольгера треба... до нього треба братися негайно. Хто і як це має робити — нехай Рольф подумає сам чи порадиться з Катаріною. Слова "бомба у свідомості" сказано. І тепер не потрібен уже ні динаміт, ні детонатор. А хлопець вочевидь має в свідомості бомбу, і її треба — але як? Як? Як? — знешкодити. Так, до малого треба братись. І братися саме руками, а не словами, тільки так, мабуть, його можна вилікувати.

Але на такій відстані, певно, нічого не варто з'ясувати, звідки вона дзвонить, а їй не хочеться, щоб її схопили, вона воліє прийти до поліції сама й довести їм, як легко дістатися сюди на "колесах" і як легко можна проникнути на кладовище. Мабуть, краще взагалі не починати останнього туру цієї гри, відмовитися від останнього удару,— так можна виграти ще кілька годин чи й кілька днів. А ще краще, певно, здатися на німецькому боці відразу, щойно перетнувши кордон,

Але ж їй хочеться ще раз поглянути на могилу Верени Корчеде! Аж слюзи навертаються, коли згадаєш, як той підлий псевдолівак прибрав її до рук, а тоді покинув, бо довідався, що грошей у неї зовсім небагато. Ох, щораз отой ріденький чайок у Верени Корчеде в Берліні — так, ріденький, хоч батько її був нібито одним із найбільших торговців чаєм. Оті розпатякування про соціалізм... З Вереною не панькалися з самого малечку, однак її батько й мати були скупі, власне., не через скупість, а з принципу; тим-то такий вигляд мав і її батько, якого оце ховають сьогодні по той бік кордону. А Тольм, певно, виголосить чудову промову... Ні, вона таки припинить цю гру перед останнім туром.

Вона приєдналася до чотирьох велосипедистів, що їхали в бік кордону. Для них цей дощ, здавалося, був просто-таки насолодою, і кожне з них, натискуючи на педалі, щось співало собі під ніс. На кордоні з голландського боку її разом з велосипедистами

хутенько пропустили, зате з німецького боку все суворо перевіряли — паспорт, речі, навіть колеса. Тут стояли не тільки прикордонники, а й поліція та мотоциклісти. Ї у всіх — рації. Вона відійшла від своєї групи й рушила до одного з поліцейських, що, тримаючи в руках захисного мотоциклетного шолома, спостерігав збоку за перевіркою. Вона скинула відлогу, зняла окуляри та шапочку й сказала:

— Я та, кого ви шукаєте. Справа серйозна й невідкладна. Подзвоніть своєму начальству й скажіть: "Колеса" прибули. Вероніка Толъм прикотила їх до кордону".

— Не жартуйте,— відповів поліцейський.

— Я не жартую. Зверніть увагу на мій велосипед — він начинений по саме нікуди. Прошу вас, подзвоніть...

Поліцейський усе ще вагався, і вона тихенько додала:

— Ну ж бо, не бійтеся, ви не ославитесь. Це справді я. Нарешті поліцейський підніс до рота рацію і промовив:

— "Вернер" восьмий. Терміново прошу "Орхідею" першу. Тим часом голландські велосипедисти поїхали далі, і прикордонники та поліцейські обступили її. "Восьмий" сказав:

— Тут якась молода жінка запевняє, нібито вона — Вероніка Толъм, і просить переказати вам, що "колеса" прибули, вона прикотила їх до кордону.

Відповіді вона не почула, але потім поліцейський простяг ДО неї рацію і кинув:

— Говоріть.

— Алло! — пролунало з рації.— Моє прізвище Гольцпуке, ви ще матимете зі мною справу не раз. Що з велосипедом?

— Він начинений. Не знаю, як саме, знаю тільки, щб треба зробити, щоб зняти запобіжники. Накажіть, щоб його десь поставили і щоб ніхто там нічого не крутив.

— Я буду через кілька хвилин. Гадаю, вам дуже хотілося б подзвонити. Я впізнав ваш голос.

— Так, мені хотілося б подзвонити... Якщо ви дозволите.

— Звичайно. Дайте мені поліцейського.

Вона повернула рацію, і з неї невиразно долинули якісь слова. Потім поліцейський узяв її за плече й промовив:

— Ходімо. Я проведу вас до телефону... А тоді...

20

Коли вона повернула ключ, витягла його з дверей і кинула в сумочку, її вразила тиша. Охоронців не було, пішли вже, очевидно, й фоторепортери та журналісти; Гольгера-старшого теж ніде не видно й не чути. Так само й Сабіни, Ерни Бройер та її приятеля. Нікого. Рольф пішов з Гольгером-меншим до лікарні, потім мав залагодити ще деякі справи, і до першої години він не повернеться. Дощ не вщухав, хоч був уже й не такий рясний. Вона хвилю постояла й прислухалась. Ніде ані шелесь. Навіть не падали з дерев на цементовані доріжки яблука й горіхи. Здавалося, все це далеко, безкінечно далеко... Долинули голоси близнюків Польктів — їх щойно забрала мати, і тепер вони галасували дорогою додому. Про всяк випадок вона ще раз перевірила, чи

замкнула двері "залки", і раптом відчула, що їй страшно пройти ці сто двадцять кроків садом. Поки вона обережно, так ніби ступає по ламкому склу, йшла доріжкою навскоси через сад, мозок її почав машинально вибудовувати логічний ряд: коли охоронців немає, то немає і Сабіни, а коли немає фоторепортерів, то немає і Гольгера-старшого, а коли... Від переляку вона аж здригнулася: з флігеля назустріч їй вийшов Роїклер. На думку їй спало: "Провісник біди!" Вони ступили одне до одного ближче, і Роїклер узяв її за лікоть. Усмішка в пастора й справді була якась вимушена, вигляд він мав зморений; від нього пахло сигарою.

— Так,— мовив він.— Спокійно. Сталося багато подій.— І заходився розповідати про те, як пішов з Ерною Бройер до її батька й матері, а також про те, що "блудним дочкам доводиться тяжче, ніж блудним синам". Він говорив так тихо, що голос його майже пропадав. Вероніка, виявляється, сама дала про себе знати — подзвонила по телефону і настійно порадила не спускати з очей Гольгера-старшого. Та було вже пізно, бо вранці, невдовзі після того, як пішов із дому Рольф, хлопець утік, умовив одного з фоторепортерів,— їй-богу, це просто-таки божевілья! — щоб той одвіз його до Тольмсгофе-на, і поки пан та пані Тольм ховали в Гетціграті Беверло, підпалив замок.— Сталося багато подій,— повторив Роїклер.— І ніхто не постраждав.

І на завершення її зовицю з дочкою, провадив пастор, забрав якийсь поліцейський у формі: він щиро, як із колегами, привітався з охоронцями, і ті навіть не поцікавились, хто йому дав таке завдання. А тоді виявилось, що то хоч і не викрадення й закон за таке не карає, проте вчинок "сумнівний, і ще треба з'ясувати, якої адміністративної покари заслуговує той поліцейський". І Роїклер повторив утретє:

— Сталося багато подій, і ніхто не постраждав. Одначе вас тут жде один хлопець. До всього, що сталося, він не має ніякого відношення, але трохи постраждав. Це ваш приятель Генріх Шмерген. А головне, ваша зовиця Сабіна залюбки б вам, звісно, подякувала й попросилася б із вами... Але обставини не дали зробити їй цього. Вона мусила поспішати. Вона...— Він знов усміхнувся.— Сабіна попросила мене, щоб я зачекав вас, пояснив усе й переказав, що вона з нетерпінням ждатиме зустрічі з вами. До речі, якщо ви ще не здогадалися... її коханець — поліцейський. То він батько дитини, яку вона чекає. Це вже, либонь, занадто...

— Атож,— мовила вона.— Таки занадто.

Поки вони йшли до хатини, пастор міцно тримав її за лікоть і переповідав свою довгу розмову з одним високим поліційним чином, що назвав "того пана Гендлера" дуже надійним співробітником, чия набожність стала причиною як глузувань, так і поваги з боку його колег. Потім Роїклер ще трохи порозмірковував уголос з приводу того, що четверо з вигляду чи й насправді близьких духом людей "у цьому дивовижному ансамблі — ваші батько й мати, зовиця й отой поліцейський — надумали вирватися на волю... Але тепер мені пора йти до дружини. А ви повинні подбати про хлопця— він жде вас у хаті".

Генріх Шмерген сидів перед повною недокурків попільничкою та чашкою кави й, затинаючись, розповідав про те, як їхав автобусом з Кельна до Губрайхена й читав

книжку під назвою "Шлях Фіделя Кастро". Він захопився книжкою і не помітив, що люди довкола читали в газетах повідомлення про

смерть Беверло. І раптом — десь уже перед самим Губрайхе-ном — його, Шмергена, вжахнула мертва тиша. Він підвів голову й побачив, що в автобусі всі мовчки й вороже дивляться на нього й на книжку в його руках — холодними, крижаними поглядами, "так наче зараз накинуться на мене й задушать". І Шмергена охопив страх, атож, справжній страх; від того страху він мало не наклав у штани, зійшов з автобуса ще в Гурбельгаймі, а решту шляху йшов пішки, і тепер він, мовляв, хоче поїхати звідси — просто поїхати, байдуже куди.

— Будь-куди, аби лиш там можна було читати книжки, зокрема і в автобусі, і щоб тебе не поймав отакий страх. Можна ж посперечатися, а то й посваритись один з одним, можна... Вже й не знаю, що можна,— скажімо, навіть навести докази... Але оті німі вбивчі погляди... О господи! — зітхнув Шмерген.— Катаріно, мені здається, ви помиляєтесь, ми всі помиляємось... Я їду звідси, я тільки хотів з вами попрощатись, подякувати й попросити, щоб ви, може, дали мені трохи грошей... Я пошукаю країну, де можна спокійно читати в автобусі що завгодно.

— Куба? — спитала вона й прикусила губу; це запитання здалося їй підлим.

— Ні,— відповів Генріх.— Скоріше, мабуть, Іспанія. І то негайно. Я хочу поїхати негайно. Ще сьогодні ж таки, зараз. Я навіть не прощатимусь удома. Вітайте Долорес та Рольфа і дайте мені трохи грошей, тільки на перші дні. Спочатку я поїду в Голландію. Я ладен довіку робити найбруднішу роботу, навіть носити лайно, про мене. А гроші я вам пришлю...

Вона взяла з сумочки гаманець, поклала його поруч із Генріховою чашкою, відкрила й сказала:

— Бери половину.

А коли він знімав і завагався, вона вже рішучіше додала:

— Бери, бери, не ламайся.

Потім сама дістала купюри, витрусила на стіл дрібняки й почала розсовувати самими пучками рівноцінні купюри й монети на дві купки. П'ятдесятимаркову купюру вона розміняла, штовхнувши її ліворуч і пересунувши зліва направо двадцять п'ять марок. Нарешті нарахувала по "шістдесят вісім марок кожному", відгребла йому всі десятифенігові монети — всього тринадцять штук — і сказала:

— Бери й це. На них можна випити чашечку кави або купити майже фунт хліба чи десяток сигарет — я не знаю, почім вони там, у Голландії. Або накупити сірників, багато сірників... Бери.— І, оскільки збентежений Шмерген усе ще вагався, запхала йому гроші до кишені куртки, додавши: — Хто просить гроші, той повинен їх і брати. Тобі ще доведеться цього навчитись... І ще дечого. Шкода, ти припав нам до душі. Та, може, ти ще повернешся.

Вона дивилась, як Шмерген іде під дощем через сад до хвіртки,— кашкет пожмаканий, комір куртки високо зведений,— і плакала. Книжку "Шлях Фіделя Кастро" він забув, і вона лежала на столі біля чашки.

Сабіна, однак, перше ніж піти, устигла ще помити овочі й начистити картоплі; залишилося тільки поставити все це на плиту й дістати з холодильника сардельки. Коли Рольф із малим підійшли до дверей, вона, Катаріна, ще плакала.

21

Гетціграт справляв таке враження, наче всіх його жителів евакуювали й тепер уже безлюдне село якнайпильніше охороняють: на кожному розі — поліцейські у формі й у цивільному, неподалік від кладовища — кінна поліція. На шкільному подвір'ї між церквою та кладовищем теж не видно було жодної душі, — певно, дітей цього дня розпустили по домівках. Жодного обличчя за вікном, жодного голосу. На базарному майдані та деяких перехрестях охорона стояла з мегафонами. Тиша. Судячи з усього, тут сподівалися навали — патлатих хлопців, жінок у довгих плащах, так званого "оточення", — але навали усе не було й не було. Він сидів цілком спокійний; Кете, поклавши вінок на коліна, нервувала. Блюртмель теж був не такий, як завжди: на всіх перехрестях він тривожно повертав голову то в один бік, то в другий, так ніби очікував щось таке, що все не наставало й не наставало. За великою вітриною м'ясної крамниці він побачив самого господаря, Брайліга, — свого шкільного товариша; поруч із Брайлігом стояла жінка-покупець.

— Тобі не завадило б усе ж таки вдягти пальто, — озвалася Кете. — Надворі холодно й вогко.

— На пальті не можна носити орденів, а я подумав, що сьогодні якраз нагода начепити їх.

Блюртмель, чоловік у протокольних питаннях тямущий, заявив, що взагалі ордени на похорон чіпляти можна, та от чи варто робити це саме на такий похорон, він не певен. Принаймні брати орденські стрічки ні в якому разі, мовляв, не треба. Кете також відраджувала його від стрічок, а проте рішення поїхати при орденях схвалила.

— Я просто дивуюся, Тольме, скільки гарних ідей тобі спало на думку за ці два дні, — сказала Кете. — Добре, що хоч від покійницької до могили Беверло не дуже далеко — метрів тридцять, щонайбільше п'ятдесят. Там поруч лежать мої батько й мати, і дід та баба, і прадід із прабабою... І Беверло там поховано стільки ж, як і Шмітців. Це одна з найстародавніших родин у наших краях. А на самому початку вони обробляли землю.

Коли Блюртмель почав допомагати їм виходити з машини, вгорі над ними кружляв, а тоді майже завис на місці вертоліт. Оздоблені золотом та пурпуром ордени були такі чималенькі, а один іноземний — строкатий, завбільшки майже як блюдечко — впадав у вічі особливо. Усупереч приписам він, Тольм, не скористався застібками, а повідчіплював ордени від стрічок, і Блюртмель поприколював їх англійськими шпильками.

Кете не дала йому нести вінка — жовті троянди, бузок і жодної стрічечки, — але дозволила одному з гробарів почепити його на простенькі, без прикрас, мари. Далі все пішло так швидко, що вона ледве встигала перебирати ногами, і за хвилину гробарі вже поставили труну на заздалегідь приготовані вірьовки й опустили її в яму. Вертоліт висів

у них просто над головами. Тольм прошепотів до дружини:

— Прокажи молитву, Кете.

І вона забурмотіла до ями отче наш, потім ще "Аве Марія", кинула невеличкою лопаткою трохи землі на труну, передала лопатку Тольмові й звела очі на надгробок. Більшість імен там були присипані вийнятою з ями землею, тільки у верхньому ряду Кете прочитала: "Ульріх Беверло, селянин. Айкельгоф, 1801—1869".

— Ходімо,— сказала вона.

Але Тольм не поворухнувся. Він подивився в яму, звів очі на небо, потім обернувся і глянув на Блюртмеля, що стиха перемовлявся під каплицею з поліцейським.

— Кете,— озвався Тольм,— я мушу тобі щось сказати.

— Кажи.

— Ти ж знаєш, я завжди тебе любив. І ще одне ти повинна знати.

— Що саме?

— Що колись таки настане, таки переможе якийсь соціалізм...

Коли вони рушили назад до воріт, вертоліт полетів. Блюртмель уже відійшов від поліцейського, в якому він, Тольм, тепер упізнав отого молодого Люлера — його колись відрекомендував йому Гольцпуке. Але досі він бачив Люлера тільки в цивільному; у о}юрмі цей чоловік мав іще молодший вигляд.

— Ти забув дати гробарям гроші,— сказала Кете.

Він вернувся, дістав з кишені гаманця, простяг одному з чоловіків стомаркову купюру й сказав:

— Це вам на двох.

Тепер йому впало в око, що вертоліт приземлився на шкільному подвір'ї. Коли Тольм обернувся, з каплиці виходив молодий хлопчина, отой зух о оторепортер. Певно, він ховався там зі згоди Гольцпуке чи й самого Дольмера. Це був той-таки фоторепортер, який недавно, зразу після виборів, застукав його з сигаретою в роті. І ось сьогодні хлопець застав його, Тольма, у святковому вбранні: в руках—циліндр, на грудях — ордени, а позаду — гробарі й надгробок із прізвищем Беверло. Хлопець не вишкірив зубів, не всміхнувся, а заходився спокійнісінько робити знімки й навіть со отографував іще раз його з Кете — незадовго до того, як вони мали сісти в машину. Хлопець усе клацав і клацав...

— Цей кар'єру зробить,— мовив Тольм до Кете й Блюртмеля.— Цей свого доб'ється.

Коли він угледів коло машини Дольмера — той стояв поруч із Блюртмелем, який уже взявся за ручку дверцят,— то спершу аж злякався. Вигляд у Дольмера був змучений, просто-таки змучений. Якусь мить Дольмер вагався, роздумуючи, до кого підійти спочатку — до нього, Тольма, чи до Кете,— тоді ступив до Кете й сказав:

— Сьогодні день поганих вістей, шановна пані Тольм. Мало того, що ваша дочка... ну, можна сказати, дала чосу з одним із наших людей. Ваш онук... Замок горить... Видно, хлопець якось вислизнув з-під охорони в Губрайхені.

— А ніхто не покалічився? Нікому не загрожує небезпека? — спитала Кете.

— Ні.

— Тоді ця звістка ще не найгірша,— промовила Кете перед тим, як сісти в машину.— І звістка про нашу дочку теж, як на мене, не така вже й погана.

І все ж її здивувало те, що Тольм засміявся.